

AGAGELDI ALLANAZAROW

AK ÝELKEN

(Powestler we nowellalar)

**Aşgabat
Türkmen döwlet nesirýat gullugy
2008**

UOK 894.361

A 47

A.Allanazarow

A 47 Ak ýelken. Powestler we nowellalar. – A.: Türkmen döwlet neşriyat gullugy, 2008.

Tanymal türkmen ýazyjysy Agageldi Allanazarowyň «Ak ýelken» atly kitabyna onuň okyjylar tarapyndan gyzgyn garsylanan powestleridir nowellalary girizildi.

Şeýle-de ol eserleriň ençemesi dürli döwürlerde daşary ýurt dilleriniň hem onlarçasyna terjime edilip, öz mynasybetini gazandy.

Agageldi Allanazarowyň kyssa eserleri özüniň pelsepe örüsiniň giňligi, milliligi, durmuşy, ynsan häsiýetini dargynly hadysalaryň üsti bilen açyp görkezýänligi bilen tapawutlanýar.

TDKP ¹ 25, 2008

KBK 84 Tür 7

© Allanazarow A., 2008.

MILLI MERTEBE MUKAMY

Çeper edebiyat näme?

Edebi zehin näme?

Wagt geçýär, täzeden-täze, ezberden-ezber ýazyjy-sahyrlar orta çykýar. Her täze zehiniň edebiyat meýdanyna gelmegi bilen, ýokarky soraglaryň jogaby gitdigice aýdyňlaşýjak ýaly welin, tersine, ol barha cýlsyrymlaşýar. Sebäbi her bir çyn zehin edebiyata heniz belli bolmadyk öwüşginler, öwrümler, tärler, kespler getirýär. Anha, onsoň, ýaňybir çözgüdini tapdym edenkirlän sowalyň üstüne täze sowallar münýär.

...Çärýek asyr mundan öň, ýaşajyk talypkak, «Sowet edebiyaty» (häzirki «Garagum») žurnalynda şol wagtky ýaş ýazyjy Agageldi Allanazarowyň «Ýedi дәne» atly ilkinji powesti çap edildi. Mugallymlaryň maslahaty bilen, Türkmen döwlet uniwersitetiniň talypalarynyň arasynda bu eser barada pikir alysmagy karar etdik. Maslahata ýazyjynyň özem geldi. Şonda talyp talabymyz, gögele gömelteýligimiz, jahyl jedelkesligimiz bilen, powestiň üstüne topulyşymyz ýadyma düşýär. Ýazyjynyň bar aýdylanlary ünsli, sabyrly diňläp oturyşam ýadymda...

Şeýle bir hekaýat bar:

Allatagala aty ýaradansoň, beýleki janly-jandarlary ýygnap, bu işe baha bermeklerini sorapdyr. Şonda düýe birýandan çykyp: «Bu janawaryň galan ýer-ä bolýar welin, şu boýnunam has egri eden bolsaň, juda owadan boljak eken» diýipdir. Soňra eşek aýdypdyr: «Şunuň gulaklaram meniňki ýaly uzyndan salpyrak edilen bolsa, tüýs gelsigine geljek eken». Öküzem öz gezeginde bögürüp, bu atyň synasynda ýekeje ýetmeziň bardygyny – iki sany şahyň kemterlik edýändigini ýaňzydypdyr.

Biziňkem şol gezek şo «syncylaryňky» ýaly bolaýdy öýdýän.

Eýsem, bizi şol wagt gyjyklan, öjükdiren zatlar nämedi? Ilkinji nobatda, powestiň şol wagtky edebiyat teoriýasynyň köp kada-kanunlaryna gabat gelmeýänligidi. In bir üserden zatlaryň birem – powestiň diliniň ýylmanak, owadan jümlelerden ybarat däl-de, birhili, бүдүр-сүдүррәкми, тикенлирәкми, tokga-tokgarakmy, аý, garaz, başgaçalygydy...

Indi görüp otursak, şo zatlar «Ýedi dänäniň» kemçiligi däl-de, eýsem, artykmaçlygy, türkmen edebiyatyndaky basgaca, üýtgeşik bir kyssanyň başlangyjy eken. Mugallymlarymyz ala-böle şol poweste biziň ünsümizi çekmäge çalyşmalaram ýöne ýerden däl eken.

...Ynha, bu gün şol «Ýedi däne» ýene elimde. Bu eser bilen bir döwürrәkde, nusgalyk hökmünde öňe sürülen keşpleriň, gahrymanlaryň köpüsi möwritini ötürip, döwrebaplygyny ýitirdi. Emma esger Nazarowyň welin şol juwanlygy, şol garagol hyýalbentligi, şol acykgöwün sadalygy.

Agageldi Allanazarowyň ýazys usulam, onuň gahrymanlaram, daşyndan göräýmäge, sadalaç ýaly. Emma olaryň dünýäsine içgin aralaşdygyňça, şol sadalygyň aňyrsynda nähili çuňlugyň, nähili öwrümleriň ýatandygyny görüp, haýran galýarsyň. Ynha goja awçy bilen agtyjagy cöl içinde tirkeşip, hümürdesip, käte bir-birlerine sala salsyp, käte-de bir-birini gizzeläp gidip barýarlar. Gojanyň bu gün awy oňanok. Ol muňa öz agtygynyň ýanynda niçikler müýnürgeýär, öz-özüne käýinýär, agtygyna beren sözüniň yzynda durup bilmeýänligine örtenýär. Emma... ýaňky gojanyň yzyna düşüp gelýän oglanjygyň entek bu dünýäniň dirileriniň hatarynda ýokdugyny, onuň sindi niçe ýyllar bäri diňe gojanyň hyýalynda, arzuwynda ýaşap ýörenligini soň-soň aňsyryp galýarsyň («Goja» hekaýasy).

Seýle duýdansyz öwrümler, ýönekeý zatlaryň arasynda gizlenen çuňňur, müdimilik pikirler, pelsepeler ýazyjynyň eserleriniň islendik döwürde, islendik ýurtda höwes bilen okalmagyny üpjün edip bilýär.

...Ýazyjynyň eserlerinden çen tutup, ony haçan, näçe ýaşynda ýazanlygyny anyklamak kyn däl. Sebäbi ýazyjy diňe bir ömrüň dowamynda ençeme adamyň ömrünü ýaşamaga ýetişýär. Şonuň

üçinem ol öz eserinde bir görseň, neresse çağa ýaly, bir görseňem, köpügören, pähimdar goja ýaly. Şu ýerde häzirki zamanyň in uly ýazyjylarynyň biri Çingiz Aýtmatowyň Agageldi Allanazarowyň «Şol bir gezek uçan it» atly eserine uly baha berip ýazan sözbasyndaky «Çagalara uly bolup görünmegiň hökman bolşy ýaly, ululara hem çağa bolup görmek hökman» diýen sözleri ýadyňa düşýär. Şu sözleri ilkinji nobatda ýazyja degişli hasap edip, ony seýleräk düşündirmek mümkin: ýazyja çagaka-ha uly bolup, uluka-da çağa bolup, hatda, bagyşlaň weli, at ýa-da it, gurtmudyr guş bolubam görmek hökman.

Eger seýle bolmasa, «Iner ýüki», «Çat açan menzil», «Gyr atyň howalasy», «Şol bir gezek uçan it» ýaly powestleri, «Ak ýelken», «Goja», «Zenan bagty», «Urşa giden adam», «Çabdary» ýaly hekaýalary nädip ýazjak?

Ynha, «Iner ýüki» uruş döwründe kakasynyň, agalarynyň, umuman, tutuş «serdarlar» neberesiniň erkekleriniň ornuna galyp, solaryň barynyň ýüküni öz ejizje gerdenlerine alan oglanjyk. Ony okasaňyz, bu eseri ýazan adamyň uruşdan has soň, 1948-nji ýylda doglandygyna ynanmarsyňyzam.

«Çat açan menzil» bolsa sizi ondanam has aňryk – XX asyryň 20-nji ýyllaryna tarap alyp gider.

Ýa-da «Şol bir gezek uçan it» atly erteki-powesti okap: «Bu adam itleriň, möjekdir tilkileriň ýa-da garaguslaryň dilini nireden bilýärkä?» diýip, geňler galmagyňyz gaty ähtimal.

Hawa, hakyky ýazyjy seýle diýdirip bilýär.

Ýok, ýazyjam asmandan inäýenok. O-da iller ýaly, ýerde doglup, ilki emedekläp, soň deň-duslary bilen basalasyp, kowalasyp, okap, işläp ulalýar. Ýöne şol ulalmanyň barşynda, ol köp zatlary başgaça görýär, başgaça eşidýär. Şo-ol bir gezek görülen wakalar, eşidilen sözler beýlekileriň gözüne-gulagyna ilenem däl-dir ýa-da ilen badyna ýatdan çykyp gidendir. Emma o zatlar geljekki ýazyjynyň welin ömürlük ýüregine ornap, beýnisine çümüp galýar. Bagty gelibem köp zatlaryň täsiri bilen, şol görülen-eşidilenlerden täsin-täsin eserler döreýär.

Ýeri gelende, ýazyjy Agageldi Allanazarowyň terjimehaly hakda-da öz bilýänlerimi aýdyp bereýin. Ol, ön-de aýdysym ýaly, 1948-nji ýylda Tagtabazar etrabyňyň Marçak obasynda dünýä

inýär. Obalaryndaky orta mekdebiň 8-nji synpyny tamamlan dessine-de Mary şäherindäki mugallymçylyk mekdebine okuwa girýär. Bu ýerde onuň edebiýat älemindäki ilkinji sowly ädimlerine ýol açylýar. Soňra ol goşun gullugyna çagyrylyp, desantçylaryň sapynda gulluk borjuny abraý bilen berjaý edýär. Şol wagta çenli ýazyp ýetişen goşgularydyr kyssa eserleriniň kömegi bilen, harby gullugyň yzysüre, Moskwanyň M.Gorkiý adyndaky Edebiýat institutyna okuwa kabul edilýär. Şol okuwy tamamlançadan-da ol özüniň özbaşdak döredijilik ýoluny diňe saýgaryp-seljermek däl, eýsem, şol ýoly ägirt-ägirt halypalar tarapyndan ykrar etdirmäge-de yetişýär.

Agageldi Allanazarowyň edebiýat meýdanyna şeýle ynamly gelip, bada-badam ol ýerde öz ornuny tapmagynyň tötänlik ýa-da «arkalylyk» däldigini ýazyjynyň soňra yzly-yzyna neşir edilen «Günüň öýi», «At gaýraty», «A» ýazýan», «Ýedi däne», «Iner ýüki», «Üç murtlak kapitan», «Çat açan menzil», «Gyr atyň howalasy» ýaly kitaplary hem-de dünýäniň dürli dillerinde çykan beýleki köp sanly eserleri subut etdi. Edebiýatda bitiren hyzmatlary üçin ýazyjy 1983-nji ýylda Türkmenistanyň edebiýat we sungat boýunça Ýaşlar baýragyna mynasyp boldy.

Çyn bagsyny sesinden, sazandany kakuwyndan, çyn bedewi toýnak urşundan tanap bolýar. Eýsem, hakyky ýazyjyny haýsy alamtarlardan tanasa bolar?

Şeýleräk bir ahwalat, belki, size-de tanyşdyr: ön bir ussadyň elinden çykan gowy goşgynyň ýa-da aýdymyň, hatda kyssa eseriniň käbir setirleri oslagsyz ýagdaýda birden hakydaňa gelýär-de, hiňleneniňi ýa-da pysyrdanyňy duýman galýarsyň. Şonda ol setirler öz kalbyň bir ýerlerinden çogup gelýän ýalam bolalýar. Sebäbi olar ýürege şeýle bir ýakyn, şeýle bir mähriban...

Golaýda men Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň tabsyrygy bilen, Ata Gowşudowyň «Dordepel» kitabyna sözbaşy ýazmak üçin kelle döwýärkäm, «Dordepel mydama biziň ganymyzda at salyp ýör» diýlen jümle dilime geldi-de, begenip muny ur-tut kagyza geçirmekçi boldum. Soňam aýdyma meňzeş bu üýtgeşik jümläniň şeýle aňsat tapylaýsyna geň galyp, gitdim iňkise. G.Ezizowdyr H.Kulyýewden başlap, öz eý görýän sahyrlarymyň barynyň diwanlaryny döwür çykdy. In soňda-da...

«Gulagyma özüme ýakynlap gelýän Gyr atyň güpürdisi eşidilýär. Soňundanam şol güpürdä meňzeş sazlaşykly urgular kem-kemden meniň ýüregimi eýeläp ugraýar. Her gezek ýüregim at toýnaklarynyň sesi bilen bir perdeden gopup ugran mahaly Gyr at dabyrdap, meniň ganymda aýlanyp ugraýar...»

Bu setirler asyl Agageldi Allanazarowyň «Gyr atyň howalasy» atly powestinde öňräkden bäri lowurdap duran bolsa nätjek!

Ýazyjylykda iňňän synçy göz bilen jam ýaly gulak hem duýgur ýürek örän derwaýysdyr welin, şol gözdür gulagyň hem ýüregiň tapan zatlaryny beýana salmak üçin gaty jadyly dilem gerek. Ynha, ýokarda ýatlanan powestden ýene bir parçajyk:

«Gyr at her ýerden bir basyp, göwün imrindirip çapan mahaly, ony görmäge göz gerek. Agzybir inişip düşýän toýnaklaryň aşagyndan ot sycraýar. Töweregiň süňňünde maýdaja saňňyldy peýda bolýar. Gyr at şemala ýazylyp, pasyrdaýar. Ol haýsy menzile ýetse, bada-bat şol menzil özgermek bilen. Töwerek lowurdap, öýe täze gelin giren ýaly, göze ýakymly alamata öwrülýär. Gyr at seleň meýdan bilen otlary göwüsläp gelýän wagty, ol kükregi bilen tolkunlary öňüne salyp, daş-töweregine suw sycradyp, suwdan çykyp gelýän suw atyna meňzeýär».

Agageldi Allanazarow näme hakda ýazsa-da, bar zada jan salyp, bar zady adamlaşdyryp hem-de... türkmenleşdirip bilýär. Şu ýerde ýaşuly galamdaşlarymyzyň biriniň Agageldi Allanazarowyň döredijiligi hakda şeýleräk pikir aýdany ýadyma düşýär: Agageldi ýazan zadyna öz adyny ýazmasa-da, onuň sonuňkydygyny bir alamatdan – türkmen äheňinden, diňe türkmen mahsus bolan inçe zatlary tutuşyndan bilse bolýar. Muny başarmak üçin bolsa, ganynda mydama Gyr at iki ýana dabyrap, at salyp ýören bolmaly.

Agageldi Allanazarow, iň bärkisi, «Sallam-sajak bulutlary döw münen ýaly münüp geljek ýaz ýagmyry» diýip ýazanda-da göwnüňe, şol döwe meňzeş bulutlaryň gersinde türkmeniň buýra-buýra silkme telpegi görnüp giden ýaly bolýar. Bu häsiýeti, bu alamaty «Millilik» diýlen söz bilen düşündirse bolar.

Agageldi Allanazarowyň eserleri dünýäniň haýsy ýurtda (Russiýada, Ýewropada, Ýaponiýada, türki dillerde) çap edilse-de, onuň tutuş döredijiligine mahsus bolan millilik öwüşgini bada-bat

göze ilýär. Bu öwürgin, bu aýratynlyk has-da gowy, aýyl-saýyl görüňän bolsa gerek.

Agageldi Allanazarowyň eserleriniň Moskwada çykan ýygındysyna belli rus edebiýatçysy, terjimeçi W.Orlowyň ýazan sözbasysynda şeýle diýilýär: «Hatda kim-de-kim entek Türkmenistanda bolmadyk-da bolsa, onuň ýurdunyň bol çoguna çoýunmadyk, ol ýerde ýasaýan giň göwrümlü, mertebeli, zähmetsöýer halky görmedigem bolsa, Agageldi Allanazarowy okansoň, ol ýurdy söýüp, sarpalap, hormat goýup ugrayaň. Bu häsiýet diňe hakyky, milli ýazyjynyň döredijiligine mahsus...»

Millilik – gaty inçe, düşünmesi kyn düşünje. Muňa öň ýazyjynyň artykmaçlygyny, ussatlygyny aňladýan söz däl-de, eýsem, onuň garsysyna ulanylýan ullakan aýypnama hökmünde seredilen wagtlaram boldy. Emma Agageldi Allanazarow ýaly çyn ýazyjylar şo döwürlerde-de milli bolmaklykdan gorkmadylar. Muny aňan Kerim Gurbanpesow ýaly ägirt halypalaram: «Bu zaluwatjyk... türkmen ata çykmalý diýýär, oňa Gyr atyň howalasy gerek diýýär» diýmekden, ony goldamakdan çekinmändiler.

Eýsem, eseriňe nädip «milli» diýdirip bolýar? Don-telpek bilenmi? Atdyr düýe bilenmi? Ýa-da pajarly, haýbatly, gabarak sözler bilenmi?

Ýok. Ýok-la!

Sen münň keren, million gezek «Türkmen! Men – türkmen!!!» diýip gygyraý, seniň o gykylygyňa pitiwa etjek ýokdur.

Emma eserlerinde ar-namys, abraý üçin, özünden on esse güýçli adamlar bilen, olaryň aňdarha ýaly itleri bilen dikleşmekden gorkmaýan oglanjygyňam keşbini döredip bilseň («Iner ýüki»), onda seniňem, ol oglanjygyňam kimdigini soraman bilerler.

Türkmen häsiýetiniň edil Görogly ýaly murtlaryny towlap, gözlerini alardyp, ör-boýuna galýan pursadyny siz «Çöl kanuny» atly hekaýada-da görersiňiz. Ol häsiýet bu gezek Jumagylyjyň we onuň garryja ejesiniň keşbinde jemlenipdir.

Ynha, Jumagylyç öz gandar duşmany – bolşewik esgerbaşysy Semýony ölümden halas edip, ýaralaryny bejerip, indem ugradyp barýar. Duşmany ilk-ä oňa münňkürlenýär, soňam nädip minnetdarlygyny aýan etjegini bilenok. Ine-de, Jumagylyjyň in soňky sözleri:

« – Ýoluňa git, ýoluňa. Seniň bilen takal okaşyp durara mende wagt ýok. Sen meni göreňok, menem seni. Onsoňam, men seni halas edemok, seni türkmen agaň arkama-arka aýlanyp ýören, ejize eýe çykmak däbi halas etdi.

...Şuny bilip goý! Sen meni nirede görseňem, aýamagyn, gözümden urgun! Duş geläýseň, mendenem gowulyga garaşma...»

Indiki duşuşykda Jumagylyç Semýonyň esgerleriniň okundan wepat bolýar. Emma diňe namartlyk däl, eýsem, mertligem ýokuşagan zat bolara çemeli. Semýon öz hereketi üçin özüne nämäň garaşanlygyny bilip dursa-da, Jumagylyjyň jesedini çöl ýerde gurda-guşa taslap gaýdybermägerazy däl.

«Näme üçin Jumagylyja meni – gyzyl komandiri ölümden halas etmek bolýar-da, maňa onuň jesedini adam ýaly jaýlamak bolmaýarmys? Oňa çölüň kanunyny ýatlap, ölümiň çukuryňa aýak sallap oturan duşmanyny alyp galyp, ata-babalara hormat etmek bolýarmys-da, men näme üçin hiç bir kitaba ýazylmadyk bu ýagşylygy etmeli dälmişim!? Onsoňam, galyberse-de, menem şu çölde doguldym ahyrin.»

Agageldi Allanazarowyň gahrymanlarynyň aglabasy, anha, şol ýazylmadyk, ýowuz, ýöne adyl kanun boýunça hereket edýärler. Şonuň üçinem, olary öldürip, ýok edip bolýar, emma ýeňip bolanok.

Ony ýazyjy hiç ýerde gönüläp aýdanok, ony okyjynyň öz-özi, öz ýanyndan pysyrdap aýdýar.

Ony aýtdyrýan – Agageldi Allanazarowyň diňe ynsan-gahrymanlaryna däl, haýwan-gahrymanlaryna-da («Şol bir gezek uçan itdäki» Möngözlüje, «Çabdarydaky» Çabdary we beýlekiler) mahsus bolan mertlik, merdanalyk sypaty. Agageldi Allanazarowyň gahrymanlary ykbal çäýkawynyň herjüre oýunlaryna sezewar bolsalar-da, şol mertlik mertebesini ýitirmän bilýärler.

Şeýle gahrymanlary bolan edebiýaty, şeýle edebiýaty bolan milleti hiç güýç ýeňip bilmez. Sebäbi bu edebiýatyň, bu mertligiň aňyrsy gaty düýpden – Oguz handyr Gorkut atadan, Görogludyr Magtymguludan, Seýdidir N.Saryhanowdan... hem Agageldi Allanazarow ýaly täze güýçlerden gaýdýar. Türkmende bu güýç tükenmeýär.

Türkmeni täzeden ata çykaran Beýik Galkynyşlar eýýamy bu gün şeýle güýçlere, şeýle eserlere giň ýol açdy. Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň ägirt uly ilbähbitli tagallalary netijesinde edebiýatyň, sungatyň in gowy nusgalaryny goldamaga, olary halk köpçüligine ýetirmäge, ýaş nesli şol nusgalaryň ruhunda terbiýelemäge uly mümkinçilikler döredi.

Türkmende «Sen daga dag diýseň, dagam saňa dag diýer» diýen dana söz bar. Agageldi Allanazarowyňky ýaly gowy eserleri goldasaň, apalasaň, düşünseň hem düşündirseň, ol eserlerem öz gezeginde halkyna, Watanyňa, döwrüne bimöçber nepini ýetirip, olaryň abraýyny öňküsindenem artdyryp bilýär.

...Size şu aýdan zatlarymy ýazmak üçin Agageldi Allanazarowyň eserlerini, gör, näçenji gezek gaýtadan okap çykdy. Şeýdibem, men bu ajaýyp ýazyjyny özüm üçin ýene-de bir gezek täzeden açdym. Oňa täzeçe düşündim. Şeýle bagty men, mähriban okyjylar, size-de arzuw edýärim!

Kömek KULYÝEW,
ýazyjy.

Pouwestler

ÝEDI DÄNE

Ilkinji purýja

Ýaz günleriniň birisidi. Men polkumyzyň gyzyl ýyldyzly ýaşyl derwezesinden çykdy-da, ilerligine dolanyp, şähere eltýän ýodajyga düşüp gitdim.

Esger kemerini bilime guşanalym bäri, bu meniň ilkinji gezek rugsada gidip barsymdy. Şähere golaýlaşdygymça, näme üçindir, aýaklarymyň biri-birinden ýeňil gopýandygyny syzyp ugradym.

«...Suratyňy iber, oglan, nähili esger bolduňkaň, göresimiz gelýär!» diýip, her hatynda diýen ýaly sargyt edýän enemdir gelnime tizden suratymyň gowusjagy, olary begendirjegim ýadyma düşüp ýylgyrjaklaýardym.

Gönimden gelsem, öz esger geýimli suratyma özümiňem seredesim gelmän duranokdy.

Şähere gelip, surata duşulýän jaýa girip çykanymdan soň, men öz ýanymdan, bu aladamy biten işleriň hasabyna geçirip arkaýynlandym. Şu aralykda şäheriň naýza boýy ýokarsynda gaýmalasyp, bir-birlerine süýkenişip ýören ýalta bulutlar hem aýalaryny sähelçe açmaga ýetişen ekenler. Garsymdaky baglara seredenimde, dür guraw akja damjalaryň ýaňy pyntyk ýaran baglara düşüp, ondanam aşaklygyna «taýdym-taýdym» oýnaýandyklaryny gördüm.

Köçelerde şäherlilere goşulyp birmeýdan gezmelämson, бүдүр-сүдүр kerpiç düşelen ýoda gelip düşdüm. Ýodajyk şäheriň gündogar etegine, jaýlaryň barha seýrekläp tükenýän

ýerine alyp barýardy. Ol ýerden derýanyň ürken aty ýadyňa salyp, şäheriň daşyndan öwrüm edip akýanyny men ozaldanam bilýärdim. Şindize çenli kenarda oturyp, derýany ine-gana synlamadygam bolsam, bireýýämler men ol derýa bilen dostlaşmaga ýetişipdim. Biz, harbylar, häli-şindi masynly onuň üstünden geçerdik. Şonda men edil bir ýakyn adamymy göräýjek ýaly bolup boýnumy süýndürerdim-de, oňa hyrydar serederdim. Kenar häzir tomusdaky sadyhorramlygyny birneme ýitiren ekeni. Indi bu ýerde gülsüp, pažžyldasyp öwhä atysýan gyzlaram göze ilmeýärdiler, derýanyň içinde kebeleklesip ýören gaýyklaram görnenokdylar. Şeýle-de bolsa, ünsüni çekäýjek zatlaryň bu kenarda entegem ýetikdigini, ýalaňaç daşa münüp, az-kem oturaňsoň duýsa bolýardy.

Kenardaky tolkun ugruna sähelçe hallan atyp duran balykçy gaýyklary, onda-munda çeňnekleri bilen başagaý bolşup ýören gojalardyr şaňňy seslije oglanjyklar, häli-şindi güzerlere gelip gidýän eli bedreli gyz-gelinler häzir bu kenara başga bir täsinlik berýärdi.

Garşy kenardaky etegini ýokaryk çeken ýolka agaçlary, suwdan girip geçmek hyýalyna münen baldyrlak gyzlary ýadyňa salyp, süýji-süýji hyýallara münmegiňe sebäp bolýardy.

Men kenardaky yranysyp duran balykçy gaýyklarynyň birine giremsoň, ýene-de esli wagtlap töweregimi synlap, süýji hyýala çümüp oturdym. Käte-de kenardan gysymlap alan owunjak daşlarym bilen, töweregimdäki tolkunlary kesekläp, hiç bir maksatsyz dänjiredim.

Ýöne mendäki bu arkaýynlyk uzaga çekmedi.

Jübülerimi sermelän ellerim boş çykmaryk bolsady, onda meniň entejikler bu kenarda çekenämi ýaýradyp oturjakdygym cynymdy. Mundan soň içime şetdaly salnana döndi. Ynjalygym gacdy. Ellerime ynanman, jübülerimi

cöwrüşdiribem seredişdirdim, rugsat kagyzym weli, edil ýer ýuwdan ýalydy, hiç ýerde-de ýok.

Ine, seýdibem meniň ir ertir alçy gopan keýpim günortana ýetip-ýetmänem, tükgerdi ýatyberdi.

Egin-eşiğiň-ä barlanma kemi galmady, hany indi deriňi sypyryp, oň aşaklaryna-da bir seredip gör. Haý-haý, seniň kelle bolaýşyňy... – diýip, men özüme käýindim.

Şundan soň bu ýerde uzak eglenmäge meniň gurbatym çatmady. Gaýykdan düşdüm-de, ýeriň pessi bilen yzyna dolanmak bilen boluberdim. Derýanyň boýuny syryp birmeýdan ýörämsoň, kenardan başlanýan ýapyýokary köçeleriň birine düşüp, ýokarlygyna ýöräp gitdim.

Meniň pikir edişime görä, bu köçe patrul dabanlarynyň örän seýrek, negade bir düşýän çolaja köçeleriň biri bolmalydy. Çaklama pikirim bilen ylalaşanym üçin bolsa gerek, töweregime ýaltaklamamy goýup, birneme arkaýynlanypdyryn. Şeýlelik bilen, diňe bir özümiň müýnlüligimi däl, nireden gelip niräk barýanymy hem unudyberen ekenim.

– Desantçy!.. Gwardiýaçy, aýak çekin!

Diňe häzir ýeňsämden şu merdemsy sesi eşidip, hüşgärligiň elden gidenligi hakydama geldi. Aýak çekip, sesiň çykan tarapyna gaňrylyp seretdim. Ol ýerden bolsa ýany iki esgerli bir inçemik uzyn serkerde ýeňil-ýeňil ädimläp, maňa tarap gelyärdi. Häzir olaryň menden ilki bilen rugsat kagyzymy talap etjekleri ikuçsuzdy.

– Nätsemkäm?..

Göz açyp-ýumasy salym men öz ýüregimiň barha güýçlenýän gürsüldisine diňsirgendim.

Az-kem özümi ýitirenligimi hem duýdum, aýaklarym sähelçe sandyraklaşýardylar. Ýöne kelläme bu hyýalyň nireden gelenligi welin belli däl, men birdenkä merdemsilendim-de, «Duran tutular» edip, barýan köçäm bilen atylyp gitdim.

Menden beýle jogaba garaşmadyk patrullar hem paýyrdasyp meniň söbügime mündüler. Birhaýukdan yzma seredenimde, üçlükden saýlanan leytenantyň aralygy ep-esli ýygyma ýetişenligini gördüm. Şundan soň maňa başga bir çykalga gözlemelidigim anyk boldy. Ýogsam, olaryň ellerine düşüp, boýnumy sallap, önlerinde gitjegim ikuçsuzdy.

Öňümde keseren köp gatly äpet jaýa ýetip, men onuň girelgeleriniň çem gelen birine kürsäp urdum.

Ol ýerde-de ilkiçada özümi nirede gizlejegimi bilmän, iki ýana elewredim. Şol barmana-da gapylary sermeläp ýörsüme, ahyram bir açyk gapy tapyldy. Itdim. Tasap giren jaýymyň içinde üç adam nahar stolunyň başynda günortanlyk edinip oturan ekeni. Olar çagyrylmadyk myhmany görenlerinde, «Bu kim?... Bu kim..?» diýen manyda geňirgenişip, bir-birleriniň ýüzlerine seredişdiler. Ortada oturan adam stola elini diräp ornundan turanynda, men ony kimdir bir tanyş adama meňzetdim. Ýöne onuň peşeneli ýüzüne dikanlap näçe seretsem-de, nirede görenim welin wagty bilen hakydama gelmedi.

Sag tarapda oturan çit köýnekli dolmuş aýal äm-säm bolup henizem meniň ýüzüme seredýärdi. Örülmelik zire saçlaryny bir gujak edip, ýaýyp ýeňsä goýberen gyz jaýda oturanlaryň üçünji biridi. Ol agzyna salmak üçin ýabaga mündüren kolbasa bölejigini hem unudyp oturysyna, mylaýym gözleri bilen meni geňirgeýärdi.

Häzir men özüme dikilen bu gözleriň garsysynda eräp duran buz tümmegi ýaly bir zatdym.

Bedenimden çeşmeleýän der düwmejikleri aýamy zol-zol maňlaýyma ýetirmäge mejbur edýärdi.

– Bagyslaweriň... mümkin bolsa, men şu ýerde üç-dört minut duraýyn... – diýip, gapynyň agzynda haslap dursuma, ahryy dillendim.

Ornundan turan dogumly adam meni kimleriň kowala-ýanyny aňan bolsa gerek, ol ýakyn bir howandaryma menžäp, eýemsiräp käýindi:

– Sizem birwagt akylly-başly adam bolarmykaňyz? Öz bolup ýörşüňize özüňiz bir düşünsediňiz...

Dolmuş aýal azajyk gobsunanson, adamsyna seredip, meniň tarapymy çaldy.

– Kolýa! Gerek däl... gerek däl-le.

Elini arkasyna tutup, jaýyň içinde dähedem-dessemläp başlan dogumly adam, näme üçindir, şundan soň bir sözem diýmedi. Onuň ýene-de bir zat diýmäge hyýallanan küti dodaklary diňe münküldeşmek bilen oňaydylar.

Tizden gapa golaýlaýan aýak sesleri eşidilip ugrady. Olar gelişlerine, gapylary gezekli gezegine kakyp, meni soraýardylar. Soňundanam ötünç sorasyp, başga bir gapa ýönelýärdiler. Men şindizem işigiň agzynda ädigimiň burnuna seredip durun. Käte-de stoluň aşagyndaky kepderi topuk zenan aýajyklaryna hem gözümiň gytagyňy aýlanymy duýman galýaryn.

Suw içim salym geçip-geçmänkä, kakylma nobaty meniň duran jaýymyň gapysyna ýetdi. Häliden bäri meniň bu ýerde peýda bolmagymy düýş hasaplap oturan gyz ejesiniň ümlänini görüp, dessine onuň näme diýjek bolýanyny aňdy. Ýeňillik bilen ornundan turup, goňsy otagyň gapysyny iterdi:

– Giriň!

Men mürähede ýakyn bolamsoň, bu sözi iki gaýtalamadym. Gyz maňa oturara orun görkezip, güýmener ýaly gazet-žurnallary hem önüme suýsürişdirdi. Şundan soň onuň özi-de «Ogonyýok» žurnalyndan birini alyp, meniň garsymdaky oturgyja geçip oturdy.

Men bu giňiş, tämiz jaýda az-kem oturamsoň ynjaldym. Açyk penjireden jaýyň içine girýän sergin şemal, bu gyzyň saçlarynyň arasyndan süzülip geçýärdi-de, haýsydyr bir ajaýyp gülüň burk urýan ysny meniň burnuma getirýärdi.

Ýöne gulagym gapyda bolansoň, meniň gazet okabam, surat görübem şeýle bir wejim bolmady.

Içeri gezip ýören gözlerim bolsa, meni ýene-de oňaýsyz ýagdaýa saldy. Gapynyň çep tarapynda duran asajy görüp, men özümiň oýunda utulanymy boýun almaly boldum. Ol ýerde täzeje serkerde lybasy asylgy durdy. Bu öýüň öz komandirlerimiziň biri maýor Tarasowyň öýüdiği maňa diňe häzir mälim boldy. Ýaňy gaçyp gelip, tasap öýe girenimde-de, men ony bir tanyş ýüze meňzedipdim-le, ýöne beýle oňaýsyz ýagdaýa düşerin diýen oý welin, kelläme-de gelmändi. Egninde harby geýimi bolaýan bolsa, men ony dessine tanaýjagam ekenim.

Ýeri gelende, eneli-gyz ikileşip, meniň bu günki «towsan» bolmagymyň sebäbini hem sorasdylar. Eden işim ýatlanylanda, birneme utanan hem bolsam, meniň bu hoşgylaw adamlardan syr saklasym gelmedi. Bolan wakany «a-syndan başlap ýa-syna» çenli bolsy-bolsy ýaly edip aýtmaga çalyşdym.

Eneli-gyz meniň gürrüňimi diňläp oturyşlaryna bir-birleriniň ýüzlerine seredişip, keýpihonluk bilen ýylgyrjaklaşýardylar. Daşky jaýda bolsa, ýeke galan komandir, haýsydyr bir nätanys aýdymjygy burnuna salyp hiňlenýärdi.

Harby biletimi sorap alan eneli-gyz goňsy jaýa ötensoň, ümsümlik ýene-de meniň depämde agramyny saldamlady. Boýnumy uzadyp, açyk penjireden sereden mahaly, meniň bir ýerden gara bererime garasyp, peteň bolan harbylaryň parahat ädimleşip dolanyp barýanlaryny gördüm.

Goňsy jaýdan dolanyp gelen aýalyň elinde öz ýitiren kagyzymy göreminde, ilki geňirgenenem bolsam, soňundan utandym. Şol bada-da ony nirede gizlänim ýadyma düşdi. Men ony ýitiräýmekden çekinip, harby biletimiň arkasyna salyp gizläpdim ahryryn. Şundan soň biziň gürrüňimiz has-da gyzysdy. Çit köýnekli dolmuş aýal meniň önümde kitap sahypalaryna meňzäp açyldy. Ol özleriniňem adamsy

Tarasowyň leýtenant ýyllary, meniň dogduk mekanym Gusguda iki ýyllap ýasandyklaryny aýtdy.

Badhyzyň, onuň üsti çigildemli baýyrlarynyň ýatlanmagy meniň bu maşgala bilen has-da içgin ysnysmagyma sebäp boldy. Bu aýala Nina Ýewstigneýewa diýilýänligini, gyzyň adynyň Tanýadygyny men diňe häzir bildim. Birhaýukdan, öý aladalary ýadyna düşen bolsa gerek, Nina Ýewstigneýewa bizi jaýda ikiçäk galdyryp, ashana gecdi. Az-kem gürleşemsoň, men Tanýanyňam özüm ýaly kitaphon-jedelkeş ekenligini syzyp ugradym. Eger sagat bölüme köwlenmeli wagtymyň ýetip gelýänini habar bermedik bolsady, onda men entekler Tanýa bilen köp gürrüňiň başyny agyrtmakçydym.

Men öý eýelerine eden hyzmatlary üçin minnetdarlyk bildiremsoň, hoşlasyp öz ýoluma gaýtdym. Geýmäge gyssanan plaşyny eline alan Tanýa köçä çykyp barýarkam, ylgap meniň yzymdan ýetdi.

– Meniňem ugrum siz tarapa...

– Örän gowy, ýörün, birden iki ýagsy diýipdirler.

– Joram siziň golaýyňyzda ýaşaýar, üstüňden gelerin, bile kino gideris diýipdim.

Ýagys köljagazlarynyň üsti bilen öwüsýän mylaýymja semal töwerekdäki hemme zatlary göwünjeňlik bilen sypalaýardy. Tanýanyň saclaryny bulasdyryp oýnaýardy.

– Men soňky döwürde bir zatlar, bir zatlar ýazyp-bozmany çykarypdyryn – diýip, gürrüňimiziň kesilmegini halamadyk Tanýa täzedan dillendi.

– Näme, edebi eser dagy ýazýaňyzmy, ýazyp gutarsaňyz bize-de okadaweriň! – diýip, men degişmä saldym.

– Ýo-ok, ýok-la, mendenem bir eser ýazan bolarmy, men ýöne gyzyklanyp obalaryň, şäherleriň döreýşi hakynda öz görüp-esiden gürrüňlerimi ýazysdyran bolýaryn. Depderimiň ep-esli bölegini bolsa gyz atlarynyň gelip çykysy tutýar.

Tanýa bu zatlary çöpleýşi barada aýdanson, gürrüňini öwrüp öz sorasy gelýän soragynyň üstünden getirdi. Ol meniň diňe bir diňleýji bolman, geplemegimi hem islän bolsa gerek, maňa garaşmadyk soragymy berdi.

– Siziň pikiriniňize, haýsy at gyz atlarynyň in oňady?

– Ýazjemal – diýip, men berlen soraga bada-bat ilki öz gelnimiň adyny tutup jogap berenimi-de duýman galdym. Tanýa nobatdaky soragy bermegiň deregine, aşak seredip, köpmanly ýylgyrdy. Ýene-de ümsümlik Tanýa ikimiziň aralygymyzda hiňňildik guranyp uçdy.

Gyzyl ýyldyzly ýaşyl derweze öňümüzü kesensoň, Tanýa ikimiz aýak çekdik. Birsalym biziň bölümimiz tarapdan gelýän aýdym seslerine diňşirgenişip durduk.

– Rugsat alsañyz, bize gelersiňiz-ä, ind-ä näme, ejem, kakam bilenem ildeş bolup çykdyňyz?

– Nesip bolsa! – Men ynamsyz dillendim.

– Eger gelmeseňiz görüň-dä, gaty görjeginiz-ä hakdyr ýa-da ine, şu adrese hatjagaz ýazaýyň, rugsada çyksañyz, özüm sizi gözläp tapaýaryn.

Men Tanýanyň öý adresini ýazyp uzadan kagyz bölejigini alyp hoşlaşdym.

Gulagyma ýene-de bölümimiz tarapdan bir perdeden gopýan ädikli aýaklaryň tarpyldysy eşidilip başlady.

Ýer, Asman, ýer

Rot..a-a, podýom... trewoga!

Bu buýruk sagat üç bilen dördüň aralygynda, ukynyň bala dönen wagty üç mertebe yzly-yzyna gaýtalandy. Krowatlaryň pružinleri naýynjar jygyldasyp başlady. Oglanlar krowatlardan atylyşyp-atylyşyp turýardylar. Birnäçeleri odeýallary bilen penjireleri perdelemäge gyssansa, ýene birnäçeleri gidip barsyna geýnişip, ýarag saklanylýan jaýa howlugýardylar. Köýnek diýip jalbaryny

başyna sokup... öz-özüne käýinýänlerem häzir hiç kimiň gülküsini tutdurmaýardy.

Komandirimiz kazarmanyň önünde biziň başymyzy jemlänsoň, paraşýut saklanýan ýere ýetmäge howlukdy. Garaňkylygy gar süýşüren ýaly, öz ysylary bilen süýşürüp gelýän ýük maşynlary biziň yzmyz süre hokranysyp, ammaryň önüne üýsüşip ugradylar.

Paraşýutlary maşynlara daşamak işi indi diňe ylgawuna ýerine ýetirilýärdi. Uky bolsa bireýýämler biziň gözlerimizden düşüp, bizar bolup gidipdi. Onuň deregine gabaklarda mylaýym der düwmejikleri sandyraklaşýardylar.

Ädik astyndan gopýan tapyrdylar haýsydyr bir sowhunly, düşnüksiz Afrika sazlaryny ýadyňa düşürýärdi. Ýüki ýeten maşynlar bu ýerde uzak eglenmän, hokranysyp, ýene-de ýola düşmek bilen bolýardylar.

... Daň atmazynyň önüsyrasy biz eýýäm polkumyzdan has uzakdadyk. Çyg çeken gyrymsy otlaryň üstünde arkamyz paraşýutly oturysymyza uçara münmek nobatymyza garaşýadyk.

Uzak dymyslygy halamaýan oglanlar ileri-ileri omzasyp, ýene-de burnunyň aşagyndan tüsse goýberip oturan Mişanyň daşyna tegelenýärdiler.

Häli-şindi «Bilýäňizmi onsoň näme bolanny?» diýip, gürrüňini süýjetmegi halaýan Anapriýenko, küleje murtlaryny dyrmalap oturysyna, dosty Mişanyň ejesine ýazmadyk hatyny ýazdy edip, ýatdan okap, oglanlary gyzyl-gyran gülüşdirýärdi.

«Eje, ýagysly ülkede cyg çekip ýatan Mişulýaň saňa köp salam iberýär. Eje, ilki bilen-ä, saňa aýtjak zadym, her aýlyk alaňda 10-15 manat iberseň iber-de, posylka zat diýip azarada galjak bolma, aýda birki ýola iberseň, solam ýeterlik.

Eje, meni hiç gaýgy etme, indi men öz bölümimiziň uly komandirleriniň biri. Ýakynda maňa ýefreýtor çinini berdiler. Guwan, eje, guwan öz didäňe!

«Generalam bol» diýdiler welin, özüm göwnemedim». Oglanlar Mişa seredişip, gyzyl-gyran gülüşýärdiler.

Mişa-da olardan kem galarly däl, kellesini sallap oturysyna, gözlerini ýasardyp, sandyrap gülýärdi. Onuň tegelekden bereketli ýüzi bir nokada çekilişip, ýeňsiňräk burny bir-birlerine golaýlaşan duluklaryň arasyndan çalaja dürterip görünýärdi.

Mişa bir biziň rotamyza däl, ähli polkumyza belli oglanlaryň biridi. Onuň käbirleri ýaly degişmä-gülüşmä çydaman, gyzaryp-bozarmasy bolmazdy.

Ýefreýtor Anapriýenkonyň saýlap-seçip ony gep ýassygy edinmeginiň sebäbi hem şundan bolsa gerek. Ýogsam, bu iki esgeriň diňe bir daşky görnüşleri däl, gylyk-häsiýetleri-de hil-hildi. Mişa geplemäge ýaltansa, Anapriýenko «eňegi jaňly» diýilýänlerdendi. Boýy uzyn bolansoň, ol mydama garpyz ýaly togalanyp ýören Mişanyň depesinden seredip gezerdi. Oglanlar olaryň bile tirkeşip ýörenini görseler, «Iwan Iwanowicz bilen Iwan Nikiforowicz gelyär» diýip gülşerdiler.

Ak guşa meňzeş äpet uçar gelip bizi garnyna salansoň, ýene-de özüniň howa ýoluna gönügi gitdi.

Biz paraşýutlarymyzyň toýnuga meňzeş ilgençeklerini halkajyklardan geçirirdik. Şundan soň birmeýdan penjireden bulutlaryň üstündäki ak meýdança seredip oturdym. Häli-şindi öýümize gidýän pikirlerim ýene-de baryp bosagamyzdan ätledi.

...Ir ertir gözlerini eliniň tersi bilen owkalasdyryp, ýorgandan çykyp gelyän jigilerim göz önüme geldiler. Her hereketi guwanç döredýän Ylýasjygy ýatlamda: «Çök-çök, towugym, mykga ber, çök, çök, towugym, mykga ber...» diýip towuklary kowalap-düwdenekläp ýörşi göz önüme geldi. Onuň bilen ýakalaşyp, «Kim ýeňýär» oýnasym geldi.

Uçar birmeýdan agyp-dönüp uçansoň, bökülmeli wagtyň golaýlany belli boldy. «Taýynlanmaly» buýruk eşidilensoň,

ilkinji bökmeli biziň hatarymyz ör galdy. Menem ýoldaslaryma meňzäp, sag elimi paraşýut açyjy halka berkitdim, çep elimi zapasnoý paraşýutynyň aşagyna ýetirip, birneme eglibrak durşuma, beriljek buýrugara garadym.

– Gitdik!

Buýrugyň yzysüre oglanlar patrak seçilen ýaly bolup, bulutlaryň ýokarsyndan secelenip ugradylar. Aşak inen badyma, daşarda howanyň çigreginiň barlygyny duýdum. Inim tikenekläp gitdi. Sowujak damjalar «şit-de, şit» bolşup, meniň ýüz-gözüme, tüňňüden uzynak burnuma pitikleşýärdiler. Az wagtdan, onda-munda süýnüşip-sarkysyp ýören çal bulutlar, kellämiň ýokarsynda ak öý bolşup, meniň paraşýutyma gabal-gabal bolşup ugradylar. Gezekli-gezegine onuň owurdyna girip, çekilişip demre dönen tarlara süýkesip-süýkenişip gördüler, özleri bilen meni-de nirädir birýana alyp gitmäge hyýallandylar.

Men ýere gelip düşenimde, başagaýlyk indi bu ýerde höküm sürýärdi. Özlerini alas-gopas paraşýutlardan boşadýan oglanlar serkerdeleriniň töweregine ýygnanysýardylar. Rota «söweşe» geçensoň, ep-esli aralygy süýsenekläp geçmeli boldy. Waggal-wagtal pilçämizi alyp, ýatan ýerimizde kelle sokar ýaly çukur gazynmaly bolýardyk, «düşman küreni» atlandyrylan ýerler granat bilen keseklenilýärdi. Tüsse derýalary önümüzden çykanda, biz dessine protiwogazymyzy geýýärdik-de, onuň içinde ýitip gidýärdik.

Günortan nahary mahalynda her kim ýanyndaky azygyny goşaltasyndan çykaryp, gökje otlaryň üstünde garbanmaga oturdy. Soňundanam, hemişe bolşy ýaly, çilim çekişlik başlandy.

Bu arada meniň nazarym edil garsymda oturan Petýa Bobokine düşdi, ol ysytma tutan ýaly galdyraýardy. Ol meniň ýakynymda oturan bolsa-da, men onuň bir aýagynyň ädiksizligini diňe häzir görüp galdym.

– Petýa, hany ädigiň?

– Men-ä şol ädigiň niredeligini özümem bilemok, ýaňy asmandan inip gelyärkäm, aýagymdan sypyp, bir ýerig-ä ýitirim boldy, içigar, gyssag arada gözläre-de wagt bolmady.

– Bä, munyň-a bolmandyr-ow.

– Bolmasa nätjek-dä indi, ýyljak bolar diýip, geýýänim-den bir belgi uluragyny alaýypdym-da içigaryň – diýip, Petýa ýagdaýy düşündirdi.

– Häzir, indi ädigi nireden aljak, zadyňa ygtyýar etmeseň, şeýle-de bolýandyr – diýip, hol beýlede oturan Boçkow, biziň hümrümüzizi eşidip, yerliksiz igendi.

Onuň hüňürdisi öndenem jany ýanyp duran Petýa ýaramady, ol Boçkowa tarap öwrüldi-de, onuň ýüzüni aldy:

– Öcsene, Baçok, seňki näme-äý, mydy-mydy edip, maňa akyl berenden, gara çörek gemir, garnyňa peýdasy deger!

Men goşhaltamdaky dolagymy çykardym. Ýeňsesini tünňerdip öýkelän ýaly bolup, yerinden turup giden Boçkow bir agajyň gabygyny soýup, ony köwşe meňzedip getirdi. Şundan soň ony Petýanyň aýagynyň aşagyna sarap, «Taýak gelyänçä ýumruk» diýlenini etdik.

Anapriýenko bolsa gäwüş çalyp oturysyna, Mişanyň bir gazetde gören gyzyna ýazan hatyny özünden toslap, oglanlary gülüşdirýärdi.

«Salam, mähriban Maşa. Men gazetde seniň suratyňy görüp tapyr-tupur aşyk boldum. Indi şol günden bäri çilim çekip, suhary gemrip, ýüregimi köşesdirjek bolsamam bolmady. Men seni Romeonyň Julýettäni söýşi ýaly, böwregim bilen söýenime göz ýetirdim. Her gün seniň gazetdäki suratyňa seredip, ýüzüňi protiwogazymy süpürişim ýaly mähir bilen sypalaşdyrýaryn.

Hol gün bolsa men seni düşümde-de gördüm. Seniň gataňsyrak saçlaryňy elim bilen öwran-öwran sypadym. Şol arada – wah, bolmady – kimdir biri burnuma pitikläp,

ukudan açdy. Seniň saçyň diýip, ýefreýtor Anapriýenkonyň murtuny sypalap ýatan bolsam näme?..»

Agaja ýaplanyp, çilim sorup oturan Mişa gözlerini süzüp oturysyna, Anapriýenka seredip ýyljyraklaýardy. Süýji ýatlamalar ýene-de meni öz ugruna alyp gitdi.

Meniň göz önümde tegelek ýüzli, mylaýym gözlerini özüme dikip duran gelnim peýda boldy. Ol häzirem iň soňky gezek wokzalda görenimdäki ýaly gülli ýaglykly, gözleri bolsa biraz gaýgylydy. Göwnüme bolmasa, onuň pysyrdap, maňa bir zat aýdasy gelýän ýalydy.

Birdenem onuň «Senden aýrylanyma 197 gün boldy» diýip, hatynda ýazan jümlesi gulagymyň agzynda ýaňlanan ýaly boldy...

Täze tabsyrygy alan biziň bölümimiz nahardan soň ýene-de ýola düşdi.

Ýoly kesen ses

Ümüs-tamyslykdan çykan basyk iňňildi howsalalydy. Ol tokaýyň içi bilen atysyk meýdançasyna gyssanyp barýan biziň wzwodymyzy aýak çekip, töweregi diňşirgenmäge mejbur etdi.

Bu ses sag tarapdan, dub agaçlarynyň arasyndan bir ýerden gelýärdi. Aram-aram iňňildi kesilýärdi-de, oňa derek agyry hassyldy esidilýärdi.

Tizden, yzarlap gelen iňňildimiz bizi batga çümüp barýan sahlak sygryň üstünden alyp geldi. Sygryň möle gözleri gorkudan has-da giňelipdi. Ol delmirip, töwerege seredýärdi.

Biz buýruk berlen ýaly, dessine işe girişdik. Birnäçeleri agaç şahajyklaryny döwürşdirdiler. Mişa bilen oglanlaryň ýene biri bir uzyn nawy tapyp getirdi. Garalaý bolup batgany döwürşdirýän Anapriýenko sygryň guýrugyny batgadan cykaransoň, biziň azabymyz ýerine düşüp ugrady.

Şahyndan, guýrugyndan çekilen sygyr az-kem ornundan gozgandy. Diňe şundan soň uzyn agajy onuň garnynyň aşagyndan geçirmäge maý boldy. Soňra ony batgadan çekip almak şeýle bir kynam düşmedi. Çeke-çeke, ahyram onuň göwresini bir ýana süýräp çykardy.

Aýaklarynyň batgasyny ýuwup duran leýtenant sagadyna seredensoň, bizi gyssady:

– Janlyrak, janlyrak hereket ediň, otuz baş minut eglenc edildi, meýdançada eýýäm bize garaşandyrlar, janlyrak...

Oňsuzam ýuwnup duran oglanlaryň öz gyssaglary özündedi. Geplemese dili gijäp duran Anapriýenko ýene-de dilini gaşamanyň cimini tapdy:

– Ýoldaş leýtenant, şu gezek Mişany jezalandyrmasaňyz, men sizdenrazy dälidirin. Ýaňy onuň göle bolup sygry emenini gördüňiz-ä, görmediklige salmaň, ýoldaş leýtenant, ony jezalandyryň. Ýaş göläniň hakyny emeni üçin diýip jezalandyryň. Eger meniň sözüme ynanmaýan bolsaňyz, onuň dodagyna seredäýiň.

Ol şeý diýdi-de, hemmämizi Mişa tarap seretdirdi.

Dogrudanam, onuň dodagyna bir ýerden-ä palçyk ýokan ekeni. Oglanlar ony görüp gülüşdiler.

Biziň gyssagly ýola düşenimizi gören sygyr, yzymyzdan seretdi-seretdi-de, birdenem «mo-o-o» edip, süýndürip goýberdi. Oglanlar bir-biriniň ýüzüne seredişip, keýpihonluk bilen ýylgyryşdylar. Gyssanmaç esger ädimleri bizi bu ýerden tiz daşlaşdyrdy.

On üçünji

Bu gün iki-üç hepde mundan öň taýyn edilip goýlan paraşyutlary çözläp, täzeden gözden geçirdik. Hemişe şeýle edilensoň, biz ertede-birigünde ýene-de täze böküşligiň boljagyny aňladyk.

Bu biziň garasysymyz ýaly hem boldy. Şol gününň ertesi ir bilen komandir Tarasowyň münen «Gaz-69» masyny üsti desantly, paraşýutly masynlaryň öňüni çekdi. Ýerde güýzün soňky günlerinde düşen gar henizem çaňjaryp ýatyrdy.

Gys daş-töwerekdäki ýalaňaç agaçlaryň tüňni-saňňy ýerlerine gar goýup ýylman ekeni. Ýüwel ýel ýüz-gözüňe gar seçeläp alada goýýardy, iniňi tikenekledip, gaşlaryňy çytdyrýardy. Töweregi buzly gysymyna gysan sowuk, awuly dişleri bilen, gulaklary, burunlary, güjügiň telpek çekeleşýi ýaly çekeläp oýnaýardy.

Ýetmeli ýerimize ýetilip, uçarlara münülensoň, inimize birneme ýyly ýöräp, ýanaklar sowugyň çalan gyrmyzy reňkinden sabap ugrady. Birhaýukdan zapasnoý paraşýutymyň üstüne goýan elime iki-üç sany damjajyk yzly-yzyna damdy. Bular meniň murtuma münüp, şol ýerde doňup galan gar siňejikleriniň ýylynyp, eräp durşy ekeni. Uçar birmeýdan asmanda ýazylyp-ýaýrap uçansoň, garnyny açyp, biz bilen hoşlaşmakçy boldy. Onuň içine sowujak howa girip, ýyla meýmiresip oturan esgerleri gozgalaňa saldy. Biz ýene-de birsalym ucaryň aýyk garnyndan aşakdaky bulutlaryň üstüne biperwaý seredişip oturdyk.

Tizden «Bökmeli» buýruk hem eşidildi. Men aşak inen badyma, hekgal taýagyna menzäp birki gezek pyrlandym. Özümi ýitiren bolsam gerek, paraşýutymyň açygy halkasyny wagtyndan ep-esli öň çekipdirin. Bir görsem, aýaklarym kellämden ýokarda somalysyp durlar.

Men aýaklarymyň paraşýutyň tanaplaryna çolaşanlygyna göz ýetirdim. Birnäçe gezek aýaklarymy sypdyrmak üçin kemerlerden asylysyp, özümi ýokaryk çekdim, bu bolsa maňa aýaklarymyň birini çolaşykdan boşatmaga maý berdi. Ikinjini sypdyrmaga welin indi mende güýjem ýokdy, gaýratam. Şonuň üçinem hemme synanysyklarym biderek boldy.

Ýer bolsa aşakdan maňa tarap uçup gelyärdi. Şu gelsime başasaň inäýsem, menden tebibe zat galmajagy ikuçsuz. Şol arada ýerden güňleç ses eşidildi:

– Aljyrama, gwardiýacy, pyçagyňy al, kes stropany, aljyrama, pyçagyň kemerinde... aljyrama...

Pyçagym ýadyma düşdi. Esger ýaragyna berekella aýdaýmalydyr-la, pyçak nokadyny basan badyma şarkyldap açyldy. Şemal kesilen tarlary galgadyp ýokary göterensoň, ýüregim biraz ýerine gelen ýaly boldy. Kelläm kem-kemden aýaklarym bilen öz ornuny çalyşdy. Indi men öz paraşýutymyň kemsiz çişen owurdyna, ak kepäni ýadyma salyp ýere ýetip barýan beýleki paraşýutlara keýpihon seredýärdim.

Ýer bilen aralyk indi şeýle bir uzagam däl ekeni. Häлки goltgy beren güňleç ses ýene-de ýaňlandy. Bu gezek ol has-da güňleçdi:

– Gyssanma... aýaklaryňy jüple... yzky tanaplary ýene-de birneme çek, şemal gündogardan, şemal gündogardan...

Şemalyň ugruna düşmelidigini unutma... Aşak seredelimde, hümer adamlaryň özüme seredişip duranlaryny görüp utandym. Olar bilen ara bolsa barha golaýlaşýardy...

50 metr...

30 metr...

10 metr...

... ýer.

Oglanlar ylgasyp, meniň daşymy galladylar. Göni özüme tarap gelýän eli ses güýçlendiriji turbaly komandir Tarasowy, onuň ýanyndaky goja kişini görenimde, olaryň ýüzünden nämäniň-nämeligini aňlap bilmän, birneme aljyradym.

Içimden bolsa, zor etsen 10 günlük gauchtwahta berersin-dä, gys günleri sowukdyr öz-ä, çydamaly bolar-da – diýip oýlandym. Paraşýutdan özümi boşadyp ýetişmedik-de bolsam, olar hümerlenişip golaý gelen wagty men aýagymy jüpläp esgerlerçe dillendim:

– Gwardiýa ýefreýtory Nazarow 13-nji böküşigi ýerine ýetirdi.

Komandir töweregine gözläp, komanda berdi:

– Batalýon, gönel! Asmanda tutanýerli hereket edenligi üçin, gwardiýa ýefreýtory Nazarowy «Ussat parasýutçy» diýen nysan bilen sylaglamaly.

– Watanyma gulluk edýärin!

Şu sözi aýdamda, boýnumyň dikelip, kükregimiň birneme öňe çykanyny bilýärin.

Ýöne Tarasowyň özüme düşnüksiz nazar bilen seredip duranyny görüp, birhili müýnürgedim. Öz ýanymdan komandir «Garpyz ýarsaň içinden çykýanlardan ekeniň-ow, oň ýerde-hä görneňok!» diýýän bolsa gerek diýip oýlandym.

Şol günden bäri on-on baş gün geçipdi, men naharhanada çemçe-çanak ýuwulýan ýerde nobatçydym. Şol arada hat gatnadyjy esger ýylgyrjaklap içerik girdi.

Ol elindäki gazetleriň birini açyp, «Desantlar üçin 13-nji böküş hem gorkuly däl» diýen makala barmagyny basyp görkezdi. Bu makalany komandirlerimiziň biri men hakda gazete ýazan ekeni.

Iň kelte gije

Saklaw orunlaryna bölüjiniň yzyna düşüp, on-on baş minut ýörämsoň, öz durmaly ýerime gelip ýetdim. Bu ýerde polkumyzyň kartoska saklaýan ammary ýerleşýärdi. Onuň ýerleşen ýeriniň çetligine görä bolsa gerek, bu ýer biziň aramyzda «çet post» ady bilen bellidi. Onuň daş-töweregi giň, açyk, boşluk meýdandy. Bu meýdanda ýazyň başyndan, tä güýzüň soňky günlerine çenli ýaşyl gultakly otlar malah bolar ýatardylar.

Gündizlerine bu ýeri saklamaga gelsem, men her gezek şu töwerekde goja tokaýcyny görerdim. Ol sag tarapdaky agaçlaryň arasyndan çykardy-da, biziň çeken demir

çitenegimiziň arkasyndaky ýodajykdan töweregine parhsyz gözläp geçer giderdi. Käte-de haýsydyr bir düşnüksiz aýdymjyga hiňlenerdi. Ony ýeňil ganat kebelejikler-de, ýasyl otlaryň arasynda saýraşýan bedeneler-de geňirgendirmeýän ýalydy. Ol bar zada parhsyzdy.

Men bu gün şu ýere gelenimde, tokaý agaçlarynyň arkasyndan göterilen Aý lummurdap akýan derýanyň içinden özüne meňzeş ikinji bir süýt reňk Aýy tapan eken. Töweregem öňküden birneme ýagtylypdy. Indi saç ýaly seçelenen agaç şahalarynyň arasynda hereket edýän garanyň hem gyz maşgaladygyny saýgarmak kyn bolmady. Ol mahal-mahal derýa boýundan uzalyp gidýän ýodajyga eglip seredýärdi. Aýak çekip, daş-töwerekden eşidilýän çybsyldylara diňsirgenýärdi.

Tizden derýa boýy bilen kimdir biriniň tasap gelýänine gözüm düşdi. Onuň ýaş adamdygy ylgap gelsindenem bellidi. Ol gelsine, gyzyň ýanyna ýetmänkä, derýa tarap saga öwrüldi. Ol ýerde düýbünü suw köwen agaç saçyny derýa ýuwduryp otyrды. Ýigit agaja çykdy-da, suw içdi. Soňundanam gyzyň ýanyna gelip ötünc sorady:

– Laýma, bilýäňmi näme, ejem goňsy kolhozda ýaşaýan aýal doganyňy görüp git diýip peteň etdi, özi ýarawsyz ýatan ekeni. Myhman bolup barsaň, stoluň başyna geçirmän goýberýärlermi näme! – diýip, gyzyň elinden tutup durşuna, gijä galmagynyň sebäbini hetjykläp başlady.

– Gün dogýança-ha garaşjakdym – diýip, gyzam öz gezeginde mylaýym pysyrdady.

Ýigit birsellem gyzyň Aý ogşan ak ýüzüne seredip duranson, aşak seretdi-de, bir zat diýmäge hyýallandy:

– Laýma... hat ýazarsyň gerek. Ýa-da...

– Hawa, ýazaryn, ýöne ol «ýa-daň» näme? – diýip, gyz onuň özüne sorag berdi.

– Ýa-da diýýänim, ýüzüm aňry bolanson, Ýanutäniň edişi ýaly edäýme diýjek bolýaryn, şeýle boljak bolsa, häzirden gitmänkäm düwnämi üzseň diýjek bolýan!

Oglanyň gödeksiligi gyza ýaramady, ol gaty görüp, ýigidiň ýüzüne çişerildi:

– Diliň diýenini gulagyň bir eşidýärmi, oglan? Pikir etme, hemme gyz Ýanute däldir. Ähli ýigidiň göwnüni görmek, özi gyz bolan gyzyň ýüreginde ýokdur. Azajyk pikir edip bilýän gyz özüniň Gün däldigini, hemmeleri ýyladyp bilmejegini bilýändir.

Gyz öýkeläp, beýlesine öwrüldi.

– Laýma, bagyşla, ezizim, men az-kem içgilirägem; ertir meniň gulluga gidýänimi sen bilýän ahyry... azajyk içmeli boldy... sen bagyşla, ýör, azajyk bileje gezmeläli, gör, howa nähili sergin...

Gyz sessiz razylaşyp, oglanyň gapdaly bilen ýöredi.

Ýigit asak sallanyp barýan Aýa seredip barsyna ýene-de dillendi:

– Bu gije ýatdan çykmasa gerek, otluda gidip barýarkamam, gulluk etmeli bölümimize baramda-da, bu gije göz önüme geler durar...

– A... meni, meni ýatlarmyň? – diýip, öýkeli gyz onuň ýüzüne seredip boýurgandy. «Sensiz gije-de bir ýatda galarmy?» Ýigidiň ýürekden syzylan jogaby ýene-de gyzyň ýüregini awlady. Şundan soň ol birnäçe minut mundan ön siltenjiräp çekip, alan eli bilen oglanyň elini aldy-da, «Ýüregimiň urşuny gör» diýýän ýaly, ony kükregine gysdy.

Olar birmeýdan Nemanyň kenarynda oturyp, onuň lummurdysyna diňsirgenişdiler, ýapraklaryň pysyrdysyna gulak saldylar. Gije uzak-da bolsa, iki juwan üçin bu gije iň kelte ýaly bolup duýuldy.

Jahan ýagtylyberende, eli bedreli aýal gelip, güzere indi. Hoşlaşmaly wagtyň gelendigi belli boldy. Oglan bilen gyz ör galyp, esli wagtlaý bir-birleriniň ýüzüne gep-sözsüz seredişip durdular. Gyz oglanyň ilki dillenerine garasdy. Oglan birbada hiç zat diýmedi-de, öz göwnüne gelenini etdi. Gyzy gujagyna çekip, pisşe dodaklara dodagyny basdy, soňundanam göz

açyp-ýumasý salym içinde nätjegini bilmän aljyrap duran gyzyň maňlaýyndan, her ýaňagyndan, razylyk bilen süzülip ugran gözlerinden ogsamaga ýetişip, ýene-de dodagy sordy. Gyz tisginse-de, garsylyk görkezjek bolup durmady.

– Garaşgyn, Laýmam!

– Haty tiz-tizden ýazawer, oglan!

Ýigit jogap ýerine basyny atdy-da, soňundanam «Goý, meniň şu şekilim görejiňde galsyn» diýýän ýaly, mylaýym ýylgyrdy.

Gyz öz ýüreginiň üzülip, aşak gaçan ýaly bolanyny syzdy. Gözüniň okarasynnda başga bir «göz» buldurap göründi.

Şu pursatda gyz saçlaryny üfläp sanaýan ýel biziň polkumyz tarapdan aýdymyň göçgünli sesini getirdi.

... Ne plaće Wy menýa prowożaýa,

... Uhodit w zapas soldat.¹

Oglanyň giden tarapyna seredip, delminip duran gyz aýdym gulagyna ilen mahaly, hamana, oňa jogap berýän ýaly öz ýanyndan eşidiler-esidilmez pysyrdady: «Aglamok, aglap nädeýin. Adam basyny alyp durjak gün ýokdur... ».

Gyz ýene esli wagtlap oglanyň giden tarapyna ses-sedasyz boýurganyp durdy.

Çogly gün

Tanýadan gelip gowşan soňky hat meni ahyrsoňy öz gatnaşygymyz barada cýnlakaý oýlanmaga mejbur etdi. Onuň hatyndan käbir setirler häli-şindi ýadyma düşüp, meni oňaysyz ýagdaýa saldy.

«Käte-käte şeýle bir sizi göresim gelyär welin, ne oturyp karar tapýan, ne-de oýlanyp. Ýumruk ýalyjak ýüregim öýe-de syganok, dünýä-de... Şeýle bolanda men öýden çykýan-da, gelip siziň gyzyň ýyldyzly ýaşyl derwezäňiziň hol beýle-

¹ Aglamaň Siz meni ugradýan diýip,
Esger öýne gaýdýar, gullugyn dynyp!

räginde birsellem gezmeleýärin. Aýak çekip, siziň aýdýan aýdymларыňyza gulak salýaryn».

Bu hatyň yzy bolsa «Ah, meniň esgerlerim, gör, men sizi nähili gowy görýärin» diýen köpmanyly jümle bilen gutarýardy. Men şundan soň, bu sözler söýginiň diýdirýän sözleri bolsa gerek diýip, özümçe netije çykarýardym. Az wagtdanam ýene-de özüm öz pikirime garsy çykýardym.

Ýok, Nury han, sen ýalnışýan bolaýma, burnuňdan birneme aňyrraga seredip bir gör, beýle däl bolaýmasyn. Sen gözüň ýok ýaly patrullardan gaçyp, öýlerine giren günüň olar seniň harby biletiňi gördüler ahyry. Onda bolsa hemme zat, tä gelniňiň doglan ýylyna çenli mese-mälim ýazylgy. Gelnimiň gözünü ýola dikip garaşýanam belli. Tanýa, çakym çak bolsa, öz bähbidini arajak, özgä kast etjeklerden däl bolsa gerek.

Ýogsa-da seň ýaly esger gytm-aý, özüňi bal edýän – diýip, ýüregimi köşeşdirýärdim. Ýöne, barybir, ýene-de uzak ynjalyp bilemokdym.

Ahyram ýakyn günleriň birinde ýene-de sähere rugsada gidip, Tanýa bilen ymykly düşünişip gelmegi öz göwnüme jaýladym. Şeýle etsem, bu oýlardan sabaryn diýen pikirim bardy. Ýöne, nämüçindir, men onuň bilen duşuşýanymy hem hiç neneň görmeyärdim. Aslynda, näme üçin ýigrenmelişim? Açyk yüz berip, mylaýym garsyлаýany üçinmi ýa esgerler, men sizi gowy görýärin diýýäni üçinmi?

Şundan soň men rugsat hatyny ele salmagyň ugrunda boldum. Rota komandirimizden rugsat sorasam, «Ýoldaş ýefreytor, siz geçen aýyň soňky günleriniň birinde rugsatda bolduňyz ahyryn, rotada bir özüňiz dældigiňiz-ä gözüňiz ýetýän bolsa gerek, entek size nobat ýetenok, nobatyňyz geler, gidersiňiz» diýip, jogap berjegi ikuçsuzdy.

Biraz oýlanamsoň, birneme gelsiksizrägem bolsa, bu haýys bilen kombata ýüzlenmegi ýüregime düwdüm. Munuňam özüne ýeterlik kiçijik sebäpleri bardy.

Birinjiden-ä, bu hili haýys bilen oňa, gaty bir zerurlygy çykaýmasa, ýüzlenibem durmazdylar. Bu meseläni, köplenç, batalýonyň ştab başlygy çözerdi. Ikinji sebäbi bolsa, bu meniň bir özüme degişli sebäpdí. Golaýda atysyk meýdançada geçen barlag wagty kombat meniň üstünligimiň şaýady bolupdy. Şondan bäri ol meni has oňat tanaýar diýäýsem, ýalnýsamasam gerek.

Öz ýanymdan şu pikirimi ýerlikli hasap edemsoň, onuň bilen duşuşmagyň ugruna çykdim. Şol günüň ertesi men ony kazarmanyň öňündäki gülleri suwaryp ýören esgerleriň arasynda gördüm. Ol gülleri ýazyň başynda kombatyň özi biz bilen ekipdi.

Men esger kadasyny saklap, bärden aýagymy tarpyl-dadyp-urup bardym-da, ýüzlenmäge rugsat soradym:

– Ýoldaş maýor, ýüzlenmäge rugsat ediň!

– Hany, näme diýerkän, eşideli! – diýip, kombat degişmä saldy. Onuň keýpiniňem hiç nenenä dældigi belli boldy. Maňa-da geregi şol.

– Ýoldaş maýor, siz meni öňümizdäki dync alyş günü şähre goýberip bilmersiňizmi? – diýip, soňundanam onuň: «Jogap size nämüçin gerek boldy?» diýen adaty soragyna garaşdym. Amatly jogap gözledim.

Ýöne kombat düýbünden garaşylmadyk del habar aýdyp, meni geňirgendirdi:

– Ýoldaş ýefreýtor, men sizi gysga wagtlaýyn kiçi komandirleri taýynlaýan kursa ýollamakcy, ondan soň ýene-de öz rotaňyza gaýdyp gellersiňiz, seržant Koritkonyň ýerine bölüme komandirlik edersiňiz – diýip, golaýda gulluk möhletini dolduryp, öýlerine gaýdan seržantyň adyny tutdy.

Duýdansyz habar meni birneme aljyratdy. Birbada näme jogap berjegimi-de bilmedim. Jogap gözläp, ýere seretdim.

– Dymmak razylygyň alamaty diýýärler. Gepiň gysga ýeri, siz gitmeli bolarsyňyz, ýoldaş ýefreýtor. Bu bir. Dync alyş günü irden ştaba geliň, size rugsat hatyny ýazyp bererler.

Maňa taýynlygymy mälim edip, beretkamynň etegine elimi ýetirmekden başga alaç galmady.

Dynç alyş günü men ýene-de şähre çykdy. Mazaly, gyssagly ugradan hatym Tanýa baryp gowşan ekeni. Şäheriň seýil bagyna gelemsoň, ony köp gözlemeli bolmadym. Ol bu ýerdäki suw çüwdürimleriniň golaýyndaky ýaşyl oturgyçlaryň birinde kitaba güýmenip oturan ekeni.

Biz az-kem gürlleşip oturanymyzdan soň, bu günki gezelenjimizi tokaýdan başlamakçy bolduk. Tirkeşip çolaja ýodajyga duşup gitdik. Agaçlaryň arasynda öwrüm edip ýören ýodajyk bizi birmeydan, ümsümligiň agyr dasyny boýnundan asyp oturan gül ysly tokaýa aýlady, Bize bir öwrümde başagaý belkajyklar duşsa, ýene bir öwrümde agaçlaryň arasynda satyrdasyp ýören sarc sugunlar gabat gelýärdiler. Birhaýukdan ýodajyk bizi aýlag ýasap akýan mele suwly derýanyň kenaryna aýlap getirdi.

Derýanyň içinde kiçiräk balykçy gaýyklary gaýmalasýardylar. Birnäçe oglan-gyzlar şadyýan gygyrysyp, haýsydyr suwda oýnalýan oýunlaryň birini oýnaýardylar.

Kenardakylar bolsa ýazylan düşekleriniň üstünde agynasyp, tenlerini Güne çöýýardylar. Tanýa birmeydan daş-töweregi lezzet almak bilen synlap duransoň, maňa öz hyýalyny aýtdy.

– Desantçy, şu gün-ä suwa düşüläýse-de, kem bolmasa gerek, gör, nähili oňat gün, ylla şu Gün ýörite dogaýan ýaly.

Dogrudanam, bu ýagysly ülkede Günüň gülüp durmagy seýrek hadysady. Menem ony synlap, içimden Garagumuň cogly günü azasyp geläýen bolmasyn diýip oýlanýardym.

Uzak dymmagymdan özüçe netije çykaran Tanýa meni utandýrmazlyga çalyşdy:

– Düşesiň gelmeýän bolsa haýyr, sen kenardan seret-de oturyber, men siziň ülkäňizde suwuň azlygyny bilýän ahýryn... özüm birki gezek çümer-de çykaýaryn!

Men ony diňläp: «Ýüzüp bilmeýän eken» diýen netijä gelenini aňdym-da, oňa seredip ýylgyrdym.

Soňundanam, «Aksam halas edeweri, Tanýuşa!» diýip, suwa düşermen boldum. Tanýa maňa garsy bolmady. Ýöne boý berýänräk ýerlerde bolmagymy ýüreginden syzdyryp haýys etdi. Suwa giremsoňam, ol «Şundan aňry gitme» diýýän ýaly, meniň derýadan tarapymy gabalap ýüzdi. Men suwuň aşagyna çümdüm-de, Tanýanyň hol beýleräginden çykyp, o kenara tarap pažžyldap ýüzüp gitdim.

Öwrülip onuň seredip galan kenaryna ýüzüp gelem-de, az-kem kineli Tanýa biraz menden öýkeli şadyýan dillendi:

– Bor-a suň ýaly aldamak, ýüzüp bilýänem diýenok-da bu oglan, men bolsa gark bolaýmasyn diýip, uly aladada... Suw bilen gujaklaşansoň, Tanýanyň düýbünden özgerendigini men häzir bilip galdym. Oňa seredip doýup bolar ýaly däl. Gülen-de sähel owsunjyraýan gar reňk ak beden, gümmezekläp duran mämeler häzir ony meniň gözüme ertekilerdäki göreni beýhuş edýän perilere meňzedip görkezýärdi. Biz birmeýdan suwda ýüzüp, soň kenara çykdyk.

Tanýanyň sumkasyndan çykaran düşegini aşagymyza ýazynyp, tenleri güne gorsamakçy bolduk. Men şu güne çenli suwa düşüp, soňundan Güne ýanmagyň lezzeti barada oýlanmadyk bolsam gerek, öz ýadyma-ha düşenok, ýöne şeýtmegiňem özüniň aýratyn bir lezzeti bar ekeni. Meniň soňabakan Günün aşagyndan turasym gelmedi. Ukym tutup, endamyma agyr ýaltalyk aralaşdy. Häli-şindi uludan dem alyp, süýji-süýji tamsandym. Şu arada Tanýanyň ýene-de suwa düşesi gelen bolsa gerek, ol meniň Günden goranmak üçin başyma ildiren beretkamy kakyp aldy-da, «Tut, ýyndam bolsaň!» diýýän ýaly, yzyna gözläp, meniň önümden gaçdy. Men onuň hyýalyňa düşündim-de, yzyndan ylgadym. Ol ýuwasja ylgaýardy, özem şo barsyna keýpihon gülýärdi.

Meniň göwnüme bolsa, ol häzir öz bogazyndan çykýan mylaýym gülküsini kowalap barýan ýaly bolup duýuldy.

Onuň çözlenip goýberilen saçlary ýalaňaç endamy gujaklap, düşnüksiz sandyraklaşýardylar. Maňa onuň gülküsi diýseň hoş ýakýardy. Ony gyssanman kowalap, köpräk güldüresim gelýär. Şonuň üçinem baldyrlara zor salman ylgaýardym. Şeýle-de bolsa men ahyr onuň yzyndan ýetip, golundan tutdum. Ol haslap durşuna, gözünü ýumdy-da, meniň kükregime ýaplandy. Bedenimde nämedir bir zat owsunyp giden ýaly boldy. Onuň saçlarynyň arasyndan kükeýän hoşboý ys meni humar etdi.

– Sizi nähili eý görýän, meniň eziz esgerlerim...

Tanýa şu sözleri meniň has güýçli urmaga başlan ýüregimiň ýanynda pysyrdady.

Tokaý agaçlary bolsa häzir bize düşnüksiz seredişip, başlaryny yralaşyp durdular...

Sagat günüň ikinji ýarymyndan ýöräp ugranson, biz tirkeşip yza dolandyk. Kenaryň märekese welin barha köpelyärdi. Menin entegem bu ýerde bolmak, kenardan derýanyň üstündäki örküç-örküç tolkunjyklary synlap oturmak niýetim ýok däl. Bu derýany häli-şindi görýänem bolsam, ony synlamak meni asla irizmeýärdi. Gaýta, ony görmegi mahal-mahal ýüregim küýseýärdi. Ony synlasam bolsa, dünýäm giňäne döňärdi, özümi keýpihon duýýardym. Bu ysnysygyň sebäbini welin anyk bilemokdym. Ýöne öz ýanymdan edýän ýönekeýje çaklamam ýogam däl.

Derýam, bizi bir-birimize ysnysdyran zat, seniň Murgabyma meňzeşligiň bolsa gerek – diýip oýlanýardym. Belki-de, şeýledir.

– Şeýle günler köp bolsady... Biraz dymşlykdan soň meniň elimden tutup gelýän Tanýa dillendi:

– Diýýäniň bolsa, örän gowy bolardy. Sen maňa ýüzmäni öwrederdiň...

Biz bir-birimize seredişip, düşünişip ýylgyryşdyk.

Asmana seredemde, ak bulutlaryň agraslyk bilen agysyp-dönüşip ýörenlerini gördüm. Men bu günem bölüme ýetip gelýärkäm, özümden nägiledim. Sebäbi Tanýanyň ýüregini bilmek bu gezegem maňa başartmandy.

Meýdanda galynan gije

Öň bellenilişi ýaly, biziň rotamyz bu gezek böküşige gidilende, ilin öňünden uçara münüp, ilin öňündenem asmandan indi.

Biz bu gezek meýdanda galyp, özümizden soňky böken bölümlerin parasýutlaryny toplamalydyk. Bu işin kömelek çöplemek daldigini bilsek-de, biz kimdir birinden nägile bolduk.

Parasýut daşap ýören Mişa bolsa, şol gezip ýörsüne kimdir biri bilen gürleşýärdi:

– Ýoldaş komandir, bizi näme saz bölümin titijeleridir öýdýäňizmi. Hemişe ilin yzyny şolar ýygnaýardy-la. Menin pikirimçe, ýoldaş komandir, siziň bu edişiniz hakykata ketje gelýär. «Buýruk» diýýäňiz-de, gepe nokat goýýaňyz. Goý, do-re-mi-fa-sol – diýip, parasýuty muzwzwod çöplesin, bu olara gelişýän iş...

Bökülip gutarylansoň hem parasýutlaryň hysyrdysy ýene-de üç sagada golaý çekdi. Ýöne welin bize parasýutlary ýükläp alyp gitmeli, «Tiz barýar» diýlen maşynlar wagty bilen gara bermediler.

Rota komandirimiz toplanan parasýutlary anyklap, depderçesine bellik edişdirdi. Oglanlar bolsa çilim çekmäge oturdylar. Rota komandirimiz parasýutly işini tamamlansoň, maňa öz bölümimizi düzmege buýurdy.

Men öz ýanymdan, bizi «söweşýän» goşuna kömege iberjek bolýandyр» diýen oý bilen galkynjakladym. Oglanlary nyzama düzüp, ikinji bölümin buýruga taýynlygyny mälim etdim.

– Häzir siz şu ýerde paraşýutlaryň ýanynda galýarsyňyz, biz bardygymyz, masynlary bärlik ugradarys.

Ýene-de biziň çakymyz çykmany.

Bu ýerde etmeli kem-käs işler edilensoň, bir esgeri nobatçy goýup, öňnelere rugsat etdim. Oglanlaryň birnäçesi wagtdan peýdalanyp, kömelek gözlärmen boldular. Mişa bilen oglanlaryň ýene birki sanysy bolsa selkildäp ýörenlerinden otlaryň üstünde arkaýyn, ine-gana agynasyp ýatanlaryny gowy gördüler.

Tokaý bizden uzakda däl. Onuň etegindäki dünýäni tutup owsunyp basyny ýetirip, oraga gelip oturan bugdaýly meýdan häzir meniň gözüme diýseň owadan bolup göründi. Tokaý agaçlarynyň arasyndan syzylp öwüsýän şemal, çüýrän ýapraklaryň ysny bugdaýlygyň ýokarsyndan seçeläp geçýärdi. Olary iki ýana yralap sypalaýardy.

Bir sümme alyp, aýama salyp owkalamsoň, pahallary üfleşdirdim, ine, şundan soň, her birini atyp sanaýmaly ýalaňaç däneler aýamda togalanysyp galdylar. Bugdaýly meýdanda aýlanyp ýörkäm, ýatlamalar meni häli-şindi öz ugurlaryna alyp gitdiler. Birde okarama salyp datlyja dänik iýenimi ýatlasam, ýene birde elim sapanly diňe cykyp, bugdaý goranym ýadyma düşdi.

Men oglanlaryň ýanyna dolanyp gelemde, Gün batypdy. Tokaýdan oljaly gelen oglanlar ot ýakynyp, çöpe düzen kömeleklerini bişirinýärdiler. Oda tutulan kömelekleriň ýakymly ysy meniňem aýganlygymy ýadyma saldy. Golaý bir ýerde obaň barlygyny bilsegem, gidip dileg salmagy gelsiksiz gördük. Ýogsam, oglanlaryň käbiri duzy bahanalap oba gidip gelmegi meniň ýadyma-da saldylar.

– Häzir oba gidip, duz getiräýsedim. Duzlap iýseň, bilýänmi, kömelek nähili lezzetli... şuň ýaly – diýip, başam barmagyny görkezýänler hem bardy.

Kömelekler bişensoň, her kim ýetdik hakyny alyp tam-sandy. Ýürekse edindi. Maşynlar welin şindem gara berenokdylar.

Meniň sabyr käsäm doldy. Eýýäm ýatar wagty hem golaýlap ýördi. Men kim-kimleriň näçeden-näçä çenli nobatçylyk çekmelidigini aýdyp, özümem bir çetde elimi ýassanyp gysardym.

Gijäniň gaýry bir wagty nobatçy meni howsalaly yralady:

– Ýoldaş seržant, maşynlar, maşynlar gelýän ýaly-la, oglanlary turzaýynmy?

Dogrudanam, sag tarapda gara gijäniň bir ýerlerinden güwwüldi eşidilýärdi, yöne ol göwnüme bolmasa, maşyn sesine meňzemeýänem ýalydy.

– Traktor bolsa gerek – diýip, men öz ýanymdan çak urdum.

Şol arada, biziň hümrüdimize oýanan oglanlaryň biri dillendi:

– Eý, tank gelýän ýaly-la, eý-ýý!

Tank sözünü eşidip, zöwwe ýerimden galanymy-da duýman galdym. Şundan soň meniň yzym sozanguýruk boldy.

Tanklar bolsa göni bugdaýlyga tarap süýsüp, kerwen gursup gelýärdiler. Meniň yzym bilen bugdaýlyga kürsäp giren Anapriýenko, özüme tarap münzeşip gelýän tanklara seredip, sesiniň eşidilmejegini ýadyna düşürmän, ellerini göterip talaply gygyrdy.

– Dur! Dur-r-r!

Bizi gören bolsa gerek, hataryň önünden gelýän tank kürtdürip saklandy. Onuň yzy bilen bolsa beýleki tanklar hem togtadylar. Tanklardan çykan komandirler nämäniň nämedigini tiz anykladylar.

Bir goja komandir bolsa bizi mylaýym nazar bilen sylaglady. Soňundanam biziň tarymyza kakyp gördi.

– Ýeri desantlar, bugdaý goraýaňyzmy?

– Hawa, mukaddes zatlary goramak desantlaryň borjudy, ýoldaş komandir.

Şeý diýdi-de, dilewar Anapriýenko ýene-de hemmeden öň dillendi.

Uly komandir daşyna ýygynanan komandirlerine seresap bolmagy sargansoň, öwrülip öz tankyna tarap gitdi.

Tanklar ýene-de janlandylar. Biziň önümüzde duran tank hem hyňrandy, soňundanam duran ýerinde pyrlanyp öwrüldi. Şu ýerde, hiç kimiň ýadyna-oýuna düşmedik emgek meniň dünýämi daraltdy duruberdi. Tank öwrülen mahaly zynjyrlarynyň arasyndan zyňlan şapbat ýaly palçyk geldi-de, meniň tanklary ýola salyp duran gözlerimiň birine palçyldady.

Men, bir «ha-a» diýdim-de, gözümi tutup bugdaýlyga togalandym. Oglanlaryň gözümi süpüreni-de peýda etmedi. Olar «agla, agla» diýşip, meniň daşymda elewreşýärdiler. Men her näme-de bolsa, aglamagy birhili görüp, cydajak bolýardym. Kä dişlerimi, kä dodaklarymy dişleşdirýärdim.

Anapriýenko bolsa meniň awunmagymy Mişadan görýän ýaly oňa igenýärdi:

– Mişa, hany aýtsana-ow, indi näderis, bu golaýda suwam-a ýok. Oba adam iberip, dogtor çagyrsakmyka? Hany... bir zat diý how, diliňi ýuwutmadyk bolsaň!

– Doktor çagyraýmasak, men näbileýin nätmelidigini. Belki, seržantyň özi bir zat diýer...

– Suwa gitmeli bolsa, men gideýin – diýip, oglanlaryň biri öz hyzmatyny ýatlatdy.

– Ýok, Grinýa gitsin. Şol oňat ylgaýar.

Oglanlaryň hersi bir zat diýensoň, olar geler ýerde belli netijä gelip bilmediler.

Jahan ýagtylyberende uzakdan ýene-de bir gara salgym göründi.

Bu gelýän ýeke at goşulan arabajyk ekeni. Arabada iki sany adam bardy, olaryň biri ýaşy 40-45-i töwereklän arabakeşdi. Öňdäki oturgyçda onuň bir özi joňkaryp otyrды.

Ýolagçylaryň ikinji biri bolsa zenan maşgalady. Ol araba atylan otuň üstünde aýaklaryny uzyn salyp, çagasyny gujaklap oturdy. Aňyrdan tykyrdap gelýän araba biziň deňimize ýetiberende, gyra sowlubrak saklandy. Arabakes meniň gözümi görüp, başyny ýaýkady:

– Göreje zeper ýetmedigem bolsa ýagsy.

Keltejik arabakes birbada bize näme maslahat berjegini bilmedi. Ýanyna suw göteräýmänligini ýatlap gynandy. Şu ýerde, meniň gözümi görüp ýagdaýa düşünen dolmuş aýal biziň hemmämizi aňk-taňk etdi. Ol: «Soldatas, eýkişçe!»¹ di-ýip, meni ýanyna çagyryp alansoň, elindäki gundagly çagasyny emay bilen gapdalynda otuň üstünde ýatyrdy-da, meniň aladama berildi. Bir eli bilen meniň gözümi açdy, beýleki elini bolsa köýneginiň ýakasyndan sokup, ol ýerden güberip duran ak göwüsleriň birini çykardy. Şundan soň «çasyrda meniň dertli görüme mylaýym, ýakymly süýt saglyp başlandy.

Oglanlar bolsa häzir töwerekde bu nurana sary saç aýala seredip, onuň ediberisini görüp aňk-taňk bolsup durdular. Ol aýal şeýdip meniň gubar baglan gözümi iki-üç gezek göwsünden süýt sagyp ýuwansoň, onuň agyrysy azalan ýaly boldy. Haçanda men ýene bir azdan dogumly zenanyň egninden üstasyry aňyrlýgyna sereden mahaly, bugdaý deňziniň tolkun atyp oturanyny gördüm.

Iki hat

Epilog deregine

Geň göräýmeli, gözümiň agyrysy azaldykça, meň ýüregim gysyp ugrady. Ilki gelenimde, gospitalyň penjirelerinden garap, ýele etegini kakýan agaçlara seretmegi halanam bolsam, indi olaram meni irizip başladylar.

---

¹ Bäre gel!

Häli-şindi rotamyzyň oglanlary ýadyma düşdi durdy. Birde olaryň parasýut rejeläp ýörüşleri göz önüme gelse, ýene birde nyzam bilen polkumyzyň baýdagynyň önünden geçip baryslaryny görýärdim. Öz içimden, gözümiň sargysyny aýyrsalar bolany, dessine yzma goýbermeklerini soraryn, eger goýbermeselerem, onda-da bir alajy tapylar, oglanlaryň biri bilen sene-mene ederin, onsoň özlerem çaňmy kakarlar – diýip oýlanýardym. Bu ýerde meniň bar güýmenjäm jübimde galan iki hatdy. Olaryň biri gelnim Ýazjemalyň iberen hatydy. Ony jüýk burun poçtalon bökülişiğe barýan wagtymyz masynyň üstünde otyrkak getirip beripdi. Haty okap-okap ýat tutan hem bolsam, ony gaýtalap okamak meň üçin lezzetlidi.

«...Haçanda saňa ýazmaga otursam, seni gapdalda, ýakyn bir ýerde duran ýaly duýýaryn.

Öý-içler görüp gidisiň ýaly sag-salamatlyk. Kakaň traktory bilen gymyldap ýör.

Jigileriň şu günler kolhozyň pagta ýygymyna kömek berýärler. Men bolsa mekdep hysyrdylary bilen başagaý.

– Hysyrdy kän bolsa, men ýada düşýänmi bir diýäýme-giňem mümkin? Seniň göz önümden gidýän wagtyňam ýok. Jigileriň poçtalon gelende, «Nury akgamdan hat getirdiňmi?» diýip, ylgasyp önünden çyksalar, meniňem ýüregim olar bilen ylgap, hemmeden öň haty garbaýar.

Ine, şu gün bolsa senden aýrylanyma dos-dogruja 542 gün geçipdir. Nesip bolsa, indi, hä diýmän dolanyp gellersiň.

Hoş, sag bol. Gezen ýerinde sag gez. Haty tiz-tizden ýazaweri, oglan! Hatyňa bir irikgä etme!!! Ýoluňa göz dikip oturan gelniň Ýazjemal.»

Hatyň ikinji biri, Tanýadan gelen iň soňky hatdy.

«...Bu-ýä dereksiz ýitäýdi» diýýän bolaýmagyň-da ahmal. Men indi sizden şeýle bir uzakda welin, dolanmaly

bolsam, yzyny tapaýjagymam alagümana. Ykbal tüweleýi meni Pribaltikadan, Uzak Gündogara alyp geldi.

Hol öňräk köne gala gezelenje gidenimiz ýadyňda bolsa gerek. Sen şonda kukürt almak üçin sumkamy açanyňda, bir surat görüpdüň. Ol kursant ýigidiň suratydy. Seniň sol gören kursantyň indi artilleriýanyň leýtenanty. Şol gezek men saňa onuň bilen joramyň doglan gününde tanyşlyk açysymyzy gürrüň bermekçidim.

Ol şonda öýlerine kanikula gelen ekeni. Ýöne sen suraty görseň-de, görmezlige saldyň. Bu barada hiç zat soramadyň. Belki, geregem däl, ikimiz diňe bir dost ahyryn.

Golaýda bolsa biz toý etdik, indi meni gutlabam bilersiň. Ýaşasymyz häli-häzirä-hä erbet däl, oňat, iki otagly jaýjagazymyz bar. Şäher bilenem assa-assadan öwrenişýäris. Boş wagtlarym kitaplara dümtünýäris.

Sen meniň instituta girmek hyýalymyň barlygyny bilýän ahyryn. Meniň girmek isleýän institutum şu ýerde-de bar. Indi bir girmek alajyny edäýmek galdy. Şäherimiziň aýaz-gary hem ýeterlik, ýöne öýüň üstünde bolsa ýanynda ýüregiňi ýylydýan adam bolsa, sowuk kär edýärmä näme?

Men-ä indi hatymy tamamlamakçy, sag-salamat gulluk et, Nury. Gullugyňy gutaryp, gelniňe gowuşmagyňy arzuw edýäris. Seni tüýs ýürekden hormatlaýan, Tatýana Iliçenko».

«Oglanjyk gyssanar, tudana wagtynda bişer» diýenleri boldy. Gözüň oňat bolýança näçe howlugsam-da, doktorlar meni gospitaldan goýbermediler. Diňe ýigrimi günden soň maýor lukman mende hirret keseliň ýoklugyna gol çekdi.

Şol günüň ertesi men paty-putymy ýygnap, ýene-de öz bölümimize tarap ýola düşdüm.

Moskwa, 1972-1973.

GYR ATYŇ HOWALASY

*Ýigidiň myrady atdyr.
«Görogly».*

...Howalasy belent Gyr at ýene-de bir ýerlerden cykyp, gözýetimdäki öýe meňzäp oturan baýyr depesinde peýda boldy. Baýyr şundan soň işigi atly, dokuzy doly öýleriň birine meňzedi.

Gyr at her ýerden bir basyp, göwün imrindirip çapan mahaly, ony görmäge göz gerek. Agzybir inişip düşýän toýnaklaryň aşagyndan uçgun sycraýar. Töweregiň süňňünde maýdaja saňnyldy peýda bolýar. Gyr at semala ýazylyp, pasyrdaýar. Ol haýsy menzile ýetse, bada-bat şol menzil özgermek bilen. Töwerek, lowurdap öýe täze gelin giren ýaly, göze ýakymly alamata öwrülýär. Gyr at selen meýdan bilen otlary göwüsläp gelýän wagty, ol kükregi bilen tolkunlary önüne salyp, daş-töweregine suw sycradyp, suwdan cykyp gelýän suw atyna meňzeýär.

Her gezek Gyr at şeýdip dagy-dag, düzi-düz yzyna tirkäp gelýän mahaly, men ilki özümi, soňundan bolsa dünýäni unudyp oturýaryn...

Gulagyma özüme ýakynlap gelýän Gyr atyň güpürdisi eşidilýär. Soňundanam şol güpürdä meňzeş sazlaşykly urgular kem-kemden meniň ýüregimi eýeläp ugraýar. Her gezek şeýdip ýüregim at toýnaklarynyň sesi bilen bir perdeden gopup ugran mahaly, Gyr at dabyrap, meniň ganymda aýlanyp ugraýar...

Howada ýeriň ysy bardy, bu gysyň gutaryp, zeminiň süňňüniň gowşasyp ugrandygynyň alamatydy. Şu gar indi üstümizdäki gysyň iň soňky gary bolaýsa gerek diýlip oýlanylýardy. Obada sallam-sajak bulutlary döw münen ýaly münüp geljek ýaz ýagmyryna garasylýardy.

Begençli waka bilen bagly bolany üçin, bu gün meniň ýadymda galypdyr. Şol gün ertir öýden çykyp giden kakam, giç öýlänler at münüp, eselip geldi. Eli kersenli öýden çykan enem atyň maňlaýyna urba çalyپ, ýagsy niýet etdi. Öňlerem käte kakamýň öýe atly geläýýän mahaly bolardy. Ol, köplenç, öz süryän traktory üçin, haýsydyr bir demir gerek bolanda, kimdir biriniň atyny münüp, öýde apalap saklaýan demirleriniň yzndan gelerdi. Dörünip, gerek demirlerini tapandan soň atlanardy-da, ýene-de yzyna giderdi. Men näçe islesem-de, kakamýň münüp giden aty gijara yzyna dolanyp gelmezdi.

At gelip öýümiziň ata çykmagy bilen bagly ýakymly pikir meniň göwnümi galkyndyrdy. Şatlyk meni bir ýerde goýmady. Dünküldäp, goňsy gapylaryň hersinden bir çykdim. Söýünjime berlen süýji-kökeden kiselerimi tümmerdip geldim. Atlanyp göräýmesem meniň oturyp-turup ynjalagymyň bolmajagyny kakam duýan borly. Ol maňa uzaga äkitmän, aty birsellem öýüň töwereginde gezdirmäge hem rugsat etdi.

Atly bolmak, at münmek höwesi mende heniz emedekläp ýören wagtym hem bar ekeni. Öýümiziň gapdalyndan geçýän ýolda atly adam görsem, men ganatymy kakyp-owsunyp, öz halym bilen bolmaz ekenim. Şonda enem elinde göterip, ýola çykyp, atly öteğçiden meni biraz ýere çenli atyna mündürmegini sorar ekeni. «Kakasyna, ejesine çeken ogul däl bi, atasynyň agynjak özi. Şo-da ili atly etjek bolup, dert-azar bolup ötdi bende» diýip, enem meni atama meňzedýärdi.

Aýallar üýsüşip gürrüň eden mahallarynda, adatça, çagalaryndan söz açylsa, olary öz erkek doganlaryna menzedip taryplamagy halaýarlar. Emma bu meselede enem ol aýallara meňzemeýär. Ol meniň göwnebatnykly hereketlerimiň hemmesinde hemişe atamy ýatladýan alamatlary görýärdi.

Atam uruşdan dolanyp gelenden soň, telim ýyllap kolhozyň ýylky sürüsini bakypdyr. Dört ýyllyk uruş onuň üçin iki ýylda gutarypdyr. Top okunyň oskolka-tikesi topugyny owardanson, ony «Ikinji derejeli maýyp» diýip, goşun hataryndan çykarypdyrlar. Ol ýörän mahaly ýaýkanyp, bir aýagy bilen az-kem ýer sürpöp ýöreyän eken. Ýöne ata münen çagy onuň maýyplygy hiç kimiň gözüne ilmandir.

Atam on-on iki ýyllykda, men ýedi-sekiz aýlyk çaga wagty, öz kömekçisi bilen sürüden bölünen bölejigi derekläp ýörkä, çölde suwsuz galyp heläk bolupdyr. Gözlege çykan garyndaşlary bir aýdan soň onuň galyndysynyň üstünden barypdyrlar. Ol ýerde eýere kellesini goýup ýatan adam meniň atam ekeni. Ony özi bilen uruşdan getiren, hemişe bilinden aýyrman guşanyp gezen ýasy teletin-esger kemerinden tanapdyrlar.

Enem ilki-ilkiler, atam ýaňy çopançylyk edip ugran günleri onuň öýderäk bolmagyny islöp, çemesi gelende, oňa töwella hem edipdir. «Kakasy, senem il-halk ýaly ertir gidip, agşam gelmeliräk bir işe geçäýseň nädýä, özüňem ýarty adam, öýderäk bolsaň, men borun, çagalar bar, otur-turuňa ýarardyk» diýipdir. Atam hemişe enem bir zat diýse ýok diýmez ekeni. «Bir amaty gelende, başlyga aýdyp işi çalşyraýaryn, sen biraz tagapyl et» diýer eken. Söz bersed-ä berer ekeni welin, ýöne ol hemişe iş edende, öz pikirinde galar ekeni.

Men her gün irden turup çay-çörek iýdigim gaýramyzdaky gamysly köwüň boýuna ýetmäge howlугýardym.

Çaý-çörek datman gitsemem giderdim, ýöne iýip-içmesem enem halanok.

– Oglum, seniň gaçgynyň öý-le, näme bu ýerde seniň arkaňa duz ýükleýän barmy? – diýip nägile bolýar. Enem oýurganyp gamlanyberse, bu maňa ýakanok. Şonuň üçin enem ýüzüme sereden çagy, men önüme goýlan zatlary has-da işdämen iýen bolardym.

– Iýeňde seýdip, güpüledip iýseň, ana, onsoň hele-bärde aýgmarsyň, oglum – diýip, enemem monça bolýar.

Öýümüzde meniň ertir irden turmagymy halamaýan bir adam bar, o-da ejem. Onuň pikirice, ir turmak çaga mahsus häsiýet bolmaly däl. Özüne galsa, ol meni her gün towuklar bilen ýatyrjak, ertirem günortanyň ön ýanlarynda palladyp, geriljiredip turuzjak.

– Ýat-da, Gün ileri agýança, näme seniň kolhoz işiň galýarmy – diýip, käte-käte ejem maňa janygybam hüňürdeýär. Özüne meniň aladasyz ýaşymy arzuw edip, şonda gözüniň tä özi çyzylýança ýatyp hezil etjekdigini aýdýar.

Ejem kiçijik gyzjagaz wagty örän köp ýatar eken. Bir gezek ejemiň säher turup işe giden kakasy günortan ara öýüne çaý içmäge gelse, ejem şonda-da şol ýatan ýerinde daş düşen ýaly ýatanmys. Babam göwnüne ýakymсыz güman getirip howatyrланypdyr.

– Bar, heleý, gyzyňy gör, demi bir barmy on? – diýip, mamamy ylgadypdyr.

Meniň gamysly köw diýýänim öýümüziziň gabat gaýrajygy. Öýden çykyp, taý bolup bir bökdüгим, men eýýäm şol ýerde. Gamysly köw obanyň mal-garasyny getirip kowýan otluk meýdany. Tomsuna bu ýere suwçular artan-süýşen suwuny gacyryp kowardy. Suwy ýetik bolansoň, gamysly köwüň gür çöpi güýzüň soňky günlerine çenli egsilmezdi. Daşyndan seredene, bu meýdan mal jelladyň saraýyna meňzeýärdi. (Mal-garany gören ýeriňden tolap äkidip, «Pagta girdi»

diýen bahana bilen telim günläp ot-suwsuz gabap saklaýan adamlara biziň obamyzda «mal jellady» diýýärler.

Gamysly köwe gelseň, bu ýerde çölden dync almaga gelen çopanyň garagulak düýesiniňem ýüpüniň örüsini aýlanyp otlap ýörenini görersiň. Eýesine al salyp gaçan üsti gaňňaly eşeklerem bardyr. Bölejik bolup ýören goýun sürüleri bolsa bol çöpüň içinde çala görünişip, suwda ýüzüp ýören ördek sürüsini ýadyňa salýar. Ýöne ot-çöpi dökün bolansoň, bu ýerde mal jellatlaryň ýatagyndaky ýaly, garnyny gapjyk ýaly edişip, gözlerini çylpykladyp, tezegine timisgenip duran maly görmersiň.

Meni her gün gamysly köwe getirýän zat, bu ýerde örklenilýän atlardy. Irden, heniz daýhanlar işine ugramanka bu ýere gelseň, bir aty däl, telim aty hem birbada görse bolýardy. Sähel gijä galsaň, her kim atly atyna atlanyp gider, gamysly köwde diňe Hommat aganyň çal aty galar. Meniň ilkinji dostlaşan atym hem hut şu çal atdy.

Käte men ol atyň ýanyna baryp, enemden ogryn jübime salan gandym bilen onuň agzyny süýjüderdim.

Ata gant berjek diýsem, enemiň gyrjyny. «Ata-ite iýdire meň öýümde hasapsyz gant ýok. Kesek-daş däl, ol köpüge-pula berilýän zat. Görüp ýörsüň, puly bolsa kakaň gije-gündiz traktory bilen ýakalasyp, sowuk demri gysymlap, nä günlük bilen gazanýar. Iýseň-ä, otur-da işdäň alanyny iý, ýogsa-da, kakaň daban azaby bilen hanlyk satjak bolma. Ata-ite gant oklap duranyňy görsem, örän gaty degerin» diýip käýinýärdi.

Aýama goýup uzadan gandymy çal at özüniň salpy dodaklary bilen süpläp alýar. Şonda maňa ol gant bilen elimem süpläp alayjak ýaly bolup duýulýar. Ýere bir zat atsaň, ony almaga itler ökde, çal at bolsa öňüne gant atsaň, göwnüň üçin onuň ýüzüne-de seretmez. Egilse oňurgasy ýazaýjak ýalydyr. Oňa gant berseň, hökman aýaňa göterip bermeli. Goýup gitseň, şol goýan gandyň haçan gelseň, şol

goýan ýerinde mör-möjege ýal bolup ýatandyr. Ýa-da cyg çekip, pide-pide bolup, ota-çöpe gosulyp gider.

Hommat daýy frontçy, özi-de bir aýagy agaç adam. Ol hemise giden ýerine at münüp gidýär. Uruşda hem ol atly goşunda gulluk edipdir.

Köplenc, gamysly köwden onuň atyny inileri Gök bilen Asman gelip äkidýär. Olaryň haýsy birisi gelse-de, ýüpi çözüp toplan bildikleri depýäler atyň böwrüne. Çal at sürlen ýeriň içi bilen oba tarap düwdenekläp, atlyp gidýär. Obanyň çetinden giriberenlerinde, olar aty hökman saklaýarlar, aňyrlygyna ony gyssaman, öz maýdalyna ýöredip äkidýärler. Bärden alagüpürdi bolup barsa, olaryň Hommat daýydan almytyny aljagy belli. Hommat daýy heý bolmanda: «Näme zyzndan ýagy gelýärimi, deýýus!» diýip azgyrylýar.

Inileriniň öýde ýok wagty köwe, atynyň zyzndan Hommat daýynyň özi gelýär. Men ony garagörmünden tanaýaryn. Ol ýörän mahaly sag aýagyna agsap ýöreyär. Gapdalyndan çykyp oňa salam berýän. Hommat daýy aýak çekýär.

– Ýegen, saglykmy? – diýip, açyk ýüz bilen aleýik alýar. Atlar çolaşman durlarmy?

– Hawa, çolaşmandyr.

Hommat daýynyň «Atlar çolaşman durlarmy?» diýmegi-niň sebäbi bar. Öňräk daýysy gezmäne gelende, Gara onuň münüp gelen atyny getirip köwde örkläpdi. Gara nä gondybagy salyp bilýärimi. Mal daňanda, onuň eli ýaglykly ýalydyr. Iki gezek çigen bolup gidipdir. Ol atam boşanyp, gelibem Hommat daýynyň Gyr aty bilen harçaňlasyp, segreşip çolaşypdyr. Ertir irden güýlünip heläk bolup ýatan aty ilki men gördüm. Öýden münüp gelen çybyk atymy yzyna öwürüp, «Niredesiň Hommat daýylar» diýip, basdym «ata» gamçyny.

Hommat daýy meni diňläp, bada-bat inileriniň ikisinem aýaga göterdi. Özi bolsa maýdalyna ýöräp, soňundan geldi.

– Berekella, ýegen. – Hommat daýy gele-gelmäne maňa hoşamaýlyk etdi, soňundanam goltuk jübüsinden gapjygyny cykaryp, bir onluga maňa uzatdy.

– Bu seniň baýragyň, ýegen!

– Hä-ä, gerek дәl.

– A-al, al, ýegen, kino gidersiň, onsoňam göwünden cykarylyp berlen zady almalydyr.

– Aý, gerek дәl – men başymy silkip, yza çekildim – kino gidemde, enem pul berýär-ä.

– Onda, onda... – diýip, Hommat daýy puly yzyna, gapjygyna salyp durka oýlandy.

– Gök, bar aty mün-de, ýegenem syrtyňa mündür, ony äkit-de, waratadan bäri aýlap gel.

Hommat daýynyň bu sözi meniň göwnümden turdy. Ýolda Gök maňa igendi. «Puly alsaň bolmadymy, hezillik, ana, onsoň bordy, men magazine gidip, bir gowy zat alardym, ikijigimiz bölüşip iýerdik, indi Hommat akgam pul berse algyn, ol juda eçiläýmese, aňsat adam ogluna pul berýän дәldir» diýdi.

Men welin pul alman, dokmädelik edenime birjigem gynanamok, gaýtam, begenýän. Puly alan bolsam, at mündürip aýlamak Hommat daýynyň ýadyna düşermidi näme?!

Bir gezek bolsa, Hommat daýy meniň özüme Gyr aty münüp aýlanmaga ygtyýar berdi. Gyr at meni şüdügär ýeriň içindäki sygyrlaryň gatnap ýasan ýodajygy bilen ýorgalap oba getirdi. At münüp bilýänimi deň-duşlarymyň görmegi, töweregiň özüme gözügidýänini duýmak maňa diýseň ýakymly bolupdy.

...Enemiň gözüniň okarasy bulduraýar. Bu onuň bar begenip bilşi. Men bir zady bilýärim. Enem indi köpden bäri özi üçin begenmeýär. Ol begenen begenjini meniň üçin, kakam üçin, jigim üçin begenýär. Enemi diňleseň, bu aty biziň öýümize meniň atama çeken, bedew atlara bolan

yhlasym getirenmis. Öz diýýän sözüne bolsa enem hemişe kemsiz ynanyar.

Enem häzir biziň öýümiziň ýene-de ata çykany üçin begenýär.

Gije kem-kemden daş-töweregi ümsümligiň törüne geçirip ugrady. Atyň bedeni sowaşandyr hasap edensoň, kakam onuň eýerini arkasyndan aýyrady. Eýeri eltip, gys günleri odun saklanýan kümämize saldy. Kakamdan galyp, oňa häzir barýan diýsemem, meniň atymyň ýanyndan aýrylasym gelmedi. Ikinji gezekde, enem meni derekläp, eýwana çykyp çagyrdy.

– Gel, gel-uw indi. Gel, at ýatakda ýatmajak bolsaň!

– Häzir, ine, barýan.

Wagty bilen gara bermämsoň, on-on baş minutdan enem ikilenç eýwana çykdy.

– Eger sen şeýdip, sol atyň ýanyny alyp dikilgazyk bolup durjak bolsaň, onda men kakaňa aýdyp, aty gije atýataga eltip tabsýrar ýaly etdirerin. Ýogsamam onuň sygyr üçin toplanja otumyzyňam soňuna çykmagy ahmal – diýip, göwnüme ünji salyp, meni içerik ýygnady.

Agsamlyk çay başynda, enem soralmasa-da, ýüregini diline aldy.

– Boýnuňa dakylan birgat deregi dargandyr özi-hä, olar seň ýaly ýumry-ýumşak oglany heläk eder, olara Şemmet ýaly demi zagara bişirýän zabun birgat gerek. Şol bende olaň hakyndan çykýan ekeni, indi ol kölegesini ýygnaly bäri, sol birgadyň kolhozçylarynyň hersi bir kelle. Birki ýyldan bäri her ýyl birini saýlap gelýärler, peýdasy ýok. Agzalalyk bar ýerine-de bir, heý, oňatlyk saýasyny salarmy.

– Göreris-dä. – Kakam tirsekläp çay içip ýatysyna, göwnübirlik bilen jogap gaýtardy.

– Oglum-a atyň gelenini görüp, begenip, iki bolup bilmedi...

Enem gürrüni meniň üstümden getirdi. Ýöne birinji gezek suw dilände arzy diňlenmedik jigim aglap, gep-üýne gezek bermedi. Şeýdibem, bu gürrüň şu ýerde galdy. Çay içişlikden soň, her kim öz otagyna ýatmaga gitdi. Enem ikimizem öz otagymyzda galdyk. Ýatmak üçin çyrany öçürüp, ýerime girsemem, at meniň gözümiň önünden gitmedi.

Ussa Gurbandurda äkidip, onuň toýnagyny nallatmak hakynda oýlandym. Körük basyşsam, onuň ýok diýmejegini belli.

Enemiň sazlaşykly dem almagy eşidilip, uka gidenligi belli boldy. Men pişik basyşyny edip ýerimden turdum-da, aýagauçdan aýlanyp penjiräniň önüne geldim.

Daşary gum-gukluk. Ähli zady gije öz süňňüne siňdiripdir. Mal ýatagyň gapdalynda depe bolup oturan ot küdesi häzir gamys kepä meňzäpdir. Sapar aganyň çyrasy bolsa gerek, çep gabatdaky penjireleriň birinde henizem ýagty bar. Meniň atym ümsümlige goşulyp, dört aýagynyň üstünde ukusyny alyp duran eken.

* * *

Bu ata Gyr at diýip at goýdum. Sebäbi men öz ýanymdan, at in gowy at boljak bolsa, onda onuň ady Gyr at bolmaly diýen pikirdedim. Eneme aýtsam, o-da: «Bolupdyr, oglum, atyň adyna mynasyp bolsun!» diýdi. Enemiň beýle diýdigi, atyň Göroglynyň Gyraty ýaly özüne wepaly bolsun, guş ýaly ýyndam, ynsan ýaly düşbi bolsun diýdigi.

Kakam hemişe her gün ir bilen ertirlik edinmezinden öň, ýatakdaky mallaryň halyndan habar alardy, olaryň otuna-suwuna seredişdirerdi. Gyr at öýümize gelensoň, bu işler hem öz-özünden meniň pişäme öwrüldi. Oýanybildigim, mal ýatagynyň arkasyndaky aşagy ýaýbaň, ýokarsy aýlaw, çürel dip basylan ot küdesiniň ýanyna gelýärin.

Her gezek küdeden sogran otumy Gyr atyma radalap sogurýanam bolsam, ol her gezek gök eşek bilen onuň özüne

meñzemeýän ak kürresiniň nesibesi bolardy. Otuň şytyrды-syny esitdikleri ýaňky eşekleriň ikisi iki ýerden hynçgyrysyp, düşerdiler bir gara güne. Ana onsoň, bu nadaralary sem etjek bolup, gysym-çaňňal ilki küdeden sogranja otuňy şolaryň önüne atmaly bolýardy.

Enemiň bolsa ähli aladasy, doýrubilmezi äwmezek gara sygry. Un elener. Elekde galan kepegi gara sygyr iýer. Gawun iýler, garpyz iýler, jam-jam gök paçak ýene-de sygryň hakydyr. Men öýden çykyp, mallara ot dökmäge ugrasam, enem ýene-de bada-bat gara sygryň bardygyny meniň ýadyma salar:

– Oglum, sygryňa oty köpräk bergin. Atyňdan, haram eşekden bize peýda azdyr.

Mekdepde wagtymam Gyr atym häli-şindi meniň ýadyma düşerdi. Öýümüzde Gyr atyň bardygyny ýatlamak meniň üçin hemişe ýakymlydy. Onuň gazygynyň töwereginde gezmeläp ýörşi gözümiň önüne gelderdi.

Hyýalymda ony men segredip, terslin-oňlyn obanyň içinden gecerdim.

Bir ýola «Türkmen dili» sapagynda mugallymymyz meniň tagta ýazan üç sözlemimi okap igendi.

– Seniň Gyr atsyz kelläňe gelýän sözlem barmy ýa-da şu bar bolup bilşini?

Ikilenç synp tagtasyna seredip, men ol ýerden öz ýalňysymy gözledim.

«Gyr atym meniň – ganatym meniň». «Pereňden Gyr atyň owazy geldi».

Ýazan üç sözlemimiň ikisini bozdum. Täze sözlem tapmaly. Ýöne ony bada-bat nireden aljak, içinde Gyr atyň ady agzalmaýan sözlem-ä asla-da ýadyma düşenok. «Meniň kakam kolhozda traktor sürýär» diýen sözlem kelläme gelýär. Bu-da meniň öň ençeme gezek synp tagtasyna ýazyp derňän sözlemlerimiň birisi. Ikinjidenem, indi kakam brigadir. Tagta «Meniň kakam brigadir» diýip ýazmak – bu-da birhili

süwümsizlik. «Kakasy brigadir saýlanany üçin hondan bärsi bolýar, gomalýar» diýiljek.

Atymy münüp, her gün bir sapar suwa ýakyp, aýagyny ýazyp gelyärin. Onuň men okuwdan gelyänçäm durup-durup peteň bolýany belli zat. Maňa galsa, ony günde telim gezegem suwa ýakjak-la, ýöne Gyr at meniň göwnüm bolup bilenok. Gün içinde ol bary-ýogy ýeke gezek suw içýär. Näce sygyrsaň sygyryber, içesi gelmedik wagty sykylygyň onuň suw içmegine peýdasy ýok. Gury dert-azar bolup, sygyranyň galýar. Onsoňam näme kän, töwerekde göz kän, atymy ikinji ýola suwa ýakmaga äkitsem, men kimdir biriniň gözüne-de iläýýän.

– Eziz, indi niräk ugradyň?

– Atymy Derbent ýapdan suwa ýakyp geljek.

– Hälirägem-ä bir barýan ýalydyň.

– Ýene bir gezek ýakjak.

– Aýlap-öwrüp suwa ýakyp durar ýaly, näme onuň içinde saly ekilendir öýtdüňmi?

Gyr atymy münüp, ony her gün bir ýola suwa ýakyp, aýlap gelmegime hemmelerrazy.

Hataryň arasy bilen gidip barýarkam, özümiň häzir enesi ýok mahaly, ýumurtgadan çykan gedemje jüýjejige meňzeýänimi çak edýärin. Şeýle jüýjejige men bir ýola ýumurtgadan çykan wagty satasypdym. Oglanlar bilen «gizlenpeçek» oýnap ýördüm. Eşekçiden bukulyp, elemtas bolup samankümä giren mahalym, pasyrdap daş işige uçup çykan, ýumurtga basyp oturan kürk towuk daş işikde durup birsalym: «Şu ýere biri urduryp girdi, indem çykalany gamsyň arkasynda gizlenip otyr» diýen manyda wakgyldap töwerekde aýlandy. Şol barmana-da towugyň, indi telim günden bäri bagryny oýkap basyp oturan ýumurtgasynyň biri çat açdy. Ýumurtga iki ýarylan wagty, onuň aşaky akja okara meňzes böleginde kiçijik jüýjejik peýda boldy. Ýumurtga bölegi ýene birde akja gaýyjaga, jüýjejik bolsa onuň kapitanyna meňzedi.

Özi-de bir ýerlerden ýüzüp gelip, täsin ada duşan kapitana meňzeş.

Jüýjejik birsalym töweregi hondan bärsi bolmak bilen synlap duranson, «Bu ýerde ýaşasa boljak» diýip pikir eden bolarly, ol akja gaýykdan ýere düşdi.

Gyr atymdan habar almak üçin, onuň ýanyna baran mahaly, gazygyň boş duranyny görüp, keýpim bozuldy: Eşekler meni görüp, ýene-de ot-suw tamakin bolsup hynç-gyryşdylar. Gün geçdigiče şah çykaryp, enesine meňzäp barýan göle-de meni görüp ör galdy. Ol iki öň aýagyny öňe uzadyp, süýnüp gernen wagty öjügip kimdir birini bat bilen süserli görüňdi. Ýöne ol beýtmedi-de, agyr ýagdaýa düşen ýaly, toplan bilen howasyny içine toplan, haşlap dem aldy.

Hemise özgelerden ileri tutulýan sygryň däl, ýatakdaky özge mallaryň hem önünde o ýanyndan, bu ýanyndan, burun sokulan ot üýsmekleri tümmeklenişip durlar.

Bu eli açyklygyň sebäpkäriniň enemdigi maňa belli.

– Gysda malyňyzdan ot-iýmiňizi gysganmaň, mal dok bolsa, oňa sowuk kär etmez – diýip, häli-şindi biziň gulagymyzdan geçirýänem şol. Diňe sygryň däl, eşeğiň arkasyny tutýanam ýene-de enem.

– Eşeğiň bolmasa, eşekçe abraýyň bolmaz, «Özüňde ýok, älemde ýok» diýipdirler, özüňde bolmasa bir ýerden bir goltuk ot getirjegem bolsaň, ýüzüňi saraldyp, ilden dilemeli. Dilegem bir ýagsy, iki ýagsy...

Enem hemise diýen ýaly giden ýerine eşeklije gidýär. Öňler menem onuň bilen goňşy obalara, garyndaşlarymyzyň bäbegini gutlamaga, gelin mübäreklemege bileje giderdim. Enem ogul bolan öýe barsa, gundagda gyp-gyzyl bolup ýatan bäbejigi meniň ýüzüme sylardy. Gelin gutlasagam, ýene-de ilin owadan gelnine elini uzadyp, onam meniň ýüzüme sylardy.

– Meň ogluma-da sarpaly-sarmykly, agzy otly, süňni botly, Aý gelin nesip etsin! – diýerdi. Enemiň dünýäsine

düşünmämsoň, bu yrymlar ulaldygymça, maňa ýokuş degip utrady. Ahyr bir gezek enem özi bilen toýa äkitjek bolanda, men oňa gidesim gelmeýändigini aýtdym.

– Söýünem gidýär, oglum. Enem meniň ýasytdaşlarymyň biriniň adyny tutup, gapdalymdan göç geçirip gördi.

– Gitjek däl, ýüzüme gelin sylýaň.

Ýeke enemiň däl, enemiň üstünden gelen, enem bilen işigimizde goşulysyp toýa gitjek bolsup duran aýallaryňam meniň sözüm ýüregine düşdi, hemmeler hezil edip gülüşdiler.

– Häý, oglum. Senem şu görülen ata-babaňdan üýtgeşik dälşiň. Güýz geler, bişisersiň, gyz-gelnem süýjär, ana, onsoň gara saçly mollajygyňy ata-eneden ileri görüp oturan ýigit borsuň. Görüle-görüle gelinýänsiňiz, gitmeseň gitme, oglum, ölmesek senem göreris.

Enem şondan soň «Ýör, gitseň» diýip, maňa ýalbarmady. Jigimi öňüne mündürdi-de, ešejigini dikgirdedip bidir gitdi. Orta ýolda oňa-muňa gidilende azar bor öýdülip, bir bahana tapylyp, hemişe öýde galdyrylýan jigim hezil etdi.

Geyindim-de, atymyň gözlegine cykdym. «Şol ýerde-hä bar bolaýsaň gerek» diýen pikir bilen, ilki gamysly köwi baryp gördüm. Öwrenilen endik-dä, ýogsam, gysyň gününde bu ýerini suw basyp, gamysly köwüň üsti ýaldyrap duran buzly köle öwrülýändigini meniň bilmeýän zadym dälde. Depä cykdym-da, birmeýdan çalaryp oturan töweregi synlap durdum. Garly meýdanda üç-dört sany özlerini ýeriň giňine atan oba itleri kowalasyp, dänjiresip ýör. Myrat aganyň adaty oba itlerine meňzemeýän endam-jany agyn buýra-buýra tüý bolup duran iti Waska meni tanap, golaý geldi-de, hoş söz tamakin bolup, ýüzüme seretdi.

Derbent ýabyň böwür berip, gamysly köwüň gaýra etegine gelip gysmyljyraýan ýerinde bir gara aýlanyp ýör. Ol bolup bilse, awuň gyzygyna düşenleriň biridir.

Ýabyň boýuny syryp, gysy başyndan geçirip oturan gyzgylt ýylgyna meňzeş uzyn ösen buýan tokaýlygynyň arasy

bilen birmeýdan ýöredim. Öňde tut agaçlarynyň gabawunda oturan brigadanyň meýdan düselgesiniň bassyrmalygy göründi. Ol ýerem gysda mal-garanyň ykys gözläp barýan ýerleriniň birisi. Gyr atyň şol ýerde bolaýmagy ahmal diýen pikir bilen gidip barýan, göwnüme bolsa, her hili ýakymсыz pikirler gelyär. Mahal-mahal obamyzyň ilersindäki öwlüýälige zyýarata gelip-gidýän ýolbars Gyr atymy äkidäýdimikän diýip oýlanýaryň. Gyr atam kiçi janawar däl, ýolbarsam aw awlasa, uly haýwanlary awlarmys, kiçi haýwanlary özüne aw sanmagy ol kiçilik bilermiş. Öwlüýäniň golaýynda ýasaýan Myrat aga ýakynda onuň sesinem eşidenmiş. Aman gök bolsa çekenesiniň yzyna düşüp ýörkä, öwlüýäniň töwereginde, ýolbarsyň yzyny gözi bilen görüpdür. Yzlap görse, ol yz üç gezek gonamçylygyň üsti gümmezli gonambasysynyň guburynyň daşyndan aýlanypdyr. Soňam Hindiguşy nazarlap, ýene-de yzyna gidipdir. Oba adamlarynyň çakyna görä, birçaklar ýolbarsyň öwlüýä şarikli bolan bolmagy mümkin. Sebäbi ýolbarslar adamdan azanmysyn, sonuň üçinem olar adam ýaly akyly jandarmys.

...Bir gezek bir adam märeke ýygnap, dabara bilen özüniň ýekeje ogluny öý-işik edipdir. Onuň bir görüp goňsusy hem bar ekeni. Ol gije gelin bilen ýigide naharly tabak äberilen mahaly, öý eýesiniň tabagyny ýygnapdyr-da, özüniň ýörite taýynlan naharyny äberipdir. Ertesi: «Gelin köp ýatdyla» diýip, gelip eňsini serpip görseler, içerde iki sany ýolbars biri-birine hyňranysyp ýatanmysyn. Işik açylanson, olar tirkeşip çöle siňip gidenmiş. Ýolbars bolansonlaram, ýigit bilen gelin ene-atasynyň ojagyny ýatlap, telim gezek oba gelenmiş.

Ýolbarslaryň ýene-de könäni ýatlap, dagdan oba inen bolmaklary mümkin. Ýöne mal ýatagymyzyň töwereginde şol Aman gögüň göreni ýaly düýäň dabanyndan kiçiräk, ortasy dyrnaçak yzly alamat meniň nazaryma ilmändi.

Gyr atymdan derek tapman, öýe lapykeç dolanyp geldim. Enem saçak ýazyp, jigimi naharlap oturan ekeni. Hamala, Gyr at hokranyp ýatagynda duran ýaly, enem gaty arkaýyn. Gaýta, gözläp gelenim üçin: «Üşäp, gyzyl sugundyr bolupsyň» diýip, menem ýazgarýar.

– Gel, oglum, çay-süýt sowamanka, senem iýip-iç, Hana, kündügi gör, mylaýym suw bolmaly eliňi ýuwsaň.

– Kakam gözlemäge gitdimi?

Saçak başynda kakam bolmansoň, men enemden onuň nirededigini soradym.

– Kakaň-a häliräk «kontora» diýip cykdy. Gara daň bilen sazanaklap, özüňi horlap ýörmeseň bolmadymy, oglum. Şol gaty ýaby gidende niräk gider öýdýän, bir ýerlerde kimdir biriniň küdesini yklap durandyr-da. Geç, geç indi, bejit köp aýtdyrman pejiň başyna. Bu sowukda adam idili bolanlygynda, itini meýdana goýberýärimi?!

Iýip-içdim. Gün günorta boldy. Henizem gördüm-bildim ýok. Kakam obanyň günortasyndaky jeňneliň töweregine seretmäge gitdi. Gyr atyň ýiteni onuňam parhyna däl, ol ýany bilen tüpeňini alyp gitdi! Tüpeňinem äkitdimi, awa kellesi gyzar, at göni öňünden çykaýmasa, onuň öýden nämüçin çykany-da ýadyna düşmez. Gyr atyň özüniň bolsa kakamy tanap: «Meni gözläp ýörmüň?» diýip, onuň öňünden çykmaýagy belli zat. Enem diýmişleýin, kakam bu gün aýagyndan irýäncä, it kimin ygar.

Şol gün Myrat aganyň Waskasynyň dogran, soňundanam yscy bolup ýetişýän güjükleriniň birini saýlap tutmanyma oturyp-oturyp öküdim. Yscy itiň bolanlygynda, bu mahal Gyr aty on ýerde tapsa bolardy.

* * *

Giçlik, şam düşende, Gyr at gazygyny tapdy. Ony Şemmet aganyň Çarysy idip getirdi. Gyr atyň köne gazygyny ýatlap gideni, onuň uzakly gün şol ýerde bolany belli boldy.

Öňüne suw goýsam ysgan boldy, ýöne içmedi. Üýsmek otuňam ýüzüne seretmedi. Onuň uzyn gün, köne ýatagyny ýatlap, wepalylyk edeni üçin, Şemmet agalardan aýratyn hezzet-hormat göreni öz-özünden belli boldy.

Her ýyl seýle bolýar. Mart geldigi, obanyň aladasy iki esse köpeliýär. Ýagysly ýyl dagy bolsa, bar onsoň! Gowaçanyň üsti ykjam gapaklar, onsoň oňa barananyňam peýda etmeýän wagty köp bolýar. Ýere atylan çigitler çüýräp gider. Ana onsoň, ol ýerleri täzeden sürmelidir, täzeden ekmelidir. Gysdaký ýazgynlyk ýazyň ilkinji günlerinden, hemmeleriniň ýadyndan cykar.

Kakam indi her gün irden ümüs-tamysda işe ugraýar, onuň çay içmäge-de wagty ýok, ol indi brigadir, özgelere-de «ýör, how» etmeli, iliniň öňüne düşmeli.

Gyr atymy men indi her gün ekiş ekilýän ýere – kakam dagynyň işleýän ýerine gidip görýärin. Okuwdan gelip, çay-çöregimi iýip, bir haltany dolap goltugyma alýan. Eneme bolsa çayyr çöplemäge gidýänimi aýtsam bolany, onsoň meniň çar tarapym açyk. «Döwletli çöp ýygnar, bidöwlet gep, getiriber, oglum, bir zat getirip bilseň, onuň zyýany degmez. Guruja çayry sygryň latjasy bilen goşup eýleseň, ojara gaýra dur diýjek odun bolýar. Özüni salsañam, onuň tamdyr odun kemi ýok» diýer.

Bahanam çayyr bolsa-da, niýetim Gyr atyň golaýragynda bolmakydyr.

Gözi ildigi bes, Gyr at meni allowarradanam tanaýar. Ana onsoň, ol tä ýanyna baryp, hoşamaýlyk edip ýalyny, ýüz-gözlerini sypalaşdyrýañam, meni görendigini mälim edip, gulaklaryny keýerdip hokranar. Onuň ýanyna gelenimde, meniňem aňsat elim boş däl. Elimi kisäme soksam, iki-üç bölek asyk ýaly gant cykar. Çayyr haltama dolap, ýylyjak tamdyr çöregini getirip, Gyr atym bilen paýlasyp iýýän mahaly mam az däl. Bu häsiýet maňa enemden geçen häsiýetleriniň biri bolmaly. Enem myhmançylykda bolan

mahaly, öňüne del-dül nygmat goýulsa, özi datmasa-da meni ýatlar, şol zat süýji zat bolsa, onda ol şol zatdan jübüt edip iki sanysyny «oglua» diýip, öý eýesine aýdyp alar. Eger şol zat tursuja bolsa, onda ol göz eder-de, üç sanysyny alar. Öýümize myhman gelende-de, enem aňsat ony boş çykarmaz. Ogluňa-gyzyňa radalap ýaglyjak berer, köýnejik berer. Bişip ýetişen gök-akdan berip goýberer, garaz, öz göwnüne jaý eder.

Üstüne şeker sepilen gatlamany kitirdedip iýseň nähili gowy! Emma meniň Gyr atym gatlamanyň gadyryny bilýän janawar däl. Ol gatlamany iýilýän zatdyram öýdenok. Gatlama getirsem, her gezek onuň hemmesini «Öýkeläniň paýy süýji» diýip, özüm iýmeli bolýaryn.

Meýdanyňam öz hezili bar. Traktora münüp, plugyň yzyndan galman, joňkuldasy, oýmuldasy ýören gargalary synlaýaryn. Türkmeniň kiçisi bolsaň, her ýerde saňa borluk ýumşam tapylýar. Her eline bir taňkany alyp, ilerki ýapdan suw daşayanam sensiň. Ýene birde eline arabany bererler, kolhozçynyň üýsüren çaýyrlaryny äkidip gyra döküp gellersiň. Kolhozçylaryň günortan çaýyna ýetisseň-ä bu ýerde mahal-mahal atlar hakyndaky gyzykly gürrüňçilige hem gabat gelse bolýar. Ýakynda jyns at hakyndaky edilen gürrüň hem şol gyzykly gürrüňleriň birisi. Ol jyns aty galtamanlar bilen Garabilde bolan çaknyşykdan iki gün geçeninden soň, obamyzyň oba Şurasynyň başlygy Bally ele salypdyr. Mahlasy, ol at ony zordan ilki bir günläp Ballyny-da töweregine getirmändir. Söweş bolan meýdanda uýanyň süýräp, ikibaka çapyp gezipdir. Mahal-mahal aýak çekip, eýesini küýsäp, baýyrlaryň süňňüni sandyradyp kişnäpdir. Kesekä at bolmany özüne namys bilipdir. Ony üstünden ýylky sürüsini inderip, al bilen ele salypdyrlar.

Galtamanlar ýazzy maňlaýyndan bir oky bermek üçin ýolda ýatyp, Ballynyň ötjek ýerini, köp garamlapdyrlar. Emma jyns atyň betbagtlygy öňünden duýmak häsiýeti bar

ekeni. Ol eýesini ýeke gezegem ok-ýaragyň üstünden getirmändir. Duşmanlar oňa: «Seniň özüň ýeser däl, atyň ýeser gelen» diýsip, diş gyjaşypdyrlar...

Bu ýerde her gün telim gezek ady agzalýan brigadanyň öňki brigadiri Şemmet agany menem görüpdim. Ol sampa telpek, galife jalbar, uzyn gonçly ädik geýip gezerdi. Döwek döwýän ýaly, günün köpüsini at üstünde oturyp, brigadanyň ekin meýdanyny terslin-oňlyn aýlanardy. Edilen işiň hili göwnüne jaý bolmasa köwejekläp, günuzyn, tä göwni ýetýäncä, şol işiň başyndan aýrylman erjellik görkezerdi. Adamlar ol hakda:

– Bäý, muň erjeldigini, munuň guýy ussasy dagy bolmadygy bähbit bolupdyr. Ýogsam, bi bu bolsy bilen ýeri deşip, onuň o başyndan çykardy – diýsip gürrüň edýärdiler.

Şemmet aga iş wagty gelin-gyzlaryň ellerini tutuşyp gürrüňe gyzysyp oturanlaryny görse-de, olara ýüzüň üstünde burnuň bar diýmezdi. Oňa derek töwerekde işleşip ýören çemliräk oglanlaryň birki sanysyny ýanyna çagyryp, solaryň üstünden dökülip, ýelini boşadardy.

– Näme, uzynly gün kesege süýkenişip otyrsyňyz, islän-dä, işlemäge gelen bolsaňyz. Ýok, gün geçirmäge gelenem bolsaňyz, onda ondakysyny aýdyň. Ýa-da zähmet gününüzü kesdirip, ýyl ahyrynda eliňizi burnuňyza sokup, boş çykasyňyz gelýärmi? Öýünüzden-ä işe diýip oran tutuşyp gaýdýaňyz. Bu ýere gelip bolsa, kesege gonuşyp otyrsyňyz.

Ol kime abyr-zabyr etse-de, hiç kim onuň ýüzüne gelip, sözüne söz gaýtarmazdy. Onuň oglanlara käýinen bolup, «Gyzym, saňa diýýän, gelnim, sen eşit» edýänine hemmeler düşünýärdi.

Şemmet aga öz deň-duşy, brigadanyň çaýçysy Ogulboldy eje bilen bolaýmasa, özüni gaýyn saýyp, gelin ugry bilen ýüzbe-ýüz durup gepleşmezdi. Türkmencilikden çykman, buýran işini ýaş ýeleňleriň üsti bilen buýruşdyrardy.

---

¹ Kolhoz – daýhan birleşigi.

Diňe Ogulboldy eje onuň bilen agyz deňäp, uly goh bolsardy.

Şemmet brigadir çaýyň gaýnap duranyny görse-de: «Näme üçin çaý wagtynda gaýnamady?» diýip, Ogulboldy ejäni gepletmek üçin käýinen bolardy. Ýa-da kimdir birine: «Ogulboldy ýaly dursuň bilen goh» diýip, Ogulboldy ejä esitdirip igenerdi. Ogulboldy eje-de öz gezeginde, Şemmet brigadirden gep alyp galmazdy.

– Çaýçylygyňy al-da, başyňa ýap, birgat. Hol ilerki ýapdan suw daşay-daşay egnim-ä düşürdim. Uruş biziň-ä haýymyzam alypdyr, waýymyzam. Onsoňam Ogulboldy-sogulboldy diýip, diliňi goýberip walalaýlaberme, birgat! Birgat bolsaň, özüňe ötmezegini maňa süýkejek bolma. Getir-de, goý öz heleýiňi, ýyldyza toýnak salyp, taý bolup, oba gezip ýören mes heleýiň bar. Men seniň minnetiňi çekip iş işlemen. Eşegimi münerin-de «Sen bolmasaň, Senem jan» diýip başga brigada gidibirin. İşlejegim iş bolsa, ony her ýerdenem taparyn.

Brigadiriň öz sözlerini kiçi dilden bärde, Ogulboldy ejäniň öwrenişilen aladasyny esitmek üçin aýdýanyny, Ogulboldy ejäniň hem edil aýdan sözleriniň yzyna düşüp, iş-aladany başyndan aýlap gidibermejegine hemmeler düşüş. Gohlaşarlar, töweregi gülüşdirerler, ýene-de görseň, hiç zat bolmadyk ýalydyr, göwne degenem ýokdur, göwnüne deglenem. Her kim bu gürrüňlerden öz gereginini alar, sonuň bilenem, wessalam. Şemmet agadan çen tutsaň, kakamyň bolup ýörşi brigadire-de menzänok. Ol öň traktorçydy, ýene-de traktorçy ýaly. Ony gözleseň, göni traktorlaryň ýanyna baraýmalydyr. Traktor döwülse, gollaryny çyzgap, ýaga bulasyp, oňaryp durandyr. Ýa-da özi ýer sürüp, barana basyp işläp ýörendir. Ol kolhozçylaryň ýanynda Şemmet aganyň traktorçynyň ýanynda görnüşi ýaly käte bir görünýär. Kolhozçylara «Ony et, muny et» diýip, iş paýlap ýören bolsa Jumaty zwenowod.

Şemmet aganyň traktorlaryň töwereginde köp görün-meýänliginiň sebäbi, öň bir gezekdäki ýaly ile ikilenc güلكi bolmazlyk üçin bolmagy mümkin.

Şol gün Paýzy traktorçynyň dişi erbet agyrypdyr. Brigadir gelip, traktoryň durmagynyň sebäbini soran wagty Şemmet aganyň demir-dümürden «gazykdan ýöretmedigini» ýadyna salyp, ol şeýle jogap gaýtarypdyr:

- Traktoryň-a ýegen, nigroly döwüldi.
- Oňarmaz ýaly erbet döwüldimi?
- Iki omrully-da.
- Häý, bolmandyr-ow. Ýogsa-da, gyt zatmydyr ol?
- Ammarda bolmagy mümkin, ýöne beräýseler.
- Ammarda bolsa alarys ony.
- Beräýseler-ä, ammarçam ýüz görýändir özün-ä.
- Zat onuň atasynyň maly däl. Traktoram döwletiň zady, işem döwletiňki. Döwlet oňa traktoryny issiz ýatyrtmaz. Häzir özüm baraýyn, şol demri berip, başyndan sowsa, zor boldugy!

- Aý, gör-dä. ýegen, beräýse-hä soňy?!
- Bermän tans eder. Sen men gelyänçäm çay-paý içip güýmen, onsoň günortany bilen işlemeli borsuň.
- Men onda şýdäýerin.
- Sen şýdiber.

Şemmet aga ile gep bolmasa-da bolmazdy. Ýöne ol baryp ammarça ýüz tutan mahaly, onuňam «Migrol bizde ýok» diýen jogabyňy esiden mahaly: «Bu bolgusyz ammarçy sol demri maňa bermän, «ýok» bilen başyndan sowjak bolýar» diýip, şeýle bir goh turzupdyr. Onuň üstüne: «Sen diňe bir meniň brigadamyň işine garsy däl, sen hökümede-de garsy adam, hakyna seretsen, sen bu häsiýetiň bilen Sibirde agaç kesip ýörmeli adam. Nädersiň eneň ellik iberjek diýip, oba aýlanyp, ýuň diläp ýörse» diýip, onuň üstüne gygyrypdyr.

Ammarçy ýigidiň nigrolyň demir däl-de, ýangyçdygyny, ol ýagyňam ammarda ýokdugyny, onuň Myrat aganyň

ammarynda näçe diýseň bardygyny aýdasy gelse-de, dyňzap gahary gelen Şemmet aga oňa geplemäge ýol-nobat bermändir.

Ahyry bu dawa kontora ýetip, ony başlygyň özi çözmeli bolupdyr. Şondan soň ol ikilenc şol ýagdaýa düşmezlik üçin, traktorçylar bilen gürrüň etse, aňsat «arma», «bar boldan» aňryk geçmändir.

Şemmet aga ýok. Ogulboldy ejäniň dili gijeýär. Oňa gohlaşara adam gerek. Onuň bir gezek: «Bi täze birgat öz ýüwürjilerimdenem welin, ýöne dogrusyny aýtjak, bi Şemmetçe ýok, onda-da daş ýok. Munuň bolup ýörşi, birgada meňzänok. Bu birgat bolany bäri aýtjak-diýjegim içimde heňläp ýatyr» diýenini öz gulagym bilen eşitdim. Onuň pikirice, brigadir brigadir boljak bolsa, ol Şemmet aga ýaly tutup-tutup, özgelere göz edip, kimdir biriniň üstüne gygyrmalymyş.

Oglanlyk edip, bu gürrüňi öýde ýatlan mahalym kakam-a ýylgyrды, ejem bir zat diýse diýerdi, ýöne ol jigimiň gohy bilen gürrüňi anyk esidip bilmän galdy. Oglunyň adyna bir zat aýdylsa, enemiň gulagy jam ýalydyr. Meniň getiren gürrüňim onuň gaharyny getirdi.

– Ogulbolda Şemmediň warsakysyna öwrenişen heleý diýerler, oňa bimanysyny eşidip, onusyny-munusyny agzadyp durmasa bolmaz, şeýtmese nanyny gury iýýändir ol heleý. Birgat bilen ne işiň seniň, başlyk bilen ne işiň. Indi akýal heleý bolupsyň, işde ne körüň bar, otur-da öýünde, agtyklaryňy daşyňa üýşürip.

Enemiň bu gepleri maňa pent boldy. Şundan soň gaýdyp, meýdanda eşiden gürrüňlerimiň birinem öýe gelip dilime almadym.

Güýzüň gelmegi bilen obanyň aladasy has-da köpeldi. Diňe bir kolhozçylar däl, bu aladadan çagalar bilen sandan galan garrylar-da öz ýetdik paýlaryny aldylar.

Pagta ýygymynyň süweleňi günsaýyn artdy. Ýygym döwri kolhozçylaryň hem arzy göz-görtele artýar. Hemişe zähmet hakyň ujundan çay puly sorap baranynda, salamyňy zordan alýan kassir indi puluňy üstüne getirip berýär.

Kolhozyň okalga müdiri Taýyr aga-da birtopar edebi kitaby araba ýükläp getirip, brigadirden alan köne ganarlarynyň üstünde al-elwan edişdirip goýdy.

Kitaplaryň beýdip dursy, ganarlara pagta dykýan adamlaryň käbiriniň gaharyny getirýär.

«Il ne günde, sen ne günde, heý, şu gyssag dara-direlikde-de bir kitap okap bormy. Bu kitaplaryň-a nämemiş, il şu mahal «Göroglyny» getirseňem, soňa-da gyzyklanyp biljek däl. Gysa çenli sen äkit-de, bularyňy ile görkezmän goý. Eller boşaşar. Gysyň uzyn gijelerinde oganlar onsoň bu kitaplaryňy şerek iýen ýaly eder. Häzir bolsa delalat etjegin çynyň bolsa, onda atyza bar-da, birki partyk pagta ýyg» diýýänler-de tapylýardy.

Taýyr aga bir hepde geçip-geçmäňkä, bazçylaryň igenjinden dynmagyň ugruny tapdy. Ol kitaplaryň ýany bilen daş mahmal dolagly dutaryny getirip ugrady. Şeýdibem, ol özgeleriň ýanynda özüniň arzyny artdyrdy.

Günortan arakesmede, daýhan çaya çykyp, guşagyny çözüp, aýagyny uzyn salyp, bir salym dync alan mahaly, Taýyr aganyň derçigip, dert-azar bolup çalyan sazларыny diňläp meýmirärdi. Saza şeýle bir ähmiýet bermeyän, şeýle bir düşüňibem barmaýan oganlar bolan biz öz aramyzda gatyrak gepleşibersek, ulular ýerli-ýerden lal bilen gepleşýän ýaly, sessiz ellerini bulaýlaşyp, üm bilen bizi başga bir kölegä kowardylar. Otursaňam burnuň deşilen ýaly, sulhup oturmalysyň.

Brigadamyz pagta tabsyrmak planyny ýarpydan agdaransoň, onuň ösüp ugry bolmady. Ilki-ilkiler biz kolhoz boýunça oňat netijeler görkezip, oň hatarda barýan brigadalaryň biridik, pagtanyň ilkinji ýüzi ýyglyp-ýygylmanka, ýokardan ortagürpde barýan brigadalaryň derejesine çenli peseldik. Bu ýerden bolsa indi yzdaky – halanmaýan orunlaram uzakda däldi.

Suwçy Haky aga bilen ýene-de birki adam brigadamyz depgininiň gowşamagyny kakamýň başarnyksyzlygyndan görýärdiler.

«Biziň brigadymyz ýüzsüz, polady ýumşak oylan. Munuň pagtasy köp, ýöne häzir diýseň el güýji gerek. Şemmet ýaly ýüzi gatan bolmasaň, brigadirlik aňsat kär däl, kyn kär. Häzir Şemmet bolanlygynda, ol başlyk bolsun, raýkom bolsun, hijisini gününe goýmazdy. Şäheriň ähli uly-küçisini topladyp, gyzyl mataň ýüzüne hat ýazdyryp, «Subbotnik» diýdirip, ýerden ýöränini öz brigadasyna sürdüräýse nädersiň. Hany her düýp gowaça bir adam goý, göreýin onsoň, prosentini ösmäbilşinde-de bir ösmesin. Ösme diýibem bir gör onsoň.

«Sag sagynýança, däli ogluny iki öýär» diýenleri, holha Soltan köre seret, gözünüň çorbasyny akdyryp, bela ýaly. Ondan-mundan gelen ähli kömek soň brigadasyna diýip, gapdalyňdan geçip durandyr».

Haky aganyň bu meselede mamla bolaýmagy-da mümkin. Mümkin ol brigadada pagta biziňkiden köpräkdir. Nähilem bolsa, kakama igenýänligi üçinmi, nämemi, meniň-ä Haky aga «hä» beresim gelenok. Bu geplerini ol kakama duşan mahalam bir tapaýsady. İçinden indi aýdar, şindi aýdar diýersiň welin, tamaň çykamaz. Halalyň bolsun, gaýta, başga-başga gepler tapar-da, salam-helik, arma-bar bol alsyp, gowusyran bolup durandyr.

Üç tuduň oýunda pagta ýygyp ýörkäk goňsy brigadanyň oylanlary bilen bolan çaknysyga hem hut pagtaly-planly brigadalaryň arasyndaky bäsdeşlik sebäp boldy.

... Del sykylyga baş göteren mahalym, üç tuduň oýuny iki bölüp akýan ýabyň ilerki raýsynda üýsüşip, gohlaşyp duran birentek oğlan göründi. Gyzlar şunuň ýaly ýerlerde hemişe akylly bolup galýarlar. Ýogsam, hemişe pagtany köp ýygýanam şolar. Köp oğlanlar özleriniň az ýygýanyny brigadire bildirmezlik üçin, hemişe diýen ýaly ýygan pagtalaryny uýalary bilen gosup çekdirýärler. Goňsy brigadanyň gyjالاتynyň bir bölegi sulara-da degýän ýalamdyr welin, olar oğlanlaryň gohuna ünsem bermediler.

Goňsy brigadanyň plan hasaby iki-üç günlükde biziň brigadamyzyňkydan ozup geçipdi. Raýysda duran oğlanlar partyklaryny kelleleriniň ýokarsynda bulaýlaşyp, telpekdir papaklaryny ýokaryk-ýokaryk zyňşýardylar.

– Ozup geçen brigadanyň zähmetsöýer, edermen daýhanlarynyň tarapyndan, liçna öz adymdan, yzagalak brigadanyň işýakmaz çlenlerine, kölegesöýer brigadire, onuň attutary Jumaty hülügene ýalkymly...

Söz şu ýere ýetende, bu sözleri gelsirip sanap duran oğlan sözüne dyngy beren ýaly etdi.

– Salam!!! – Bu sözi oğlanlar köpçülik bolup, birbada zarp bilen aýdýarlar.

– Yzagalak brigadanyň gyzlaryna, ýeňen brigadanyň oğlanlarynyň tarapyndan gyzgyn...

– Salam!

Gyzlaryň ady agzalansoň, biziň brigadamyzyň oğlanlary mundan artyk saklanyp bilmediler. Geçirimliligiň çäginde çykyldy. Her kim duran-duran ýerinde partygyny zyňyp öňe okduryldy. «Komandirimiz» Saparyň zyznda uly ýygyn peýda boldy. Töwerekdäki aýallaryň «haý-küşide» häzir hiç kimiň gulagyna ilmedi.

– Goý, gitsin, bir salym ýakalasyp, göwün-solpudan çyksynlar, üç-dört partyk pagta ýygylman eken-dä. Ýakalasyp, idenekleşip ýagsy ýadansoňlar, aralamaga soňundan bararys.

Şunuň ýaly zat bolsa, Jumaty zwenowodyň gözi ýitelýär. Oglanlaryň dilini tapyp, olara «hä» diýdirmegi oňarýan adam. Özi-de hemişe bize harby okuwy gutaryp, komandir bolmagy wagyz edýär. Esger bolup gulluk edýän ýyllarynda, komandirleriniň bir gezek özüne-de: «Sen harby uçilişä git, özümiz ýerleşmegiňe kömek ederis, sende komandir bolmaga ukyp bar» diýlenini ýatlaýar. Şol wagt özüniň oba oglany bolup, çekinjeňlik edip gitmändigine indi ökünýär. Ýogsam, bu mahala çenli goşunda gulluk edip ýörenliginde, özüniň uly komandirleriň biri bolaýmalydygyny ahmyrly ýatlaýar. Maý tapylsa, oglanlary biri-birleri bilen göreşe öjükdirip, hezilini görýär. Töwerekde gowadaklap ýörsüne «eýt-beýt» diýişdirip, oglanlara emel öwredişdirýär. Bu gezegem Jumaty aga ýüreginde biziň hereketimizi goldapdyr. Kadyr Çorliň bizden galyp, bukulyp pagta ýygyp ýören nebisjeň ogluny gören mahaly, oňa:

– Eý, bihepbe, sen näme güýmenen bolup ýörsüň, ýigitleri ol ýere iberip, özüň nä munda tohumlyk galaryn öýtdüňmi? Haý seniň, bir ýygan pagtaň bilen... – diýip, oňa ite diýmezini diýipdir.

Taraplaýyn gysga wagtlyk kesekleşmeden soň iki «goşun» garpysyp, jalka-da-jalka girdi. Maňa öz klasymyzda okaýan Agaberdi gabat geldi. Ýok, ony «Şuny-ha ýeňäýsem gerek» diýen niýet bilen özüm çemäme getirdim. Sebäbi mekdepde billeşsek, köplenç, men ondan rüstem gelerdim.

Ozan brigadanyň baş pälwany Aba biziň oglanlaryň ikisiniň ýakasyndan tutup, özüni ýakynda görülen kinodaky Kotowskiý saýyp, kelle çakysdyryp, öz güýjüni göz eden bolýardy.

Oňa Saparyňam gözi düşen ekeni, ol idenekleşip duran garsydasyny syrta çekip, ýere ýazdy-da, gazap bilen Aba pälwanyň üstüne topuldy. Mekdepde bularyň gara güýji deň hasap edilýärdi. Ýöne häzir Saparyň Abany ýeňjegine men ynanýan. Üstünden gülnen mahaly, adamyň ýüregi çişýär.

Ar almak höwesi onuň süňňüne güýç-gaýrat bolup gosulýar. Adamyň mümkinçiliginden has uly gahrymancylyk görkezmegine sebäp bolýar. Ýaka tutuşlyk başlanýşy ýaly hem duýdansyz gutardy. Oglanlar birden ortalaryna ary kökesi düşen ýaly, duran-duran ýerlerinden dyr-pytrak bolup gaçmak bilen boldular. Biziň ile ryswa bolup, garpysyp duranymyzy görüp, ilerki brigadanyň Jumaty ýaly kolhozçylara setir paýlap berýän zwenowody Anys aga aňyrdan ýalaňaç ýabyny çapdyryp gelen ekeni. Ol «Bir süri iş ýakmaz itler...» diýip, käýinip ýörşüne elindäki çybygy bilen gaýgyrman çem geleni saýgylaýardy.

– Hany göreýin, agşam gapan başyna öňkiňizden az ýygyp bir geliň, onsoň gözüňiz näme görýärkä – diýip, eýýäm uruş-gykylygy unudysyp, gowaçalyga siňişip barýan oglanlaryň yzyndan elini bulaýlap gygyrýardy. Anys agany ýabyň boýunda görüp, Jumaty zwenowodam bilindäki käte bir hana salyp ýören partygyny çözüp, ýabyň o başyndan geldi.

Ulular ilki özleriniň ýas tapawutlaryny ýatlasyp, biri-birleri bilen salam-helik alyşdylar.

– Sen ýakynrakda ekeniň, bulary aralaýsaň bolmadymy, Jumaberdi! – Anys aga atdan düşüp durşuna, Jumaty zwenowoda igendi.

– Ýa senem-ä, Anys, oglandyr-da, goý, birsalym geýdirilişsin, hezil etsinler.

– Häý, Jumaberdi, seň henizem şol «etsem-petsemiň» bar-ow. Hany onda bir nas ber!

Anys aga bilen Jumaty aga ýaby orta alyp, hersi onuň bir tarapyndan çommalysyp oturdy.

Jumaty aga jalbarynyň jübüsinden çykaran nas gutusyny dyzyna kakyp, ony Anys aga oklansoň, depesi güne agaryp ugran telpegini çykaryp, çep dyzyna geýdirdi. Taýparyp ugran çal kellesini sypalaşdyrды. Iki zwenowod ýeriň giňinde öz oglanlykda eden garagolluklaryny ýatlasyp,

gürrüňe gyzysdylar. Görüp otursam, olaram biz ýaly ýakalaşa-ýakalaşa ulalan ekenler. Olar gürrüň arasynda oglan uruşlaryna käte uly adamlaryň hem goşulyp, ol urşuň hatar bilen hataryň aralygyndaky çaknysyk bolmagyna sebäp bolan wagtlaryny hem ýatlaşdylar. Ýöne şeýle özara çaknysyklar bolan mahalynda, namysa agram berýän iş ýüze çykaýmasa, aňsat ele sowuk ýarag alynmaz ekeni. Türkmen geçirimli halk bolsa-da, özara çaknysyklarda sowuk ýarag ulanan adamyň günäsini geçmändir. Şonuň üçinem beýle çaknysyklaryň agyr ýaragy gamçydyr çybyk bolupdyr.

Şol barmana, Jumaty aganyň meniň bir gapdalda balagymyň ýyrtylan ýerine güýmenen bolup, gep dinläp oturanyma gözi düşdi. Ol:

– Eý, beýtmesene, dost, bar, senem indi mugt gürrüň diňläp oturma-da, gysym-penje ýygjak bol. Ýara düşen bolsa, agşam ýyldyz göreňde gutular. Göroglynyň jigidisiň.

Kakam her gün giçlik ýygymçylaryň ýygyp getiren pagtasyny çekip alansoň, oturardy-da, panus cyranyň ysygyna çot kakardy. Pagta az ýygılan günleri onuň elleri maňa çot kakman, nägilelik bilen çotuň düwmelerini mynçgalaşdyryp oturan ýaly bolup görünýärdi.

Kakam hasap-hesibe güýmenýärkä, uzynly gün elewräp çöpüň içinde gezen adamlar, pagta serilýän meýdançanyň demirgazygyndaky basdyrmanyň aşagynda, üşmeklenip goýlan pagta tümmekleriniň üstünde ornasyp, hyýallarynda tizräk öýe, ýazgynlyga, ýyly nahara ýetmegi arzuw edişip oturyşlaryna, ondan-mundan gürrünleşip, kakamyň işini gutararyna garaşardylar.

Kakam çot kakyp bolansoň, her kimiň näçe ýyganyny okap bererdi. Tapawutlananlara hoşamaýlyk edip, az ýyganlary ökde bilen deňäp utandyrardy. Hemişe-de is gününü şol bir sözler bilen jemlärdi.

– Tijeneliň, adamlar, häzir ýagys, gar ýok mahaly alanymyz alanymyzdyr. Ygal bolsa, bu bereket tapdyrmaz!

Meniň kakama kömek edesim gelýär. Onda-da adam oglunyň elinden gelmejek kömegi edip, onuň brigadasyny öwgüli brigadalaryň deňindenem aňyrlygyna ötüresim gelýärdi. Mahal-mahal «Nädip kömek etmeli?» diýen soragy pikirimde, oýan-buýana togarlap görýärdim. Bir gün ahryry meniň pikirim «Goşa derwezede» saklandy.

Bir mahallar Çardagly Çandybile ýagy dökülen çagy, Görogly beg hem öz ýigitleri bilen şu derwezeden ötenmişin.

...1941-nji ýylda oba ýaşululary urşa ugraýan ýigitleri hem hut şu ýerden ugradyp, olaryň ýeňse bolan ynamlaryny has-da ulaldanmyslar. Ynanýan, Goşa derweze şol adamlara, ýeňji bolmaga kömek edipdir. Onuň kakamyň brigadasyna hem delalaty deger.

Birki ýyllykda taryh mugallymymyz biziň klasymyzy özi bilen «Goşa derwezä» gezelenje äkidipdi. Ýaz günleridi. jülgäni dolduryp ösen ot-çöpler gusaklyga cykypdy. Gapdaldan sereden mahalyň, Goşa derwezäniň biri-birine çalyň edip oturan iki sütüni derýa kenaryna, onuň iki aralygyny dolduryp ösen ot-çöpler bolsa tolkunyp akyp ýatan suwa meňzeýärdi. Töwerekde ýapylara ýaýrap ösen çigildem gülleriniň süňňünden ýakymly ys göterilýärdi. Şemal ösen mahaly bu ys has-da möwjeýärdi. Ol şonda Hindiguş dagy tarapyndan akyp gelýän ýaly bolup duýulýardy.

Biz şol gezek gij öýlänler, ýagşa süllümbaý ezilip, ýadaw, şeýle-de bolsa, diýseň sadyýan halda oba dolanyp gelipdik.

Ikinji gezek Goşa derwezä gidenimde, ýer alagardy. Erez-erez gulaklyja ir ýetişýän melewsä gülleri garyň aşagynda ýaňy ikigulak bolup ugran ekeni. Biz üç bolup, Hommatjanyň eşegine syrtlaşyp gidipdik. Ýola beledimizem, içimizde ekabyrragymyzam Sapardy. Ýöne üsär öýdüp, dözmezlik edip, gök eşegiň kürresini obada kümä gabap gaýdanymyza soň ökündik. Biz pilçämiz bilen melewsäniň ýumurtga meňzeş akja kösüginä köwläp ýörkäk, böke-böke duşagyny üzen eşek hyzzynlady-da, bidir gaýtdy...

Goşa derwezä bolan ynamym ahyr bu gün meni ata çykardy. Şol gün men Gün guşluk ýerine galýança, başymy ýerden götermän, hars urup pagta ýygdy. Guşlukda gawun iýmek bahanasy bilen gyra çykyp, tutly atyzyň gyrasynda örkengi duran Gyr atymyň ýanyna geldim. Birsalym oturyp, gawunymy dilimledim. Hem özümi, hem Gyr atymy naharladym. Hyýalymyň bu basyndan girip, o basyndan çykyp esli oturdym.

Ýapdan geçip, kolhozçylardan ýagsy arany açýançam, Gyr atymy idip yzyna düşürip ýöredim. At aýagynyň aşagynda pyýada üç-dört sagatda geçilýän ýol ýolmy näme. Gyr at birsellem ýorgalansoň, hä diýmän Goşa derweze önümüzden çykdy.

Aralykda araba ýol goýup, gapdallasyp, egin deňeşdirişip, Hindiguş daglaryndan gelýän jülgäni dolduryp, depesi bilen gök diräp oturan iki deñeçer depe üstüme abandy. Ýaz aýy ýaşyl öwsüp oturan otlar saman bolup töwerekde pytrap ýatyr. Atymy sürüp, Goşa derwezäniň aralygyndan geçip barýarkam, men öz ýüregimiň uruş kadasynyň üýtgeýändigini syzdym. Goşa derwezäniň bir o depesine, bir beýleki depesine seredip barsyma, Goşa derweze hem öz gezeginde: «Seniň yhlaşyň hasyl bolar, oglum!» diýip içini gepledýän bolsa gerek diýip oýlandym.

Şol barmana-da arkamdan kimdir biriniň: «Maksat-myraýyňa ýetersiň, oglum, omyn» diýen sözi gulagyma esidilen ýaly boldy. Mende Goşa derwezäniň her depesinde bir aksakgal ýaşuly peýda bolup, ýeňsämden ak pata berip duran ýaly duýgy döredi. Bu pikirim meni tisingindirdi. Dolanyp yzyna, Goşa derwezä gaňrylyp seredip bilmedim. Ýakymly ynam meni öýe howlukdyrды. Men gelip atymy baýýrdan pagtaly meýdana indiren mahaly töwerek çal-çul bolup garaňky gatlysy ugrapdy. Kolhozçylar töweregi aýlanyşyp, onda-munda goýan pagtaly partyklaryny derekleşdirip ýördüler. Uzak bir ýerden şagallaryň,

gygyrysyp, ertir ýene-de gowy güneşli günün boljagyny habar berýän sesleri esidilýärdi.

Köjäp, ýere ýykan haltasynyň üstünde terne gemrip oturan Töre meni gördi-de, eňňerede, oslanmadyk ýerde galan gawunyň üstünden baran ýaly: «E-heý, ine, Eziziň özi geläýdi!» diýip, kimdir birine başlaýan ähende ör turup gygyrdy. Şeýdibem, ol meniň aňyrdan ölçäp-biçip gelýän planymy bulasdyrdy oturyberdi. Meniň niýetim duýdansyz gidişim ýaly hem ýene-de duýdansyz gelip gosulyp çekime barmakdy. Az ýygmagymyň sebäbini «Başym aýlandy, keşiň ugrunda ýatdym» diýen bahana bilen düşündirjekdim. Şeý diýsem, kakam ynanar. Sebäbi meniň öňem başym aýlanýardy. Burnum ganaýardy. Meni gözden geçiren lukmanlar köpräk üzüm iýmegi maslahat beripdiler.

- Eý, näme gygyrýaň?
- Seni adam bary gözläp ýör-eý!
- Hä, näme üçin gözleýäرمىşler?
- Üçini şol, ýitseň gözlenmeli borsuň-da.

Gykylygy üçin Töreden göwün etmegiň geregem ýok ekeni.

Meniň at münüp, gyra tutduryp gidenimi Ogultäç diýen bir gelin ýaba suw içmäge baranda gören ekeni. Geler ýerde gelmämsoň, kakam ilki adam iberip öýden habar aldyrypdyr. Ol ýerdenem meni tapmansoňlar, ulag tapyp, Jumaty zwenowody meniň gözlegime ugradypdyrlar.

Kakam meni gördi-de: «Bu nä boluş, han ogul, gidilen ýere aýdylýp, arkaýyn edilip gidilmez eken-ä?» diýen manyda seretdi.

– Bar, atdan düşmän, göni öýe git. Eneňe bir görün! Enem meniň gürüm-jürüm bolanymy esidip, howsala düşen ekeni. Hydyr-Ylýasyň ýoluna jüp çöregem aýdypdyr. Ol meni daş ışıkde görüp gujaklanson, aglap içerik girdi. Oňa derek, enemiň ýanyna göwünlik bermäge gelen goňsymyz Kümüş enem maňa käýindi.

– Aýdyp gitseň bolmadymy, oglum, eneň-ä öňem bir çölden gözi gorkan adam – diýip, atamy ýatlatdy...

Hemmeler: «Aýdyp gitseň bolmaýarmy?» diýişýärler. Aýtsam meniň ol ýola ýeke özümi goýberjek gümanlary barmy näme?! Ýöne Sapardyr Hommatja dagynyň birine gitjek ugrumy aýdyp gidäýmelem ekenim. Kim bilýär munuň ýaly bolaýjagyny.

Agsam kakam işden gelip, nan-çaýyny iýip-içensoň, kontora gitmek üçin geýnip durka, meniň niräk gidenimi sorady. Men öz bitiren işimi gürrüň berip, indi öz brigadamyzyň ýeňiji boljakdygyny, hiç brigadadan yza galmajakdygyny, «Goşa derwezäniň» bu meselede bize kömek etjekdigini kakama düşündirdim.

Gülüp ýören adamam-a dälde welin, nämüçindir, meni diňläp kakam ýylgyrdy. Enem bolsa meni diňläp, ýene-de köne heňine tutdy.

– Ýatsañ-tursañ ýadyňa düşmejek bir hyýala münendir diýip aýtdym-a. Munuň tohumyna beled-ä men. Ömürboýy gulagyny gazap-gazap, munuň sakgally-sarmyklasyňa gep düşündirip bildimmi men? Aty, çöli wagtynda taslanlygynda, öýüň töwereginde gymyldap ýören aksakgal bolmaly. Ah, bolýa-da, ýöne galanlary sag bolsun...

Enem soň Ýazgül ejäniň Akmyradyny ýatlap, biziň taryh mugallymymyzyň üstünden döküldi. «Ýazgülüň agtygy Akmyratjygyň dagy müçesi nämejik, şo-da, «Ulalsam Magtymguly şahyr ýaly Hindistana gitjek» diýýämiş. Ýazgül bolsa: «Gitme oglum, hor borsuň, bäri-bärde Hindi barmy?» diýip ýalbarýamyş. Ol bolsa: «Ene, maňa ýalbarma, men barybir gitmeli. Türkmen derwezesini, Magtymguly şahyryň gören ýerlerini hökman görmeli» diýýämiş.

Ulalyp, özüni oňaransoň gidenin-ä indi ol razy bolupdyr. Ýöne kellesiniň ugruna häzir bir gün niredesiň Hindi diýip tutduryp gidiberermikän diýip gorkýar.

Belanyň körügi Allaýar çopanyň Asgabatdan getiren kiçi oglunyň gelni Mährijemaldamysyn. Şol gelin oglanlara ony-muny gürrüň berip, olary öz gününe goýanokmys. Ýogsam, ýumruk ýaly çaga Türkmen derwezäni näbilsin, Magtymgulynyň Hindä gidenini näbilsin?!

Ol ýyl Nazar Gowsagyň ogly nätdi? Hol ilerki gyryň üstünde oturan ýüzi hatly dasy atasynyň işikde goýan traktory bilen ýykmadymy näme? Şonda-da Mährijemalyň eli barmys. Mährijemal sol daşyň ýüzündäki haty okap, ol daşyň keseki ýurtly basybalyjynyň başujuna goýlandygyny anyklap, okuwçylaryna gürrüň beripdir.

Nazar Gowsagyň ogluny tutup, «Näme üçin beýtdiň?» diýip sorasalar, ol: «Duşman ýadygärliginiň biziň ýerimiziň üstünde oturmaga haky ýokdur» diýenmiş. Ana, oňa näme diýjek? Heý, şu sözler şol oglanyň tapjak sözlerimidir?!

Jigim öýüň içinde uçup-gonup dükürdäp ýör. Adyny tutsaň durup, mylaýym çaga nazary bilen ýüzüne ýylgyryp seredýär. Şonda onuň ýüzi birhili kakama çalym berip gidýär.

– Çüçüwe münjekmi, jigim? – diýip, men Gyr aty onuň ýadyna saldym.

– «Ho-ho» – diýdi-de, jigim özüniň maňa düşünendigini, elini mal ýataga uzadyp mälim etdi. Soňundanam sallançak-daky ýassyga münüp, at çapyp ugrady. Jigim büdräp dökmez ýaly käsesini diwar gapdalda goýup, çay içip oturan enemiň ýüzi parahatdy. Ýöne jigimiň ýassyk saýgylap bolubersi, ýene-de onuň içini gepletmegine, uludan dem almagyna sebäp boldy.

... Gije-gündiz ylglasagam, biziň azabymyz ýerine düşmedi. Tabsyrylan tonna hasaby geçen ýyldakydan ep-esli artyk bolan-da bolsa, brigadamyz pellehana ýetip bilmedi. Ýogsam, biz kakamyň abraýy üçin elimizden gelenini etdik. Iki eplenişip, üst-başymyzy agyn şire edişip, telim aýlap, güýzüň başyndan, tä eňňerä çenli gowaçalar bilen ýakalasyp, pagta ýygdyk.

Bilagyrysý sebäpli enem indi iki-üç ýyldan bäri pagtaly atyzyň töwereginde görünmezdi. Bu ýyl o-da: «Bir partyk ýygşam, bir peýda» diýip, sypynsa gelip, biline partyk dakynyp atyza girdi. Beleň berip, jigilerime-de öz gapdaly bilen äkidip ýygdyrdy. Barybir, ýylahyrda kakamýň brigadasy kolhoz boýunça planyny doldurmadyk bäs brigadanyň biri boldy.

Gyr at elden gidensoň, men kakamyn brigadirlikden aýrylanyna diňe şondan soň gynandym. Kakam brigadirlikden aýrylyp gelen gününüň ertesi Gyr aty äkidip, atýataga tabsyryp gelipdir. Gyr atyň öýden gitmeginiň meni gynandyrjagyny kakam göz önüne tutupdyr. Ol Gyr aty öýlän, men mekdebe gidenimden soň, öýden äkidipdir. Gyr at kişnäp gazygynyň töweregini aýlanyp durka, men öýümiziň ýetmezi bardyr öýtmezdin.

Wezipe hiç. Men kakama belet, ol demre demini ýöredip bilýän adam. Demre düşünýän adamyň bolsa her ädimde gerekdigi-de belli. Ol traktor sürer ýa-da ýene-de ony traktor brigadirliğine saýlarlar. Traktora gezek gelende, onuň öz önüne adam geçirmejegine men ynanyan.

Bir ýerini omrup ýa-da başga bir kem tapynyp, süýrenip gyra çykan traktoryň kakamýň eli degensoň, ýene-de öwrülip meýdanyň üstüne çöwjäberýänini, kakamýň traktor brigadiri bolup işleýän ýyllary, ýanyndan ot-odun ýükledip alyp gaýtmak üçin baranymda köp görüpdim. Traktorçy daýylar käte meni traktora mündürüp begendirerdiler. Traktorçy daýylar ýag ýokly bedrä guýlan suwdan içseler menem olara öýkünip, suwuň ýokarsyndan ýukajyk ýag perdäni üfläp içerdim. Sebäbi meniňem ýer sürüp traktorçy bolup işläsim gelýärdi. Men häli-şindi ýene-de bir zadyň şaýady bolardym. Kakam obanyň töwereginde ýer sürüp, alaň tekizläp ýören traktorlaryň sesinden, ony kimiň sürýänini anyk bilerdi. Haýsydyr bir traktoryň sesi göwnüne ýaramasa, ol käte kimdir birine käýinerdi.

– Kolhoz muña traktor ynanýar, hakyna seretseň, bu korly adama eşegem ynanmaly däl. Häzir düşüp, sol gowsan nurbatlary on ýedilik açary alyp, birki gezek çekäýse boljak welin. Aňmaz... – diýip, oturan ýerinden janyny ýakardy. Bir sagada galyp-galman bolsa, mellegiň aýagujundan itden çekinip öýe ýakyn gelip bilmän duran traktorçynyň sesi eşidiler.

– Ýazdurdy aga, aý, Ýazdurdy aga.

– Bar, ine, çykýa diý – diýip, kakam, köplenç, ilki maňa özüne derek «hä» berdirerdi.

– Kakaň aýt, bäri çyksyn.

– Häzir barýan diýýär.

Sürüm mahaly ýer sürýän traktorlaryň işi başdan agdyk bolýar. Olara ýekeje minutam bihuda geçirmäge rugsat edilenok. Kakam daş işikde asylgy duran güpbüsini egnine atar. Ozalagsamdan taýyn edilip goýlan içi gaýnag suw guýlan termizli çay-çörekli sumkasyny eline alyp ugrar...

* * *

Men indi Gyr atymy hemişe ot küdesiniň aralygyndan gelip, bukulyp görýärim. Atbakanyň jaýyndan çykyp özümi göräýmeginden çekinerdim. «Kakaň brigatlykdan aýrylan-soň, indi näme atyň töwereginde köwejekläp ýörsüň, bar, ugra şu ýerden, bu ýerde seň işiň ýok!» diýip ýüzüme geläýse, näme diýip bor?

Gyr atym meni gördügi atlaryň arasyndan sogrulyp ýanyma gelyär. Oňa meniň ýalyny-maňlaýyny sypalap hoşamaýlyk etmegim däl-de, odujak-budujak iýdirmegim hoş ýakýar. Kakamyň ornuna täze birgat saýlananson, meniň bu mydarymam uzaga çekmedi. O-da Gyr aty özüniňki hasap edip, äkidip öýünde saklap ugrady. Hawa, sol ýagysly gün Gyr at bilen meniň in soňky duşuşygym bolan ekeni.

Men bärden süllümbaý ezilip baran wagty Gyr atymyň basdyrmadan boýnuny görkezip ýagşa seredip duranyny

gördüm. Belki, ukusy tutup, irkilip durandyr. Ýagys birsydyrgyn ýagan mahaly ukyňy tutdurýanyňy men bilýän. Pessaý ses bilen ilki adyny tutan mahalyňy, Gyr at meniň sesimi eşitmedimi ýa-da eşitse-de, ol sesiň meniň sesimdigini aňsyrmady. Ikinji gezek howada ady eşidilen mahaly, Gyr at öwrülip, sesiň gelyän tarapyna, bassyrma bilen ot küdesiniň aralygynda ösen tutluga tarap seretdi. Ol meni görüp, ýagsy hasaba alman, basdyrmadan cykyp ýanyma geldi. Ýöne meniň ony ýagsyň astynda uzak saklasym gelmedi. Jübimden oňa niýetläp getiren patragymy aýamda tutup iýdiremsoň, Gyr aty yzyna ugratdym.

– Bar, Gyr atym. Gün cykanda, men ýene gelerin, bar!

Bir gezek men Gyr aty görmek niýeti bilen täze brigadirleriň öýüniň düşündän geçdim. Gyr aty göremsöň, meniň ony gorduryp bir ýerlere gidesim geldi. Bu garagol pikiriň şol wagt nireden kelläme gelenine men henizlerem haýran.

Ýandak küdesiniň arkasy bilen bukdaklap bardym-da, Gyr atyň kellekili ýüpüni gazykdan boşatdym, gapy ornuma keseligine goýlan keltegiň üstünden onuň diriňňe bökjegi maňa bellidi. Gyr atyň uýanyňy gözledim, ýöne ýakyn elýeterde gözüme ilen zat bolmady... Çakym uýan, üstüne eýer atylyp goýlan töňňäniň töwereginde bolmaly, emma ol ýer gapa golaý, golaýlabersem, kimdir biriniň çat maňlaýdan çykaýmagy mümkin. Kellekiniň ala ýüpüni gamçy edinip, bir gezek çalarak suňsurdym. Gyr at segräp öňe atyldy. Ýalyndan pugta ýapysanym gowy bolan ekeni, tas Gyr at asagyndan cykyp gidipdi.

Gapdaldaky o ýerine, bu ýerine arlyk serlen gowaça küdesinden bir aýal gowaça sogrup duran ekeni, oňa ata çykamsoň, gözüm düşdi.

– Hi, hi, oylan, ol ýabyny niräk alyp barýaň? – Gyr at ol aýalyň gykylygyny piňine-de almady. Iki ädende atylyp, hataryň çetine çykdy. Sürülen ýeriň gyzalaryndaky çaran-

ýodajyga düşüp, gamysly köwüň ýaýrap oturan ýerine tarap süýnüp gitdi.

Gamysly köwe arkalanyp ösen ot-çöpleriň arasynda gyzylinjik bolsup oturan buýanlaryň ýakymly ysy bardy. Daş-töweregimi synlap, golaý-goltumda hiç kimiň ýokdugyny görüp atdan düşdüm.

Gapdaldan Juma mergeniň garrap süýegini zordan süýräp ýören yscy iti ötüp barýan ekeni. Ol meni görüp sägindi-de, ýüzüme dikanlap seredensoň, ýene-de ýoluna gitdi. Hemişe-de ol it Juma mergeniň yzyna düşüp awa barýarka ýa-da awdan gaýdyp gelýärkä häli-sindi bize gabat gelderdi. Ýol üstünde oýnamagy gowy görýän oglanlar bolan biz ýoluň gyrasynda durup awdan göwnühoş, üç-dört ýabany towugy kemerinden asyp gelýän Juma mergeni, onuň itini gözigidijilik bilen synlardyk. Bu pursat hemişe biziň Juma mergen ýaly awçy bolmagy, yzmyza yscy it tirkäp aw awlap gezmegi arzuw etmegimize sebäp bolýardy...

Sarybaýyň ön köp gezen ýerlerini aýlanyp, Juma mergen bilen aw awlap gezen bagtly pursatlaryny ýatlap gelýän bolmagy mümkin. Juma mergen indi ýok, ol iki-üç ýyllykda tarpa-taýyn ýogalypdy. Ýogsam, häzir onuňam bu ýerde maňa gabat geläýmegi-de mümkin ekeni. Eden işim hakynda oýlanamsoň, ýene-de biraz bileräk bolanymyzdan soň, Gyr atymy at ýatagynyň bäri ýanyndan eltip gaýtmagy mamla bildim. Derbent ýabyň boýy bilen önümde egrelip-dogralyp barýan ýodajygyň yzyna düşüp barýarkam, ýabyň önündäki depeden oýtarlap aýlanýan ýerindäki güzerde biriniň birzatlar edişdirip ýörenini gördüm. Üç-dört ýyllykda ir bilen Gyjan aga ota geçip barýarka, şol güzerde jork-batga batyp galan ýabany doňzuň üstünden gelipdir.

Ýene-de bir doňuz batga batyp galaýdymykan? Güzerdäki adamy görüp, ilki kelläme gelen pikir şu boldy. Güzerde menden üç klas ýokarda okaýan Meret uzynyň bir

özi suwy ýatyrylan ýabyň balyklyryny tutup ýören ekeni. Ol meni görüp, kömege cagyrdy.

– Gel, ganaryň bir gapdalyndan tutuşsana! Şu suwda suňňalak bir mähnet balygam bar – diýip, bir satanyny görkezdi. Men Gyr aty ota goýberip, Meret uzyna ýoldas boldum. Meret uzynyň özi suwuň çuňrak ýerinden ýöredi, menem mahal-mahal suwa gacyp onuň gapdaly bilen ýöredim. Ortasy iki ýarylan ganar-tora el ýaly, ondanam ulurak balyklardan eslisi çolaşdy, ýöne wagty bilen «Satan ýalak» balyk gabat gelmedi. Belki, ol suwda däl-de, Meret uzynyň pikirindäki kölde ýüzüp ýörendir. Meret uzynçylykdyr-da, meni gyzyklandyrmak üçin diýip goýberendir.

Ol tutulan balyklary iki bölensoň, onuň bir bölegini maňa galdyrdy. Awy oňan Meret uzyn şundan soň hiňlendi-de, oba tarap gitdi. Menem garagöörnümdäki hyşalaryň arasynda otlap ýören Gyr ata tarap ugradym. Gyr atyň ýanyna ýetip barýarkam, ýeňsedäki hyşalaryň biri şygyrdady-da, onuň arkasyndan täze brigadyň ogly Tally çykdy. Ine, saňa gerek bolsa. Ol meniň yzymdan gelen bolmaly. Tally sekizinjide okaýar, menden üç synp ýokary, şonçaragam onuň güýji hem menden üstün.

– Ýeri, at ogrusy, aty näme ogurladyň?

– Ol biziň atymyz – meniň ilki dilime gelen sözem şu boldy.

– Ol siziň atyňyz bolupdy. Indi bolsa däl. Düşündiňmi? Seniň iş oňarmaýan kakaňy wezipeden kakyp düşürdiler. Düşündiňmi?

– Seniň kakaňam täze ýyl pyzarlar. Meniň jogabym Tallynyň gazabynyň çäginde çykardy. Biz tutlusyp gitdik. Zora-zor diýmeli, ol meni mydyrtdam etdirdi. Elimi gaňryp her ýaňagyma-da bir gezek suňsurdy:

– Gör bujagazy, edenim ogurluk diýenok, gaýta, lammy-lammy edip gep nokatlan bolýar – diýip, haş-haş etdi.

Burnum ganap ugranson, çekindimi nämemi, ol gitmek bilen boldy. Tally ata cykan wagty, menem bir gezek soňundan ýatlap göwün aldarlyk ýeňiş gazandym, sögünip gahar bilen aýlan kesegim Tallyny buruljyrap, ýagyrynysyny tutmaga mejbur etdi. Ýeňsim göwnümi göterdi. Men ýene-de töweregimi sermeläp, aýlap salara amatly bir zat gözledim. Tally at capdyryp gacyp barsyna:

– Entek sen mekdebe barman oňmarsyň, şol ýerde seni görerin – diýip, meni mekdepde boljak çaknysykda gazanjak üstünligi bilen gorkuzjak boldy.

Elimde birtopar gamsa düzülen balyk bolanson öýdäkiler köýnegimiň çäk açylan ýerini, palçyk degen ýerlerini görselerem, meni kimdir biri bilen ýaka tutuşyp gelendir diýip çäk etmediler.

Günä özümde bolanson, meniňem bu wakany ýatlasym gelmedi.

Tallynyň «Ertir mekdepde görşeris» diýen sözi balyk iýip otyrkam hem, öýe berlen meseläni işläp otyrkamam ençe gezek ýadyma düşdi. Elbetde, onuň ýadynda-da, güýjünde-de artykmaçlyk bar. Ýöne ol bir depende ýeri godukladýan-da bolsa, meniňem-ä ýöwselläp ötünç sorap, onuň oňünde kiçelmejegim çynym. Meniňem uly synplarda okaýan, tarapymy çalaýjak adamlarym ýok däl.

Şol günüň ertesi sapak gidip duran mahaly kimdir biri gapyny kakdy-da, mugallym bilen gepleşdi. Ol meni gapa çagyrdy. Tally eken. Ol mugallymy bir zatlar diýip aldan bolmaly. Ýogsam, mugallym gidip uruşmak üçin rugsat berermidi?! Tallynyň hemmeler okap oturan mahaly ýeriň giňinde ar almakçy bolany belli boldy.

– Ogry, bärlik gel! – Ol maňa gapydan cykyp-cykmankam yzyna düş diýen manyda baş atyp, ysarat etdi.

– Ejeň ogry – diýip, menem onuň yzyna düşüp barsyma onuň özüniňkidenem teýeliräk jogap gaýtardym. Meniňem öňürdip bir gulagynyň düýbüne ýelmäp bilsem, ýeňerin diýen

tamam bar. Çaknysygyň boljagyny öňünden bilenim üçin, daýymyň gullukdan dolanyp gelende guşanyp gelen kemerini-de köýnegimiň aşagyndan guşanyp gelipdim. Meniň häzir ýüregimi suwly edýän zat hem, ine, soldy. Öňden barýan Tally saklanan mahaly, menem kemerimi elime çolap çemelenmäge ýetişdim.

– Kimiň ejesi ogry, ä?

– Seň ejeň ogry – men öňki aýdan sözümi ýene-de bir gezek gaýtalap, garsydasyma öňki depen ýerimi depýändigimi, ýöwsellemeýändigimi mälim etdim. Bary-ýogy men ýekeje gezek Tallynyň arkasyna elimdäki ýasy kemer bilen ýelmemäge ýetişdim. Ol meniň çak edişimden tiz hemem batyrgaý hereket etdi. Goç bolup süsen mahaly men serrelip arkanlygyma ýykyldym.

– Eý, eý. Hany, bäre duruň!

Bir seretsem, mekdebiň sport mugallymy bize tarap ýetip gelýär. Ol geçip barýan eken-de, biziň urşup duranymyzy görüp sowlupdyr.

– Hany, ikiňem ýakynrak geliň, näme gowaça paýlasyp bileňzokmy?

Men mümkinçilik tapyp gaçmaga hyýallandym, hälem onuň öňünden gaçyp gutulmajagym, onuň çişik Ýakup mugallym däl-de, ylgasyk boýunça uly ýaryslara gatnasyp ýören sport mugallymdygy wagtynda ýadyma düşäýdi. Ol herimiziň bir golumyzdan tutup, bizi idenekledip, mugallymlaryň arakesmede üýsüşip oturýan otagyna saldy. Biz öz urşumyzyň sebäbini mugallymlaryň öňünde birin-birin aýdyp bermeli bolduk. Ýöne düýäň ulusy köprüde taýak iýer diýleni boldy, igenjiň köpüsi Talla degdi. Meni sapakdan çagyryp alany üçin bolsa oňa has ykjam käýeldi.

Ahyrda, biz indi gaýdyp birek-birek bilen uruşmazlyga ant içip, mugallymlaryň deminden zordan sypdyk.

Zalda maňa Meret uzyn gabat geldi. Ol düýn tutulan balyklara şaýat etmek üçin meni gözläp ýören ekeni. Onuň

sözüne oğlanlar ynanmadyk bora çemeli. Meret uzyn şonda şaýat hökmünde meniň adymy tutupdyr.

– Düýn ikiniz bir halta balyk tutduňyzmy?

Ýok diýsem, gülmäge çemelenip duran tegelek ýüzli Seýit soragy ilki berdi.

– Hawa, tutduk. – Men baş atyp, Meret uzynyň ýüzüne seretdim. Sebäbi men ol ýerde bolan öňki gürründen bihabardym. Gepimiz iki çyksa, Meret uzynyň ýoldaşlarynyň önünde diliniň kelte boljagy belli.

– Soraberiň, soraberiň, ine, meniň gözlüje şaýadym – diýip, Meret uzyn meni görkezip, sözüne ynanmazlyk eden ýoldaşlarynyň üstünden hökümli seretdi.

– Şol satan ýaly ullakan balygy görübem, onsoňam ony tutman gaýtdyňyzmy?

– Üşedik. Onsoň gaýtdyk.

Ine, gördüňizmi, bu adamlaryň yrýa gepi bolmaz diýen manyda Meret uzyn ýoldaşlarynyň ýüzüne seredip, kibtini gysyp ellerini serdi.

Meret uzynyň menden göwni bitdi. Şundan soň ol meniň näme üçin kontordan çykanymy sorady.

– Kontora özüň bardyňmy ýa-da eltip dykdylarmy?

– Eltip dykdylar.

– «Är başy gowgasyz bolmaz». – Meret uzyn ol ýeri köp gördüm manyda gürlledi.

– Gyzlaň saýyndan çeken-ä dälşiň?

– Ýok.

– Şolara degmäweri. Gyzlara degseň, şu ulular asyl halanoklar.

– Ýok-la, olar bilen işim ýok. Men Tally bilen uruşdym, bedenterbiýe mugallym bizi görüp tutdy.

– Haýsy Tally ol? Hä-hä, sekizinji «B»-lerdäki Tallydyr ol.

– Kakasy ýakynda birgat bolan Tally-da.

– Hä, boldy, ol näme üçin seň – Merediň dostunyň göwnüne degýärmiş. Güýjüne baýrynýardyr ol. Senem Ýaza aýtsaň bolmadymy? – Meret uzyn meniň doganoglan agalarymyň biriniň adyny tutdy.

– Hany onda, sen şu ýerde biraz dur!

Meret uzyn meni zalyň gutaran ýerinde galdyryp, özi hasanaklap gitdi-de, birsalymdan Tallyny öňüne salyp geldi.

– Ine, günäkäri getirdim. Özi näçe gezek saňa el salan bolsa, senem ýelme soňçany, men arkaňda durkam çekinme, deminem almaz!

Meret uzyndan göwnüm bitdi. Onuň gözüni görüp durka, Tallynyň «byt» etjek gümany ýok.

– Me onda! – Men garaşylmadyk ýagdaýda gapdalda gözlerini balkyldadyp kaýylyk bilen ýuwdunyp, alacsyz duran Talla elimi uzatdym. Töwerekde bizi synlap, bir hezilligiň bolaryna garaşyp duran oglanlar şundan soň meni Tallynyň özüne bir ýerlerde ýeke gabat gelmekden gorkýandyr öýtdüler. Meniň bolsa ýadyma meseläniň başga bir tarapy düşdi.

Tallyny birki gezek çalanym bilenem, barybir, indi ýerine geljek zat ýok. Men nätsemem, Gyr ata indi Tally müner. Sebäbi nä, oň kakasy brigadir.

– Çynyňmy? – Tally kibtini gysyp, ynanmazlyk etdi.

– Ile gülki bolmaly!

– Menemrazy.

Biz hemmelerin gözünüň alnynda el gysysyp, geçeni geçdi bildik. Men öz hereketim Meret uzynyň gaharyny getirer öýtdüm. Ýöne ol çykalga tapdy.

– Gördüňizmi, men ýöne-möne adam bilen ýoldaş bolup balyk tutýan dälidirin – diýip, amaty gelende meniň hereketimi makullap, ýene-de bir gezek köpüň öňünde özüni magtady.

Epilog ornuna

Men ukudan oýanan mahaly, Günün dogar ýeri al reňke boýalyp, ýaňy gyzaryp ugrapdy. Garsymdaky penjire açylypdyr, ondan daşarynyň ýakymly howasy akyp gelýär. Penjiräniň açylmagy bu indi bireýýämden bäri enemiň aýak üstündediginiň alamaty. Häzir onuň özi içerde ýok. Enem meni oýaraýmazlyk üçin usul bilen çykyp, öz hysyrdylarynyň ugruna giden bolmaly. Penjiräniň önünde meniň agşam ýatar mahalymyň önüsyrasyndaky güýmenip okan kitabym açyk ýatyr. Çaky, men ýene-de kitap okap oturysyma uklap galypdyryn. Ol kitaby penjiräniň önünde enem goýan bolmaly. Häzir şemal şol kitabyň iki-üç sany sahypasyny tazykdyryp, pişigiň ýumak çekeleýşi ýaly çekeläp, sygyrdadyp oýnaýar.

Men hemişeler edebi kitaplary üç edip okamazdym. Klasymdaky kitaphonlukda ýakasyny tanadan, eli kitapsyz hol ýerigem çykmaýan, wagtal-wagtal sapak mahalynda hem partasyna bukulyp edebi kitaplary gyzygyp okaşdyrýan Aýna diýen bir gyzyň bolup ýörşi bolsa meniň hemişe gözüme däl bolup görnerdi. Ol barasynda öz ýanymdan: «Şu-da bir ýoknasyz gyz-ow» diýip oýlanýardym.

Bir gezek Aýnanyň kitaphonlugy hakynda, onuň arakesme aralygynda hem haýsydyr bir kitaby okaýanlygy hakynda, okap-okap gözünem eýýäm garry mamalaryňky ýaly äýnek dakynma derejesine ýetirenligi hakynda, onuň matematikadan hemişe ölüp üçlük baha alýandygy hakynda, taryh bilen edebiýatdan bolsa, munuň tersine, hemişe bäslik alýandygy hakynda onuň bolup ýörşüni ýaňsylap, enemiň ýanynda hem gürrüň edenim ýadymda.

Aýnanyň äýnegiň aňyrsyndan balkyldap ynanjaňlyk bilen seredýän nazaryny, geçiniň guýrugy ýaly jotdaja uly lentaly saclaryny enem gözünüň önüne getiren bolsa gerek. Enem meni diňläp, ilki ýylgyrdy. Bu onuň meniň ýanjama

gürrünlerimden ýene-de özüçe netije cykarandygynyň alamaty. Onuň ýylgyrmagyna Aýnanyň gülküňç gözleriniň däl-de, maňa häli-häzir näbelli bolan başga bir zadyň sebäp bolan bolmagy mümkin. Ululara indi men belet bolup barýaryn. Olar ýylgyrmaly zada däl-de, hemişe şol zadyň gapdalyndan bir zat tapyp, şoňa ýylgyrýarlar. Bu ýagdaý meniň bireýýämler ünsüme düşen zatlaryň birisi.

– Geňlemäwer, oglum, geňlän çöpüň alnyňdan cykarmys – diýip, kine gatysykly sesi bilen maňa ýene-de akyl berdi.

– Wah-eý, delil üçin daşa gitmegiň nämä geregi bar, seniň kakaňam birçaklar ejeňe «Gözi şummuk gyz...» diýip at dakan bordy. Şondan on, on iki ýyl geçdi welin, «Şol gyzdan başgasy gözüme görnenok» diýip, ýer depdi durdy. Ykbalyň oýny kändir, oglum.

Edebi kitaplar bilen men diňe Gyr at elden gidensoň, ymykly dostlaşdym. Kitaplar maňa oýlanmaga kömek edýärdiler. Oýlanmak, bu bolsa hemişe meniň üçin ýakymlydy. Öz oýlarymda men ýene-de öz islegim, Gyr atyma gowuşýardym. Şeýlelik bilenem öň negada bir ýolum düşen mahaly sowlup geçýän ýerim bolan kolhozyň iki sany insizje jaýda ýerleşen okalgasy meniň üçin arzyly ýere öwürüldi.

Irginsizlik bilen okalga gatnaýardym. Käte bir, käte bolsa, iki-üç kitaby hem birbada öýe okamaga alýardym. Her gezekde men kitaby mundanam köp alsam alardym, ýöne Taýyr aga hiç kime üçden köp kitaby almaga rugsat etmeýärdi.

– Häzir-ä şolary bir okasdyryp cyk, onsoň gelip ýene alybirsniň, okalganyň obadan cykyp gaçyp gitjek ýeri ýok – diýip, jylawdan çekerdi. Taýyr aganyň özüme okap görmegi maslahat berýän kitaplary maňa ýaraýardy. Urusly hem-de atly kitaplary gowy görýändigimi öňräk bir gezekde meniň özüm oňa aýdypdym. Ol indi maňa okamaga kitap salgy beren mahaly, hemişe meniň şol sözümde çen tutýardy.

Bir ýola Taýyr aga maňa ynamsyzlyk bilen seretdi. Meniň iki günde okap getiren «Göroglymy» elinde saklap, onuň agramyna çak urýan ýaly bolup birsellem saldarlap duranson, ýüregini gizlemän nazaryndaky manyny söze geçirdi. Meniň häli-şindi gelip kitap almagym onuň böwrüni diňlemegine, «Şu oglan alan kitaplaryny okaman, suratyny görüp getirýän bolaýmasyn» diýip, pikir etmegine sebäp bolandygy mälim boldy.

- Şu ýassyk ýaly kitaby eýýäm okadyňmy?
- Okadym.

Men özümde müýn duýmanym üçin pert jogap berdim. Göroglyny men enemden erteki hökmünde eşidenlerimi hasaba almanynda-da, önem birki gezek okap çykypdym.

Enem aýtmyslaýyn, atamda onuň latyn elipbiýinde çykan neşirem bar ekeni. Atam onuň daşyna mata tutduryp, mollaçar adamlaryň kitap saklaýsy ýaly apalap saklar ekeni. Gijeler orta kersen dünderilip, onuň üstüne pelteli cyra çykandan soň, atam ony ýanyna oturmaga gelen adamlara okap berer ekeni. Ýazyr ýegen bolsa namasyna gezek gelende, ony özüniň labyzly sesi bilen aýdym edip aýdypdyr. Ýöne uruş turandan soň, tiz ol kitap biziň öýümüzden gürüm-jürüm bolupdyr. Atam urşa giden günleri kimdir biriniň ol kitaby sorap, okamaga alany enemniň ýadynda. Ýöne ol adamyň kimdigini enem asla ýadyna düşürip bilenok. Arnageldi aganyň gepinden çen tutsaň, ol uruşda Ýazyr ýegen bilen bile bolanmyş. Ine, sol wagtal-wagtal töweregine türki kowumlardan bolan esgerleri üşürüp, daşlary sylha-sylha bolan bir «Göroglyny» okar ekeni.

Ol Kanotop diýen ýerde wepat bolanmyş. Bir üşmelende şu gürrüňi eşidelim bári, sol Ýazyr ýegeniň ýanynda göterip okan «Göroglysy» atamyň kitaby bolsa gerek diýen pikirem kelläme gelmän duranok. Sebäbi nirede Watan üçin jeň bolsa, Görogly hem sol ýerde bormuş.

– Hany onda, ýigit, birsalym atysyp içeli. – Taýyr aga meniň bilen, hamala, gapdaly ýeke çemçeli – bir tabak unasyň başyna geçen äheňde gürlledi. – Yzyňa bir seret oglum, kowgular nä halda?

– Ata, ol köp atlar tozana bulaşyp galdy. Ýöne bir al atlynyň kowsy gaty.

– Reňki al bolsa, ol çakandyr, Güniň asagyna gaç, oglum, ol basym yzyňdan galar. Çakan atyň gözi Güne bolmazmysyn.

– Ol atlam galdy. Indi bir ýyndam gara dor atly kowýar, ata!

– Gara dor bolsa, jeňňelden-jeňňele, tokaýdan-tokaýa tutduryber. Beýle reňk, köplenç, ozaly gotur bolan atda bolýandyr. Onuň ýedi ýylsyz gijisi galmazmys.

– Ata, indi hälki atlam galdy welin, bir ýyndam boz atly gaty kowýar.

– Oglum, hany töweregiňe bir seret, heý, şu golaýda dag barmy?

– Bar, ata.

– Onda daga-daşa tutduryber. Boz atyň toýnagý dag-daşa bolmaz.

– Ata, öňkem galdy welin, ýene-de bir demir gyr atly gaty kowýar.

– Sap gyr-a däldir, oglum?

– Ýok, ata.

– Halys gyr bolmasa bolýar. Sürüber. Bizi kowup ýetmek demir gyra ýarasmaz!

Taýyr aga, Jygaly beg bolup sorag berip, meniň kitaby okanymy, okamanymy barlady.

Menem oňa öz gezegimde atasyny atyna artlaşdyryp, Hüňkaryň netinden gaçyryp, Üçgümmez dagyna göçürip alyp barýan Röwsen-Görogly bolup, onuň soraglaryna jogap berdim. Şundan soň Taýyr aga bilen meniň aramda beýle sorag-jogap bolmady. Men muny öz ýanymdan kitaplaryň

suratyny görmek üçin almaýanlygymy. Taýyr aga subut eden hökmünde kabul etdim.

...Penjiräniň önüne barmak hakyndaky pikirime dolanyp gelen mahaly, düýn ir ertirki bolan waka ýadyma düşüp, birdenem ýylgyryp goýberdim.

...Ýakynda öýe düşen gelinleriň birisi iki eli bedreli ýapdan suw alyp dolanyp gelýän ekeni. Atlaz-parça çolanan gelniň çola köçe bilen sallanyp gelşini synlamak ýakymlydy. Onuň bolup gelşi ýeri gyratlap uçup gelýän zer-zerbap dolagly ýabantowugy ýadyňa salýardy. Boýnundaky Güne meňzes gülýakasynyň selpeleri agzybirlik bilen syňnyrdaýardylar. Ol biziň öýümiziň deňine ýetiberende, garsydan pilini önüne kese basyp gelýän eşekli adam görüldi. Gelin ol gelýäni tanadymy, nämemi, ýoldan sowuldy-da, bedrelerini ýere düşürmek bilen boldy. Eşekli gabada gelen mahaly bolsa, ony özüne gaýyn saýyp, eglip oňa eda bilen salam berdi.

Ol adam gaňňanyň üstünde eýläk-beýläk oýkanjyran mahaly, onuň gyzyl-cyzyla bolmaýan adamdygy äsgär boldy oturyberdi. Bu ýerden tizräk ötmek niýeti bilen esegiň boýny diýip salýan taýagy hem net eden ýerine degmän, dik depeden inip, gök esegi duran ýerinde ters aýlady. Eşekli adamyň gelni görüp aljyrap, elden-aýakdan galyp, üýtgäp bolubersşi bir rowaýatdaky çopany meniň ýadyma salyp, gülkimi tutdurdy. Enem maňa at müneniň hemem jübüsi altynly adamyň ýüreginiň suwly bolýandygy hakynda gürrüň beripdi.

Gadymy adamlar baran ýerlerinde ýürekleriniň suwly bolmagy üçin giden ýerlerine at münüp, jübülerine hem bir bölek altyn atyp, eselip gider ekenler. Çopan hakyndaky rowaýaty bolsa men oba toýlarynyň birinde eşidipdim.

... Bir ýola bir pukara çopan baýdan hak-heşdegini soramak üçin onuň ýanyna gelipdir. Baý çopany öýe salyp, ojak başynda oturdyp, onuň habaryny alypdyr.

– Baý aga, biz-ä hiç kime dözmän oturan gujagy gor bir maşgalaň bar diýip, esidip geldik. Indi şony berip, ikimizi maksat-myrada ýetiräýseň diýip geldim!

Seý diýipdir-de, çopanyň dili onuň pikirindäki dileglerden başga zatlary diläp ugrapdyr. Ýogsam, ol aňyrdan gelende: «Baýdan un dilärin, çörek dilärin, berse bir laý geým-gejim dilärin» diýip, päli peslik bilen muňalyp gelýän ekeni. Baý öz öýüne belet bolansoň, dessine nämäniň-nämedigine göz ýetiripdir-de, çopana ojak başyndan biraz beýleräk çekilip oturmagy maslahat beripdir. Çopan gapdala çekilipdir welin, ine, onsoň ýaňky «gyz» diýip, «gujak» diýip kükräp oturan adam «duz» diýip, «biýz» diýip mysapyr gepleri tapyp otyr diýýär. Soň görnüp oturylsa, çopanyň oturan ýerinde bir torba altyn gömlen ekeni. Ony galgadyp ýokary perdä çykaryp, hetdinden aşyryp, gep-sözünü üýtgedip oturanam sol altyn ekeni.

Penjiräniň önüne barasym gelse-de, düşekden welin galasym gelenokdy. Oýalykda ýylyjak ýorgana çümüp, hyýala berlip, göwün islegiňe ýetip, bagtly bolup ýatmak ýakymlydy.

...Howalasy belent Gyr at ýene-de bir ýerlerden çykyp gözýetimdäki üsti keçe basyrylygy öýe meňzäp oturan baýryň depesine göterildi. Baýyr işigi şundan soň ýene-de atly, dokuzu doly öýe meňzedi...

Onuň bilen ilki haçan duşuşanymy, haçandan bäri oňa guwanyp ýörenim anyk hakydamda ýok. Ol atyň kitaplar bilen iç döküşip ugranyndan soň, öz aňymda peýda bolanyny welin bilýärin. Özi-de ol at meniň jaýyň diwaryna kakyp goýan, wagtal-wagtal oturyp guwanç bilen synlaýan iki deňemik bolup duran suratdaky Gyr atyma diýseň meňzeş. Ol Gyr atlaryň biriniň üstünde egni galkanly, bili düýrme gylycly Çardagly Çandybiliň soltany Görogly beg otyr. Suratlaryň ikinjisini men mundan üç-dört aý öň daýymyň beren altyn çaýylan peroly awtoruçkasy bilen çalsyp alypdym. Ol surat marşal Žukowyň Göroglynyň atyna meňzeş Gyr atyň

üstünde – 1945-nji ýylda Moskwada Ýeňiş paradyny kabul edýän pursadydy. Onuň Ýeňiş paradyny türkmen atyna atlanyp kabul edendigini gazetler ýazypdylar. Şol iki ata meňzeş üçünji bir Gyr at hakynda bolsa häli-häzire özümden özge hiç kim zat bilenok. Men ony hemmelerden gizlin saklamagyň pikirinde. Ýogsam näler, ol hakynda eneme gürrüňem beresim gelýärdi. Ýöne beýtsem, enemiň meni bir derde ýolugandyr öýdüp, howsala düşübermegi mümkin. Gowusy, goý, o-da häli-häzire bu barada hiç zat bilmesin. Onsuzam ol maňa: «Oglum, näme şol gaty alaşa diýip oý-pikire gark bolup ýörsüň. Münülmedik şol at bolsun!» diýýär. Enem üçünji Gyr at, meniň öz Gyr atym hakynda bir gün hökman biler. Ýene-de begener-de, «Tüweleme, oglum. Sen agynjak ataň özi. Sen öýümizi ýene-de ata çykardyň» diýer.

...An-ha, meniň Gyr atym ýene-de gözyetimde peýda boldy.

Ol selen meýdanlaryň otlaryny göwüsläp, her ýerden bir basyp çapyp gelýär.

Her gezek Gyr at şýdip dagy dag, düzi düz yzyna tirkäp gelýän mahaly, men özümi, soňundanam бүтін dünýäni unudýaryn. Gulagyma özüme ýakynlap gelýän Gyr atyň güpürdisi eşidilýär. Soňundanam şol güpürdä meňzeş sazlaşykly urgular kem-kemden meniň süňňümi eýeleýär. Her gezek ýüregim şýdip at toýňaklarynyň sesi bilen bir perdeden gopup ugran mahaly, men ýene-de özümi Gyr atyň üstünde görýärim.

INER ÝÜKI

I

Agam Nurlynyň şol gezek ýüzüme seredişi hele-bärde meniň ýadymdan çykyp gidibermedi. Ol maňa şeýle içgin hiç mahal seretmedik bolsa gerek, özümiň-ä ýadyma düşenok.

... Şol gün tomsuň ilkinji günleriniň biridi. Bu wagta çenli biziň maşgalamyz ýurdumyzyň bir ýerlerinde gidip duran urşuň şatysyndan ýeterlik dadypdy.

Kiçi gelnejem Aýsonanyň adamsy Döwlet kakamnyň patasyny biz geçen ýyl, heniz ejemiň özi aýak üstünde gezip ýörkä alypdyk. Uly agam Agamyrat urşa giden uçurlary yzly-yzyna üç-dört hat iberenem bolsa, o-da indi hat ýazmasyny kesipdi. Diňe işçi batalýonyndaky kakam mahal-mahal hat ýazyp, bize göwünlik berýärdi.

Agam Nurly bolsa biziň öýden «urşa» diýip çykan dördünji adamdy. Kakam bilen iki agam gideli bäri ol öýüň kethudasy bolup galypdy.

Gelnejelerimiň ikisi-de ony özleriçe sylardylar, oňa guwanardylar. Ol guwanjy men gelnejelerimiň göreçlerinde görerdim. Her bir işde maslahat salyp, öý eýesi hökmünde onuň pikirini diňlärdiler. Gelnejelerimiň bu akylynyň aňyrsynda men olaryň öz ojaklaryna bolan hormatyň ýatanlygyny bilýärdim. Ýogsam, olaryň hersi bir ýaña çekäýenlerinde-de, Nurlynyň elinden näme gelderdi.

Nurly hem öz gezeginde hakyky öý eýesi bolmak üçin cir-citirdi. Giç ýatyp, ir turardy. Bizi kakamdyr agalarymyň yzynda hor-homsy etmezligiň ýollaryny agtarardy.

Käte ol meni özi bilen derýa boýuna äkidip, gizlinje çeňnek gurnup, balyk tutýan ýerlerini görkezzerdi. Bu onuň kakamdyr agalarym gidenson, biziň üçin ýörite tapan azyk çeşmeleriniň biridi.

Çeňnekleriň birine ulurak balyk dagy düşäýse dagy, bar onsoň, biz hezil edinerdik, bir ýerden ýag tapynyp gowurynyp, daş-töweregimiz bilen üýsüşip iýerdik. Ýöne, köplenc, çeňneklere şapbat ýaly ýa-da ondanam kiçi balyjaklar düşerdi. Gelnejem, köplenc, olary daşlaryna palçyk çalyyp, közde bişirerdi.

Nurly obadan çykýança ony bir özüm ugratdym. Gelnejelerimiň bozulysyp aglaýyslaryny göresi gelmedik borly, ol iki gelnejem, jigilerim, Donly aga, goňsy-golamlar bilen işigimiziň önünde hoşlaşdy. Şol gezek ol birinji gezek meniň hakyky adymy hem tutdy, ýogsam bolsa, öýde ýörgünli adym «Ýazly akga» ýa-da «Ýemsik bedredi». Maňa şeýle jana degiji lakamlaryň dakylmagyndan ýakyn adamlarymyň her biri özüçe lezzet alardy. Ejem «Ady kemsidilip tutulan adama göz degmezmiş» diýen yryma ynany, köplenc, meniň lakamymy gysgaldyp, «Ýemsik» diýip tutardy. Hakyky adymy tutýan diňe iki adam bardy, o-da kakam bilen uly gelnejemdi. Kakama käte özüme ýakymсыз lakamlaryň dakylýanyny aýdyp arz edenimde: «Ýagsy ýigidiň ady köp bormuş, oglum» diýip, göwünlik bererdi. Ýöne kakam agalarymy ýanyna çagyrrar, käýýär, gerek bolsa olara birki sarpyk hem çalaýmakdan gaýtmaz, emma gaýdyp olary meniň lakamymy diline almaz ýaly eder diýen tamam welin ondanam çykmaýardy.

Maňa dakylan bu lakamlaryň hersiniň kiçijigem bolsa öz taryhy bardy. «Ýemsik bedre» lakamy burnumyň adaty burunlardan biraz ýemsik bolany üçin diýilse, «Ýazly akga» adym, özüm-ä bilemok welin, aýdylysyna görä, üç-dört ýaşly oglanjyk mahaly «Näme akgama «akga» diýýäňiz-de, maňa diýeňzok, menem ullakan adam ahyryn» diýip, aglamjyrap

ters dawa tutanmysym. Hatda ýüzüme seredilen wagty boýumy uzynrak görkezmek üçin daraklygyma hem galanmysym.

Agalarym şeýle wakalary ýatlasyp, bu lakamlaryň döremegine meniň hut özümi günäkär ederdiler.

Dogrudanam, şol günler meniň wagtyndan öň uly adam bolasym gelýärdi. Ýöreýsimi-de, oturysymy-da, gepleýsimi-de kakamdyr agalaryma meňzetjek bolup çir-çitirdim.

Obamyzda toý bolsa gazan-gazan palawy hemişe meniň kakam bişirerdi. Özge obalar-a bilemok welin, on-on baş gazanda palaw taýynlap, milleti sowmak biz obada erkek kişileriň işi hasap edilýär. Kakam eli kepgirli palaw taýynlaýan mahaly ýaş-ýeleňlere «Ony eýdiň, muny beýdiň» diýip, gazanlarda ýanýan ýaglara esewan bolup ýörsüne buýruk berişdirerdi.

Oba ony sylardy, bir diýenini iki gaýtalamatmazdylar. Öz ýanymdan men şeýle abraýly kakamýň barlygyna begenerdim.

Uruş turman, hemme zat öňki-öňkülik bolup duranlygynda näsini aýdýaň, meniň bagtymy görüp, höwes edýänler kändi. Günüm caga pişigiň günü ýalydy. Üç agasy, iki ýeňnesi, ata-enesi üstünde bolan adam, ýogsam, nähili bolmalymysyn.

... Ýazly, gol doly maşgala indi saňa galdy, inim. Jigileriňe, gelnejeleriňe göz-gulak bol. Tüweleme, on üç, on dört ýasapsyň, indi senem oglan-oglanjyk däl. «Ýagsy niýet – ýarym döwlet» diýer ekenler, ýagsy niýetde bolgun! Özüm öwrülip gelsem-ä ne hop, bu aladany hiç kime ýetirmerin, ýöne pelek işidir, bilip bolmaz, eger gaýdyp gelmek miýesser bolmaýan wagtynda, meniň boýnumda duran karzlary seniň özüň üzmeli bolarsyň. – Ol ýuwdundy-da, uly gelnejemiň bilezigini, kiçi gelnejemiň sümsülesini, gyz gupbasy bilen bilezigi – hemmesini bilelikde «kömek fonduna» eltip tabşyrandygyny aýtdy.

Tylla çaýylan şol şaý-sepleriň eýýäm topa-tanka öwrülip, telim duşmanyň bize tarap gelýän ýoluny kesendigini lezzet almak bilen ýatlady.

Urus-galmagal gutaranson, elim agzyna ýeten mahaly Mary bazaryna gidip, şol zatlary täzeden satyn alyp, getiribem eýeli-eýelerine gowşuryp, olary razy etmelidigimi ýatlatdy. Mary bazarynda tapylmajak zadyň bolmajak-dygyny, gerek bolsa ol ýerden guş süýdünem tapyp bolýandygyny nygtady.

Şaý-sep bilen baglanyşykly soňky sözler diýäýmeseň, Nurlynyň aýdan köp sözlerini men ozalam bir ýola eşidipdim.

Ol sözleri öň kakam bilen uly agam Agamyratdan bir ýyl soň urşa giden Döwlet kakam aýdyp gidipdi, Nurly häzir onuň sözlerini özüçe gaýtalap, ony meniň gulagyma guýýardy.

Onuň ýene-de bir zatlar aýdasy geldi, ýöne näme üçindir, dodaklar mümkindesseler-de, Nurlynyň aýdasy gelen zadyny geplemedi. Ýogsam, kimdir birinden tälke etdi diýer ýaly hem däl, häzir orta ýoluň üstünde duran bir biz, aga-ini ikimizdik.

Ýok, ol maňa aýdasy gelen zadyny aýtdy. Hawa, özi-de adaty aýdylyşyndan birneme başgaçarak, gözleri bilen ýüregini meniň gözlerime daşap aýtdy.

Şeýle-de bolsa, men wagty bilen onuň özüme näme diýenini anyklap bilmedim. Hut şonuň üçin bolsa gerek, Nurlynyň şol gezekki özüme seredişi meniň wagty bilen ýadymdan çykyp gidibermedi...

II

Gelnejem, Sarygyz üçimiziň üç bolup suw tutýan ýerimiz obadan ses ýetimlik meýdandy. Bu ýer ýazyň ahrylarynda brigadanyň suwçularynyň arasynda bolan paýlanyşyk mahaly kiçi gelnejem Aýsonanyň bijesine düşüpdi.

Gowaça ösüp, iş köpelip ugransoň Sarygyz bilen meni hem oňa kömekçi edip bellediler. Sarygyzyň meni mylaýymrak bir çakany bolaýmasa, iş oňat ugrugyp gitdi. Ol ilki göräýende maňa göwniýetmezçilik edipdi.

– Erkek diýip ýanymyza goşýanam sumuka? Suw çeken gamsa meňzesrāk diýäýmeseň, bolýar eken-dä...

Günler has tiz geçip ugrady. Suwçynyň hysyrdysy özüne ýetik bolýar, bir atyzy suwaryp, göwnüme jaýladym etseň, başga bir atyz suwsap-süllerip oturandyr. Şeýle-de bolsa suwçulardan boşlagragy bir mendim. Häli-şindi oba gidip gelyänem, ol ýerden gerek-ýaragymyzy getirýänem, obamyzyň ortasyndaky garakelle radionyň habarlaryny diňläp gelyänem ýene-de mendim.

Agsamlaryna biz brigadiriň ýylgyndan oňaryp beren teläriniň üstüne çykyp, şol ýerde serginläp ýatardyk. Ýyldyzlary, süýtli okara bolup görünýän Aýy synlap, uka giderdik.

Ilki-ilkiler meni günün-güni töwerekdäki köne ýaplaryň içinde metgi bolsup uwlaşýan sagallar üýşendiren hem bolsa, soňabaka bu zatlar adaty bir zada öwürüldi ötägitdi.

Bu gün ýene-de oba gidip gelmek meniň paýyma düşdi. «Diliň süýjöp geläýediň-dä» diýip, erkek kişi deýin dogumly, zeberdes bolany üçin, ady obada «Diň gyz» diýlip tutulýan Sarygyz öýe äkitmek üçin ýüpe çykan otumy eşege ýükleşip dursuna ýagşy niýet etdi.

Men düýn däl, öňňin obada bolup, hoş habar bilen dolanyp gelipdim. Bu habar hemmeleriniň köpden bäri eşidesi gelip ýören habarydy. Diktor biziň goşunlarymyzyň gitlerçi basybalyjylary Watanymyzyň çäginde kowup çykarandygyny aýdyp, meni begendiripdi. Menem öz gezegimde gelip, Aýsona gelnejem bilen Sarygyzy begendirdim.

Diktoryň in soňky aýdanlaryny bolsa, sesimi onuň sesine meňzedip, dabara bilen, her sözüme agram berip gaýtaladym.

– Türkmen ýigitleri hem dürli frontlarda ýüzlerçe gahrymançylyk görkezip, bu beýik ýeňse öz mynasyp goşantlaryny goşdular...

Gelnejem begenjine bäs gelip bilmän sessiz aglady. Sarygyz bolsa: «Onda indi soldatlar üçin keşdeli bөрүk tikibermeli-dä?» diýip, der-çaň siňeň saçlaryny sypalan bolup dursuna, birhili meniň sözlerime ynanmaýan äheňde gözlerime seredip ýaňsyly gülümsiredi.

– Eliňden näme gelse ediber, Gitler hanyň-a yzyna şakyrdyk dakylady – diýip, men öz sözüme ynamsyzlyk edilenini halaman, Sarygyzyň soragyna gaharlanybrak jogap gaýtardym.

– Diliňe guwan, başlyk, agzyňdan Hudaý eşitsin. – Sarygyz şeý diýdi-de, bizden beýleräkde güýmenen bolup aglap ýören gelnejeme seredip, çynlakaý görnüşe geçdi.

Men günortanyň önüsrasy dolanyp geldim. Gelnejem teläriň kölegesinde gawun iýip oturan ekeni. Ol meniň eşekden düşenimi görensoň, dyzyna çenli çyzgalan köýnegini dabanyň asagyna çekdi. Men gele-gelmäne suwuň ýagdaýy bilen gyzyklandym, ýöne gelnejem soragyma jogap bermäge gyssanmady, ilki bilen jigilerimiň, uly gelnejemiň saglygyny soraşdyrды, obanyň täzelikleri bilen gyzyklandy. Meniň soragyma bolsa, ol öz sowallaryna kanagatlanarly jogaby alandan soň dolanyp geldi.

Häliрäk Sarygyz bilen dykynyň öňüne birki gujak buýan atyp suwy birneme azaldandyklaryny, ýogsam, onuň özlerine eýgerderden artyk bolandygyny aýdysdyrды.

Men saýanyň gapdalynda ýatan pilimi aldym-da, saka gidip, suwy köpeldip gelmekçi boldum. Ýöne gapdalyndaky gawunlary sypaşdyryp ugran gelnejem, birki dilim gawun iýip gitmegi meniň ýadyma saldy.

– Öz ekenimizdenmi? – diýip, men horjunyň gözünden torluja tumsuklaryny görkezip ýatan gawunlara seredip gyzyklandym. Gelnejem:

– Özümiziňkiden. Ýaňy bir sowujak zat isledim-de, gidip kölege de duranraklaryndan baş-altý sanysyny getirdim – diýdi.

Gelnejem gürrüň arasynda, bu ýyl gawunyň basyna görendigini, isrip etmän ýygnaý bolsa, onuň kak edere-de, sök edere-de, goňşulara paýlara hem ýetjekdigini aýtdy. Indiki oba giden wagtyň äkidip, jigilerime hem dadyrmagy ýatladyp goýdy.

Ol käseläp iýip oturan gawunynyň suwuny gyryp, gyssanybrak içensoň, elindäki tygyny maňa uzatdy.

– Hol-ha, horjuny al, düýnki zagara nandanam el ýalysy bardyr. Meniň-ä işdäm almadý. Sowujak bir zat bolaýmasa, agzyna zat ýaranok. Wiý... Ýogsa-da... – Bir zady ýadyna düşürüp, gelnejem töweregine garanjaklady:

– Ýazly, şäher tarapa seret hany, Sarygyz-a görünýän däl, alla. Oňa-da gyz, şol ala iş bolaýdy. Görünýän bolsa telpegiňi bulap goýber, birki dilim gawun iýsin, ertirkije içen bir owurt süýdüdir oň.

Men iki-üç gezek telpegimi bulaýlamsoň, hol allowarrada löňňüldäp suwa esewan bolup ýören Sarygyz saýa tarap öwrülüp, pilini ýokarsyna göterdi. Bu onuň «Gördüm, ine, barýan» diýdigidi.

Gawun dilimläp iýip oturysyňa pikirim ýene-de gelnejemde saklandy. Onuň günäli guş ýaly muňtaryp oturysyny görüp birhili boldum. Keýpim bozuldy. Agamyň patasyny alan günümüzden bäri gelnejem tanalmaz ýaly üýtgäpdi. Onuň al öwsen ýaňaklary çekilişipdi. Balkyldaýan mylaýym gözleri hem mese-mälim gocalypdy. Nazary öçügsidi. Göwnüme, gelnejem eräp-eräp gutaryp barýan ýalydy. Mahal-mahal ol edýän işini ýadyndan çykaryp, bir nokada serederdi-de, öweler oturardy. Men onuň Saparguly düýeçiň aýaly ýaly agyr ýitgini ýüregine sygdyryp bilmän, birden bir zyýan tapynaýmagyndan, aýakýalaň-basacyk, obany aýlanyp, it bolup üýrüp gzymeginden howatyr

edýärdim: «Derdi-belaňy dep edeweri» diýip, ejemiň üç edip gaýtalan sözlerini gaýtalaýardym. Ýüregim bilen kimdir biriniň kömegini soraýardym...

Gowaçalaryň arasy bilen her ýerden bir ätläp gelyän Sarygyz meniň pikirimi böldi. Ol maňa seredip gülümsiredi:

- Başlyk, gelibildiňmi?
- Hawa, geldim. Arma-da!
- Öwsüp otur, başlyk!

Bu Sarygyzyň «Iýen-içeniň özüňki, gören-eşideniňden habar ber!» diýdigidi. Ol hernä öz pikirini adaty aýdylyşdan biraz başgaçarak edip aýtmagy kem görmezdi. «Başlyk» bolsa maňa ýakynda dakylan täze lakamdy. Meniň bu lakamy alşyma öz brigadamyzyň adamlar-a beletdir.

Lakamy maňa gelnejem, Sarygyz üçimiz şu meýdana suw tutup ugran günümüz Dostmuhammet başlyk dakypdy. Ol köpçüligiň arasynda meni bu iki suwça başlyk belläp, indi şulara bir zat bolaýsa, başym bilen jogap bermeli boljagymy nygtap, meni oglansyratdy. Eger biziň suw tutan kartamyzdan köp hasyl alynsa, ýyl ahyrda meni hem Moskwa, medala ýazylýanlaryň arasyna goşjakdygyny aýdyp beleň berdi. Şunuň ýaly kesä çekere gep tapsa, Sarygyza başga zat gerekmi näme?! Şol günden bäri onuň dilinde meniň ýörgünli adym «Başlyk».

Sarygyz suwly salmadan ýüzüni ýuwansoň, aňyrsyna öwrülip, etegi bilen ýüzüni süpürdi. Gelibem, erkek adamlaryň oturyşy ýaly, aýbogdasyny gurup, meniň garşymda oturdy. Gülümsiräp, lak atdy:

- Başlyk, ýaňy biziň öýüň düşundan geçip gelyärkäň, gazygymyzda del eseg-ä gören dalsiň?!

- Aý, ýok. - Men ýeňsämi gaşap, olaryň düşundan geçip gelyärkäm gören zadymy ýadyma saljak boldum.

Gelnejem Sarygyzyň näme diýjek bolýanyna bada-bat düşünen borly, ol barmaklary bilen saçynyň bir bölegini sanaýan ýaly, bölüp-bölüp oturyşyna: «Oglan bolýaň-a»

diýýän manyda meniň ýüzüme seredip goýberdi. Sarygyzyň gürrüňinde bir aýlawyň bardygyny çak etsem-de, bada-bat hiç zady aňsyryp bilmedim. Birde gelnejemiň ýüzüne seretdim, ýene birde Sarygyzyň ýüzünden bir zatlar aňjak boldum.

Şol barmana-da, olaryň öýüniň golaýynda gören zadym hakydama geldi.

– Ýogsa-da, Körje maman-a gördüm, ol arkasy bir goltuk buýanly geçip barýan ekeni.

Sarygyz meni diňläp, ilki ýylgyrdy, soňundanam perişan bolup, eşidiler-eşidilmez pysyrdady.

– Görýän welin, şu Torly keliň gyzy ikimiziň maňlaýymyza erkek geýimini ýuwmak ýazylmadyk borly...

Çöl bol-a, çöl bolmuş.

Ol şeý diýdi-de, birdenem oýunlyk bilen başlanan gürrüňiň çyna ýazyp gidenini duýup, gülümsiredi-de, ýene bälçiredi:

– Ýazly jan, seniň bar ýeriň bolýar, şu günlerde erkek adamyň ysyny alyp ýöreniň nämä degenok.

Soňundanam ol «Şeýle dälmi?» diýýän manyda gelnejemiň ýüzüne seretdi. Gelnejem özüniň utanandygyny ýüzünde alamatlandyryp aşak seretdi.

Men gawundan boldum etdim-de, pilimi egnime atyp, suwa aýlanmak bilen boldum. Sarygyzyň perişan keşbi hem meniň bile gaýtdy.

III

Gözýetimden salgym bolup görnen üç atlyny men bada-bat tanadym. Ýogsamam, bu üç atlyny biz obada tanamaýan bir barmydy? Önden gelýän çal atly Dostmuhammet başlyk bolmaly. Ol her gün, Gün ýeri mazaly gyzdyrandan soň ata çykyp, pagtalaryň üstünden aýlanýar. Bu onuň endigi. Men Dostmuhammet aganyň gowaçanyň üstüne salkynda aýlanman, günortanyň jokramasyny saýlap almagynyň

sebäbini biraz soňrak, özüm suwçulyk edip ugramsoň bilip galdym. Yssyda suwsan gowaçalar reňkini öçürip, «Ine, men» diýsip oturýanyňa indi men belet.

Atlylaryň ikinjisi bolup bilse, Mele şeýtanyň hut özüdür. Ol obada tebigaty agras Dostmuhammet başlygyň ugruny tapýan, gerek ýerinde ony öz isleýşi ýaly hereket etdirmegi başaryan iki adamyň biri hasap edilýär.

Üçünji atly repide ýüz, Sumsar wagadyr. Men bu iki ülpetiň adamsy urşa giden ýeňlesräk gelinler bilen ara sazlaýandygyny telim ýola eşidipdim. Olaryň çola ýerde goçmyratlyk edip ýörüşleri göwnüme ýaramasa-da, alaçsyz, bilmediksirän bolup ýörenleriň menem biridim.

Her gezek olary görenimde ýadyma düşýän bir waka häzir ýene-de meniň ýylgyrmagyma sebäp boldy.

Bu waka kolhozymyzyň gurlan ilkinji ýyllarynyň birinde bolanmysyn. Ony men bir gürrüňçilikden eşidipdim. Bir gün, niredendir bir ýerden, obada bir agaç oturgyç peýda bolupdyr. Şol güne çenli beýle oturgyçda oturyp gören-ä beýlede dursun, hatda şeýle oturgyjy gören adam hem az-az eken.

Her gezek ýygnak bolanda, oturgyçda hondanbärsi bolup, başlygyň özi oturypdyr. Şundan soň özüni ýap gazyp, ekin ekip ýören daýhanlardan bir gez ýokary saýýan Sumsar waga hem ýygnaklarda suwkädiniň üstünde oturmany çykarypdyr...

Atlylar ýakynyma gelen mahaly, ýaşkicidigimi ýadyma salyp, olara salam berdim.

– Saglykmy? Arma-da, başlyk! – Meniň salamymy Dostmuhammet aganyň bir özi aldy. Hany, başlyk, beýleki işgärleriň niredede?

– Olar-a, ana, hol çiginden aňyrdadyr. Öýläňki suw aljak ýerimize çil çekip ýörendirler.

Men sagyma öwrülip, gelnejem bilen Sarygyzyň hars urup işleşip ýören tarapyna elimi uzatdym hemem

Dostmuhammet aganyň yssyda julk der bolup derlän dyzmac atyny höwes bilen synladym.

– Sen näme köwejekläp ýörsüň, baryp çil çekibersen bolmadymy, ýa bu gün sähet dälmi?

Repide ýüz Sumsar waga, waga-waga gepläp, meniň üstümden döküldi:

– Başlyk, muny ýok edip, gelnejesiniň ýanyndan aýyrmagymyz gerek. Muň mysalasy jan gynap işlejek adama menžänok.

Jel-jelleýän düşnüksiz nazary bilen meni synlap duran Mele şeýtan hem Sumsar wagany mamla tapyp, maý bolanda onuň gepine gep goşdy.

Müýnsüz wagтым, özi-de ýetiksiz günde ser-sepil bolup hars urýan wagтым bu sözleri eşitmek maňa agyr degdi. Ýatan keseklerden alakgetdin Sumsar waganyň ýazzy maňlaýyna beräýesim geldi. Ýöne kakamyň, agalarymyň obada ýoklugy ýadyma düşüp çekindim. Olar bar bolanlygynda, kimdir birinden çekinmek, kimdir biriniň minnetini çekmek meniň ýadyma hem düşmezdi. Meniň aýlan kesegim Sumsar waganyň maňlaýynda ýa-da ýüzüniň bir ýerinde pytrardy.

Bu etmişim üçin mamladygymy düşündirip bilsem, agalarym mana «şeýdipsiňem» diýmezdiler. Yrsarap geleniňem jogabyny özleri maňa ýetirmän nagt bererdiler.

Ýogsa-da, men näme üçin bolsady ekip otyryn-a, olar bolanlygynda häzir men palçyga bulanyp, bir garnym aç, bir garnym dok suw tutup ýörermidim?

Dostmuhammet aga meniň ynjaп düýrügenimi görди-de, elindäki jylawy eýeriň gasyna taşlap, at üstünden töweregi parahat synlap oturysyna, Mele şeýtan bilen Sumsar waganyň sözünü hasaba alman gepledi.

– Başlyk, hol-ha suwsan bölejik-bölejik ýerleri görýäňmi? Ana, indi haýal etmän şol ýerlere suw almaly.

Güýjüňizi şol ýere jemläň, çiginden ýokarlygyna bolsa erte öýländen soň hem suw alsañyz bolar.

Ol eýeriň üstüne biraz eglibräk oturyşyna gamçysyny uzadyp, suwsan ýerleri salgy berdi. Ýolugra brigadirimizi gyssap geçjegini, bize kömege ýene iki adam iberjegini hem aýtdy.

Men bulary tizräk başymdan sowmak üçin başlygyň her sözüne göwünjeňlik bilen «hoş» diýýän hem bolsam, pikirim Mele şeytan bilen Sumsar wagadady. Elimdäki pilimi olaryň güpesinden inderäyesim-inderäyesim gelýärdi.

– Bu ýeriň ýandagy ne guran? – diýip, henizem töweregi synlamagyny dowam etdirýän Dostmuhammet aga meniň palcykly aýaklarymda nazaryny egledi. – Başlyk, agşam bar-da ysgylatça aýt, maňa bir jüp çaryk bersin diýdi diý! Hyk-cok edäýdigem, kontora gel-de, maňa aýt!

Gelnejem bilen Sarygyz hem, şol barmana, onuň ýadyna düşen bolsa gerek. «Üç çaryk diý» diýip, Dostmuhammet aga ýüzugra öz sözüne düzediş girizdi.

– Düşnüklimi?

– Düşnükli.

Şol gezek birbada üç çarykly boljagymyza az begenmedim. Täze çarykly bolanymdan soňra, köne çarygymy suw tutan mahalym geýmegi, täze çarygymy bolsa apalap, oňamuňa giden mahalym geýmelidigim hakynda hem oýlandym.

Ýöne bular gidensoň hem Mele şeytan bilen Sumsar waga beýnimden gitmedi, ganym gyzyp hereketlerim üýtgedi.

Giç öylänler, her gün biziň ýanymyzdan bir eşek ýüki ot äkidýän Donly aga gelip gidensoň, meniň gazabym has-da artdy. Ol maňa mekdepden gelýän uly gelnejemi Mele şeytanyň oglunyň helabas berip itine ýardyranyny aýdyp, gonjuma gor guýup gitdi.

– Senjagaz sokudaşy, ekinimize giren Oraz agsagyň eşegini ýenjişim ýaly, öl çybyk bilen ýenjip, içimi

sowatmasam bolmaz – diýip, men işläp ýörsüme Mele şeýtanyň ogluny ýatlap gyjyndym.

– Nätmeli? – diýip, özüme sorag berip, öwran-öwran böwrümi diňledim. Gözümiň önünde Nurlynyň keşbi peýda boldy. Ol ýene-de şol gezekdäki ýaly düşnüksiz nazary bilen meniň ýüzüme seredip dur. Gözleri bilen ýüregindäki pikirlerini meniň gözlerime daşayar...

– Gaýrat et, inim, öýümiziň eýesi bolup galandygyňy unutma, gaýrat et...

Ikinji bir gezekde ol gözler maňa «Eden tamamyz-a çykmary, inim, sendenem bir öý eýesi bolarmy?..» diýip, gyjالاتly seretdi. Onuň bu garaýşy meni ýene-de heýjana getirdi.

– Agam, seniň gözleriň näme diýýär, türkülesene, menem bir bileýin-le?! – diýip, oňa ýalbarasym geldi.

Agsama çenli Nurlynyň şol garaýşy meniň bilen ýene-de birnäçe gezek ýüzbe-ýüz boldy.

IV

Iki-üç gün geçse-de, Donly aga bilen bolan gürrüň gulagymdan gitmedi. «Bu doňuzlar wagtyndan peýdalanyp, depä çykdy, oglum. Ite ýardyrsalaram, gije-girim öýüne gelip, ejiz maşgalaň sagrysyny sypaýanlarynda hem bularyň towugyna «tok» diýjek ýok. Urşuň gidip duran mahaly, döwletiňem bu wenezzynalara eli süýşmeýän borly».

Donly aga bu gürrüňi Mele şeýtan bilen Sumsar wagany göz önüne tutup aýdypdy. «Men bütüki ýerinden gelme şeýtanyň atasyna beletdirin, o-da arryk sygryny urup-urup, janaweriň endamyna çiş ýöränsoň: «Sygrym bogaz, bu gün-erte gölelejek» diýip, satanlaryň biridir ol». Donly aga sonda şeý diýdi-de, Mele şeýtany pisindi oturmazlyk bilen ýatlap gecdi.

Bu sözler şu iki-üç günün içinde, telim gezek meniñ beýnimde gaýtalandy. Her zatlar göwnüme geldi. Indi gijelerine hem oňly uklap bilmeýärdim.

Şol günleriň birinde men gije öýe bir horjun gawun getirdim-de, ir ertir öýden oýandym. Göwnüme, şu gezek men onuñ oglunyň bu etmişini görmedik bolaýsam: «Aý, entek bujagaz agzysary ekeni, her iş edäýenimde-de mundan maňa garaw ýok» diýip, gelnejelerimiň töwereginde aýlanybererli göründi.

Şeýtanyň oglunyň bu etmişiniň aňyrsynda men onuñ özüniň bardygyna birjik-de şübhelenmeýärdim.

Elim paltaly Mele şeýtanyň howlusyna giren mahalym, onuñ heleýi abşarylyp sygyr sagyp oturan ekeni. Poşşuk heleý boýnuny süýndürüp, meniň gelyänimi görse-de, dilegçilige gelyändir öýtdümi-nämemi, birbada üns bermedi.

– Hany, bar, heleý, ol sokudaş ogluňy getir, itini küşgürüp, gelnejemi ýardyrany üçin men ar aljak!

Biraz tolgunanym üçin bolsa gerek, geplän wagtym sesim sandyrap esidildi. Meniň paltamy sypalap duranymy gören mahaly poşşuk heleýiň tas ýüregi ýarylypdy. Gulagynyň esiden zadyna ynanman, alarylyp-alarylyp meniň ýüzüme seretdi.

– Bar, ogluňy getir diýilýär saňa ýa-da öýüňe girip, ukuda ýatyrka çapaýynmy?! Men poşşuk heleýiň üstüne ikilenç herreldim.

Aýal bilen ýokaryk göterilen süýtli bedre alaşakyrdy bolup onuñ elinden gaçdy. Sygyr ürküp, ýüpüniň ýeten ýerine çenli ylgap gitdi-de, şol ýerdenem möle gözleri bilen meniň hereketlerimi howpurganyp yzarlamaga durdy.

– Heý, waý, oglum, oglum bilen näme işiň bar, gelnejeňi nä meň oglum ýardymy, it ýardy ony, it. Hol-ha it, zoruň bolsa şoňa görkez – diýip, niräk gitjegini bilmän aljyrap duran heleý eli bilen maňa ot küdesiniň gapdalynda ýatan iti görkezip walalaýlady. Gopguna başyny göteren it meni

ýat gördi-de, ýüzüni mojuk edip, ýakynlap hyňrandy. Men paltany itden salsamam saldym welin, o-da wagtynda towsup, öz agramy bilen meni ýere ýazmaga ýetişdi. Alagowurdy bolup dyzanyp durşuna tutsaply paltany hatladyp-hatladyp dişleşdirdi.

Men şol barmana, itiň badyna serlip ýatan ýerimden janhowluma sag elime ilen bir penje gummy itiň ýüzüne okladym. Onuň gazaply lowurdaýan gözleriniň öňi garalyp gitdi. Maňa itiň az wagtlygam bolsa, garagynyň gapylan wagty şol arada tasap turup hol beýledäki ota dürtülgi duran çarşagy almaga maý boldy. Sançmak ýadyma düşmän, ýokarymda aýlap-aýlap ony itiň depesinden inderdim. It bir çaykanan ýaly etdi-de, iki-üç ädim ädip-ätmänem kese ýykyl-dy. Men düýrmekligim bilen onuň üstüne özümi okladym. Soňundanam üstünde atlaý oturyp, bar gahar-gazabym bilen onuň demliginden bogdum.

Töwerekde goh-galmagal köpeldi. Şol arada kimdir biri meni ýeňsämden penjeläp, itiň üstünden göterdi-de, beýläme öwrülmäge ýetismänkäm, owurdyma doňdurdy.

Men galgap, hol beýläk düşdüm.

Meni uran heleýiniň galmagalyna ukudan turup gelen, Mele şeýtan ekeni. Men birsalymdan Dostmuhammet başlygyň hem töwerekde üýşüşen märekäniň önünde özüme tomaşa edip duranyny gördüm. Üst-basymy kakysdyryp, ýerimden turdum-da, gaharyma Mele şeýtanyň ýerde togalanyp ýatan bagana telpegini top depen ýaly bat bilen depip, pyzyp goýberdim.

– Häzir men seniň itiňden gelnejemiň aryny aldym. Meni uranyň üçin bolsa seniň otuňy, soň bir günem gelip öýüňi otlajak. Bir çeträk ýerde duşsa bor, ogluňyň hem depgi sanyny ýüze ýetirip, garnyny ýaraýmagymam mümkin.

Men şeý diýdim-de, onuň otuna topuldym.

– Wiý, büý-ä bir duran gyzylym däli ekeni – diýip, poşşuk heleý alawlap ot alyp duran ot küdesini göz önüne

getiren borly, ylgaşlap gelip, meniň aýagymdan ýapysyp nadaralyk etdi. Aglamjyrady.

– Il-gün-uw, tutuň, tutaweriň-uw bu ýaşlary kesilmişi!

Meni ýerli-ýerden gelip tutdular. Mele şeytan töwerekde köwejekläp ýörsüne ýangynly hüňürdedi. Gaharyna bäs gelip bilmän saňnyldady.

– Goýberiň hany sony, näme edýän bolsa edenini göreýin! Bolduň meň başyma Pilmahmyt. Otuny saňa otladyp, şu adamlaryň içinde jany ýokdur öýdýäňmi, sümükli poh.

«Agzyndan süýt ysy gitmedik» diýen wagty ol burunlarynyň deşiklerini giňeldip, hamala meniň agzyndan süýt ysyny alýan ýaly hereket etdi.

– Barybir, bir gije il ýatanson gelip, külüni göge sowyryn. Ertir şu köçeden gelnejem geçen mahaly itiň üýräýse-de, soň oňlulyk tamasyny etme!

Men bu sözleri Dostmuhammet aganyň duranyny hasaba alman, Mele şeytanyň gözüne seredip aýtdym.

Şol arada bir ýerden Donly aga hem hasasyny süýräp peýda boldy. Meniň elimi gysymlap, hiç kime seretmän gepledi:

– Men siziň toparyňyzda galan ýeke-täk garry töňne, sen mana «hä» diýäýmelisiň, oglum. Men seniň ataň bilen basalaşyp ulalan adam. Demiňden düşüş, oglum! Gyssanmazlar, kasas kyýamata galmazmysyn, bu gün şarpyk iýen bolsaň, erteki gün sen ony eýesine, taňryýalkasyny bilen iki edip gowşurarsyň. Oglanlar sag-aman başbitin gelsinler bakaly...

Töwerekdäki adamlar hamala gepläp-gepläp dilleri ýadan ýaly, erjellik bilen dymýardylar. Üşerilişip, meniň hereketlerimi gözleri bilen yzarlaýardylar:

– Ala-mula şeytan, entek ikimiz hasaplaşarys!

Men ýene-de depilen telpegine ýapysan çöpleri çöpläp, aýryp duran Mele şeytana gözümi alardyp, onuň adyny ýaňsa aldym.

Başlygyň duran ýerine sereden wagty ony heniz hem elini arkasyna tutup, şol duran ýerinde duranyňy gördüm.

Donly aga bilen tirkeşip, düz ýola çykamsoň, ol meni öwdi.

– Şir ýigitleriň hemmesi Orsýete, Meskewi goramaga gitdi diýip ýördüm weli, hudaýa şükür, ýek-ýarym obada galanam bar ekeni. Ömrüň uzak bolsun! Şeýtanyň-a agzyna uçuk gaýnan bolsa gerek...

Meni işigimiziň önünde köpden bäri ýoluma seredip duran uly gelnejem garşylady. Ony nazarynda «Hemme görkezjek oýunlaryňy görkezip gutardyňmy?» diýen äheň bardy. Ýöne ol dili bilen maňa ýagsydan-ýamandan hiç zat diýmedi.

Häzir ony ýerine ejem pakyr bolanlygynda hemme zatlar başgaça bolardy.

– Näme, dälirediňmi? Heý, başlygyň «güjügi» bilenem bir agyz deňäp menjeşerlermi. Başlyk başlykdyr, ony adamlary bilen ýaka tutuşyp mamla bolasyň ýok... Garaz, barara gapy goýma-da» – diýip, käýinip küpürsärdi.

Gelnejem meniň it bilen urşan mahaly, sallam-sajak bolan köýnegime seredip biraz duransoň, içerik girdi-de, agamyň negada bir egnine geýen ajarly köýnegini getirip berdi.

– Al, egniňdäki sylhaňy çykar-da, şuny geý. Onsoňam Ýussyny çagy, eliňdäki ýaralaň üstüne siýsin!

Bilesim gelse-de, bu etmişime gelnejemiň garaýsyny aňyp bilmedim. Ony ýüzi adatdakysy ýaly parahat hem durnuklydy. Hereketleri goýazy hem ynamlydy. Uly gelnejem hiç mahalam, kiçi gelnejeme meňzäp mähirli ýylgyryp, alçaklyk etmegi başarmazdy. Az geplärdi, çagalaryny berk tutardy.

Gürriňçilige gelen goňsy aýallar ejemiň ýanynda ony «Gala sesi ýok, işine ygtyýar gelin» diýip öwerdiler.

Meniň üçin bolsa ol tapmaça ýaly adamlaryň biridi. Şeýle adamlaryň pikirini ýüzünden okamak hemişe kyn bolýar.

Içerden bir işlere güýmenip çykan gelnejem, henizem meniň ýanymda jigimiň ýokdugyny görüp, onuň gözlegine özi çykdy.

– Ýussy. Ýusub-uw...

– Mäme, eşege mündiýjekmi? – Öýüň arkasyndan bir ýerden Ýusubyň sesi eşidildi.

– Hawa, gel bärrik, ine, agaň Görogly bolup gelipdir. Gelnejem ahyr ýaryldy. Jigim ylgap, begenip gelen wagty gelnejem: «Hany dyz-z et, köşek» diýip, basardygyndan mylaýym gepläp, oňa meniň ganjaraň ellerimi görkezdi.

Beýle ýumşa garaşmadyk Ýussujyk yza tesdi-de, «Ä-ä, dyz-z edesim gelenok» diýip ýüzüni çytdy.

– Gerek bolsa, şu-da tezegini derman eder. Utanan bolýar-a. Görülmedik zadýň barmy diýsene – diýip, gelnejem Ýusupdan tutup duran elini silkeläp: «Bol!» diýip, ony gyssady.

Gelnejem el-aýagyndaky ganjaraň, häzir bolsa sowasyp biraz agyryp ugran ýaralaryma «em edensoň» men yzyma, gelnejem hem Sarygyz bilen suw tutýan ýerime köwlenmek bilen boldum.

Jigilerimi obanyň çetine çykyňçam taýharyma mündürüp, olaryň göwnüni awladym.

Özümem geň galýan, Donly agaň şol aýdan sözleri ýadyma düşse-de, indi ol sözler maňa öňküsi ýaly täsir etmedi. Öz-özüme sorag berdirip, ýüregimi aldym-berdime salmady. Agalarymyň göz önüme gelen keşbi, indi olaram maňa minnetdaryk bilen seretdi.

Men häzir öz ýüregimiň owunjak tolkunly parahat Murgaba menžeyänini çak etdim. Özüme içini sowatmak şu bolsa gerek – diýip oýlandym. Oturyp, oturyp bu agyr harasatly derýadan çykanyma begendim.

V

Brigadir suwuň azalmagyny ýabyň hanasyny dolduryp ösen gamys-gajawlardan göreni üçin, biz öz suw alýan ýabymyzy çöpsyrdy etmeli bolduk.

Gelnejem bilen Sarygyz meniň daş ýoldan tapyp gelen çaluwdasym bilen ellerindäki oraklaryny ýitilänsoňlar, gelip suwa girdiler.

Ir ertirdigine seretmezden, suw meniň çaklaýşym ýaly däl ekeni, onuň içi ýorganyň içi ýaly mylaýymdy hem-de ýakymlydy. Iş gyzyşdy. Ep-esli mahallap, hiç kim, hiç zat barada dil ýarmady. Geň galaýmaly, ol-bi aýlawly gep atman oňmaýan Sarygyz hem häzir öz diliniň eýesi boldy. Oraklar biri-birleriniň hereketlerini gaýtalasyp, sazlaşykly işlediler. Eger häzir biziň öňümüzden bir agzy diri gurbagaly suwýylan ýüzüp geçmedik bolsady, onda biz bu işi hä diýmän, günortana galyp-galman gutaraýjagam ekenik. Ýylan suwuň ýüzi bilen taýyp barýan bat berlen taýaga meňzäp, ýabyň ileri ýüzünden gaýralygyna ýüzüp geçdi. Biziň elimizi işden sowatdy. Sarygyz bilen gelnejem şundan soň özleriniň ýabyň raýsyna cykaýanlaryny kem görmediler. Kalbyma gorky aralaşanyny olara bildirmezlik üçin: «Suwýylanyň zäheri bolmazmys, onuň bize edip biljek zyýany ýok» diýsem-de, şundan soň meniňem işläp mazam bolmady.

Ýöne Sarygyz bilen gelnejemiň yzysüre ýapdan çykmagyň ebeteýini tapmadym. Häzir meniň ýapdan çykmagym gönüden-göni özümiň gorkandygymy olaryň önünde boýun aldygymdy.

Içimden öz-özüme käýindim, ýüregime basalyk berdim. Bular-a iki sany ejiz maşgala, a saňa näme, sendenem bir erkek bormy. Eger hälki ýylan aždarma bolup geläýende-de, suwdan cykaýyjy bolma!

Göwnüme welin sol ýylan suwuň aşagy bilen bir ýerlerden gelip, aýagymdan hatladaýjak ýalydy. Şeýle-de bolsa men

syr bildirmezlik üçin gürlän mahalym arkaýynsyrap gürlädim.

– Ýylanyňam akyly gözündedir-le, sähel päliniň azaýdygy alaw ýaly oragyň özüni tike-tike edip dograýjagyny bilýändir-le.

Endamyna ýelmeşen öl köýnek Sarygyzy gözilginç hem-de gyzykly edip görkezdi. Häzir onuň köýneginiň ýeňsesindäki gyz göwüsleri dyňzasyp, bili inçelip, baldyry baldyr, omzy-omuz ýerinde aýyl-saýyl bolsup gözýagyňy iýýärdi. Erkek adamdygyňy ýadyňa düşürýärdi. Ýüregimiň hoşamaý duýgular bilen dolany üçin men özümiň suw boýlap duranymy hem, hut birki minut mundan öň ýanymdan suwýylanyň bir kenardan beýleki bir kenara ýüzüp geçenini hem unudyberen ekenim.

Häzir meniň önümde zeberdes Sarygyz däl-de, inçesagt uzyn, diňe gözleri hem hereketleri bilen meniň tanaýan Sarygyzyna çalyň edýän başga bir Sarygyz çöplüge gacyran iňňebagjygyny gözlän bolup, güýmenjiräp dur.

Eteginini sykyp duran gelnejemiň, aşaklyk bilen özümi synlaýanyňy duýan wagtyň bada-bat özüme geldim, soňundanam utandym.

Şundan soň tizräk olaryň ýanymdan gidäýenlerini kem görmedim.

– Gelneje, bolmasa siz gaýdyberiş, ýabyň içinde indi bary-ýogy dört-bäs sany çöp galdy, olaram özüm çalgylaşdyryp çykaryň.

Men ilki gelnejemiň ýüzüne, soňundanam şu gep saňa hem degişli diýýän manyda Sarygyzyň ýüzüne seretdim.

– Ýör, senem biz bilen gidäý. Oňa-muňa güýmenen bolalyň, ýaňky ýeksurun biraz ýatdan çykysansoň, täzedan gelip başlabiris!

Sarygyz şeý diýdi-de, meniň suwdan çykyp, özleri bilen gitmegimi isledi.

– Ýör, şeýdäýeliň! – diýip, gelnejem hem Sarygyzyň pikirini unady.

Gelnejem bilen Sarygyzy arkaýyn edip ýanymdan ugratsamam ugratdym welin, şundan soň meniňem işläp wejim bolmady.

Gyssanmaç ýabyň içindäki görnüp duran gamyslary çalak-çulak kakysdyryp, ýapgyra cykyp arkaýynlandym. Soňundanam özüme «Gaty tiz geldiň-le, ýa senem gorkup gaýdyberdiňmi?» diýläýmezligi üçin şu golaýda biraz eglenmeli diýen netijä geldim.

Gün depä ýarmaşdygyça kölegesi kemelýän hyşalaryň biriniň kölgeliräk tarapyny peýläp ýerlesdim.

Ýöne das-töwerekdäki sygyr lapbaclarynyň töweregine üýşüşen mör-möjekler meni bu ýerde uzak oturtmadylar. Assa-ýuwaş ýöräp yzyna dolanmak bilen boldum. Emma saýa ýetip-ýetmän otuz-kyrk ädimlikde ýene-de biygtyýar saklanmaly boldum. Hyşalaryň arasy bilen gelenim üçin saýada oturan Sarygyz bilen gelnejem meni görmedi. Bu ýerde töwereginiň çolalygyny alan Sarygyz gelnejemiň börügini öz başyna geýip, gelin bolup görýän ekeni. Ol «Hany seret, gyz, ýapy ýaly gelin bolaýandyryn görseň!» diýip, özüni gelnejeme güjeňleýärdi, bälçireýärdi.

Gelnejem börüksiz, mojav oturmagy gelsiksiz hasap edip, mahal-mahal ellerini Sarygyzdaky börügiene uzadyp:

– Getirsene gyz, şol ireniň nämesine höwes edýän-ä, kelläňe soky geýen ýaly edip, nämedir öýdýän şol sebili!? Saýanyň gamsyna sokulgy aýna bölegini alyp, öz gelin ýüzüni görýän Sarygyz bolsa gelnejemiň börügini özüne bermäge gyssanmaýardy. Aýna seredip oturysyna, ol saçynyň maňlaýyna düşen tarlaryny aýasy bilen sypalaşdyryp, tertibe salysdyrýardy, gozganan wagty ýeňsä agan börügini dikeldip, şahyna geýen bolup gülümjireýärdi. Börükdäki ýaşmagy dodaklarynyň arasynda gysyp, gelinsiräp, kimdir birine eglip salam beren bolýardy.

Gelnejem Sarygyzyň gyz höwesine düşünip, bu gezek oňa göwünlik berip gepledi.

– Gyssanma, gyz, uruş-gykylyk bir gutarsyn bakaly. Oglanlar uruşdan gaýdyp gelerler. Ana, onsoň seniňem gurduň gündiz uwar. Olar bize: «Hany, heleýler, orak-piliňizi bäri beriň-de, öz heleýligiňiz bilen boluň. Besdir, esli mahal erkeksiräp gezdiňiz, indi ýene-de çağa dogurmagy ýadyňyza salyň, arlyk-kirlik ýuwuň» diýerler – diýdi.

Sarygyz gelnejemi diňläp, ynamsyz gürlledi.

– Hullasy, ýag iýip-ýalaňaç ýatybermeli boljak-da onda!

– Sabyr edeli, bolar enşalla.

– Torly keliň-ä är tapylmadyk Käkiliginiň başyny düýn-öňňinlikde yrym üçin boganmyslar...

Şundan soň gürründeşleriň hersi özüçe oýlanyp, birnäçe minutlap sessiz-üýnsüz oturdylar.

Gelnejem boýnuny uzadyp, daş-töweregine sereden wagty, men özümiň ýatlananymy çak etdim. Ýöne gamyslaryň arkasynda duranym üçin men onuň gözüne ilmedim. Dymşlykdan soň, Sarygyz öz gürrüňini menden başlady.

– Tüweleme, gelneje, gudumanja ýüwürjiň-ä bar. Muny gyzlar halasa gerek.

– Biraz gyzmarak diýäýmeseň – diýip, gelnejem öz makullaýjy gürrüňini meniň kemçiligimden başlady. – It haýyr görmez züwwetdin-ä däl, şoňa-da şükür. Haýsy iş bolsa-da, güýji ýetse-ýetmese tomalanypjyk ýör. Öýe düşen günlerim munuň läliksiredilişini görüp, meniň-ä agyzlarym açylypdy, gyz. Şol günler öz ýanymdan, mundan öňde-soňda hem oňly adam çykmasa gerek diýip oýlanardym. Döwlet neresse bolsa: «Ýazlynyň ýüregi uly, şo-da muny kakabaş görkezýär. Hemişe ýüregi uly adamlar serkerde bor ekenler» diýip, oňa özüçe guwanardy.

– Özge zadyňy-ha bilemok welin, gelneje, bi Mele şeytanyň-a hut hakyndanjyk çykypdyr. Şol günün ertesi şeytan baryp, Akjemal tebibe ýüregini görkezenmiş. O-da

şeýtana ýüreginiň süýşenini aýdyp, aýagyny göterdip, das bilen dabanyňa uranmys. – Mele şeýtanyň gülkünç ýagdaýy göz önüne gelen borly, Sarygyz sözüniň arasynda guwançly ýylgyrdy. – Hälem Donly aga wagtynda baraýan ekeni, ýogsam ol şeýtanyň öýünem otlaýjak ekeni. Şeýdäýen bolsa, ana, bir iş bitiren ýigit bordy.

Ol soňra bir tarapa seretdi-de, hamala, şol oda çoýunyp durana meňzedi.

– Mele şeýtan şol gijäni çirim etmän geçirenmiş. Uzakly gije «häli geler, şindi geler» bilen öýüniň töweregiňde aýlanyp geçiripdir. «Şuny bir bahana tap-da, tizräk obadan ýok et, boýa esli bar, bolmasa-da ýaşı ýetdi edip munam urşa ibereliň, bu bulam-bujarlykda kim bu zatlaryň yzyny derňäp dur» diýip, başlyga hem ýalbaranmys.

Açlygymdan içegelerimiň jugurdaşyp durany üçin, saýada edilýän gürrüňleriň gulagyma ýakymlydygyna seretmezden, hyşanyň kölegesi bolup bu ýerde uzak durasym gelmedi.

Gelnejemiň börüginini geýip, gelin bolup oturan Sarygyzy utandyrmazlyk üçin yzyna gidip, hol allowarradan «Ine, men baryň!» edip, haýsydyr bir ýadyma düşen aýdyma gygyryp gaýtdym.

VI

Gijäniň birmahaly kimdir biri adymy tutup meni yralady. Gözümi açan wagtym uly gelnejemiň üstüme abanyp duranyny gördüm. Men işden gelen wagtym ol öýde ýokdy, diňe kiçi gelnejem ýorgancasynda süýnüp, uklar hyýal bolup ýatan Ýussujygyň arkasyny sypalaşdyryp oturan ekeni.

Uly gelnejem indi iki günden bäri Ogulnäz mama bilen agyz-dilden galyp ýatan Donly agany saklaýardy. Indi iki günden bäri men işden gelip, «Donly akgaň taby nähili, bäri bakylymy?» diýen soragyma «Şol bir ýatysy» diýen gysgajyk jogaby alýardym. Her gezek Donly aganyň halyny sorap

gaýdamsoň, onuň kesel zerarly tapdan düşen ýüzüni, bulançak göreçlerini göz önüme getirip, Donly akganyň ogly Ýakubýň gelerine garasyp bilmejegini gyýlyp ýatlaýardym. Gelnejem töwerekdäkileri oýarmazlyk üçin pysyrdap diýen ýaly gepledi:

– Olaryň-a haly pes, kimdir birini gözläp, gözüni işige dikip ýatyr.

Men ol ýerde özümiň gerekdigimi bilip, gözlerimi owkalaşdyryp, gelnejemiň yzysüre daş çykdy.

Ol ýerdenem meni Söýünaly oba, Donly aganyň aýal doganyňy getirmäge iberdiler. Ýolboýy men Donly aga bilen bagly pikirlerden başga hiç zadýň pikirini edip bilmedim. Her gezek ol Görogly begdir, onuň kyrk ýigidi hakynda gürrüň edende, men öz ýanymdan, Donly aga hem onuň ýigitleriniň biri bolan bolsa gerek diýip oýlanýardym. Sebäbi ol Görogly beg barada şeýle bir beletlik bilen gürlärdi welin, şuň özem Görogly bilen at segredişip, bile gezen bolsa gerek diýen pikir biygytyýar kelläne gelýärdi.

Donly agany diňleýän mahalymyz bizem hyýalymyzda gyr atlara münüp, Görogly begiň yzy bilen Çardagly Çandybiliň daşyny gaban Hünkaryň üstüne at goýardyk. Ol bir ýola sähere parada giden gezegim maňa özüniň silkme telpegini hem geýip gitmäge beripdi. Beýle gowy telpek ol günler meniň ýaly oglanjyklara ynanylýarmydy näme? Ol bolsa sorap baran mahaly, söz hem gaýtarman, sandygyň üstünde duran telpegini alyp beripdi. Şol gezek säherde hemmeleriniň gözi meniň telpegimde bolupdy.

Men Donly aganyň dogany bilen öwrülip gelen mahaly, eýýäm boljak iş bolana meňzeýärdi, ýaşulynyň öýüniň töwereginiň märekese köpelişdi. Onda-munda üsti gaňňaly del eşekler daňylgy durdy. Başlaryna köne bürenjek bürenen aýallar Donly aganyň ýatan jaýy bilen gamys kepbe aralygynda gatnaýardylar. Obanyň ýagsysyna, ýamanyna

ýarap ýören Abdylla çolak, Gurt milise dagam eýýäm bu ýerdedi.

Bu zatlaryň hemmesi gönüden-göni şumlugyň alama-tydy. Sapar lal bilen Çerkez hem gelip, ikisi iki ýerden ses etdiler.

Donly aganyň jesedi çykarylan wagty ýaşulular, häzir onuň ogly Ýakubyň bu ýerde kemlik edýänini ýatlasyp, onuň ýakyn garyndaşy hökmünde, tabydyň öňüni götermegi maňa ynandylar.

Dogrudanam, men öz serdarlar toparymyzyň erkek göbeklileriniň arasynda in ekabyrragydym. Toýlam meniň ýasytdaşym, o-da biziň serdarlarymyzdan, ýöne näme üçindir, onda hiç kimiň gözi eglenmedi. Tabyt göterilen wagty, ähli agram bir özüme düşýän ýaly, iki dyzymam birden sandyraklady. Ýöne Donly aganyň indi eşegini dikgirdedip, her gün salkynda öz ýanyma ota barmajagyna, Görogly beg hakynda aýdyp berýän gyzykly gürrüňlerini diňlemejegime birbada ynanmadym.

Donly agany baýra-öwliýä getirenimizden soň, üst-basyny ala çaň edip, jaý gazan adam çukurdan çykyp, bir gapdala çekildi.

Serdarlardan girip görjegin barmy?

Men daş-töweregime seredip, häzir bu ýerde serdarlardan bir özümdigime ýene-de bir gezek göz ýetirdim. Bir pursatlyk üýşüşip göz önüme gelen, «Sen dur, men öleýin!» diýsip duran hajraw ýaly serdarlaryň häzir bu ýerde hiç birisi ýokdy. Olar duşman üstüne okdurylyp barýan ýagyrynysy ýyldyzly tanklaryň yzy bilen «urra» gygyrysyp çozup barýardylar.

Hawa, men olaň gözleriniň öçli ýalpyldasyp gidenini hem gördüm...

Men ol ýerde gazylan gubur jaýyny näme etmelidigimi bilmesem-de, toparymyzyň erkek göbeklisinden häzir bir-özümdigimi ýatlap çukura yöneldim. Ýöne Gurt milise

çukura girmänkäm meni saklady. Görejini gözokarasynda eýläk-beýläk togalap, eli bilen «Sen çekil, özüml!» diýen ysarat etdi. Donly aga üçin gazylan uly jaýda süýnüp uzynlygyna ýatyp gördi. Biz etrapda dăp bolan düzgün boýunça merhumyň iň ýakyn hossarlarynyň biri onuň üçin gazylan jaýa girip görmeli, ony synlamaly hem-de öz göwnüne görä jaýlamaly ekeni. Men öz etmeli işimiň hut sudugyna göz ýetirip, duýdansyz bir bedre suw başymdan eňterilen ýaly erbet hopukdym. Bogazym dolup, gaňsyrawugym tütäp gitdi. Aglap, ejizlemezlik üçin asmana, ak bulutlaryň arasyna bir ýere seretdim.

VII

Başlygyň kontora çagyryanyňy esiden mahalym, elim işden sowady. Pilimi egnime atyp ýapgyra geldim-de, dabanyma, baldyrlaryma ýelmenen palçyk böleklerini ýuwuşdyrdym, bolan-goýan wakalary ýatlap, «Başlyg-a öz dostunyň aryny almakcy bolýar-ow» diýip oýlandym.

Dogrusy, men häzirki çakylyga bu gün däl, şol Mele şeýtanyň howlusynda goh turzan günümiň dek ertiri garaşypdym. Ýöne başlyk sabyrlylyk edipdi. Belki, ol meniň işimde bir kemçiligiň ýüze çykaryna garaşýandyr, amat peýleşändir. Belki-de, gijeden-gije bukdaklap, kolhoz harmanyndan däne ogurlap ele düşerime garaşýandyr. Başlygyň öýümizi her günki adam başyna berilýän däneden kesmändigi ýadyma düşen mahaly bolsa, men ýene-de öz pikirime garşy boldum. Kontoryň howlusyna giren mahalym ýürek urgym güýçlendi, birbada başlygyň oturan jaýynyň. bosagasyndan ätlemäge aýagym çekmedi. Ýaýdanjymy gizlemek üçin gapynyň önünde eýläk-beýläk gezmeledim. Ýarym-ýaş bolup aglap jaýdan çykan, indem basyndaky köne çabydynyň etegi bilen gözünüň nemini süpürüp barýan aýalyň yzyndan «Uruşdan bir erbet habar gelen bolsa gerek» diýen oý bilen seredip durdum.

Men jaýa giremsoň gapynyň golaýyndaky oturgyçlaryň birine çökdüm. Çekinibräk ýüzümi göterdim-de, töweregi synladym. Meniň gelenime bir howa Sumsar wagadan başga hiç kim üns bermedi. Sumsar waganyň ýürek urgusynyň üýtgändigini onuň hereketlerinden mälim boldy. Ol barmaklarynyň arasynda pyrlap oturan galamy bilen temegini gaşan boldy, soňundanam ony agzyna sokup müşdük edinjek ýaly etdi-de, ertibem gulagyna gysdyrdy. Häzir bu ýerdäki üýsmelen, ýygnak bolup ýygnaga hem meňzäp baranokdy. Adaty, mesaýy gürrüňçilik hem däl. Ortada, ýüzi güne garalan bagyr ýüz aýal solak alaça köýnegiň içinde eginlerini sallap, uly günä eden ýaly, bir ýere seredip durdy, öňdäki üstüne gyzyň mahmal ýapylgy stoluň aňyrsynda Sumsar waga bilen Dostmuhammet başlyk ýerleşipdi. Men göz astyndan syn eden mahaly Dostmuhammet başlygyň ýüzüniň ytygsap, horlanandygyny gördüm. Başyndaky sur bagana telpegi indi oňa uly bolýana meňzeýärdi. Ol öz adatyňa görä ýüzüni aşak salyp, geplemän otyrdy. Garynlak Aýaz birgat bilen ýanaşyk oturan Mele seýtan, gözlerini jeljelledip, ortada duran aýaldan sorag soratýardy. Ol aýal men şindi gapydan girmänkäm, «Keselledim» diýen borly. Mele seýtan «Seni kesel näme etsin, sen itdenem sag» diýip, ortada birtopar itniň arasynda düşüp, indem näderini bilmän bir gysym bolup kiçelip duran aýalyň üstüne kükreyärdi. Aýal öz ýanyndan «Bulary geplemedik ýeňer» diýen netijä gelen borly. Ol ýene-de erjellik bilen dymmagyny dowam etdirdi. Onuň ýer bolup dymmagy Sumsar waganyň ýüregine düşen borly, ol elini salgady-da, ur-tut gepe goşuldy.

– Patma, näme gara sygyr bolup gazaryp dursuň. Geple-dä bir zat!

Sygra meňzedilip kemsidilme Patmanyň därisine ot berdi.

– Eneň gara sygyr, iki çagasy bilen äriden aýrylyp gelen bajyň gara sygyr!..

– Sem bol!

Sumsar waga ornundan gobsunyp, Patmany öjükdirdi.

– Sem bolman, sem edip bilşiňi et-dä, ýüzi gotur, ýerçeken! Men öz topragymyň üstünde ýaşaýan, her bir atasy at torbada gelen meni sem edip bilmez.

Patma soňky jümläni Sumsar waganyň kakasyny göz önüne tutup diýdi. Bary-ýogy sanlyja sekundyň içinde, ýaňky ýüzi bilen ýer diläp oturan biçäre indi meniň gözümiň önünde gaýduwsyz, merdemsiz zenana öwrüldi. Men bolsa öz ýanymdan ol barada bu aýal ýene-de sanlyja minutdan tüsse bolup çasar, ýarym-ýaş bolup aglap başlar diýen netijä gelip otyrdym. Patmanyň häzir güýç-gaýrat tapyp, özüni goramagy meni begendirdi.

Bu galmagal başlygyň ýüregine düşen borly, ol kellesini sähelçe göteren ýaly etdi-de, henizem gahardan ýaňa sandyraklap duran aýala seretdi.

– Patma, bar öýüne gaýt, özüňem her diýlen zada janyňy ýakyp ýörme! Günortana çenli öýündäki işleriňi edişdir-de, öýläň iş ýerinde bol!

Patma çykyp gidensoň, jaýda oturanlar gyssaga düşende onuň bolubersinden hezil tapysyp wakyrdasyp gülüşdiler. Hatda Dostmuhammet aganyň hem küti dodaklary biri-birinden daşlasyp, dişleri akjaryp görüldi. Sumsar waga gülüp bolansoň gözünüň nemini süpürdi-de, görejinini meniň töweregimde gezdirmäge başlady. Bu onuň «Indi nobat seniňki, goç ýigit» diýdigi bolsa gerek. Dişini çokalap oturan Mele şeytan bolsa meni görmedik boldy. Ýöne içki harasady ony öz gününe goýmady. Ol ardynjyrap, iki ýana oýkanjyrady. Men birnäçe sekuntadan özümi nazara aljak, bulançak, soranjaň gözler barada oýlanyp otyrdym. Şu arada hem ýüregimiň bir ýerlerinde bir garagol höwes döredi-de, ynjalygymy gacyrdy. Bu höwes, Mele şeytanyň ýüzüne «Ar almakçy bolýaňmy, şeytan?» diýen manyda seredip, baş atmak, onuň gaharyny getirmek höwesidi. Şeýle ýagdaýyň

özüm bilen öň hem bir gezek bolany meniň ýadymda. Ol gezek bu ýagdaý hemise saçymy agyrdyp syrýan Ahmet aga bilen baglanysykly bolupdy. Bir gün men Ahmet aganyň kölegede uklap ýatanyny gördüm. Şonda onuň sakgalyny şeýle bir syrasym gelipdi welin, tas göwnüme düwen zadymy isleýsim ýaly hem edipdim.

Dostmuhammet aga gözi bilen meni oturgyçlaryň arasyndan tapdy. Birnäçe minutlap ses-üýnsüz üst-başymy synlap oturdy. Ýuwdundy.

– Geldiňmi, başlyk?

Gowaçalaryň ýagdaýy nähili?

– Oňat. Suwsatmajag-a bolýas.

– Pagtalary suwsatmaly däl. Ýogsam-da, näme üçin ol meniň al diýen çaryklarymy sen henizem almansyň?

Men sesimi çykarmadym. Dostmuhammet aga Sumsar waga tarap öwrülibräk sorady.

– Getirdiňmi?

– Hawa, getirmelimi?

– Äkel!

Sumsar waga ör turup gitdi-de, goňşy otagdan üç jübüt çaryk bilen dolanyp geldi. Men özüme uzadylan çaryklary aldym-da, rugsat berlenine mähetdel gapa ýöneldim. Hamala, sol itli waka eýýäm hemmeleriniň ýadyndan cykan ýalydy. Hiç kim meniň garaşan zadym barada dil ýarmady. Men jaýdan çykanymdan soň hem gapydan uzaklaşman, birnäçe minutlap ýeňsämden esidiljek gülki seslerine garasyp durdum. Hiç kim gülmedi.

Men welin özümiň şu üç jübüt çaryk üçin ýörite kontora çagyrylanyma henizem ynanyp bilemokdym.

VIII

Giçlik işden öýe gelen mahalym uly gelnejemiň jigim Ýussujygy gujagyna alyp, arkasyny diwara berip perişan

oturanyny gören wagtym, süňňüm bir ýakymsyz zady syzdy. Gelnejemiň beýle ýanynda bolsa, her gün towuk ýaly ir ýatýan gyz jigim mysylap, süýjüje uklap ýatyrdy.

Gelnejem biraz mundan öň haýsydyr bir zady ýüregine sygdyryp bilmän aglan bolarly. Ortada jynyň ysygy ýaly bolup ölügsi ýanyp duran cyranyň ýagtylygyna, men onuň gabaklarynyň biraz ýellenendigini gördüm.

Iki gelnejem bir zadyň üstünde bir-birleri bilen hyň-ranyşan bolmaga çemeli, şeýledir. Kiçi gelnejem öýkeläp, turup öz jaýyna ýatmaga gidendir. Ilki kelläme gelen pikir şu boldy. Ejesiniň önünde oýaly-ukuly ýatan Ýussujyk meniň gelenimi görüp begendi. Ylgap gelip, boýnuma böküp jedirdedi.

– Ýazly kaka, Ýazly kaka, biziňkä sakgallak baba geldi!

– Hany!

Men Ýussujygyň çyrşaklyja ýañajygyny ysgap durşuma, onuň özüne sorag berdim.

– Ol gelnejem bilen heý-läk... daş ýere gitdi. Ejemem aglady, gelnejemem meni köp-köp ogsap aglady.

Bir bolmasy işiň bolandygyna indi kemsiz ynandym. Ýüregim jigläp gitdi.

– Gelnejeň-ä kakasy gelip äkitdi, ýaňyja gitdiler, çykan bolsalar ýaňy obadan çykandyrlar.

Uly gelnejem şeý diýdi-de, ýerinden gobsunjak ýaly edip, ýene-de aglady.

– Näme üçin?

Men öýümizi ýañlandyran soragymyň jogabyna hem garaşman, dazlap gapydan çykdim.

Uly gelnejemiň yzymdan bir zat diýip gygyranyny eşitsem-de, onuň näme diýenini seljermедim.

Obadan çykyp ýene biraz ylgamsoň, hol öňden öz maýdalyna tykyrdap barýan ešegarabany gördüm.

Aý süýt ýaly aýdyň bolansoň, şol arabanyň gelnejemi alyp barýan arabadygyny seljermek kyn bolmady.

– Gelneje, gelneje!..

Men ylgap barsyma, iki gezek zowladyp gygyramsoň, garaňky tolkunyp giden ýaly boldy, tykyrdy galyp, araba saklandy. Men olaryň yzyndan ýetip, özümiň näme-nameler edýänimi hem unudyp, arabanyň yzynda bir gysym bolup oturan gelnejemiň köwsüne kellämi goýup, ýalbaryp agladym.

– Gelneje, gitmesene, gelneje... Ynha Döwlet kakamam geler, Aýlyň daýysam öldi diýlensoň gel-dä, gelneje...

Gelnejem gepläp bilmän, ýüzüni gapdalyndaky düwünçege goýup, içigip-içigip, silkinip aglady.

Arabany sürüp barýan gürzelek sakgally adam arabadan düşüp geldi-de, köpi görenligini edip, meni köşesdirmek üçin göwünlik berdi. Ol maňa tanyş adam. Uruşdan öň häli-şindi bizinkä gelip, kakam bilen çaýlaşyp giderdi. Men tudumyzyň aşagyndaky sypada onuň kakam bilen ondan-mundan edýän gyzykly gürrüňlerini köp eşidipdim. Ojagyň başyndan olaryň öňüne çaý-nahar daşapdym...

...Ejem bilen gelnejemi gerekläp olaryň öýlerine sözaýdyjylyga barsymyz, gelnejemi arabaly satlyk-şowhun bilen öýümize alyp gelsimiz, bagsynyň aýdym aýdyp toýy dabaralandyryşy... hemmesi ýadymda.

– Goý, oglum, aglama, agaň geler enşalla, oglum... Ana, şonda sen bize söýünjilemäge gel, şonda sen gelnejeňi özüň bilen al-da gaýdyber. Ýa-da arabalyja özüm getirip giderin. Söýünaly bilen Gaplaň obaň arasy daş ýermi näme?!

Ýene ol maňa: «Sen, oglum, erkek kişi ahyrym, mert bol!..» diýip, bir zatlar diýişdirdi welin, ýöne meniň birnäçe minutlap depme ker bolan gulaklarym onuň sonky sözlerini eşitmedi.

Näderimi bilmän, özümden barha daşlaşyp barýan arabanyň yzyndan seredip, aglap galdym. Soňundanam bir tarapa, aýagymyň öz giden tarapyna ylgap gitdim. Tutuksy dymşyp oturan baýyrlar, süňňüne çakyr tomsy siňdiren

meýdan, häzir bularyň hiç birisi meniň ünsümi özüne çekip bilmedi. Men ýüzin düşüp ýatysyma, içigip-içigip agladym.

Gelnejemi alyp takyrdap barýan araba, indi meniň gözümiň içi bilen öz maýdalyna gidip barýar.

Aglap ýüregimi gowzatdym. Şundan soň birhili göwnüm giňän ýaly boldy.

Men häzir bu barada pikirlenip, aýaklarymyň özümi bu ýere getirenine begendim. Öýe baraýan bolsam, ýüregime bu ýitgini sygdyryp bilmän, bozulyp aglardym. Gelnejemiň, jigilerimiň hem aglaşmaklaryna sebäp bolardym.

Şeýle-de maňa aglamak bolanok ahyryn, men bir öýüň eýesi, türkmençilikde öý eýesiniň ejizlik etmeginiň, söwesde serdaryň dyza çökmegi bilen deňeşdirilýänini men bilýän ahyryn.

Öýdäkiler indi ýatysan bolsalar gerek diýen netijä gelemsoň, baýyrlaryň etegini ýalap akýan ýaba inip, ýüz-gözümi ýuwuşdyrdym-da, ýüzümi garaňka tutup, yzyna dolandym.

IX

Pagta ýygymynyň ahyrlarydy. Üsti münder edilip ganar ýüklenen arabadan ýykylyp aýagymy döwdüremsoň, meniň örim daraldy. Uzynly gün güýlünip öýde ýatmaly boldum. Daş-töweregi indi men, köplenc, aýnadan seredip görýärdim.

Hälem meniň bagtyma uly gelnejemiň çagalary bar, indi bar güýmenjäm şolardy. Olaryň öz dillerinde gepleýişlerini hezil edip diňleýän. Men bolsa öz gezegimde olara bilýän ertekilerimi aýdyp berýärim, käte-de öýkeledip, soňundanam olaryň öýkesini ýazýaryn. Jigilerimiň öýkesini ýazmagyň meniň ýanymda hiç bir kynçylygy ýok. Olara aýagym gutulansoň jeňnele gidip sol ýerden şagal çagajygyny tutup getirjegimi aýtdygym bolany. Olar sonda öýkäni ýatlaryndan çykarýarlar-da, sorag bersip, şol tutuljak şagal çagajygy bilen gyzyklanyp ugraýarlar.

Gelnejem işden gelen wagty olary synlamak has-da hezil. Her hili soraglar sorasdyryp, olar gelnejemiň ýüregine düşerdiler. Birisi: «Eje, senem jana bäbek alsana, menem göterjek, Şekerlerem alypdyr» diýse, beýleki jigim: «Ýok, men göterjek» diýip, özünden uly uýasy bilen ýok bäbegiň üstünde basdaslyk ederdi.

Gelnejem öý işlerini edip ýörşüne, jigilerimiň tükeniksiz soraglaryna birki gezek «hä», «hawa» diýensoň ýa-ha dymardy, ýa bolmasa-da «Bar, oýnasaňyzlaň, men-ä bäbeksizem başymy çaramok» diýip, abyr-zabyr edip gatyrganardy.

Kä gijeler uzak wagtlap meniň gözlerime uky gelmezdi. Kakamy, agalarymy göresim gelderdi. Ýatlamada olar bir ýerlerden gelip, meniň gözümiň önünde üşüşerdiler. Men ýene-de birnäçe minutlap bagtyýar bolardym.

Maňa has agyr degýän ýatlama öz ynanmaýan zadyma kiçi gelnejemiň ynanmagydy. Barybir, men henizlerem Döwlet kakamýň gaýdyp gelmejegine ynanamok.

Meniň gijelerine ýatyp bilmeýänimiň ýene bir sebäbi Mele şeýtan, Sumsar waga ikisi bolsa gerek. Hut, şu iki ülpetdir. Olary heniz hem şol öňkim ýaly keşdim çekip baranok. Hatda özümiň ile ryswa bolup ýakalaşan itimem Mele şeýtan bilen Sumsar wagadan on esse gowy görýärim. Ýöne näme üçindir, Dostmuhammet başlygy bu ikisi bilen bir hatarda goýasym gelenok. Dostmuhammet aga birhili düşnüksiz adam. Emma Mele şeýtan bilen Sumsar waganyň onuň arkasyndan bolmajysyny bolup ýörmegi welin göwnüme ýakanok. Ýöne alajym ýetenok, uruş gutaransoň, agalam gelensoň, bu iki doňzy bir ýüpe çatyp, obaň ortasyna eltip ýençmek arzuwym-a bar.

Şu gün Sarygyz bilen Nurbibi daýza hem meni ýolugurlaryna sorap geçdiler. – Sen jöğülik edýäň, Mele şeýtany mazalyja ýençmäge güýç toplaýaň – diýsip, degsip gülüşdiler. Ýarym degişme bilen, obanyň owadan gyzlary hakynda azrak

pikir etmegimi, şu ýylyň bol çöpi, köpräk «Waharman» iýmegi sargap gitdiler.

Ilkagşam kapas bolsa-da, ýarygijeler şemal öwsüp, töwerege birneme salkyn arap ugrady. Gara çyranyň ysygyna jigim Ýussujygyň balajygyny ýamap güýmenýän, hemişe hemmämizden gic ýatyp, ir oýanýan gelnejem hem işini boldum edip, çyrany üfläp söndürdi-de, ony hemişeki goýulýan ýerinde, gapydan sowarak ýerde goýdy.

Salkyn düşensoň jigilerimiň yssylap oýan-buýan togarlanmalary galdy.

Meniň daşaryk, aý aýdyň meýdana çykyp gidesim geldi. Aýyň aşagynda oturyp kakamy, ejemi, agalarymy, Donly agany, häzir bir ýerde duşmana zarba urýan Gyzyly Goşuny ýatlap, tä ukym tutýança oturasym geldi. Soňky döwürde içimi hümläp oturmak meniň häsiýetime siňipdir. Şu agzan zatlarym barada bolsa men has köp pikir edýärdim.

Mahal-mahal duşman bilen söweşip ýören obadaşlarym göz önüme gelýär. Men şonda öz agalarymy hem şolaryň arasynda görýärim. Olaryň hersi meniň gözlerimiň önünde birnäçe sekunt sakanaklan ýaly edýärler-de, ýene-de köpçüligiň arasynda gosulyp, gözümden ýitýärler.

Asmana galdygyça kiçelip barýan Aýy göz önüme getirip ýatysyma irkilipdirin. Gijäniň bir mahaly, «Ýazly» diýip adym tutulan wagty men muny düşüm hasapladym.

Ol ses ikilenc ýene-de bir gezek gaýtalandy. Ýöne bu gezek meniň adymyň yzysüre gelnejemiň hem ady tutuldy. Özi-de birhili gyryllyk, sandyrawuk ses. Göwnüme erbet bir pikiriniň geleni üçin ukym bada-bat gözümden uçdy.

Öz ýanymdan, hemişe bir bahana tapyp, uly gelnejemiň gözünü-başyny aýlamak üçin geläýjek ýaly bolup ýören Mele seýtan bolsa gerek diýip oýlandym.

Töweregimi sermeläp, içe-daşa girip cykan mahalym söýget ediniň tut taýagymy tapyp aldym. Şol arada hem,

kör ýarasyndan basylan ýaly, gelnejem «Heý, waý...» diýip, sýcrap ýerinden turdy.

Garaňky içerde nämedir bir zat şakyrda, goh turuzdy. Men emedekläp diýen ýaly işige ýetip, diwary daldalap ör galdym. Taýagymy çemeledim.

Işik açylan mahaly ilki Aý aýdyň gijäniň bir bölegi ak meýdan bolup içerik girdi. – Ýazly jan, inim!..

Gapyda hatdara bolan göwre meni gujaklady-da, bagryna basdy.

Agamyrat kaka... – Men ony tanadym-da, birdenem näme üçindigini bilemok, onuň däri ysly gimnastýorkasyna gysylyp, möňňürüp aglap goýberdim.

Indi maňa aglamak aýybam däl. Indi meni hiç kim geňläbem bilmez, meniň öňümde öýümiziň eýesi, dört ýyllap gözümden uçan agam ýyljyraklap dur.

Öň meniň oňa gaty köp zatlar barada gürrüň beresim gelyärdi, ýöne häzirkini minutda ähli zat ýadymdan çykdy oturyberdi.

Meniň häzir ýadyma düşen zat diňe şol ýola salan mahaly özümü düşnüksiz nazary bilen synlap, gözüme seredip duran agam Nurly boldy. Onuň şol gezekdäki dikanlap seretmeginiň sebäbini men indi bildim.

Ol bu pikiri maňa dil bilen aýdandan, göreçleri bilen has täsirli edip aýdan ekeni.

Onuň gözlerini bu gezekki okaýşym öz göwnüme hem jaý boldy. Nurlynyň gözleri maňa: «Inim, seniň ornuňda galmak, iner yüküni götermekdir, sen döz gelip, şol yükü göterip biläýseň-ä!» diýen manyda sereden ekeni.

Şol gije agamyň gelen güni, bu yük ýene-de meniň gerdenimden düşdi.

Moskwa-Aşgabat, 1976-1978 ý.

ÇAT AÇAN MENZİL

Otuzynjy ýyl bolsa gerek. Şeýledir. Otuz bir äh-ä dälidir. Otuz bir Arnageldi aganyň Iwan Poskrebko bilen pahyr bolan ýyly bolýar... Öz-ä güýzdi. Hawa, güýzüňem başraklarydy öýdýän, mizan aýlanyp, cem gelen çöpe öz sapajyklaryny ilteşdirip ýördi. Men şol ýyllar Arnageldi aganyň otrýadynyň bir esgeridim. Bir alaşaly, bir tüpeňli, otrýadyň edýän işlerinden başlap, umumy biş-düşüne çenli deň hilesi bolan bir esgerdim. Biziň otrýadymyza il içinde Arnageldiniň otrýady diýilse-de, resminama boýunça «Dobr otrýad» adymyz bardy. Otrýad biziň Pendimiziň serhetden geçmäge amatly ýerdigi nazara alnyp, şol ýyllardaky gacyp-tozup serhetden aşýanlara, ýeňsede güýç jemläp, çapyp gidýän toparlara jogap bermek üçin ýörite döredilipdi.

... Bir ýola atymy suwa ýakmak üçin jara inen mahalym, meni gyssagly ştaba çagyrdylar. Ine, barsam, Arnageldi aga serhetçileriň komandirleriniň biri Iwan Poskrebko bilen meniň gelerime garasyp otyr. Olaryň beýle ýanynda bolsa başyna bürenjegini çümre bürenen bir zenan maşgala çugutdyryp otyr.

«Özüň-ä bir ýaş maşgala bolsaň gerek» diýip, men ol gelniň atynan bürenjeginden çen tutup oýlanýaryn. Ýöne ol bu ýerde näme üçin beýdip otyrka... Zenan bilen gyzyklanyp ol barada pikir ýöredip ugranymam soldy welin, Arnageldi aga habaryny bermek bilen boldy.

– Näme üçin çagyrylanyňy bilýäňmi, Magsut? – diýdi. Menem «Sizden bilmäge geldim» diýen manyda onuň ýüzüne

seredip: «Ýok, bilemok, Arnageldi aga!» diýýärin. Arnageldi aga meseläni düşündirip ugran mahaly, men gözümiň gytagy bilen onuň gapdalynda oturan Iwan Poskrebkonyň ýuwdunyp, ýakasyndaky ýazan iliklerini ötürişdirýänini görýärin. Türkmençä oňly düşünmese-de, häzir onuň Arnageldi agany meniň bilen deň diňläp oturysy, ähli diýilýän sözlere düşünişip, olary ýekeme-ýeke tirip oturana çalym edýär. Arnageldi agany biraz diňlämsoň, maňa bu oturan zenanyň kimdigi belli bolup ugrady. Geçen gezek ilerligine – Badhyz tarapa giden toparyň serhet ýakasynda bir bölek atly-ýaragly barýan göç bilen tutlusyp, atysyp-çapysyp alandyklaryny, olardan galan bir ýaş maşgalanyň bolsa bu ýere otrýada getirilendigini men birki günlükde daş gulakdan eşidipdim. Häzir bu ýerde oturan zenan hem hut şol maşgala bolmaly.

Gelin men ýok mahaly, sorag soralan wagty ol serhetden geçip barýan adamlaryň özüniň gaýyn toparydygyny, Hywada bolsa ene-atasynyň bardygyny, bir agasynyň bolsa sol ýerde oba şura başlygydygyny aýdysdyran ekeni.

– Magsut, sen şu gelni äkidip, Hywa – dogan-garyndaşlaryna gowsuryp gaýtmaly bolarsyň! Komandiriň diňe şu sözünden soň, maňa bu ýere näme üçin çagyrylandygym däl, hatda näme sebäpden hut özümiň çagyrylandygym hem belli boldy. Arnageldi komandir meniň telim ýyllap söwdagäriň kerweninde gezip, Hywany, Buharany torç edenimden habarly adamdy.

– Geliň, ýene-de bir gezek öz adamdygymyzy adamçylyk bilen subut edeliň!

Arnageldi aga bu jümläni menden jogap sözüni eşitmek niýeti bilen maňa tarap seredip aýdýar. Menem öz gezegimde oňa düşünenligimi mälim edip: «Döwletli maslahat, Arnageldi aga» diýýärin.

– Iwan bilen maslahatlaşyp, bizem hut şu karara geldik – diýip, Arnageldi aga ýene-de bir gezek öz sözüni nygtady.

Iwan Poskrebko hem öz gezeginde Arnageldi agany makullap, baş atdy.

Çölde ygym-sagym bolşup ýören, garaşmadyk ýerinde öňünden çykýan dusmanlaryň bardygy hasaba alnan bolarly. Gürleşilen mahaly bir özüm bilen gürleşilen-de bolsa, Arnageldi aga meni bu gelniň ýany bilen ýola ýeke goýbermedi. Otrýadyň ýene bir esgeri bolan Ahmet maýyl ugrajak günümüz biziň ýanymyza üçünji adam bolup goşuldy. Ahmet aga uzyn boýly, saçlary bireýýäm çalaran, elli ýaşdan geçeňkirlän daýanykly, gepi nygtap geplemegi gowy görýän bir adamdy. Ol häzir otrýadyň geým-gejimini çykaryp, başa seçelenip duran burmaly silkme telpek, aýagyna bolsa göle hamyndan tikilen ädigi urupdyr. Egnine dyzyna düşüp duran düýe ýüňünden dokalan çäkmen geýip, bilini hem guşak bilen ykjam guşapdyr. Onuň häzirki bolşundan çen tutsaň, göýä häzir ýumşa däl-de, bir ýerden bir ýere görme-görse barýana çalym edýärdi.

Biz bir düýeli, iki atly bolup säher-säherler Tagtabazardan çykdyk. Aramyzda ýasuly Ahmet maýyl bolsa-da, ýol kesmeli mendim. Ýolda bolşewigiň atlylaryna gabat gelnende, habar soralan mahaly, olara görkezmeli hat-petekler hem meniň ýanymdady.

Gelin yzda gelyän düýäniň üstünde leňner atyp otyr. Onuň ýüzi häzirem sol gezekkisi ýaly bürenjek bilen örtülen. Maňa bir onuň adynyň Aýnabatdygy belli, ony-da ugramazymyzyň öň ýanynda Arnageldi agadan sorap bilipdim. Biziň üç tirkesik bolup barýan kiçiräk kerwenimiz, güýz gelip süňňüne tukatlyk aralaşan, egni hyşadyr keýigokaraly, ýezgen ysly baýyrlaryň arasy bilen ýöräp barýar.

Günortanyň öň ýanlarynda biz gelip, güýzüne bir gulak suw bolup akýan Guşgy derýajygynyň boýundaky peýwagtyna ösen ýylgynlygyň arasynda, öň düşlenilip, ot ýakylýp ötülen açyk meýdanda nahar-sor edinmek niýeti bilen goş düşürdik. Ahmet maýyl, çay içilende onuň berjek lezzetine

maýyl bolup, çöpleme çöpläp, ot ýakmak bilen boldy. Ol bir basyp, iki basyp töwerekde çöpleme çöplemekden, ýalyn ysyny doldurman çay gaýnatmakdan lezzet alýan adamdy. Ahmet aganyň bu işe goşulsaň halamajagyny ýatlap, men düýedir atlaryň aladasy bilen boluberdim. Aýnabat meniň dyzyna urup çökeren düýämden düşensoň, uzyn ösen ýylgyn agaçlaryň arasy bilen derýajygyň jugurdap, ownugrak daşjagazlary togalap akýan ýerine tarap ýöräp gitdi. Men işime güýmenip ýörsüme, çäýiň ysgyna düşen Ahmet maýylyň beýleräginde bir ýerde burnuna salyp sanaýan sanawajyny dinleýärdim.

Oduň gowsy jagrama,
Tagam gowsy dograma,
Keýwanyň bilen iýseň,
Bar zat tagamly, diýseň...

Düýäni, atlary örklämsoň işlerimi boldum edip, el-ýüzümi ýuwmak üçin derýajygyň boýuna gelen mahaly, Aýnabat sindem bu ýerde ekeni. Ol özüni çolalyga atyp, birneme erkinlenipdir, ýüzi açyk, bürenjegi gapdaldaky egri ýylgynyň bilinde ýatyr. Onuň birýan gapdala gözläp, bolup oturyşy haýsydyr bir zady ýadyna saljak bolýana meňzeýär. Ýuwnan mahaly tirsege çenli çermelen ýeňler henizem şol çermelgiligine dur.

Ine saňa tegelegrägede ýüzli, çokullary ýeňsesinde çogum-çogum bolşup duran bir päkize gelin. Gyýarak gözleri ýeňiljek ümür bilen geriljiräp dur. Aýnabat meni gören çagy ýaňaklaryna dökülen zülplerini gulagynyň ýeňsesinde saýhallap, turmak bilen boldy. Bürenjek ýene-de gelniň täsirini özünde gízledi.

Ahmet aga ikimiz ody orta alyp, çay içip otyrys. Aýnabat bizden üç-dört ädim ýeňse, öýe täzelikde düşen gelne meňzäp, beýlesine öwrülip iýen-içen bolup otyr. Ahmet agadan gep-söz ýok, häzir onuň bar küý-köçesi okara-käsesine gowurma atyp edinen çayçorbasynda.

Üçimiz üç ýerden, herimiz bir oý-pikir bilen gümra bolsup dymşyp otyrys. Ahmet aganyň giňiş maňlaýyny häli-şindi birsydyrgyn der basýar. Ol mahal-mahal telpeginîň üstünde duran uly ýaglyk bilen manlaýyny süpürişdirýär. Onuň aralygy syrylan, hersi ortada emele gelen açyklygyň bir tarapynda tovlanyp galan murtlary häzir ol gäwüsäp oturan wagtynda, düýrügip-süýrenip bir ýerlerden bir-birlerine tarap süýşüp gelýän birmenşe, üsti tüýjümek, ýaz aýlarynda baýyrlarda juda köp gabat gelýän meýdan gurçugyna menzeýär.

Ahyr beýdişip, ýas ýerine gelen ýaly dymşyp oturmak meniň ýüregime düşüp ugrady. Kalbymda nähili-de bolsa bir çykalga tapyp, gürrüňçilige ýol açmak meýli döredi. Şeýdilse, Aýnabat hem gürrüňçiligi gulaklap, indi telim günden bäri ýüzüp, daşyna çykyp bilmän ýören pikirlerinden birsalym aýňalar diýip oýlanýaryn. Ýöne welin, bu pikiriň daşynda näçe köwejeklesem-de, meniň belli bir gelen netijäm bolmady. Ahyry hem çay-suwdan boldum edip, häli gelip, gyzyp gelenligi göz önünde tutulyp bada suwa ýakylmadyk atlary ýatlap, ornumdan turdum.

– Sen niräk atlandyň, inim? – Indi öňküsine görä birneme haýal gäwüşeýän Ahmet maýyl menden habar sorady.

– Atlar suwsuz durandyr...

– Hä, boldy. Şolary bir, inim, gowuja et-de sygyryp, bir suwa ýak!

– Bolýar.

– Onsoňam, inim, nemedişdir-de, eýerlerinem aýraý, sowajak bolsa, indi bir çen bolandyr. Günem biraz olary öz elleri bilen sypalaşdyrsyn. Biziň atlaryň süňňüniň gypba ýarysy gündür, inim!

Ilki atlary yzma tirkäp äkidip, suwa ýakyp, ýerini täzeläp örkenledim. Nobat düýä ýeten mahaly, ol meni

ýylgyna çolaşany üçin esli wagtlap öz töwereginde itinip durmaga mejbur etdi.

Gaýdysyn Aýnabadyň gapdalyndan ötdüm. Ol şol bir oturan ýerinde bürenjege öwrülip, bir gysym bolup oturan ekeni.

Ýanasyk ýöräp gelyän atlaryň ilki birisi basyny göterip, öňde kimdir biriniň bardygyny mälim edip boýurgandy. Yzysüre bolsa, ikinji at onuň hereketlerini özüçe gaýtalady. Biz atlaryň üşerilişen tarapyna sereden mahalymyz, gözýetimdäki alaňyň üstünde iki sany adamyň özümizi synlap duranyny gördük. Bu töwerekde Kerim hanyň atlylarynyň gözegçilik edýäni bize bellidi. Häli-häzire çenli ol bolşewigiň adamsy bolan bolup ýördi. Şeýle-de öz komandirimiz Arnageldi aga bilen onuň kellegözüni iýen ýaly çepdigini, olaryň birek-birege pisindiniň oturmaýandygyny biz bilýärdik. Ýöne olaryň ikisi-de öz geplerine hä diýdirmegi oňarýan, göwün çykan adamlardy.

Arnageldi aga bir ýola Kerim hanyň ogurlyk etmese günü geçmeýän adamlary ilki malyny sürüp barýarka yzyndan ýetip, hezerki-sugtyny¹ daşyna üşürüp, olary suwasalma ýençdiripdi. Soňundanam: «Baryň, agaňyza habar beriň!» diýip, kowup goýberipdi. Ol tutulyp, ýenjilen ogrularyň arasynda Kerim hanyň ýakyn garyndaşlarynyň hem birki sanagy bar ekeni. Şol gezek han onuň mergenligine belet bolansoň, Arnageldi aga bilen ýapy saýlaşyp atysmaga milt edip bilmändir. Ýöne indi köpden bäri diýeni bolup, göwni çykyp ýören Kerim hanyň Arnageldi aganyň atyma gelerini peýleýäninden habarlydyk.

Alaňyň üstünde ekizler ýaly bir-birlerine çalyň berip duran iki sany ak balak, ak köýnek, başlary araba tekeri ýaly selleli, gözleri juda ala iki adam duran ekeni. Olaryň

---

¹ Taýpa allary.

çep gabatda eli ýaragly durany biz ýakyn gelen mahalymyz absarylyp durşuna habar sorady:

- Haýsy ýerden gelýänsiňiz, haýsy ýere barýansyňyz?
- Biz Pendifendiris.
- Onda Han ýanyna barmalydyr!
- Bizem bolşewigiň adamsydyrys.
- Ony men bilmen, han biler.
- Ýör, han bilse!

Kerim hanyň atlylary bir giňişlikde düsläp, dem-dync alsyp oturan ekenler. Ortarada bir çadyr gurlupdyr. Kerim hanyň özi şol çadyrda ekeni. Biziň habarymyzy almak üçin çadyrdan çykan başy papakly, egni gaýys keltekçeli saryýagyz adamy men bada-bat tanadym, ol komissar Şkilterdi. Men ony ön hem otrýadlar güýç birikdirip, basmaçylara garşy söweşen mahallary ençeme gezek görüpdim. Ýaňy ýolda gelýärkäm hem, onuň bu ýerde bardygyny çak edýärdim. Hökümet yrga Kerim han düşüner, düzeler diýen tama bilen bu belli bolşewigi oňa komissar belläpdi. Komissar meniň özüne uzadan kagyzlarymy alyp, meniň bilen bilelikde içerik girdi. Kerim han törde özi üçin ýörite tikilen körpeçäniň üstünde önünde üýsüp duran pissä güýmenen bolup oturan ekeni.

- Salawmaleýkim.
- Näme hyzmat. Çaparmysyň?
- Ýok, ötegçi.
- Bu adamlar Hywa barýar. - Komissar kagyzlara seredip durşuna biziň habarymyzy berdi.
- Arnageldiniň atlylarymy?
- Hawa.
- Ýeri, siziň Hywada ne körüňiz barmys?
- Biz ýeke däl, ýanymyzda bir zenan maşgalamyz hem bar, şony alyp barýas.
- Heleýiňmi? - Kerim han pisse çeýnemesini goýup, başyny göterip, meniň ýüzüme seretdi.

– Ýok. Bäş-altý günlükdäki çaknysykda bir gelin ele düşdi, ana, şol. Şony dogan-garyndaslaryna gowsurmaga äkidip barýarys.

– Näme, siziň ilde erkek ýokmudy? – Hanyň ala gözleri ýesersiredi. – Gelni bizde goý-da, gidiberiň. Sizde ýogam bolsa, oňa hötde geljek ýigit Kerim handa kän!

– Biz ony size goýup gitmek üçin bu ýere getiremizok, han aga!

– Özüňizde erkek ýok bolsa, dagy nädersiňiz? Zenan diňe şeýle ýagdaýda «taňryýalkasyn» bilen yzyna eltilýändir...

Kerim hanyň içi güjüklü sözleri meniň çetime ýagşy degdi. Onuň ýagdaý tapsa, Arnageldi aganyň at-abraýyna garasilliň atjagy olaryň gatnasyklaryndan habarly bolanym üçin maňa mälimdi. Sonuň üçinem men aňyrdan, munuň adamlarynyň yzyna düşüp gelyärkäm, işiň bähbidi üçin giň bolmagy özüme sargap gelyärdim. Şeýle-de bolsa, häzir maňa bu sözlerden soň, soňuny saýmak başartmady. Ondan gep alyp galasym gelmedi:

– Siziň bu soragyňyzyň jogabyny Arnageldi aga ýene bir gezek köprüde duşulanda berer, han aga...

Bir ýola Kerim han özüniň on-onki atlysy bilen Murgabyň Ýölötendäki köprüsinde özünden öň köprü atyny salan Arnageldini yza döndermek üçin, il içinde: «Arnageldi Kerim handan terpendi, oňa ýol berdi» diýen gepi ýaýratmak üçin, onuň öňünden çykypdy. Ýöne Kerim hanyň nä maksat bilen ýoluny tutanyny Arnageldi aga hem bada-bat aňypdyr. Ol şonda töwegeliň işini taňry oňar edipdir-de, gylyjyny syryp, köprini tutup duranlaryň üstüne «hä» diýip at goýupdyr. Şol gezek Kerim hanyň ürken aty aýny wagtynda gapdala, derýa bökäýmedik bolsa, Arnageldi aga ony gaýgyryp goýjak däl ekeni.

Han meniň haýsy depäni çaňadýanymy aňdy, şundan soň onuň saryýagdyr garagurum goşulyp sypalanana meňzes ýagjymak ýüzi has-da mojady. Maňa ol ýene-de bir söz

aýtsam, jöwher bolup, üstüme süýnerli göründi. Onuň gözlerinden: «Häý, it ogly!.. Seniň-ä boljagyň-a bar welin, arman, bolşewige boýun synyp, namart bolan wagtynda... Ýogsam, bujagaz heleýjigiňi gözüň alnynda togalap oýnamazmydy Kerim han» diýen ahmyrly many okadym.

Komissar Şkilter meniň bu ýerde uzak durmaly däldigimi aňan borly, ol okasdyran kagyzlaryny gaýtaryp yzyna berdi-de, bizi ýola salmak bilen boldy.

* * *

Gördüm, taň etdim. Görsemem-ä gören ekenim welin, ýöne bela-da galan ekenim. Şondan soň ol gelniň derdi maňa gysyr emgek bolup ýapysdy. Tötänlikde açylan etek ýaly ol otursam-tursam, gözümiň önünden gitmedi.

Ýoly menzil-menzil çäýlap-suwlap geçip barýas. Meniň pikirim yzdan gelýän düýede. Ahmet aga bilen gürleşýän halatlarymam, ol meniň gözümiň önünden gitmeýär. Men onuň bürenjeginiň arkasyndan özümi ogryn synlaýanyňy, sol ýerde oturyp, oturyp-turşuma baha kesýänini çak edýärim.

Tizden men gaýa-gopuz ýok ýerinden bu gelni özümiňki diýip aňryma geçirenimden soňky boljak zatlary hem süýjülik bilen ýatlamagy cykardym.

... Bir ýerlerde gelip, öýümiziň beýleräginde atdan düşýärim, öýüň eňsisi serpilipdir, ol ýerde Aýnabat ojak başynda hamyr ýugrup otyr. Ol meniň gelip, atdan düşenimi görüp, begenli ýylgyrýar. Onýança-da, içeriden iki sany çaga, bir oglanjyk, bir gyzjagaz ylgaşyp cykyp, «kaka-da, kaka» bolşup maňa tarap gaýdýarlar. Men olaryň hersini bir gujagyma alyp, ardynjyrap Aýnabadyň oturan öýüne girýärim.

Aýnabadyň welin biziň bilen sol bir bolsudy. Wagtyň, heniz biziň haýrymyza eden işi ýok. Diňe meniň Aýnabatly ýatlamalarymyň, süýjöp örüsi giňelýär. Ony gürrüňe goşma niýeti bilen edilen synanyşyklaryň bolsa, hemmesi şowsuz

gutardy. Bir gezek Ahmet aga ikimiz ikiçäk otyrkak, ol: «Saçy kesilen, geplemän alaýýar, bir gepläýsedi, onda bir alajy tapyljak welin» diýip, Aýnabadyň bize per bererlikli däldigini boýun aldy. Ony gürrüňe goşmaga synanysýanlaryň biri özüm bolsam-da, gelniň gürrüňe goşulmaýanyny bir tarapdan unaman hem duramokdym. Göwnüme bolmasa, Ahmet agany hem onuň ýelgini galgadyp ýörene meňzeýär. Wagt tapsa, ol horjunyndaky mykraz-müçegini alyp murtuny timarlamaga oturýar. Silkmesini eline alyp, häli-şindi onuň burmalaryna mahabat berýär. Özi-de juda çaýsyraýmasa, hemişe keyplije. At üstünde barýarkan hem nazaryny uzaklara dikýär-de, haýsydyr bir aýdyma hiňleniberýär. Men ol aýdym aýdýan mahaly «Häzir onuň hyýalynda öz ýanymdan anryma geçirip ýören Aýnabadym uz sallanyp ýörendir, ol bu çal bedibagta mähirli ýylgyryp seredýändir diýip, gabanjaňlyk bilen oýlanýardym. Ahmet maýyl: «Nädýä, aýdym göwnüňe ýaraýarmy?» diýip, ýüzüme sereden mahaly bolsa, göwni üçin makullap baş atýanam bolsam, Aýnabady ilden gizläp gabanýanym üçin onuň gyz-gelinleriň töwereginde aýlanyp-öwrülýän aýdymalary maňa juda bir ýarabam barmaýardy. Şeýle-de bolsa, syr bermezlik gerekdi.

Biz uzakly gije at üstünde şöwür çekip, jahan ýagtylyberende, Örme guýusyna ýetdik. Gije durlanyp, cöl ýaňy öz kaddyna gelip ugrapdy. Üç-dört günlükde bu ýerde bir çopanyň çaýlap-suwlap gideni belli bolup dur. Guýynyň töweregindäki ürgün çägäniň üsti çörüň derdinden ýere gurt düşene meňzeýär. Ot ýakylan ýeriň gapdalynda iki-üç bölek ojar oduny hem çakyr süňke çaly m edip ýatyr. Bagtymyza guýynyň tanapdyr gowasy özünde ekeni, şonuň üçinem biz bu gezek guýudan suw alnanda, öňki gezekdäki ýaly ýanymyzda bar bolap tanaplary biri-birlerine ülnesdirip – uzaldyp, at torba sallap azara galmaly bolmadyk.

Men atlary yzyma tirkäp äkidip, örkenläp gelen mahalym, Ahmet aga guýudan düýe bilen çekip çykaran göle

derisinden edilen gowanyň suwuny dökän-saçan edişdirip, boş gaplara guýuşdyrýardy. Oňa gapdaldan kömek berýän Aýnabat bolsa hol beýlede Ahmet aganyň sakla diýen ýerinde, rugsada garaşyp, düýäni butnatman owsarlap durdy.

Biz suwdan geregimizi edinip, tüňçeleri oda goýýança, daş-töwerek kemsiz ýagtyldy. Şapak gyzaryp ýanyp, Günün dogar ýerindäki hereketsiz duran bulutlar harsaň-harsaň bolşup ýatan altyn böleklerine öwrüldiler.

Nahar-şordan soň, Ahmet aga meniň bilen ikiçäk hymy-symy gürrüniň bardygyny aýdyp, meni töwerekdäki alaňlaryň biriniň üstüne alyp çykdy. Agsam bu alaňyň üstünde iki-üç sany tilki ýakalaşyp oýnan borly, aýak yzlary çägäniň üstüni torç edip basgylapdyr. Guýa seredeninde, bu ýeri has beýik, hem hol öndäki barlygy belli bolan şoruň ortasynda şora goşulman özbaşyna ada bolup oturan depäniň arkasy görünýär.

Ahmet aga nas atansoň, biz birsalym kimdir biriniň yzymyzdan ýeterine garaşýan ýaly bolşup, gelen yzymyza seredisip, dymşyp oturdyk.

Ahmet aga nasyny tüýkürensoň: «Inim, bu ýerden yzymyza dolanaýsak nähili bolarka?!» diýip, maňa maslahat saldy. Belli guýulardan çen tutulanda, biz häzir Tejen obalarynyň duşundadyk. Özi-de biz gum içindäki basmaçylar bilen gulakdaş adamlaryň bardygyny göz önünde tutup, «Gezegen aýak poh basar» diýen pikir bilen gabat gelyän obalaryň, çopan-çoluklaryň töwereginden aýlanyp geçerdik. Göni gelnip duşulanda, nalaç hal-ahwal sorasardy. Şonda Ahmet aganyň dilinde Aýnabat ikimiz är-heleýe, Ahmet aganyň özi bolsa, bizi gudasynyňka alyp barýan ýakyn bir garyndaşa öwürülerdi.

Ahmet aganyň bu gepi meniň biraz nebsagyryjylyk bilen: «Ýol, bu bendäniň ýüregine düşen bolsa gerek» diýip oýlanmagyma sebäp boldy. Hemem bile bir ýerik ýola düşülende, ýaşuly adamlaryň: «Ýol azaby, gör azaby»

diýişýändikleri ýadyma düşdi. Öz jahyllygyma osup, Ahmet agany gyssap, heläklän bolaýmaýyn diýip müýnürgedim.

Ýöne bu ýerdäki gep meniň pikir edişim ýaly däl ekeni.

– Biz, Ahmet aga, Pendiden Tejene diýip däl, Hywa diýip gaýdypdyk ahyryn. – Men gürrüňiň anygyna ýetmek üçin, Ahmet aganyň maksady bilen gyzyklandym.

– Seň diýýäniň hak, inim, ýöne sen bir agaňy diňle! Sen su gysyr gyrnagýň pikirini edýänsiň. Ony pikir etme, inim! Şu golaý obalaryň birinde meniň bir ýagsy dostum bar. Ady Halyk. Ýigidiň gowusydyr. Myhman dagy bolup barsaň, begenip, iki bolup bilmez, aýaly Nursoltanam süýji dilli zenandyr. Ana, solar bu gyrnajygy bir elinje ýere ýerleşdirer, inim. Ondan bize gep gelmez. Arnageldä bolsa baryp, «Ol gyrnajygyň juda ärsirän ekeni, Tejende garamatyny birine atdy» diýeris. Şeý diýsek, ol bize näme diýip biler? Onuň sondan Tejene gelip ýagdaýy anyklap gitmejeg-ä hak. Geläýende hem gelne är bolan kişi ony Arnageldi bu jelegaýa gelýänçä, Arap Reýhana Görogly begiň Gülendäm ýeňnesiniň aýdysy ýaly: «Indi meni ornumdan gozgamaň!» diýer derejesine ýetirer, inim».

Ahmet aganyň gürrüňi göwnüme ýaramasa-da, içimden «Aýnabada är gerek bolsa, bu ýigit näme är bolup bilmez öýtdüňmi?» diýip, özümi öňüne tutup, käýinenem bolsam, ýasulynyň göwnüni ýykamazlyk üçin, geplämde sypaýyçylygy elden bermän gepledin.

– Arnageldi aganyň ol sargydyny näderis onda? – diýip, Pendide bolan gürrüňi onuň ýadyna saldym. Ol bize Hywadan öz adyna berlen taňryýalkasynlaram-a getirmegi sargapdy.

– Arnageldäm bir täsin adam şı. Taňryýalkasyn hantama. Ýeri, sen bu maşgalany ekläp-saklapmydyň, zaňnara! Mugt ýerden taňryýalkasyn hantama – diýip, Ahmet aga gepini burnuna salyp janykdy.

– Biziň borjumyz komandire «hä» diýmek hem onuň sargydyny berjaý etmekdir, Ahmet aga! Hywa däl, komandir

«Şu gelni Moskwa äkidiň!» diýse-de, biz esger, äkitmeli bolarys. Men Ahmet aga bu gürrüňi indi şundan aňry äkitmez diýen niýet bilen sözümi has-da nygtadym.

– Onuňam bir alajy bolar, inim – diýip, Ahmet aga gepi ýene-de meniň beýlämden aýlady. – Oňa Tejen ussalarynyň ýasan byçagyndan, ýene-de şuna meňzeş bir zat alyp bararys. Meniň atymy çalsyp, başga bir at hem edineris. Barýançağ-a ol bize aýagulagymyz bolar, baranymyzdan soň bolsa «Şuny saňa gelniň dogan-garyndaşlary berdiler» diýip aýdarys. Ana, şonda Arnageld-ä at münüp, serpaý ýapynan adam bolar. Goý, zaňnar: «Hywaly garyndaşlar maňa hormat baryny eden eken-ow!» diýip, hoş bolup gabarylsyn. Meniň atymy bolsa ýolda öldi diýeris, wessalam. Iki sakgally bolup şol bir zady aýtsak, ol ynanar. Onsoňam, inim, tüýs çekelenilmeli wagty, gül ýaly maşgalany sogap işden goýup, günäsine galynylmasa ýagsy...

Ahmet aga degerli-degerli gürrüňler tapyp, öz maksadynyň töwereginde näçe janygyp pelesañ ursa-da, ol meni özi bilen pikirdes edip bilmedi. Bendäniň diňe dert-azar bolup telim bir gepiň başyny agyrdany galdy. Ýöne men onuň dostunyňka aýak üstünden baryp gaýtmagyna welin, razy bolman bilmedim. Ahmet aga şundan soň ýeňil gopup, bizi özüniň tizden dolanyp geljegine ynandyryp, bezenip-beslendi-de, atlanyp gyssanmaç ýola düşdi.

Çolaja guýynyň başynda Aýnabat ikimiz ikiçäk galdyk. Maňa-da geregi soldy. Men Aýnabadyň ysgyna düşüpdim. Ýolda-da ondan gözümi aýyrasym dagy gelmeýärdi. Bir amaty bolanda oňa ýüregimi açasym, onuň mähir-muhabbetini gazanasym gelýärdi. Häzir bolsa meniň şol garaşan pursadym gelipdi. Ana, indi ak çägäniň üstünde oýkanjyrap oturan maňyz-maýaly gelin – Aýnabadyň bar. Özüme bir zat diýip lak atdyrmak üçin men Aýnabadyň gapdalyndan eýläk-beýläk geçen bolup görýärim. Häzir ol bu çola ýerde töwerekde şaýat ýok wagty göwün awlaýjak hoşamaý söz aýtman, içden

çykmaž bir söz bilen käýäýse-de men razydym. Onuň bir zat diýip geplemegini isleýärdim. Ol geplese, meniň göwnüme ähli zat öz isleýsim ýaly bolajjak ýalydy. Belki, ol häzir oturan ýerinde meni näletläp otursa-da oturandyr. Onuň ýüzi bürenjegiň aňyrsynda, maňa görnenok. Şonuň üçinem hiç zat belli däl. Meniň häzire çenli bu gelniň ýelesi kaýda, ygy kaýda, aýgyt edip bilmän oturmagymyzyň hem düýp sebäbi hut şu näbellilik.

Gicden soň meniň pikirim şemalyň üýtgeýşi ýaly bir tarapdan beýleki bir tarapa üýtgedi. Ahmet aganyň bolsa, gidisi gidis bolupdy. Onuň gelerin diýen öýläni ötüp, wagt eýýäm indi gijä sanyp ugrapdy. Men öz ýanymdan Ahmet aga geldigi howlukmaç naharlanyp, atlanyp ýola düşmegi göz önünde tutup otyrdym. Ol welin ýene-de wagty bilen gara bermedi. Telim gezek gidip-gidip töwerekdäki alaňlaryň üstünde oturyp, ýola garap geldim. Jany ýananyň dili uzyn bolýan eken. Özüme, Ahmet aga käýinip gördüm. Ýöne munuň bilenem üýtgän zat bolmady. Ýene birde bolsa: «Eglense eglener-dä, ykmanda basmaça-ýenekä gabat gelmedik bolsa bolýar, sag-aman gelen ýeri bolýar» diýip, özümi köşeşdirip oýlandym, Ahyrda bolsa onuň ertiriň bir ýerinde gara bererine garaşmakdan başga alaç galmady. Ýatmak üçin öz düşegimi düşän mahaly, geläýse diýen pikir bilen Ahmet aga üçin hem gapdalymda ýatar ýaly ýer taýynladym. Näçe dymyp ýatanam bolsam, meniň bu gije gözüme uky gelmeýärdi. Köw tarapdan wagtal-wagtal hüwiň sesi esidilýärdi. Göwnüme bolsa häzir ýyldyzlaryň aşagynda bir Aýnabat ikimiz galan ýalydyk. Dünýäde bizden başga janly-jemende bara meňžänok, sereden ýeriň çakyr ümsümlük bolup dur. Maňa Aýnabadyň gümmezekläp duran sagrysy görünýär. Ol meniň baş-on metr beýle ýanymda ýazynan düşeginiň üstünde kese bakyp, ýanyp ýatyr.

Başymda her hili oý-pikirleri aýlap-bugaryp, boýlap oňa berlip ýatysy, ahyram şeýtanyň alyna ylygdym öýdýän...

Ýüregi bire baglap, bagty synap görmek pikiri kelläme gelyär. Ýöne birbada ýürek edip bilemok. «Zenan, kim onuň etegine ilki el ursa, soňkudyr» diýip, tijenip, ýüregi bire baglamaga özüme dalda etmekçi bolýaryn. Şeýtsem, ol ygtyýaryny elden berer, zenan masgalanyň süňni erkek kişiň ysyny alsa gowsaýarmyş, Aýnabat bilenem hut şeýle bolar, süňňünde dörän hyjuw ony maňa tabyn eder, özünde meýlimiň bardygyny bolsa, men oňa nazarym bilen ýañzydypdym diýip oýlanýaryn. Pikirim: «Yza çekilme, hiç haçanam mundan amatly wagt bolmaz, ýüregiňi diýip gal, çekilsen, ýene çekilersiň, soň beýtmek seniň endigiňe öwrüler» diýýär. – Aýnabat! – Men onuň iki-üç ädimliginde «Näme oglan?» diýip, süýjülik bilen dodaklaryň arasyndan sozup cykjak jogabyna garasyp, onuň adyny tutýan hem häzir onuň özüň hakynda ýakymly pikirler bilen oýlanyp ýatanyny pikir edýärim. Tolgunmadan ýaňa ýüregim gürsüldäp süňňüme sarsgyn berýär.

Aýnabat meniň höwese berlip, üstüne abanyp oturanymy görüp, tisginip ýerinden galyp düýrükdi. Bürenjegi bada-bat başyna bürenmegi unudany üçin, men onuň ýüzüni gijäniň çal perdesiniň aňrsynda ýene bir gezek gördüm. Onýança-da men heniz aňyrdan aýdaryn diýip belläp-belläp gelen sozlerimi aýtmaga başlap-başlamankam, Aýnabat sycrap, garaşylmadyk bir çusluk bilen meniň dulugyma suňşurdy.

– Ýok bol, ýerçeken!.. Ol ýerde galan ärleriň haýsy birisi senden kemdi?

Ýene bir zat, onuň nazarynyň ot bolup ýalpyldap gideni ýadymda. Men ot alan ýaly bolup giden dulugymy sypalap, lapykeç yzyna öwürüldim. Agzym laplap kepipdir. Dilim öl ýerde bir gataňsy zada süýkenip durana menzeýär. Şu äm-sämligiň arasy bilen garasan jogabym bolmasa-da, garaz, bir jogap alandygym hakyndaky pikir kelläme gelyär.

Şundan soň golaýda durmagy özüme uslyp bilmän, yraw-daraw ýöräp, düýn giçlik Ahmet aganyň ýoluna sereden

alaňyma tarap ugraýan. Men çägäniň üstünde kellesine taýak degen ýaly saňsar bolup otyryn. Häli-şindi Aýnabadyň tekrarlap aýdan gazaply gepi meniň gulagymda ýaňlanýardy.

«...Ol ýerde galan ärleriň haýsy birisi senden kemdi?..»

Göz önümde bolsa henizem, men golaýlan wagtym tisginip sycrap, elheder alyp, ýüzüme ýüzkessir sarpyk çalan Aýnabadyň keşbidi.

Asmanyň ýüzi ýyldyzdan dolupdyr. Ol häzir endam-janyňa çapraz bary dakylan görümsiziň donuna meňzeş. Anha Ýedigen, ol öz görnüşi bilen ýekebara ýyldyzlardan has täsirli, olaryň häzir hemmesi-de maňa gyjytly seredişýärdiler. Ýyldyzlaryň ýüzünden men «Hä, ýigid-ä iş bitird-ow» diýen ýaňsyly manyny okaýardym.

Aýnabadyň uklandygyny çak edemsoň, biraz gözümiň awusyny almak niýeti bilen yzma dolandym. Gelsem, ol bir elini kellesiniň aşagyna ýassyk edinip, öňki ýatysyny ýatladyp ýatan ekeni. Bolan-goýan zatlar hakynda ýene-de birsalym oýurganyp ýatamsoň, gijäniň bir wagty menem uka gidipdirin. Duýdansyz kükregime gütläp degen demir meni ukudan açdy. Bir görsem, Aýnabat meniň kükregime tüpeň gezäp, jellat bolup dur.

– Oýan, ýerçeken!

– Aýnabat...

Janam bir süýji zat. Rejäniň geň dældigini bada-bat syzdym. Elimiň tersi bilen, janhowluna iki aýagymy bir gonja sokaň tüpeňi gapdala kakanymam soldy welin, tüpeňem pöwhüldäp, gijäni sarsdyryp göçdi. Urgynyň badyna Aýnabat yza tesip çaykandy. Men janhowluma atylp baryp, onuň elindäki tüpeňimden ýapysdym. Ok meniň çep elimiň goltuk aralykdaky ýumry eti asyklynyň eti ýaly silkip geçen ekeni.

Aýnabadyň ýaragyny elinden aljak bolup onuň bilen sol idenekleşip, çekeleşip durkam men göçüp, janyýangynlyk bilen onuň degnasyna deger diýen sözleri dile alyp sögünýärdim.

– Haram ganjyk diýerler saňa. Hezzet ýaraşmaz heleý, heý, bir adamy sähelçe zat üçin ataýmak bolarmy. Her bir «Maňa heleý bol!» diýeniň kükregini garaltjak bolsaň, sen tizden erkek göbeklä saýhal berersiň... – diýýärdim.

Silterleý-silterleý onuň elindäki ýaragy öz elime alamsoň, yza çekilip, haklaşmak üçin tüpeňi taýak tutan ýaly edip tutýaryn.

Ýöne şol arada meniň nazarym garaşylmadyk bir görnüşe düşdi. Çekeleşik mahaly gelniň ýyrtylan köýneginden onuň bir taý göwsi sähelçe çykan ekeni. Ine, uýy garaly oýmaga meňzäp, tözlenip duran şol göwüs meni akylyma aýlady. Özümiň kim bilen deň bolýanym, kimi duşman saýyp ar almakçy bolýanym ýadyma düşdi. Ýogsam, meniň ony duşman hökmünde ýagsy depgiläsim-ä gelýärdi, indi gaýdyp ýaraga el uzadanda, süňni saňnyldar derejesine ýetirmekçidim, soňundanam ýüp bilen sarap, tä Ahmet aga gelýänçä, el-aýagyny güýlöp zyňaýsam diýen pikire gelipdim. Yzysüre onuň biraz mundan öň janymy bermäge kaýyl bolan masgalamdygy, sol iki-üç günden bäri ýere-göge dözmän, apalap ýören, hyýalymda duşuşyp, telim gezek süýjeşip oturan masgalamdygy meniň ýadyma düşürdi.

Gelniň saçlary häzir tar-tar bolup çöşlenip egnine, ýüzüne dökülipdir. Ol tutuş bedeni bilen elenip saňnyldaýar. Dil geplemese-de, onuň nazary maňa: «Men-ä seýtdim, hany, senem et eliňden gelenini, indi ýarag seň eliňde!» diýýär. Men oňa birsalym dikanlap seredip duramsoň, hiç zat diýmän yzyna öwrülip, ýaramy daňmak üçin goşa tarap gaýtdym. Daş-töwerek ýagtylyp, wagt düýnki gelen wagtymyza ýakynlap ýören ekeni.

Ahmet agadan welin, henizem derek ýokdy. Aýnabat birsalym sol bir duran ýerinde sömelip duransoň, aşak oturyp, içi-içine sygman, eginlerini silkip aglady. Men oňa edýäniň näme-de diýmedim. Goý, aglap-zat edip, birneme egsilsin!

Başardygyndan ýaramy daňyp, çay içip, Ahmet aga ýene-de guşluga çenli garaşdym. Men öz ýanymdan atlary suwlap, suwdan geregimi edinip turmaly, ýolugra bolsa Ahmet aganyň giden obasyna degip, ony sorap geçmeli diýen karara geldim. Suwdan ýagsy ýükümüzizi tutmak maksady bilen guýudan suw alan mahalym, ýaraly elim bilen bir özüme bu işiň ýeňil düşmejegini ýatlap, Aýnabady kömege çagyrdym.

– Suw almaly welin, biraz kömek et, Aýnabat!

Ol sessiz ornundan turup, meniň ýanyma geldi. Biz iki bolup düýäniň kömegi bilen suwly gowany guýudan çekip aldyk. Ilki ýanymyz bilen ýola aljak suw gaplarymyzy suwdan dolduryşdyrdyk. Soňundanam guýynyň başyna getirip, meniň atym bilen düýäni suwdan gandyryýarys. Şu halatda meniň mundan biraz öň bolup geçen hasasat ýadyma düşýär. Belki, häzir Aýnabadam bu hasasady ýatlaýandyr. Ýöne bu barada häzir biziň hiç birimiz hem dil ýaramzok. Hamala, bu hasasat gopmadyk ýaly.

Çykan gamys bilen guýynyň üstüni ýapyp, öňküsi ýaly edip pugtalap durkam, Aýnabadyň aşaklyk bilen özümde syn saklap, seredip duranyny görýärin. Onuň bu düşnüksiz garaýşy meniň özümi çümmükläp, ýene-de bir gezek janymy barlap görmegime sebäp bolýar: «Häý, gyrnajyg-a, ýene bir oýun turuzmagyň kül-külüne düşüpdür-ow» diýip oýlanýaryn. Baş sany okuň kisämdedigini, özge oklaryň bada-bat onuň elýeterinden uzakdadygyny ýatlaýaryn. Horjuny bolsa men indi ikinji gezek ahmal galmazlyk üçin gözümden salmaýardym, tüpeň ýa-da şuňa meňzeş eline düşen bir zat bilen özümi urup ýatyrmaga bolsa, aňsat onuň bogrunyň ysmajagyny pikir edýärdim. Biz ýola çykan mahalymyz Hywa tarapdan süňňüne çöl otlarynyň ysny siňdiren, şeýle-de biraz ýalyn gatysykly sähraýy şemal öwürýärdi. Gara garasalar bölek-bölek bolsup, pasyrdasyp biziň depämizden uçuşyp gelýärdiler. Güýz düşeli bäri şöhlesi kemelip, täsiri

azalyp ýören Gün lowurdap, şahdaçyklyk bilen biziň depämisden çöle ser salyp otyrды.

Aýnabadyň gopduran harasady ýadyma düşýänligi üçin, bir tötänlik bilen kükregime niýetlenen okuň elimden degmedik halatynda, özümiň häzir çöli synlamak bagtymdan hemişelik düwne boljak ekenligimi ýatlaýanyň üçin, häzir maňa çölüň bu görnüslerini synlamak hem oňa guwanmak ýakymlydy. Şeýle-de başyň dik mahaly dünýäniň hany-manyna şarik bolup ýaşamagyň gowudygy hakda, Zelili şahyrdan cen tutup: «Goýsalar, bu ýagty jahan ýagşydyr» diýip oýlanýardym.

Takyrdan çykan ýerimizde, bize töweregine sygyrlaryny pytradyp oturan çopan gabat geldi. Çopan hor ýüzüne neşän reňki ornan, ýörän mahaly bir aýagyny agsap alýan, geçi sakgal adamdy. Ýaşy uly hem bolsa, bizi görüp onuň özi ilki salam berdi. Soňundanam: «Nasyň-a ýokdur, halypa?» diýip, çylpykly gözlerini ýumjukladyp, pukara bolup meniň ýüzüme seretdi.

– Ýok – diýip, men bu bendä delalatymyň degmejegini ýatlap, kibtimi gysdym.

– Temmäkiň bolsa-da bolar. – Ol baş barmagyny bir ýere jemläp, alsamam, ine, şundan kän almarny diýen äheňde çümmüginini görkezýär. «Ýok» sözi ikinji gezek gaýtalan mahaly, onuň ýüzüniň has-da agramlanyň görýärin.

– Onda tirýegem ýokdur sende?

– Ýok, men bineşe, agam.

– Onda, inim, bolanyň görä şu heleýiňem almaly däl ekeniň! – diýip, çopan Aýnabada tarap baş atyp, maňa kejiğýär.

– Ýaşuly, siz Halyk sopy diýen birin-ä tanaýan dälsiňiz?

– diýip, men yzyna öwrülip gidibermekçi bolanda, ondan habar soradym.

– Şol geçen ýyl kesellände it etini iýip açylan Halykmy?

– diýip, çopan bize tarap öwrülýär.

– Ončasyny biljek däl, ýaşuly!

– Sen bilmesen, biz bilýäs – diýip, ol meni Halygyň bir ýakynydyr öýdüp, menden neşe ugrundan zat alyp bilmedigine jany ýanyp, kinaýa bilen onuň üstünden düşüp ugraýar. – Seniň ol sopuýjygyň Hudaýnazar balaň sary köpegini Öwez neşä soýduryp iýdi. Onuň şeýdenini oba bilýär. Men indi onuň bilen toý-sadakada hem ýoldaş bolamok. Şuny senem esidip goý!

Maňa diňe häzir bu bendäniň akylynyň hem biraz kem kakýandygy mälim boldy. Indi bir ýol bilen munuň göwni tapylaýmasa, ol maňa «hä» diýmese gerek. Men onuň ýanyna sorasyp-idesmek üçin, ýagdaýy bolsa iberip, Halygyň öýünden habar tutdurmak üçin sowlupdym. Özüň gitmekden kimdir biriniň üsti bilen habar tutmak meniň üçin has amatlydy. Gidäýenimde-de Aýnabady hem ýanym bilen alyp gitmeli boljakdym. Ony bu ýerde galdyryp gitmäge bolsa, onuň goýan ýerimde garasyp oturjagyna mende ynam ýokdy.

– Me, ýaşuly, nas alarsyň, ýol ugruna bolsa, Halygyň öýüne degersiň, onuň öýünde myhmanynyň baryny-ýoguny bilersiň – diýip, oňa birnäçe pul uzadýaryn. Ýaşuly pullary alyp, gysymyna gysyp durşuna, oba gidip gelmek üçin maňa sygyrlaryny tabşyryşdyryp ugraýar.

– Sygyrlara göz-gulak bolmalysyň ýöne! Özüňem oba taraprakda bolgun. Garnyny doýursa gaçyp-tezeni tapylar. Suhanyň sygryny bolsa hijem gözden salmagyn. – Ol soňra elini uzadyp özge sygyrlardan saýlanan bir şahsyz kelek sygry maňa görkezýär.

– Sygyrlaryňdan nadyňç bolma. Olary gaçyryp-tezdirmen. Bozdumanyň önünde olaryň gaçyp-sypjak ýeri bolmaz – diýip, men ony arkaýyn etmek üçin münüp oturan atymyň boýnuna kakýaryn. Ol meniň sözümi göwnüne jaý edenson, elindäki kirli düwünçegi ýerde ýatan taýagyň gapdalyna atyp, sygyrlaryň arasyna goşulyp otlap ýören eşegini kowalap tutup, howlukmaç ýola düşmek bilen boldy.

Gün öyläne sanan uçurlary çopan aňyrdan eşegini debsiläp geldi. Häzir onuň keýpi kökdi. Onuň neşesizlik beladan dynandygyny duýmak kyn däl. Agyr durmuşyň möhüri galan ýüzi öňküsine görä biraz ýagjaryp täzelenipdir. Ol maňa nasly agzyny pakgyldadyp durşuna, özüniň ilki bir neşekesiňkä baryp, birki baş tüýdük soranyny, soň Halygyň öýüne barsyny, onuň Sapardurdynyň ganjygyndan bolan itiniň täzesi çykyp haý-küş edýänçä, özüni öýe golaý goýbermändigini aýdyp, gerekmejek derejede jikme-jik maglumat berip ugrady. Maňa diňe birsalymdan soň Ahmet aganyň Halyklarda düşläňdigi, ondanam atlanyp, Halyk bilen goňsy obalaryň birine gidendigi belli boldy.

– Haý, ýoldaş-a saýlap beren eken-ow – diýip, men hyýalymda Arnageldi agadan nägile boldum. Ýa-da töwekgeliň işini taňry oňar edip, Aýnabady hem alyp, niredesiň Hywa diýip, Ahmet agany bolsa, nätse-seýtsine galdyryp gidibersemmikäm?! Indi, goý, onuň özi bizi gözläp tapsyn. Ýoly men ilden soramaly däl, bu ýol meniň alty ýyllap torç edip gatnan ýolum. Pikirim düýeden düşüp, töwerege aýlanyp, gelip ýene-de düýä münen Aýnabadyň töwereginde aýlanyp öwrülýär. Maslahat kelte bolmaz ýaly şuňa-da sala salaýsammykam diýip, özüme geňeşip görýärim. Şol arada seýdäýsem, Aýnabadyň: «Hä-ä, indi büý-ä gaçaryny tükedip, syrtyňy çöpe diredi-ow. Garry köpek muň hut hakyndan çykdy-da» diýip, böwregini bökdürüp, oýlanaýmagynyň ahmaldygy ýadyma düşýär. Soňundanam ýene muňa syr bildirmezlikden gowusy bolmaz diýen karara gelýärim.

Häzir men keýpihon çopan bilen ondan-mundan gürrüň edip durşuma, alasarmyk bir pursady başymdan geçirýärdim.

* * *

Biz gijäniň bir wagtyňa çenli ýol ýöräp, ýadap, düňderilip oturan goýun guýruk depäniň ýeňsesinde, şemaldan sowarak orny peýläp, birsalym aýaklary uzyn salyp, dem-dynç almak

niýeti bilen goşumyzy düşürdik. Bu ýerden oba hem bir çakrymdan uzak bolmaly däl. Biri-birlerinden beleň alsyp, üýrýän itleriň gowurdylary kemsiz eşidilýärdi. Eşekler içigişip-içigişip aňňyrýardylar.

Ir ertir meni Aýnabadyň basyksy sesi oýardy.

– Magsut, tur!

«Haý, bu gyrnajyg-a meni öz günüme goýjak däl-ow». Aýnabadyň sesini eşidip, meniň ilki kelläme gelen pikir şu boldy. Onuň kükregime tüpeň çenäp, dyzanyp durşy gözümiň önüne geldi. Gözümi açmazdan ön, ýaragymy goýan ýerimi – ýassygymyň aşagyny ýatlap, indi bir soňa galaýmaýyn diýen pikir bilen bada-bat şol ýere elimi urdum. Howsala bilen gözümi açan mahaly Aýnabat beýle ýanymda bürenjegiň arkasyndan özüme seredip, bir habar bilen meniň turaryma garaşyp duran ekeni.

– Turuň!

– Hä, näme?

– Tejen aýagyndan birki sany atly-düýeli adam göründi.

– Bize tarap gelýärmi?

– Hawa.

Aýnabadyň elini uzadan tarapyna sereden wagty, ýapyň ýüzünde besse-besse bolşup özüme tarap inip gelýän aýak yzlaryny gördüm. Hüsgärligi elden bermeli däldigimi ýatlap, horjunyň düýbündäki okly düwünçegi ýanyma alamsoň, Aýnabada gozganman şu ýerde, goşuň ýanynda bolmagy tabsyryp, özüm awuny cemeleýän awça meňzäp, ýapa ýarmaşmak bilen boldum.

Üç-dört adamlyk, iki düýeden, üç atlydan ybarat çaklaňja kerwen ýeriň pesi bilen öz maýdalyna ýöräp gelýän ekeni. Kerweniň önünde iki sany atly atlaryny ýanaşyk sürüp gelýär. Häzir bu ýerden görünmese-de, yzdan gelýän düýeleriň owsary şol iki atlaryň birisiniň tirseginde bolmaly. Düýeler atlylaryň inen yerinden inişip, çykan yerinden

çykysyp gelyärler. Yzdan kiçijik bölegi jemläp gelyän atlynyň öň ýanynda ýene-de kimdir biriniň yranyp gelsi gözüme ilýär. Önden gelyän iki atlynyň özara hümrüdisi barha maňa golaýlaşýar. Yzdaky atlynyň önüne düşüp gelyän pyýadanyň eliniň baglydygyny gören mahalym, maňa onuň bu atlylaryň jany agyrjak adamsy dældigi, şeýle-de atlylaryň özleriniň hem oňly adamlar dældigi aýan bolýar.

Güýç deň däl, eger mümkin bolsa, bu adamlara degmeli dældigim hakynda, özünden güýçlä duşarsyň diýip, dileg bilen gapdaldan geçirip goýbermelidigim hakynda, gapyllykda bir zat edäýmeseň, bir ýapa ýaplanansonlar, üç adamyň bir adama per bermejegi hakynda oýlanýaryn. Atýsan bolup Aýnabady elden aldyrsyň diýen pikir kelläme gelyär. Şu pikirlerden soň men birhowa öz ýanymdan atmalý däl, görünmelem däl diýen netijä gelyärim. Atlylar tarapa seretdirip, çemeläp goýan tüpeňimi göräýmesinler diýen pikir bilen aşak, özüme tarap çekýärim. Birdenem Ahmet aganyň münen atyny tanap «hih» edip içimi çekenimi duýman galýaryn. Yzdaky düýäniň tirkegi şol iki bakan çaykanyp, ýola sygmaýan ýaly gelyän onuň özi bolsa näme. Häý, bagtygara, sen mundan çykdyň-ow diýin oýlanýaryn. Bu bolup gelsini görüp oňa meniň nebsim agyrdy, ýolboýy eden kinämi hem bada-bat unutdym. Meniň ýaplanyp ýatan ýapymyň ýüz, ýüz elli ädimliginde şuna meňzeş ýene-de bir ýapy bardy. Nysana almak üçin men öz oturan ýerimden ol ýeri amat bildim. Süýsenekläp aşak indim-de, sil köwen çukuryň içi bilen ýöräp, barybam şol depäniň ýeňsesine ýaplandym.

Tüpeň sesi ümsümligi endiretdi. Zähresi ýarylan atlaryň hersi segreşip özlerini bir ýana zyňdylar. Atlylardan birisi bada-bat özüni atdan ýere oklady. Ikinji birisi bolsa atynyň boýnundan gujaklap, soňundanam sallanyp nirä giderini bilmän ters aýlanyp duran boz atyň aýak astyna düşdi. Ilkinji atylan okuň ýerine düşendigi diňe şundan soň mälim boldy.

Duran-duran ýerlerinden goranyşa geçen beýleki iki atly ýerli-ýerden ok atysyp, meniň bilen garsylykly söweşe geçdiler. Töweregi yzly-yzyna atylýan tüpeň sesleri eýeledi.

Men öz ýatan ýerimi okuň has köp gelýän ýeri hasap edenim üçin togarlanyp on-on baş ädim gapdala göçüm eden mahaly, goşlaryň ýanynda galan Aýnabadyň meniň bolsumy görüp, aýak üstüne galyp ýakasyny tutanyny görýärin. Ol meniň togarlanyp barýanymy görüp, ok degendir öýtdümi, nämemi, ylgaşlap maňa tarap gaýtdy. Ornumy üýtgedip juda dogry eden ekenim, bu ýerde ýaňky öňden gelýän ikinji atlynyň bir egni görünýär. Ol öňi kert ýalpagrak çukuryň içinde commalyp oturysyna, yzly-yzyna öňki ok cykýan ýeri nysanalap ok ýagdyrýar.

Garasylmadyk ýerden cykan ok ony cykgynsyz bir güne goýdy. Ýaragy elinden gaçdy. Soňundanam içinden bir zat tutýan ýaly elleri bilen garnyny gujaklap gark bolup barýanyň sesi bilen gygyryp, çukuryň içinde birsalym iki bakan togarlandy. Bu ýagdaý üçünji atlynyň hem salyny gowsadyp, gonjuna gor guýany belli boldy. Ol ok atmasyny kiparlatman süýsenekläp, gorkusyp bir-birleriniň daşyna aýlansyp, basga düşüşip duran düýeleriň aňysyna çekildi. Garsydan atylan şol oklaryň birisi meniň sähelçe görnen kellämiň depesini, gulpak ýerimiň birini ýalap ötdi. Men yza çekilip ýüzüme inen gany süpürüp, tüpeňiň gundagyna ikilenc ýaplanan wagty, şol Ahmet maýyly süýrekläp alyp gelýän atlylaryň birisiniň howlukmac atyny debsiläp ara açyp, gaçyp barýanyny gördüm. Soňra meniň çemelenip-çemelenip atan oklarymyň hijisem onuň yzyndan ýetip bilmedi.

Düýeleriň ýanynda atlaryň diňe birisi, eýerine düýäň owsarynyň bir uýy berkidilen at galdy. Atlaryň beýlekileri bolsa şol gaçan atlynyň yzy bilen ümdüzine tutduryp gaçyp gitdiler. Apyla-sapyla sowlanson, men düýeleriň bäri ýanynda uzalyp ýatan Ahmet aganyň halyndan habar almaga geldim.

Beylerägimde çägäni dyzanaklap oturan Aýnabat hem şundan soň ör turup, meniň yzyma düşdi. Ahmet aga ýolda görgi baryny gören bolmaly, onuň ýüz-gözünde gan-pet galmandyr. Süýri uzyn tüýi düşüp ugran kelläniň telim ýeri güberip çişipdir. Ol özüni bilýän-de bolsa, wagty bilen agyz-dile gelip bilmän ýatdy. Onuň suwsuzlykdan çişen dili owurdyna sygman agzyndan çykara gelen ekeni. Men suwsuzlykdan diliň çişýänini eşitsem-de, bu güne çenli beýle waka bilen ýüzbe-ýüz bolup görmändim.

Ahmet agany getirip, düşekde ýatyranymyzdan soň, Aýnabat bir esgini ölläp, onuň çaňsyran dilini, ýüz-gözlerini süpürişdirdi. Men haýal etmän, aýak üstünde bolanlygynda Ahmet aganyň bu işi özüme ynanmajagyny ýatlap, oňa çay bermek niýeti bilen tüñçeleriň aşagyna ot ýakdym. Tüñçeleriň gyzaryna mähetdel Aýnabat olaryň birini alyp, ellerini cyzgady-da, Ahmet aganyň çişen dilini ýuwmaga oturdy...

Sowasdygym saýy meniň tenimdäki ýaralarymyň ikisi iki ýerden agyryp ýüregime düşüp ugrady. Bir çökemsoň, wagty bilen ýerimden galasym gelmedi. Ony getirip, muny äkidip Aýnabada kömek edesim gelse-de, soňra meniň hiç zada gurbum çatmady. Aýnabat hem meniň bu halymdan habarly ýaly ýumus bilen ýüzlenmedi. Ähli işleri galyp-gopup özi edişdiriberdi.

Ahmet aganyň dili ikinji tüñçe boşaberende kem-kemden öz kaddyna gelip ugrady. Ol birki owurt gyzgyn çay owurtlap, bazyk-buzzuk ol-bi sözüň başyny çatyp ugran mahaly, töweregi Günüň tomusdaky ýaly ýiti şöhleleri eýeläpdi, meniň ýaralaryma bolsa diňe şundan soň Aýnabadyň eli ýetdi. Ol meniň kellämi gan köp gitmezligi üçin ot goýup saran wagty mana ýene bir gezek onuň ak boýnuny, şol uzyn boýnuň töwereginde bulaşan çokul saçlary görmäge, saçlaryň arasyndan göterilýän ýakymly ysy ysgamaga maý boldy.

Ahmet aga çay içip, biraz agyz-dile gelensoň, özüniň nädip bu adamlara gabat gelip ýörsüni ýatlady.

Birki aýlykda dosty Halyk oňa: «Gelip git, bu ýerde bir sen tap dul maşgala bar, bizem heleý bilen onuň ýanynda seniň tarypyňy ýetirdik, ol özümem bir görüp, sonuň bilen gepleşip sözleşip göräýsem diýýär» diýip habar eden ekeni. Ol biziň ýanymyzdan gidip, göni şol dostunyňka barypdyr. Ahmet aganyň öz aýtmagyna görä, ol bu gelinli habary Arnageldi aga hem aýdypdyr. Ol bolsa Ahmet aga: «Beýle bähbidiň bolsa onda ondan galma, ýolugra ondanam habar alyn geçäýerler» diýip, ony meniň ýanyma goşupdyr. Hem: «Indi, zaluwat, heleý alsaň, berkrägini al, özüňi öldürmän, ölmez ýalysy bolsun!» diýip degşipdir. Dosty Halyk: «Ejiziňi bir görüp geç!» diýip, onuň göwnüni bölmedik bolanlygynda, Ahmet aga ol gelni näçe göresi gelse-de, sabyrlylyk etmegi, onuň ýanyna Hywadan geliş ugrumyza barmagy, eger şol durmuşa çykjak zenan özi bilen gitme hyýaly bolsa sonda ony alyp gidibermäge-de amat boljagyny göz önünde tutan ekeni. Elbetde, ol bu pikire ýapyda oturyp men bilen eden maslahatyndan soň gelipdir. Eger şol gezek men sähel gowşak duraýan bolanlygymda, onuň maksady Aýnabady şu ýerde kimdir birine çatyp, soňam başa gelenini görüberdik-dä diýip, öz gerek daşyny gola salansoň, meni yryp, yzyna dolanyp gaýdybermekde ekeni. Entek belli bir zadyň ýoklugy üçin, şeýle-de ol zenan «Maňa munuň ýaly är gerek däl» diýäýen ýagdaýynda, saýat hökmünde meni görende, soňundan utanmazlyk üçin, tä bu hyýaldaky pikirler hakykata ýakynlaşança, Ahmet aga bu matlabyny menden syr hökmünde gizlemegi niýet edinen ekeni. Diňe şu gurrünlerden soň, onuň ýolboýy kakynyp-silkinip, ýigitsiräp gelmeginiň sebäbi maňa düşnükli boldy. Men bolsa onuň eselip bolubersini synlap, «Garry oýnasa gaý turar» diýenleri bold-ow büý-ä» diýip, onuň, pikirleriniň Aýnabadyň

töwereginde pelesañ urýanyny çak edip, öz ýanymdan oňa münküir bolup gelýärdim.

Ahmet maýyl bilen onuň dosty Halyk öz saparlarynyň, ýerine düşendigini ýatlasyp, hoş bolsup yzlaryna dolanyp gelýärkäler, duýdansyz gamyslyda iki sany adam olaryň gapdalyndan çykyp ýarag çenäpdir. Ahmet aga okuna-ýaragyna ýetmäge pursat bolmandyr. Habar soralan mahaly, Ahmet aganyň Pendilidigi onuň gepinden-sözünden mälim bolupdyr. Olar öz ugurlarynyň hem şol tarapadygyny ýatlasyp: «Bir öwrümde ýol kesmäne gerek bolaýmagy mümkin» diýen pikir bilen onuň elini baglap kerwene tirkäp, özleri bilen alyp ugrapdyrlar. Halygy bolsa şol ýerde artyk saýat hökmünde urup, janyny öçüripdirler-de, eltibem gamyslyga süsdüripdirler. Men onuň gürrüňini diňläp otyrkam: «Ýasuly, häli bize gabat gelmedik bolanlygyňda, Pendä bizden öň irgözinden dolanyp baraýjagam ekeniň» diýip, onuň çetine degesim geldi. Ýöne onuň şuglasy öçüşen gözleri, gany gacyp solugyşan ýüzi juda armanlydy hem naýynjardy.

Ahmet aganyň tapsyzlygyny, özümiň hem argynlykdan ýaña gaçaryny aldyran möjege meňzeýändigimi, şeýle-de ýanymyzda eýesiz galan, ýola gerek bolmajak üsti ýükli düýeleriň hem bardygyny ýatlap, ýoly wagtlaýynça dowam etdirmegi goýbolsun edip, ýakyndaky – çem gelen obalaryň birine birki günlük dem-dynç almak üçin sowulmagy ýürege düwdüm.

***

Baran obamyzyň Oba şura başlygy bilen duşuşanymyzdan soň, onuňkyda goş ýazdyryp, biz şol günüň özünde Ahmet aganyň dosty Halygyň gözlegine çykdyk. Oba şura başlygy öz ýanyna alan adamlaryndan başga-da iki sany aksakaly, tap bilen hökmünde ata çykaryp, bu şum habary ýetirmek üçin Halygyň obasyna ýollady. Ýöne Halyk şol gezekdäki

iki adamyň eltip gamsa süsdüren ýerinde ýok ekeni. Golaýdaky obadan habar tutulanda, onuň kimdir biri tarapyndan görüp oba eltilendigi, ol ýerde hem onuň kimdigi tanalyp, dogan-garyndaşlaryna: «Biz şeýle adam tapdyk» diýip habar edilendigi, şeýle-de ony äkitmäge gelenleriň arasyndan bir ter gara sakgal adamyň: «Olar iki bolmalydylar, beýlekisiniňem jesedi şu golaýda bolaýmasyn diýip, ýany bilen getiren adamlaryna gamyslygy gözledendigi, hiç derek tapmanam: «Gören-eşiden bolsa, habar beriň, özüimiz eýesidiris!» diýip, sargap gideni belli boldy.

Biz bärden bir süri atly bolup baran mahalymyz, oba bir gije öýüne myhman bolan Halyk pahyry eýýäm öwlüyäde ýer-jaý edip gelen ekeni.

Hana-da biz ýagdaýymyzy aýdyp, Halygyň ýas düşeginden turmakçy bolan mahalymyz, başy köne çabytly gartasan aýal bilen ter gara sakgally ýaşuly içerik girdi. Başy çabytly ol zenan Halygyň aýaly ekeni.

– Nursoltan... biz-ä yüzügara bolup geläýendiris – diýip, Ahmet aga ony gören çagy dostuny ýatlap, damagy dolup hamsykdy.

Zenanyň aglamakdan ýaňa çişen gözlerinde gözyaş buldurady. Ol birsalymdan soň özüni dürsäp: «Aý, nätjek-dä, Ahmet, bu-da bir boljak işdir-dä» diýip, çäresiz adamyň armany bilen sözlerini gözyäsa garyp gürlledi.

– Nätjek, gaýrat et, Nursoltan! Gör, men nämelere sebäp bolup ýörün... Soňky sözleri aýdan mahaly ýene-de Ahmet aganyň sesi sandyrady.

– Boljak zada çäre bolmazmys. Işi gaýdany düýňň üstünde it ýararmys. Kysmatydyr-da onuňam. Dostuňy ýatlap, gözläp gelipsiň, taňryýalkasyn. Ol bende: «Ahmet» diýip, seni iňňän gowy görerdi. Dostum ýok diýip, bizi ýadyňdan çykarma, özi bolmasa men bar, çagalary bar, bizi ýatlap gelip dur! – Zenan bu sözleri howlukman her söze minnetdarlyk äheňini berip aýtdy.

Turup ugrap baryarkak, men oda süsdürilen tüñçeleriň beýleräginde üç adamyň arasynda aýbogdasyny gurap, ýarty petiri bir dyzynyň üstünde goýup tamsanyp oturan adamy tanadym. Ol şol bize birki günlükde duşan çopandy. Çopan meni görüp, şol gün meýdanda neşesizlikden azarlap ýörkän Halyga diýen sözlerini ýatlap utanaýdy öýdýän, ol hamala men millete ýüzlenip, «Adamlar şüý-ä şol gezek şu sözleri aýdypdy, tutuň ony» diýäýjegim ýaly müýnürgäp, aşak bakdy-da, meni görmedik bolup, tä biz atlanyp, ugrap gaýdýançak başyny ýerden götermän oturdy.

Biz gelen ýolumyz bilen ýene-de yzmyza, Aýnabady galdyryp gaýdan obamyza dolandyk.

***

Bu kyrk-elli öýlüden köp bolmadyk obajykda galyp, birki gün dem-dync alanymyzdan soň, biz ýene ýola düşermen bolduk...

Üsti ýükli düýeleri Oba şura başlygy inçemikden gelen uzynak, gyz ýaly ýumsaksy ýigit Tejen şäherine äkidip geldi. Onuň ýany bilen bizden habar soramaga gelen iki atly gelen çagy, bizi öz ýanlary bilen şähre äkiderli görünse-de, meniň ýanyma berlen kagyzlary okaşdyransoň, bir-birleriniň ýüzlerine seredişip daş çykdylar-da, bizsiz ýerde maslahatlaşyp, maslahaty bisirip geldiler. Resminamalary yzyna gaýtaryp: «Ýol bolsun!» diýişip gitdiler.

Aýnabat ugramagymyzdan bir gün öň öýüň gapdalynda oturyp, öý eýesi garryja aýalyň beren gabynda meniň hem Ahmet aganyň geým-gejimini ýuwup, soňundanam ýuwan geýimleri küdäniň töweregine aýlap serişdirdi. Saçyny ýuwup darandy. Ýola taýynlandy.

Oba şuranyň ejesi gazak ýüz, bili бүкүlip ugran, ýüzünde gasyndan ýaña barmak basara ýer galmadyk süýji dilli aýaldy. Iki dyzyny gujaklap oturan wagty ol aýal her

gezek birçak ýagys ýagyp durka, bagda ala gury ýapraklaryň arasynda gören süllümbaý ezilen biçäre kepderini meniň ýadyma salýardy. Ol biziň hemmämize «hanym-janym» diýip ýüzlenerdi. Öýüň asly pukara bora çemeli, onuň içinde halydyr halyça ýaly zatlaryň düşnügi ýokdy. Ol diňe birsydyrgyn üsti sürlen keçeler bilen ýetne-ýütne basyrylypdyr. Ortada tegelenip oturan ojak bar. Garry her gije sol ojaga ilki düýe gumalagyny salýar, ol ýagsy tutaşandan soň bolsa köz bolar ýaly onuň içine töňňeliräk odunlardan atysdyrýar. Gijesine oba şuranyň öýünde Aýnabat bilen garryja aýal hem Ahmet aga ikimiz dört bolup ýatýarys. Şura baslygy bolsa, biziň giňişräk ýatmagymyz üçin, gidip başga bir öýde ýatyp, irden biz bilen çaylaşmaga gelýär.

Ertir ugrajak günümüzüň agşamsydy. Biz irgözinden ýatyp, ertirem säher-säherler turup göterilmegi niýet edinip ýorgana giripdik. Ahmet aga ýene-de menden öň uka gitdi. Meniň bolsa günortan birneme irkilenim üçin häli-bärde gözüme uky gelmeýärdi. Pikirim Pendini, Hywa ýoluny köwsarlap aýlandy. Öýleriň töwereginde daňlan sygyrlaryň agyr hossuldysyny, gümür-ýamyr edişip golaýdan ötýän adam seslerini eşidip ýatyryn. Haýsy ýoldan gidiläýse, amatly bolaýarkan diýip, ýatan ýerimde Tejen aýagyndan çykyp, Daşoguz üstünden inýän ýoly, Ata guýynyň üstünden gecip, Köneürgenjiň ilatly mülküne aralaşýan ýol bilen deňeşdirip görýärdim. Biziň ýüzümüz birinji ýola tarapdy. Men Ata guýynyň üsti bilen gidilende azyndan iki gün ýol utup bolýandygyny, şindi Pendiden çykyp ugramankam göz önünde tutupdym. Ýöne düýnki gürrüňçilikde ýagdaýa belet adamlar häzir ol töwerekde gazak hem türkmen galtamlarynyň güýç jemleýändiglerini aýdyp, hemem Ahmet aganyň atyny münüp gaçan ahmyrly adamyň hem sol ýoldadygyny ýatlaşyp, bize Ata guýynyň üsti bilen gitmegi goýbolsun edip, beýleki ýol bilen gitmegi maslahat beripdiler. Bu maslahat sol wagt meniň göwnüme jaý bolupdy, şeýle-de bolsa, bu

adamlaryň arasynda hem biziň maksadymyzy anyk bilmeli däl adam bar bolaýmasyn diýen pikir bilen: «Aý meniň üçin-ä parhy ýok, ikisem öz belet ýolum, giňişlige çykylandyň, muny ýoldaşlarym bilenem maslahatlaşyp göräýerin, giňişligini almasa, türkmen aga dara-direlikde pikirini jemläp bilýärmi näme» diýip, oýunlyga salyp, olaryň ýanynda belli bir çöpüň başyny bogmandym.

Hakykatdanam, beýleki ýoldan gidiläýse, kem bolmajak ýaly. Bir-ä Aşgabat-Kükürtli aralygyna gatnaýan kerwen bolmaly, şolara dagy gabatlaşyp, ýoldaş bolup bolsa, ýoluň köp bölegini köpçülik bilen geçmek mümkindi. Onsoňam ondan aňyrdan näme ýol bar. Takyra düşüp, ulaglary ykjam durup haýdasaň, birki günde Hywa baryaň.

Gijäniň bir wagty, öý eýesi garry aýal bilen Aýnabat pýsyrdasyp gürleşen çagy hem men heniz uklamandym.

– Gyzym, ýatdyňmy? – diýip, garryja aýal gapdalyna – Aýnabada tarap öwrülip pýsyrdady.

– Hä?

– Turuzaýdymmy, kösek?

– Näme, ene?

– Oglum, saňa bir zat aýdasym gelip, aýdybilmän ýörün-dä men...

– Aýdyň, ene!

– Tüweleme, sen bir elli-golly masgala ekeniň. Saňa synym oturdy, gyzym. Göwnüňe jaý etseň, sen maňa gelin bolaýsaň nädýä. Meniň oglumy bolsa sen gördüň, kösek! Öleniň yzynda ölüp bolýarmy, näme? «Öli arslandan diri syçan» diýildigem bardyr, dünýäm. Sen ene-ataňa gowuşsaňsoň hem, hemişe öýüňizi alyp oturyp bilmersiň. Kimdir biriniň ojagynyň başyna barmaly bolarsyň.

Garryny diňledigimçe, meniň kejebäm darykmak bilen boldy. Ýüregimiň urgusy üýtgedi. Özümiň oýadygymy bildirmezlige çalsyp ýatysyma, Aýnabat bu kempiriň hajyk-hujugyna maýyl bolup galaýmabilse ýagşydyr diýip,

howsala galdym. Ony öz elim bilen getirip, bu ýerde ojakbaşı hökmünde galdyryp gitmek, onda özümiňem göwnümiň bolany üçin, maňa juda ýokuş degjekdi. Aýnabat wagty bilen garra jogap gaýtarmanson, men bu gürrüňler ýene-de onuň ýarasyny täzeländir, ol häzir sessiz gözýaş togalap, geçmişini ýatlap aglaýandyr diýip oýlandym. Dogrudanam, geplän wagty onuň sesi sandyrap çykdy.

– Ýok, ene. Men munda galmaýyn... Ol meniň ýeke-täk görüp-duýup, söýüp-synyp bilmeyän elýetmezimdi...

– Onda özüň bil, gyzym!

Şunuň bilenem maňa birsalym otly köýnek geýdiren hemem tükeniksizlik bolup görnän gürrüň şu ýerde tükendi. Ýüregim ýene-de ýerine geldi.

***

Daňyň ümüs-tamsynda biz ýene-de niredesiň Hywa diýip, ýüzümüzizi ertire tutup ýola düşdük. Çöl dymýardy.

Biz ýadaman, öz ýapy-ýagdaýymyz bilen göçüp-gonup gidip barýarys. Obada däri-derman edileni bäri, meniň elimiň ýarasy indi sorkuldap agyryp, azar bermesini goýupdy. Kelläme düşen ýeňil ýara bolsa diňe bitermen bolup gijeýän wagty meniň ýadyma düşýärdi. Her gezek men töwerekde syn saklan mahaly, şol bir göterilen ýerinde hemişelik doňup galan çäge depeleriniň tolkunlarynyň ýolda syrgyna galan düýelere meňzäp oturandyklaryny görýärdim. Şeýle-de daş-töwerek häzir ýazyň bir gününü ýadyňa salýardy. On-onki günlükde yzly-yzyna tapgyr-tapgyr ýagan ýagyşdan soň meýdana ot örüpdür. Güýz şeýle gelende, mallaryň ýylynyň gelýändigini meniň ýadyma düşýär. Goýunlar güýz içe bir gök çaykaýsa, onsoň gys onuň topugyndanam bolmaz diýip oýlanýaryn. Mahal-mahal bolsa atymy gorduryp, kerwenden saýlanyp gidýän-de, bir alaňa çykyp, del adam ýokdur-da diýen pikir bilen töweregi

synlaýaryn. Soňra bolsa meniň nazarym ýene-de goňurymtyl ýaşyl öwsüp oturan meýdanyň içi bilen gelýän Aýnabatly kerweni tapýar. Kerwen şonda her gezek maňa ýeri gyratlap hatara uçup gelýän guşlary ýatladýar.

Ahmet aganyň indi öňki keýpi ýokdy. Onuň küý-köçesi dostunyň ölümidi. Ol bu ölüme özüniň sebäp bolanyny ýatlap, müýn çekýärdi. Düýn ol Halykdan gürrüň çykanda: «Wah, ol neresse bilen menem öläýen bolsam bolmaýarmy?» diýip ahmyr etdi. Soňundanam onuň bilen Pendi çölünde goňşy bolup, mal bakyp gezen ýyllaryny ýatlap oturdy. Ahmet aganyň Aýnabada bolan gatnaşygy hem göz-görtele üýtgedi. Indi onuň nazarynda «Wah, şujagazy bir maňa bersediler» diýen many ýokdy. Indi ol Aýnabada ýüzlenen mahaly, oňa «Gyzym» diýip ýüzlenýärdi. Hem şol gezek dilini ýuwup, eden delalaty üçin ondan minnetdar bolýardy. Şeýle-de onuň dili mese-mälim süýjäpdi. Hamala, Aýnabat şol gezek Ahmet aganyň ähli gerekmejek sözlerini dilini ýuwan çagy ýuwup aýrana meňzeýärdi. Ahmet aga her gezek tüňçeleri dolduryp, ot ýakdygy, oduň başyny Aýnabada berip, özi ýeňsä çekilýärdi. Çygda oturmazlygy, oturjak ýeriňe çöp-çalam goýmagy, ýogsa guragyry ýolugyp, köseniljegini ýaşuly hökmünde bize wagyz edýärdi. Onuň käbir hereketleri bolsa, beýhus dermany ysgap, şindi ondanam açylp ýetişmedik adamyň hereketlerine meňzeýärdi. Ol diňe dosty Halyk bilen özi üçin baryp gören gelinligi hakynda gürlän mahaly, gaýgy-hasraty unudyp, ýene birsalym öňki kaddyna, öňki Ahmet maýylylygyna öwrülip bilýärdi.

«Halyk ilki söz aýdyp baranda, ol gelin «Ýigidi bir görsek, gujaga salar ýaly zatmykan ol?» diýipdir. – Ol ilki beýleräkden başlap, meniň ýanyndan gidibermezligim üçin gürrüňi gyzykdyrýar. – Öýüne barsam: «Ýör, seni bir soňa görkezeýin» diýip äkitdi-dä, neresse. Ha, Halyg-a oguldy-la... Ine, sürüp barsak, ýekeräk oturan gara öý, päp-päkize içeri. Suw kädiler diýermin, ýatylýan ýassyk-düşekleri diýermin,

hut ojaga salynjak odunlara çenli ähli zat öz durmaly ýerinde saýhal-haýhal bolup dur. Içerini synlap, içimi gepledýäriň. Işiňe-hä ygtyýar ekeniň welin, özüň nähili zatkaň? Her halam bolsa görmedik maşgalaň-da, böwrüňi diňledýär. Ýamandan elli bizar, her kime-de ýetdirse, gowy gerek. Hem şol oturysyma mykraz-müçenegim bilen murta-sakgala nagdyn timar berenimi gören keşmerimi gözümiň önüne getirip oýlanýaryň. Biz iki sakgally bolup baran mahalymyz gelin öýde ýok ekeni. Eli kündüklü küdäniň arkasyndan owsanaklap gelýän garryja kempir, biziň habarymyzy ilki, ana, şol aldy. Onuň indi uzak eglenmän gelmelidigini aýdyp, bize girip öýde garaşmagy mürähet etdi. Ol goňsy aýallar bilen bir ýere ogul gutlamaga giden ekeni. Ine, birsalymdan golaýda aýal sesi eşidildi. Inim çümsüldäp gitdi.

– Bize myhman gelen ýaly-la. – Mylaýym, ýakymly ses. Ol gapysynda biziň gaňtarylgy duran ulaglarymyzy görendir. Öz ýanymdan ýene-de, sesiň-ä sypalabermeli ekeni, özüňem sesiňe meňzeş bol-da, Taňrym, diýip dileg edýäriň. Birsalymdan içerik bir ortamyýana, türkmen bugdaýyň nany ýaly göze ýakymly bir maşgala gelip girdi.

– Sag-gurgun geldiňizmi? – diýip, köpügörenligini edip ilki Halyga ýüzlendi, gözüniň gytagy bolsa mende.

– Şükür. Özüňem gurgun oturanmysyň, Ogulsapar – diýip, Halygam onuň bilen saglyk-amanlyk sorasýar. Ýeri gelende bolsa, meni tanyşdyrýar.

– Bu bolsa, Ogulsapar, şol meniň gowy görýän dostum bolmaly.

– Hä-ä... – Ogulsapar uýaljyrap, maňa aşaklyk bilen göz aýlansoň, ýene-de ýer dyrmalamasyny dowam edýär. Men şol pursatda näme diýmelidigimi bilmän, ellerimi owka-laşdyrýaryň.

Ahyryn heleýden maňlaý oňjak-how diýip oýlanýan. Şuny öýe eltip bilsem, öňki iki pahyrdan galan, inimiň

öýündäki iki basdaşja ogullarymy, aýal doganymyňkyda bolýan gyzjagazymy öýe getirip, başbütinlik edip boljagyny, eger islese, bu zenanyň ýetimjelerimiňem, özümiňem maňlaýymdan direjegini pikir edýärin. Arzuw kölüniň içinde başy bitin, içi baş başlyk bagtly öýüm otыр... Men ortada ýazylan saçagyň tör tarapynda, her oglumam meniň bir ýanymda, Ogulsapar bolsa ojak tarapda gyzjagazymyň ýanymda otыр...

Birsalymdan oýlanyp, pikirini jemläň gelin, başyny ýerden göterip, Halyga seretdi.

– Özüň bilýäň, Halyk. Görmedik-bilmedik ýeriňe baráymak ýeňil zat däl. Ýöne bu aýallaryň maňlaýyna ýazylan zat, muňa-da akylm gowy çatýar. Ýörite gelen bolsalar gerekdirin-dä gelendirler. Sen «Ýakyn günlerde geljek» diýip, öňem aýdypdyň. Ýöne hoş diýmänkäm men size, ine, şu zady hem aýtmalydyryn. Dostuň menden bala-çaga umydygär boljak bolsa häzir diýsin, erteki gün bir ýerden bir ýere barlanson bu sözi aýtsa, maňa ýokuş deger. Gizläp oturasy is ýok. Hudaý çaga dogurmak bagtyny maňa bermändir.

Onuň bu aýdýan sözleri meniň üçin täzelik däl. Bu barada men öň Halykdan hem eşidipdim, onuň bilen maslahaty bişiripdim. Şeýle-de ol öň dogranam bolsa, indi aýallaryň dogurmasyz ýaşyna ýetenkirlän aýal ahyryn.

Özümiň üç çagamyň bardygy, olaryňam başga gapylar-dadygy bu aýala bellidigini hem men bilýärdim. Bu zatlaryň hemmesi hakda öz aralarynda gürrüň bolanyny Halyk maňa aýdypdy. Bu bolsa Ogulsaparyň bu gepi hut meniň öz gulagymdan geçirip, başgaça gürlän mahalym, ýüzüme basmak üçin aýdylýan gürrüňdi. Men nä, oylan-oglanjykmy, bu zatlaryň hemmesine düşüňip otырın-a.

– Eý, Ogulsapar, gowy tanamasam yzyna düşürüp, seniň gapyňdan geljekmi men. Eger zenan garamatyňy ırde-giçde

bir ýere atmakçy bolsaň, şu adam, ine, özüňem görüp otýrsyň, tüýs seniň diýen taýyň! Sen ol ýere barsaň, ogully-gyzly, ärlä-öýli başbitin bir maşgala bolýaň. Şol ýetimlere eýe bolsaň, bir bendäniň sönen ojagynda köz bolup bilseň, olaram gerek wagty seniň gadyryňy bilerler. Köp zat onsoňam, öz gylygyňa, inis-çykysy bilşiňe-de baglydyr.

– Ol diýýäniňem-ä dogry, Halyk. – Oýurganyp, bir zatlary ýatlap perişan bolup oturan Ogulsapar Halygyň gepini jaý görüp, ýürekden makullady. – Onda Halyk, siz baş-on günden geläýiň. Men ol-bi zatlarymy, aýal doganlarym bar, olara berişdireýin. Enem-atama-da gitmänkäm bir sadaka bereýin. Ana, onsoň gelseňiz, men bir düýä urarlyk goşum bilen siziň öňüňizde taýyn bolup oturaryn. Şu ýekelikden indi bizaram bolupdyryn, äkitseňiz äkidäýiň meni – diýip, gözüniň gytagyňy ýene-de maňa aýlap goýberdi.

Biz hoş söz eşidip aýagymyzyň ýenläni üçin, on-on baş güne galyp-galman öwrülip geljegimizi aýdyp, gyssagarada bişen naharyň duzuny çala-çula dadyp, ýola düşmek bilen bolýas.

Halygyň yzy bilen gapydan çykyberenimde Ogulsapar:

– Adyňyz näme siziň? – diýip, mana söz gatýar.

– Ahmet, Ahmet maýyylam diýýän bar diýip, menem aýak çekdim. Şeýle bir muň ýaly dara-direlikde pikirimi jemläbilýänem dälidirin welin, sol gezek Ogulsaparyň özüüm bilen ikiçäk birki söz gürleşmekçi bolýanyny aňaýdym.

– Sag-aman gidip geliň onda!

– Dilegiň gowussyn, Ogulsapar.

Biz birek-birege mähir duýgusy bar adamlara mahsus bolan ýakymlylyk bilen gürleşip durýarys.

– Oturan-turan ýeriňizde munda öz ejiziňiziň bardygyny hem unutmaweriň, Ahmet! – Onuň ejiziň diýende, özüni gözüniň öňüne getirýäni belli zat.

– Nesip bolsa, seniň huzuryňa indi tiz dolanyp gelermen, Ogulsapar!

– Gözüň ýoluňda bor, Ahmet!

– Ogulsapar, ýa ikimiz häzir gapyny ýapyp, hasyr-husur töwekgel nika edäýsek nädýä?

Men Halygyň ulaglaryň ýanyňa ýetip barýanyny görüp, inçejik tama bilen Ogulsapara golaýlap gürrüňi çynyr-gadýaryn.

– Ýok, ýog-eý, bolmaz, oglan, il-gün näme gep eder! – Ogulsapar garaşylmadyk bir wakanyň bolaýmagyndan çekinip, uýaljyrap, ýeňsä tesýär. Menem mundan artyk bu ýerde dursam, Ogulsapary özüme erk edip bilmän tutup gujaklaryn, aýň aňy bolmaz diýleni bolar öýdüp, howlukmac gümürtik hoslaşyp daş çykýaryn.

Her gezek Ahmet aganyň gürrüňi şu ýere ýetende, onuň sesi öňküsinden peselip gürrüňiň aýtmasy kyn ýere ýetendigi belli bolýar. Şundan soň ol Halygyň dolanyp gelýärkäler, ýolda degşip aýdan sözlerinden özge ähli zady öz gaýgysy bilen garyp aýtmaga başlaýar:

– Häý, zaluwat, Halyga-da oýun gerek. «Dos, juda heleýsirän ekeniň-ow. Ol ýumry-ýumsak heleýi tas gözüň bilen sorupdyň. Yza galyp, ony ogsap-zadam edäýdiň öýdýän! – diýip degýär.

Soňundan bolsa ol özleriniň aňyrdan gelýänini ilki gören iki ýaraglynyň duýdansyz gapdalyndan zompa çykyp, ýarag çeneýsini, atysyp-capysmaga pursadyň bolmandygyny, elleri baglanyp, bendi bolansoňlar, ter sakgal adamyň münkür-nekir bolup özlerinden sorag soranyny, özüniň pendilidigini ter sakgalyň gepleşilen wagty sözünden aňandygyny, ýol belet hökmünde ýola gerek bolar diýip özüni alyp kerwene tirkeýişlerini, Halygyň bolsa artyk şaýat hökmünde ýok edilişini hesret bilen ýatlaýar.

Yzyndanam «Hälem bagtyma alnymdan siz bar ekeniňiz» diýip, Aýnabat ikimize alkys okaýar. Şeýle-de Ahmet aga özi üçin näçe ýakymly-da bolsa, Ogulsapar ýeňňeli gürrüňi Aýnabadyň ýanynda diline almagy özüne uslyp bilmeýär. Ol

hemişe bu gürrüni yzdan gelýän Aýnabatly düýeden ýagşy ara açanymyzdan soň aýdardy.

Ýolagçynyň bar güýmenjesi ýatlamasy bolar ekeni. Men öz barýan ýolumy hyýalymda öň gören ýolum bilen deňeşdirip görýärdim. Öňler biziň Hywa gatnaýan döwürlerimiz bu ýolda üç-dört kerwene duşulan mahallary hem bolardy. Kerwenleriň hersiniň bir ganatda goş düşürip cilimleşilip, bazar nyrhy, saglyk-amanlyk sorasylýan wagtlary-da az bolmazdy. Bir ýola men söwdagärleriň arasynda ady belli Şöwket söwdagär bilen duşulanda, onuň kejebe bilen gapdalynda göçürip ýören ýigrimi ýaşlaryndaky görmegeý aýalyny hem görüpdim. Ol gelin näz-keresme bolup, söwdagäriň göwnüni götererdi. Söwdadan başga-da lezzetli zadýň – zenan gujagynyň bardygyny onuň ýadyna salardy. Söwdagärleriň birtopary bu bolşy süwümsizlik hasap etseler-de, Şöwket söwdagär muny özüni oňarýanyň edäýmeli işi diýip bilerdi. Şöwket söwdagär ýassyga ýaplanyp ýatan mahaly, yrsarap ýatan syrtlana çalym edýärdi. Onuň tutum-tutum bolşup duran ösgün gara gaslary, sol gaslaryň aşagyndaky tegelek gök gözler, çekilişip duran duluklar ony juda gazaply edip görkezýärdi. Şonuň üçinem onuň perizady kerweniň töweregindäki adamlaryň ýadyna erkek kişidiklerini salsa-da, oňa göwün bölüp seredip bilýän ýokdy. Diňe bir ýola güýçli harasat gopup, başagaýlyk döräp, kerwen bölünende bir ýigit kejebeli ýelmaýany bir öwrümde çökerip, sol gelin bilen iki gije-gündiz harasadyň içinde bir jan, bir ten bolup ýatanmys diýen gürrüň bardy.

Biz mahal-mahal öz mallarynyň yzyna düşüp, göçüp-gonup ýören çarwa obajyklaryna gabat gelýärdik. Ýöne suw, azyk gerek bolaýmasa, aňsat ol obalarda goş düşürmeýärdik. Düşäýdigimiz welin, bendeler myhman hatyraňy saklap, söwüş etmek bilen bolardylar. Nireden gelip niräk barýanymyzy sorasdyrardylar.

– Inimi gelni bilen Hywa gaýynlaryna alyp barýan – diýip, Ahmet aga adaty aýtmaly gürrüňleri aýdysdyryp, olara gümürtik başdansowma jogaplar berişdirerdi. Ugran mahalymyz bolsa, çarwalar biziň ýanymyza gatadylan gaýmak, gowurma, geçi süýdünden taýynlanan sargan bererdiler. Indi biz bu iki sany süýji suwly guýusy bolan «Öwürümlü» diýilýän obajyga ýetip gelýärdik. Bu obada men düşlemän, köne tansymyň saglygyny görmän geçip biljek däldim. Men onuň bilen indi köpden bäri duşuşmandym. Kerwende gatnaýan döwrüm bolsa, her gezek diýen ýaly olaryň öýlerinde düsläp geçerdim. Hywa bazaryndan gerek-ýarak getirip, meniň ol öýüň ýumsuna ýaran wagtlarym hem bolupdy. Ugry bir çay içip, aýaklara dem berlen wagtlary-da bolardy. Biz atlary düýäň aýagyna sürüp gelýäris. Kölege eýýäm atlaryň önüne düşüpdi. Obanyň ilersindäki keserip oturan gum depesiniň üstüne batarman Günüň şöhleleri düşüp, gyzygylt öwsüp selenläp görünýär. «Öwürümlüniň» çetinden giren mahalymyz obanyň töweregindäki şol adaty gören zatlarymy gördüm. Obanyň töweregine pytran düýeler gözýetimiň bäri ýanynda doňan ýaly bolsup durlar. Iki-üç bolup duran ýerlerinde, olar hatara uçup barýan durna çaly m edýärdiler.

Bagtymyza, meniň tansym cölde mal üstünde, bir ýerlerde däl-de, öýünde ekeni. Barsak ol goýunlar üçin ojardan edilen agylyň ol-bu ýerini berklesdirip dur. Ol meni görüp tanap, «Könäni ýatlapsyň-ow» diýip satlygyny ýüzünde mäl m edip, pişesini goýup ýylgyryp, ýanymyza geldi. Onuň gelni hem gapysyndan beýleräkde çöken düýeden düşen Aýnabady görüp, ýanyna gelip, görşüp, ony özi bilen öýe alyp girdi. Bizem baryp olaryň giren öýüniň bir ýanynda ýerleşdik. Aýnabat ejesiniň gapdalynda geň galyp oturan çagajygy «gel» diýip ýanyna çagyran wagty, ol ýadyrgap aglady-da, ejesine ýaplandy. Hekimberdiniň gelni ony alyp,

«Ýadyrgan bolýandyр bi dünle türkmen» diýip, söýgüli ýylgyryp, ony äkidip başga bir öýe tabsýryp geldi. Özi bolsa ýene-de iş etmesini dowam etdirdi. Onuň edenli gelindigini men önem bilýärdim. Ol hem iş edýärdi, hem mylaýym ýylgyryp, Aýnabat bilen mydy-mydy özara aýal gürrüň edişýärdi. Çak edişimiz ýaly naharam, gyzgynja çöregem bir wagtda öňe geldi. Nahar iýip otyrkak, ýaňy bir gulagyma degen ýaly bolup giden agy sesi ikinji gezek ýene-de gaýtalandy. Bu ses aýal adamyň sesidi. Biz «Bu näme boldugy?» diýen manyda birek-biregiň ýüzüne seredişýäris. Ol ýerde näme bolanyny bilmesem-de, ýöne bir bolmasyz işiň bolanyny welin meniň süňňüm syzdy. Onýança-da men özümiз bilen bir tabakdan nahar edinip oturan Hekimberdiniň gaslarynyň çytylyp gidenini gördüm. Ol dişläň çöregini saçagyň bir gyrasynda goýdy-da: «Men häzir gelýän» diýip, daşaryk cykdy. Gysgajyk hüмүрдiden soň, agy sesi ýatdy. Hekimberdi ýene-de yzyna dolanyp geldi-de, saçak başyna geçip ornuny eýeledi. Ýöne şundan soň ol islemese-de, biziň soragly nazarymyzy jogapsyz goýup bilmedi. Eşidip otursak, onuň öz salgymlaryna durmuşa çykan aýal dogany dört gün mundan öň çaga üstünden ýogalan ekeni. Men onuň ýüzünde bir ünjiniň bardygyny ýaňy gelip atdan düşen mahalyмыз hem sähelçe аňypдым. Ýas düşeginde oturanymyz belli bolansоň, biziň iýip-іçip, gep-gürrüň edişibem o diýen mazamyз болмады. Bir ýola Hekimberdi daş çykanda, Ahmet aga ýuwaslyk bilen maňa sala saldy.

- Inim, ýolagчы ýolda ýagsy diýleni, indi turlaýsa nädýär?

- Bir gije dagy bolmaryсмы näme?

- Bir cemesi gelende rugsat soraýsana!

Biz Hekimberdiniň jigisiniň düşen ýerine baryp el galdyryp gelýärkäk, ýolda ol meni elimden tutup saklady.

– Siz Pendiden ugranyňyzda üçmüdiňiz ýa dörtmüdiňiz?..

Onuň bir zat diýjek bolýanyňy syzyp, men Hekimberdini has içgin synlaýaryn.

– Onuň nämä geregi bardy?

– Gerek-dä. Düýn bize bir atly gelip gitdi. Şol: «Iki erkek kişili, bir aýally topary görmediňizmi, olar meniň ýoldaşlarymdy, men olardan azadym» diýip sorasdyrdy.

Bada-bat meniň gözümiň önüne Ahmet aganyň aty bilen gaçan adam geldi.

– Çal atlymydy?

– Çal atlydy.

– Başga ýene näme diýdi?

– Aý, başga aýdan zady ýok. Iýdi-içdi, mesigini suwdan doldurybam obadan çykyp gitdi.

Men Hekimberdini ünjuđe goýup gitmezlik niýeti bilen, jogap gaýtarýaryn:

– Hä, seýlerägem-ä bir ýoldasymyz bolmalydyr...

– Aý, bolýa-la. Birhili, bolsuna synym oturmady-da soraýdym.

– Hüm-m – diýýärin, öz ýanymdan bolsa, bizi gözleýär-ow, zandyýaman. Hany, urup-urnup bir görsün diýip oýlanýaryn. Başa geleni görmeli bor-da. Şu gürründen soň, ýaragy häzir saklamalydygy, juda hüsgär bolmalydygy anyk boldy. Önem onuň bizi toruna saljak bolup töwerekde görnüp-görünmän pelesan urýanlygyny ýüregim syzýardy. Hekim-berdi öýüniň önünde çagalaryň sowhunyna gosulyp ylgaп ýören üç-dört ýaşlyja bir oglanjygy ýanyna çagyrdy-da:

– Ine, bu bolsa şol biçäräniň oguljygy – diýip, aýratyn bir mähir bilen öz çakylygyna gelen garagözelejik oglanjygyň gupajyklaryny sypalasdyrdy. Men oglanjygy synlap, onuň biçäre ejesini – birnäçe ýyl mundan öň gören dogumlyja, ýeňnesiniň işlerine galyp-gopup kömek edip ýören garagözelejik gyzjagazy ýatladym. Hekimberdiniň nazaryn-

da ahmyr, ünji, hesret alamatlary garysypdyr. Men baş atyp duýgudaslyk bilen uludan dem alýaryn.

Düýnden bäri çölün üsti bilen yzgytsyz demirgazyk şemaly öwürýärdi. Ol gyşa galan ot-çöpleriň başyna oýun turuzýardy. Gurap omurylan keýigokaralary, syzadyr sözen pudaklaryny özi bilen bir ýerlerik äkitmek üçin çekeläp oýnaýardy. Mahal-mahal pesmek togalap, töweregiň ot-çöpleriniň gapdalyndan göç geçirip görýärdi. Käbir ýeňles çöpleriň gus ýelekleri ýaly howada galgaslap ýörenine hem synyň düşýär. Töwerek-daşyndan çen tutup: «Ýel zýy ýagyn» diýleni bolsa gerek» diýip oýlanýarsyň. Ýolboýy ýapylaryň ýüzündäki gök meýdanlary synlasyp, mallaryň bagty gelipdir, janawarler güýzde bir içe gök çaykansoňlar, bular indi gyşa per bermezler, «Güýzde gök otdan doýan mallar gyşa berdasly bolýar» diýip edilen gürrünler ýada düşýär. Bu şemal özüniň asmanda düýrlenişip ýören sowuk ýüzli bulutlary bilen, ýakymsyz demi bilen mallaryň şol bagtyny elden almaga gelen aldaja meňzeýär. Günün ýüzi çañjaryp onuň sähel sudury görünýär. Onuň öz ornunda oturanyny isleýärsiň. Günün ornuny özünden özge tutup biläýjigem töwerekde görnenok. Gidip barýarsyň, göwnüňe Gün bu ýerden ýeňsede başga bir göwrümi giň, asmany açyk menzilde saňa garaşyp, nur saçyp oturan ýaly bir düşnüksiz duýgyny başdan geçirýärsiň. Men ýagşa galyp ezilmänkäk, süýji guýuly takyr – ol ýerdäki obajyga ýeteris diýen pikirdedim. Ol ýere ýetip bolsa ýagsyň deminden aman sypyp, ojak basynda oturyp, onuň daşarda turuzýan oýunlaryny göwnübirlik bilen diňirgenip otursa boljakdy.

Aralygy çöl ösümlikleriniň ysy bilen köwsar urup duran jülgä gelip giren mahalymyz, şemal biraz kiharlan ýaly boldy. Ahmet aga birsalym jülgäniň iki gapdaldaky diwarlaryny synlansoň, tebigatyň bu görnüşine joşup, burnuna salyp aýdymyna hiňlenip ugrady. Onuň nazary bolsa serhoşlyk bilen asmandaky bulutlaryň arasyna dikilipdir:

Daglar başy duman-duman,
Ýel gelýär-ä, Bibijan!
Aç gujagňy, bas bagryňa,
Sowuk alýar-a, Bibijan!

Men bu görnüşiň Ahmet aganyň ýadyna Pendi baýyrlaryny düşürendigini çak etdim.

Mundan gitseň Hywa ýoly
Daş bolýar-a, Bibijan.
Aglaý-aglaý, gara gözler
Ýaş bolýar-a, Bibijan.

Aýdym söýgi baradady. Ahmet maýylyň Bibijan atly gyz dilinde bolsa-da, ol hem ähli söýgi aýdymyny aýdýanlar ýaly bu aýdymyň öz natuwany Ogulsapar bilen baglydygyna ynanýardy. Häzir pikirinde ak çägäni basgylap inişden inip gelýänem, ýokardan bulutlaryň arasyndan näz-kerişme bolup seredýänem, bularyň barysy hem Ogulsapardy.

Onuň häzir indi aýdymda daş diýilýän Hywanyň uzak dældigi, köp eglenmän, yza dolanyp, Ogulsapar ýeňňäniň huzuryňa gelmek boljakdygy hakynda aýdym arasy bilen pikir edýän bolmagy hem ahmal. Hyýalynda onuň häzir Ogulsapar ýeňňäni atyna artlaşdyryp, Pendä barýan bolmagy-da mümkin...

Duýdansyz çykan tüpeň sesi jülgäniň dulugyna nagdanlap, sarpyk ýelmedi. Gözümiň alnynda menden biraz önde arzuw-hyýala berlip, aýdym aýdyp barýan Ahmet aga «Ha-üm-f» edip, üzeňnä galyp, eýer üstünden turjak ýaly etdi-de, iňläp, atynyň boýnuny gujaklady. Ikinji maňa diýlip atylan ok, meniň tüpeň sesini eşidip başyny göterip, keýerjeklän atymyň kellesinden degen ekeni. Özümi ýere zyňanymam soldy welin, at janawar hem gülçüldäp meniň gapdalyma ýykylyp, aýaklaryny kakyp jan berdi. Diňe şundan soň maňa okuň göni garsydan däl-de, sag gabatdan atylýandygy belli boldy. Hekimberdi bilen bolan gürrüň

gübbe ýadyma düşdi. «Ah, wenezzyna, ahyr bizi atymyna getird-ow» diýip, Tejen töwereginde atysylanda oka ýetdirmän, Ahmet aganyň atyny münüp gaçan adamy ýatlaýaryn. Ol ýerden ok atýan bir adamdy. Bu bolup bilse, hut şol bolmalydy. Aýnabady özi üçin aýan borly, oklar diňe maňa tarap ýagýardylar. Birki gezek jogap hökmünde tark-turk atamsoň, öz ýanymda üç okuň galandygy, özge oklaryň bolsa atyň syrtyňa bökderilen horjunyň düýbündedigi ýadyma düşýär. Amat peýlemelidigini, meseläni diňe şu galan üç ok bilen çözmelidigini özüme ýatladýaryn.

Ýagys bolsa indi birki günläp diňmejegini asmanyň ýüzünde mälim edip maýdalap ugrapdy. Jülgedäki ýakymly ys has-da goýalypdy. Gögüň ýüzi birsydyrgyn gara ýapynja bilen örtülip cygjaryp durdy.

Birdenem ok atylýan tarapdan garaşylmadyk owaz eşidildi.

– Gelin, ol deýýus gymyldaýarmy, ölen bolsa sen çykaý, saňa zat degmerin!

Maňa garsydasymyň öz atan oklarynyň biriniň nysana degendigini çak edýändigini belli boldy.

Aýnabatdan hiç hili jogap ýok, ol düýeden sabyrly düşen ýerinde ýüzin düşüp ýatyr.

– Gelin, saňa diýilýär, tur, saňa ok degenok, men bilýärin. Bar-da, şony depip gör, ölen bolsa ýaragyny al-da gapdala, görner ýere taşla!

Ses ikinji gezek gaýtalanansoň, Aýnabat gelip sesiň diýşi ýaly meni depdi-de, soňundanam ýaragymy aýryp, beýläk atmagyň ýerine meniň gapdalymda oturyp ýüzüni tutup, ulili bilen möňňürip aglamaga oturdy. Aýnabadyň agysyny eşidip, meni ölendir öýden, päkize gelni ele salmak höwesi bilen galkynan göwre ýene-de bir zat diýmek üçin çemelenen mahaly, men ol göwräniň çemesini aldym. Tüpeň atylan dessine Aýnabat ýene-de ýere ýüzin düşdi. Wagty bilen garsydan jogap eşidilmedi. Şeýle-de bolsa men öz okumyň

nysana degenine ynanyp bilmän, esli oturdym. Jogap hökmünde ok atylmady. Jülgäniň içine ümsümlik aralaşdy. Turmaga hyýallananymam soldy welin, baş-alty sany atly jülgäniň ol basynda peýda boldy. Ol atlylar tüpeň sesine sowlan öz adamlarymyz bolup çykdy. Olar Derwezäniň üsti bilen Zäklä, sol ýerden çykan kükürt magdany bilen gyzyklanyp barýan adamlar ekeni. Sorasyp-idesilenden soň men olaryň biri bilen ok atylan ýeri ýörite barlamaga gitdim. Ol ýerde Ahmet aganyň kükregini otlarıň adam kiçiräk tüzümegiň gapdalynda demsiz-düýtsüz tükge düşüp ýatan ekeni. Ol saçynyň eteginden ýaňy ak girip ugran, dykyz, togalak kelleli adam bolup çykdy. Men çemini alyp atan okumyň boş geçmändigine diňe şundan soň ynandym. Onuň beýle ýanynda bir oý ýerde Ahmet aganyň atynyň duranyny gördüm.

Ahmet aga ok degen badyna jan beren ekeni. Men onuň kellesini dyzynyň üstüne alyp, açyk gözleri sypalap ýumduuran mahaly, ol eýýäm ölümlere mahsus sowuklyk bilen basyrylypdy.

Biz ony sürüp gelýän jülgämiziň sag ganatynda, öten-geçene bu ýerde şehit ýatany uzakdan görünjek, jülgäniň beýgelýän yerinde yer-jay etdik.

Alty atly biz bilen sagbollaşyp, ýüzlerini gündogara – Kükürtlä tutup ugransoňlar, meniňem bu büdrän yerimizde uzak eglenesim gelmedi.

Ýagys bolsa ýüzüni gijä tutup, hünübirýan ýagyp durdy. Biz goş-golamlarymyzy jemläp, gamgyn, alasarmyk halda ýola düşdük. Ahmet aganyň başujy älemli mazary biziň yzymyzdan hasratly seredip galdy.

* * *

Gijäniň bir mahaly ýagys diňip, alanlaryň üstünde ýene-de asyrym-asyrym asyp gelýän şemal peýda bolupdy. Bu şemal ýagysdan öň ösen, iniňi tikeneklediji sowuk şemal

däldi. Ýaz şemaly ýaly hoştap hem-de mylaýym şemaldy. Biziň synymyzy galgadyp, süňňüne mahsus mylaýymlyk bilen ýüzleri sypalaýardy. Şemal açyk ýakadan kürsäp içime giren mahaly öl geým bilen beden aralygyna howa düşüp ýagyrnyna sowuk suw dökülen ýaly bolup gidýärdi.

Gelip bir açyklykda goş düşürdik. Bize ot ýakmak, öl geýmileri çalşyrynmak hem-de bir zatlar tamsanmak gerekdi. Ýagys biziň eýimizi ýetiripdi. Şeýle-de, biz juda ajygyptyk. Meniň gözüm garaňkyrap ugrapdy, bu ýagdaýdan çykmak üçin nämedir bir zatlar garbanmak gerekdi.

Özüm garaňka çekilip, Ahmet aganyň goşunda galan geým-gejimi bile çalşyrynyp gelemsoň, horjunymdaky özüme tagallyk geýmilerimi Aýnabadyň öňüne zyňdym.

– Bar, senem git-de, guruja geým geýnip gel!

– Gerek дәl. Oňaryn...

– Göwnüňe zat getirme, ol meniň öz geýmlerim, Ahmet aganyň geýmilerini meniň özüm geýdim.

– Şonda-da geýjek дәl. – Ol ýene-de boýun gaçyrdy. Onuň bu bolşy, meniň kakynymy tutdurdy.

– Geýinmeseň, ters geýin! Saňa hezzet ýaraşmaz diýerler, aýallaryň eşek gatanjy bar diýerdiler welin men ynanmaýardym, şol gaty dogry söz eken. Asyl geýäýmegin, buý-da öl! Ertir men seniň ene-ataňa jesediňi eltip beräýerin.

Men bu sözleri gahar bilen zarply-zarply aýdysdyran mahaly, Aýnabadyň oduň aňyrsynda görünýän ýüzüniň hurmaýy gyzyl bolanyny görýärim.

Aýnabat meniň gaty görýänimi görüp, öňüne taslanan geýimli düwünçegi aldy-da, oduň başyndan turup gitdi. Men uky arasynda onuň öl geýmileri oduň töweregindäki çöp-çamlaryň üstüne atyp serişdirip ýörenini gördüm. Ertir oýanan mahaly, gurapmy-ýokmy, öňki zenan geýmileri ýene-de onuň egnindedi. Ol oduň başynda özi üçin atylan horjunyň üstünde çaýy, gowurmadan bişiren naharyny

taýynlap, meniň turaryma garasyp oturan ekeni. Onuň ýüzi uký alanyň ýüzüne meňzemeýärdi.

– Sen ýatdyňmy, Aýnabat?

– Ýok.

– Birsellem gözüň awusyny almaly ekeniň-dä!

– Ukym gelmedi. Bu ýerde biz öň düsläp öten ekenik...

– Göwnüňe bolaýmasyn. Çölde meňzes ýer kändir.

– Ýaňy gezip ýörkäm, öz düslän, ot ýakyp nahar bişiren ýerimizi tanaýdym. Biziň ýerleşen depämiziň beýleräginde Gulmet aganyň düýesi ýykylyp boýnuny omurypdy. Erkek adamlaryň: «Orta ýolda atyň durmasyn, orta ýaşda aýalyň ölmesin» diýsip, düýäniň töwereginde aýlanyslary ýadymda.

Aýnabat soňundan elini uzadyp, maňa töwerekdäki gijäniň eteginden çykan depeleriň birini görkezýär.

– Ana, hol üsti giňiş depe bolmaly...

Men görýän diýen manyda «hüm-m» diýýärin. Özüm bolsa göz astyndan Aýnabadyň agydan, ukusyzlykdan ýellenen gabaklaryny, mahal-mahal çytylyp-çytylyp gidýän ýüzüni, özüme näbelli sebäplere görä, ýaňaklarynyň gyzaryp gidýänini görýärin.

Atlanyp ugramazymyzyň önüsrasy, Aýnabat sorap meniň gutulyşyp ugran, mahal-mahal gijäp ýüregime düşýän ýaramy ýadyma saldy. Ol melhemläp ýarany sarasdyrýan mahaly, maňa ýene-de bir gezek onuň gije-gündiz göz önümden gitmeýän gelsikli ak boýnuny, buýralanysyp duran saclaryny synlamaga mümkinçilik boldy.

Adaty çöl görnüşiniň arasy bilen biziň herimiz öz pikirimize gümra bolsup, aýry-aýry dillerde sözleşýänler ýaly, söz alyşman diýen ýaly gidip barýarys.

Indi tizden Hywa obalarynyň biriniň üstünden baryp düşjegimiz, Aýnabat bilen aýrylysmaly boljagym ýadyma düşýär. Söýgi diýilýän zat hut şu bolsa gerek. Meniň Aýnabatdan aýrylyp, hol ýerigem gidesim gelenok. Onuň ýanynda bolmak, şelaýyn mähirli süýji-süýji gepleşmegem,

meniň üçin hemişe ýakymly. Aýnabat ýanymda bolsa, men uzakly ömrümi seýdip at üstünde gezip ötürmäge razydym. Indi Aýnabat hem şol Pendiden gaýdylandaky, bize syny oturmaýan gelin däl-de, ýüregi düşüşen, biziň özi üçin gören görgülerimizi hasaba alýan, soran zadyňa mylakatlylyk bilen jogap berýän adaty zenandy. Ýolda men ýene bir gezek ýüregi bire baglap, bagtymy synap gördüm. Atymy sürüp, Aýnabadyň münüp barýan aty bilen deňleşdim.

– Aýnabat, men-ä...

Ol meniň ýüzüme seredenden, ýüregimi aňdy.

– Gerek däl – diýip, basyny aşak egdi. Soňundan ýuwdunyp, ýene dillendi:

– Ýolboýy seniň küý-pikiriň men, Magsut, ony bilýän. Irde-giçde barmaly bolaýsamam, senden gowa bararyn öýdemok. Ýöne ynan, maňa özge gapyny açardan juda ir. Meniň entek aglamaly agym juda kän... Maňlaýa kim ýazylan bolsa, men sonuňky bolaryn. Sen ýazgytda bolsaň, bir gün seniň ojagyň başyna bararyn. Ýogsa-da, hiç zady göwün-kine etme, menden razy bol, Magsut.

Yzyndanam ol perişan bolup, gije bir irkilende gören düýşüni ýatlady. «...Agşam ýene ol neresse meniň düýşüme giripdir. Ikimiz biziň obamyzyň ýeňsesindäki alaňyň üstünde, aýagymyzy çägä sokuşyp, bir-biregiň mährine humar bolup otyrmykak diýýän. Düýş bolsa, onda düşnüksiz bir zatlaram boluberýär. Birdenem, biziň oturan depämiz edil ikimiziň aralygymyzdan çat açyp, japba bölünip, ugruna boldy.

Ol-a alaňyň ol böleginde galdy, men bolsa ikinji böleginde otyryn. Men oňa howlугyp: «Bök, böksene bärrik!» diýip, alaň bölekleriniň bir-birinden süýşüp daşlaşýanyny görüp gygyrdym. Näderimi bilmän, depäniň üstünde ot-elek bolup elewredim. Ol yzyna gidip, bat bilen bökerli görünse-de, nämüçindir, bökmedi. Alaňlar bir-birlerinden daşlaşdygyça, aralykdaky açyklyk sonça-da giňedi. Birnäçe wagtdan bolsa,

ol ada şol neressäniň özi bilen meniň gözümdenem ýitdi. Özi-de meniň duran alaň bölegimi nämedir bir zat arkasyna alyp, akdyryp barýan ýalydy. Birsalymdan men birtopar adamyň başga bir depäniň üstünde üýşüşip, özüme seredişip duranlaryny görýärim. Olaryň arasynda ilki Arnageldi agany, soňundanam onuň ýanynda duran şol orus komandiri tanaýan. Bir görsem, senem, Ahmet aga-da ol ýerde bar. Ol bende meniň kakamdyr dogan-garyndaşlarymyň beýle-räginde murtuny sypalan bolup, bir pikire maýyl bolup dur. Özi-de ähliňiz üýşüşip, meniň ýoluma seredişip duranmysyňyz...».

Biz sol gün gijaralar bir açyklykda ot ýakysyp, töweregi dürbüleşip oturan üç-dört sany adamyň üstünden geldik. Olar oba habar düşüp, bizi garsylamaga çykan, Aýnabadyň dogan-garyndaşlary ekeni.

* * *

Meniň Hywadan dolanyp gelen günüm ýerde urpajyk gar ýatyrdy. Bu gar gysyň ilkinji, il içinde «it gary» atlandyrylýan gardy. Şol günüň ertesi men Hywadan özümlen bilen getiren horjunymy egnime atdym-da, Arnageldi aganyň huzuryna bardym.

Horjuny görkezip: «Ine, bu bolsa Hywaly garyndaşlaryň bar beren zatlary» diýýärim. Hälem siziň sargydyňyzy ýatladaýdym, ýogsam-a muny-da bermezlikleri mümkin ekeni – diýip, getirilen zadyň azdygyndan müýnürgäp, sözümiň üstüni ýetirýärim.

Horjunyň içinden derňelende depesinde gurt seribermeli üsti meýdanly, daşoguzly türkmenleriň halap geýýän biçüwindäki bir telpek çykdy, soňundanam hywa dony, içine duz garylan jöwenli düwünçek çykdy. Gözümlen bolsa, bu zatlary synlap duran Arnageldi aganyň ýüzündedi. Bu getirilen zatlary az görse, özüme serpaý edilen don bilen ädigem beräýerin-dä diýip, aýratyn bir alada bilen

oýlanýaryn. Arnageldi aga bu zatlary «hümm» diýip dursuna, bir-bir gözden geçirensoň, başyny göterip, meniň ýüzüme seretdi.

– Sag boluň, ýigitler, ýumuş ýerine ýetipdir.

Onuň nazary hem sözündäki minnetdarlygy gaýtalady.

Dogrudanam, Arnageldi aganyň özi düşündirensoň, görüp otursam, biz hut komandirleriň ýüregi bolan ekenik. Olaryň bu hyzmatlary üçin biziň çaklaýşymyz ýaly at münüp, serpaý ýapynmak pikiri ýok ekeni. Bu zatlar pähimli adamlaryň uzak aralykdan özara bir-birleri bilen sözleşmesi – biziň bolsa Hywa baranymyz, maşgalany dogan-garyndaşlaryna gowsuranymyzy mälim edýän alamatlar ekeni.

Beýle telpek, beýle don biz töweregiň ýörgünli geýimleri dälidi. Duz goşulan jöwen bolsa, tagam öz duzy bilen alyşdy ýa-da gyzymyz sag-aman, agyraman-ynjaman gelip gowuşdy diýmek ekeni.

Ahmet aga pahyryň şol gezek diýenini edip, Aýnabady Tejende birine dakyp, bu zatlaryň ýerine komandirlere at serpaý alyp, iş bitiren adam bolandan bolup geläýen bolsak, tüýs öz jürümizi dikäýjegem ekenik...

Meniň size häzirki okamakçy bolýan eseriňiziň mazmunyny aýdyp bermek maksadym ýok. Ýöne ol eseriň gahrymany sadaja, şol bir wagtda bolsa batyrja, bir sebäp bilen asmana uçan Möngöz atly güjüjek hakyndaky hekaýatyň welin size ýarajagyna ynanyjaryn. Sebäp, bir asmana göterilmek gerek, ana, onsoň ozalky adaty zatlaryň hemmesi erteki täsinligine öwrülýär. In esesam, uçan mahalyňda diýseň aýdym aýdasyň gelýär. Eýsem, senem şu zatlary arzuw etmeýärmiň näme?

Adam düýşünde ösýär. Ag.Allanazarowyň «Şol bir gezek uçan it» atly kitaby size huşda ösmäge kömek eder. Hawa, meniň esasy aýdasym gelýän zatlarymyň biri-de, ine, şu: sen ata-eneňiň hem bu kitaby okamagyny sora. Sonda sen olaryňam pikirlerinde Möngöz ýaly ucup bagtyýar bolanlaryny görersiň.

Çagalara uly bolup görmegiň hökman bolşy ýaly, ululara hem caga bolup görmek hökman.

Bu kitabyň hemise ulularyň cagalar bilen dususyp, ýylgyrysyp, has gowy düşünişýän şol çatrygy – pursady bolmagyny isleýärin.

Çingiz AÝTMATOW

ŞOL BIR GEZEK UÇAN IT

Erteki-powest

I

Ol güjüjek Pendi çölünde süri maly bilen gonup-göçüp ýören bir çopanyň goşunda dünýä indi. Onuň enesi sürüdüki beýleki iki köpekden has duýgur hasaplanýan Lakma lakamly bir ganjykdy.

... Şol gün ýagysly gündi. Ir ertirden üşüşip-çaşysyp ugran bulutlar gijara ahyrsoňy bir netijä gelipdiler. Mahal-mahal ýyldyrym çakyp, onuň gazaby emer-damar bolup asmanyň ýüzüne ýaýraýardy. Töwerek biraz ýagtylyp, soňundan gije ýene-de bada-bat öz ornuny eýeleýärdi... Gülüjeginiň ilki gözünü açyp göreni it ysly süreniň içinde togarlanysyp ýören özi ýaly üç sany güjüjek boldy. Bular onuň özi bilen bir günde doglan doganjyklardy. Bir aýa golaý olar dört bolup bir enäni emipdiler. Ene süýdi ýyljakdy hem ýakymlydy. Şondan soň bir-ä ukyň tutýardy, ikinjidenem, garynjygyň tütmer-ýärdi. Güjüjekler üçin üçünji bir hezil zat, o-da oýundy. Olar ýagdaý boldugy bir-birlerini dözer-dözmez dişlesip, basalasyp oýnaýardylar. Güjükläni bäre olaryň enesi-de goşdan uzak gitmezdi, hem-ä goşy saklardy, hemem özüniň çagalaryna göz-gulak bolup gezerdi.

Bir ýola çoluk oba gidende, bir wagtlar ýegeni bilen ogluna: «Ýazda size güjüjek getirip bererin» diýen sözünü ýatlap, güjüjekleriň iki sanysyny horjunyň bir gözüne salyp gitdi. Güjügi alnan wagty topulmaz ýaly esegini gara ýüpi bilen daňlan Lakma ýüpden boşansoň, horjunda giden çagalarynyň yzyndan «taparyn» tamasy bilen kowup gitse-de, gijara derek tapman ýene-de çyňsap goşa öwrülip geldi.

Möngözlüje bilen onuň uýasy bolsa öz oba giden doganlaryny hemmeden öň unutdy. Birinjiden-ä, bu bolan zatlar entek olar üçin düşnüksiz, bolany-bolmadygy näbelli alasarmyk bir wakady. Ikinjiden bolsa, ol güjüjekleriň gitmegi mönlügi-sadalygy sebäpli hemişe üleşikden öz paýyny doly alyp bilmeýän güjüjek üçin bähbit boldy. Şundan soň, enesiniň süýdi-de, mähri-de, onuň uýasyna-da, özüne-de bolelin ýetdi. Şeýle-de Möngözlüje entek dünýäde çopandyr çolukdan, sürüdir, her gün onuň gapdaly bilen örä gidýän iki köpekden, tirkeşip goşa oduk-buduk çekýän eşekdir düýeden başga janly-jandaryň barlygyndan habarsyzdy. Möngözlüje üçinem, onuň özünden çakgan uýasy üçinem

dünýä töwerekdäki şu iki gyryň aralygynda ýerleşýärdi. Görmek üçin bolsa ýol söküp gitmelidi. Ýöne hemişe güjüjeklerinden dynmazjan bolup ýören Lakma olary gözüniň önünden hiç ýere sypdyrmaýardy. Has-da Möngözlüjäniň mönlügi dünýäde erbetligiň barlygy hakynda hiç zat bilesi gelmeýänligi, hemmeleri öz ýüregine osup, oňat hasap edip ýörmegi ony hemişe alada goýýardy. Beýle mönlügiň ertirki günde, bu möjekler-itler iki tarap bolnup ýaka tutusyp ýörlen döwürde gowulyk getirmejegi köpi gören Lakma aýandy. Möngözlüjäniň uýasy goýun-guzynyň, düýedir eşegiň ysyny bir-birinden aýyl-saýyl etmegi tiz öwrendi. Biraz soňrak bolsa ol ejesi ýaly çopanam, çolugam ýatan yerinden ysandan, aýak sesinden tanamagy oňarardy. Möngözlüje bolsa, özüniň mönlügi üçin, itleriň, hökmany bilmeli bolan bu endiklerini hem has soň öwrendi. Ýöne eneleri oturan-turan yerinde janygyp sakyrda-da, diňe Möngözlüje däl, onuň uýasam tä başlaryna iş düşýänçäler, eneleriniň: «Duşman bardyr, ol siziň janyňyza-da kast edip biler, habardar boluň, hüsgär boluň!» diýen sözlerine ynanmadylar.

Ine, bir günem Möngözlüjäniň enesiniň hemişe garaşýan, Möngözlüje bilen onuň uýasy ikisiniň bolsa hiç wagt garaşmadyk betbagtçylygy boldy duruberdi.

Şol gün Möngözlüje ukudan turanda Gün eýýäm al-asman bilen tigirlenip barýardy. Güneş ýapyda ýasaýan nakys murtluja, daş sypaty ulumsyja alaka hin gazanda cykaran, indem gapdalynda depe bolup duran guma ýaplanyp, hondan bärsi bolup, sykylyk atyp, töweregi synlap durdy. Möngözlüje daşaryk çyksa-da çykdy welin, ol ýene-de bada-bat ýyljak ýatagyna dolanmak bilen boldy. Bu gün açyk gün bolanda üstüniň gary agaryp görünýän Garly dag tarapdan semal öwürýärdi. Şeýle bolanda bu töwerek hemişe sowuk bolýardy. Möngözlüje ýene-de dört aýakda, iki gulak bolup, ylgap, ligirdäp üşeyänini mälim edip, gelip enesiniň gujagynda ornaşdy. Möngözlüjäniň soragsyz gidip, daşardan üşäp

gelenini görüp, hemişe her bir zatda onuñ bilen basdaşlyk edýän uýasy oňa enesine bir zat diýdirmek üçin ýarym ýaňsy bilen gürlledi:

– Ýeri, näme tiz dolandyň, geziberseň bolmaýamy?

– Sowuk-laý.

– Ejem saňa aýtmadymy näme?

– Men eşitmändirin...

– Bu mönlügiň bolsa bolmanda-da seniň ne-hä eşiden zadyň bor, ne-de bilen.

– Eşidýän, näme eşitmän, häzirem eşidýän.

– Nämäni eşidýämişin?

– Senem az-kem dymmagy oňar, senem eşidersiň.

– Näme barmyş?

– Goňsy alaka hininiň gapdalynda durup, sesini howada hallanlatdyryp, sykylyk atýar.

– Hüme, onuñ şol sykylyk atmadan başga başarýan zady barmy näme.

Gürrüniň cygry öz küreninden cykyp, ilniň üstüne baransoň, çagalarynyň çitde-mit gürrünlerini göwnübirlik bilen diňläp ýatan ganjyk gobsundy-da, gybata ýazyp barýan gürrüniň öňüni dolady.

– Ýeri, ýeri, aşa geçibermän, goňsular bilen işiňiz bolmasyn. Köp gepli bolsaňyz halamaryn. Her kim özüni oňarmalydyr. Her kim özüni oňaranlygynda, onda bu dunýäniň kem zady bolmazdy. Sizem özüňizi oňaryň, goňsularyň ýalagy bilenem işiňiz bolmasyn, asy bilenem.

Şu gürründen soň Möngözlüjä-de, onuñ uýasyna-da il gybatyny etmegiň gowy häsiýet dældigi, gybat edilse, enelerine ýaramajagy belli boldy. Möngözlüje-de, onuñ uýasy-da enelerini diňlänsolar dymdylar. Eneleriniň süňnünden göterilýän ýylylyk birsalymdan olaryň ikisinem meýmiretdi.

Ol ikinji gezek öz uýasy bilen tirkeşip ýatakdan cykan mahaly ir ertirki içinden-bagryndan geçip barýan sowuk şemal indi ýagşy kiparlan ekeni. Töwerekdäki körpeçlerden

guzuzyklaryň mäleşýän sesleri eşidilýärdi. Ýeriň süňni ýylapdyr. Ýene-de bir gowulyk, bu gün hemişe güjüklere aýratyn bir mähir bilen seredýän çopan daýy hem goşda galyndyr. Ol ýene-de goýun soýsa, Möngözlüje bilen onuň uýasyny ganlyja et bilen naharlar... Çopan olarda çaga täsinlikleri bolany üçin eý görýärdi. Çopana olar özleriniň tomalanyp ýörüşleri bilen obadaky nasyja agtyjaklaryny, olaryň oýunlaryny ýatladýardylar. Lakma çopanyň beýle ýanynda özi üçin ýalak diýlip goýlan bir gulagy uçan çoyun gazana tumsugyny sokup, bir zatlar tamşanýan ekeni. Möngözlüje bilen uýasy ony görüp, ibirtde-zibirt bolsup, ýal iýmäge howlukdylar. Şol arada gapdaldan goňsy alakalaryň howsalaly sykylygy eşidildi. Olar kürseşip, özlerini hinlerine başaşak urdular. Möngözlüje ol ýerde näme bolýanyny bilmek üçin, ýeňsesine öwrülen mahaly, ýokardan äpet bir gara zadyň özüne ýakynlap gelyänini gördi. Depesinde turan güýçli pasyrdydan soň, ol özüniň aýagyny ýerden üzüp göterilip barýanyny, uýasynyň bolsa çyňsap, ala basgy bolup enesine tarap gacyp barýanyny, enesiniň bolsa, näderini bilmän pelesañ urýanyny gördi.

Ýüzugruna tokarja güjüjegi gapan garaguş ganatlaryny pelpelletdi-de, barha ýokaryk göterildi. Gömme nan edinmek üçin birýandan ot ýakyp, birýandan hamyr ýugrup oturan çopan elini hamyrdan sogrup turan mahaly, oljasy oňan garaguş eýýäm arany esli acypdy. Çopan tüpeňe ýapyssa-da onuňam haýry degmedi, garaguş eýýäm allowarradady.

Lakma güjüjegini halas etmek üçin garaguşuň yzyndan birsalym o ýapydan bu ýapa tüwdürilip ylgansoň, onuň bilen giden Möngözlüjäni asmanda gözden ýitirip, näderini bilmän, bir ýapynyň üstünde asmana seredip çyňsap, jowranyp galdy.

Garaguşuň penjelän ýeri – iki bykyny birneme agyrýardy diýäýmeseň, uçmak Möngözlüjä ýarady. Häzir ol mönlügi sebäpli enesinden, özi bilen çitde-mit bolsup oýnaýan

uýasyndan, gowy günlerinden aýrylýanyndan bihabardy. Şeýle-de asmanyň mylaýym semaly onuň ýüz-gözlerini sypalap, göwnüni göterýärdi. Bykynyndaky agyra döz gelmäge kömek edýärdi. Töwerek bolsa owsunyp, al-ýaşyl meýdan bolup ýatyr. Alaňdyr depeler bir-birine meňzeşip düňderilişip, düýe ýaly bolsup otyrlar. Bäý, özem olaryň köpdüginini, näçe köplügem bolsaň, her kime aýratynlykda bir düýe ýetjek. Möngözlüje hatda pikirinde şol depe-düýeleriň biriniň üstüne münübem gördi. Hemişe uzakdan örküji agaryp görünýän Garly dag häzir hiç görülmedik bir alabeder haýwan bolup garsyňdan çykyp golaýlap gelýär.

– Gör, nähili hezillik. Wah, Möngözlüje bu görnüşi enteklerem näler synlajakdy-la, ýöne bykynyndaky barha artýan agyry ony öz gününe goýmady.

Eý, wäg-eý! – Möngözlüje başardygyndan ýokarsyna ýaýbaň ganatlaryny ýelpäp, uçup barýan garaguşa seredip, nägilelik bildirdi.

– Näme bolanmys? – Garaguş gyryljyk sesi bilen hondon bärsi bolup, kinaýa bilen onuň habaryny aldy.

– Gysaňda gaty gysýaň, onsoňam ýüzümi ýelpemäň näme?

– Häý, sammyjak.

– Ejem-ä maňa «Mönjäm» diýýärdi.

– Ikisem bir zat.

– Aldama, ejem-ä beý diýmeýärdi. Wäk, ýöne gaty gysma!

– Gysamda nädersiň?

– Bilmedim.

– Sammyjak, sen sammyjak...

– Hä, ýadyma düşdi, gysma, wäk, gaharym geler.

– Gaharym geler diýsene, ýeri, senjagazyň gahary gelende näme? – Garaguş ýene-de kinaýaly gepledi. Özi-de görgüljigi şundan soň öňküdenem gaty gysdy.

– Wäk, wä-geý!.. – Möngözlüje agyrysna cydaman, çyňsap ýokarsyna gözledi. Barybir ýokardan ýene-de wagty bilen delalat bolmady.

Ýerde çagalary bilen gezenç edip ýören şagal Möngözlüjäniň asmanda bolup gelsini görüp howpurgap, bada-bat öz çagalaryny onda-munda bukmak bilen boldy.

Beýle syýahatyň hemişe näme bilen gutarýanyňa belet ene şagalyň, Möngözlüjäniň bolup barsyny görüp, oňa nebsi agyrdy. Çaga şagallar eneleriniň raýyny ýykman, çöp-çalama duwlanyp gizlenseler-de, Möngözlüjeden gözlerini aýyrmadylar. Hemmeleriň oňa gözi gitdi. Olar asmana seredişip oturyşlaryna, heý bolmanda, bir gezejik Möngözlüjä meňzäp uçup görmegi öz ýanlaryndan arzuw etdiler.

Enesiniň gapdalynda duran şagaljyk bolsa oglanlyk edip, bada-bat arzuwyny diline aldy.

– Wah, menem şeýdip bir uçadym.

– Öç, ýerçeken, agzyňdan alasygyr bassyn!

Ene şagal oňa jabjynanynam az görüp, temmi hökmünde kükregi bilenem hütledip süsdi.

Uçuldygyça Möngözlüjäniň çep bykyny has beter agyryp ugrady. Ol awusyna cydaman, ýene-de ýokarsyna seretdi.

– Eý, agyrýar, eý, gaty gysmasana!

– Sammyjak sen, sammyjak.

– Ejem-ä maňa «Mönjäm» diýerdi diýdim-ä.

– Ikisem bir zat-da oň.

– Goýber, ýogsam sögerin.

– Sögeniň bilen söküp bilmersiň.

– Haý, seniň gözüňi tüsse gapsyn!

– Men it däl, it gözüdir ol tüssä bolmaz.

– Onda seniň ganatyňa gurt düşsün!

– Eý, ganata zada ýetiberme, eý!

– Ýetjek, goýber onda meni!

– Ganata ýetseň, ine, saňa.

Buýsanyp ýören ganatyna dil ýetirilen wagty garaguşuň girre gahary geldi. Gazaby öwrüm alyp süňni düýrügip gitdi.

Bu guş özüne sarpa goýýan garaguşdy. Şonuň üçinem ol öz guwanjy – ganatyna sögülmegini gaty gördi. Ol şundan soň gaharyny çykarmak üçin Möngözlüjäni has-da pugta gysdy.

– Eý, wäk, gapyrgam-eý...

Möngözlüje näderini bilmän, birsalym çyňsap iki ýana urnansoň, ahyr gazap bilen garaguşuň öz golaýyndaky çorly aýaklarynyň birini hatyladyp dişledi. Şundan soň garaguşuň aýaklary biraz gowsady. Muňa, Möngözlüje, garaguşuň ahyr özüne nebsi agyrandyr diýip düşündi. Çeýnäp, onuň bir aýagyny sana geçmez edeninden bolsa ol entek habarsyzdy.

– Heý, şeýt-de gowsat ahryryn senem, ýogsam, janymy alyp barýaň-la!

Möngözlüje agyz salan ýerinden tumsugyny aýryp, ýene-de ýokarsyna seretdi.

– Häý, mön bidöwlet, aýagy owradaýdyň öýdýän?!

– Nädip?

– Merez edip.

Dogrudanam, Möngözlüje agyrysyna cydaman, agyz uran aýagyny kemsiz çeýnäpdi. Garaguş öz ömründe köp guzy alyp görüpdi. Onuň hatda tokly göteren wagtlary-da bolupdy. Gülüjekler, möjek çagajyklary, şagaldyr temen burun tilkijiklerem köp gezek onuň girisine düşüpdiler. Ýöne Möngözlüje ýaly dümele-dürs jandara ol heniz gabat gelip görmändi. Özi ýaly garaguşlardanam ol beýle hadysanyň bolanyny eşitmändi. Onuň hemişeki asmana göteren awlary gorkuşyp, bada-bat özlerini ýitirmek bilen bolardylar. Aman dileşip mäleşerdiler, çyňsaşardylar. Şeýle bolansoň, olaryň ähli erki bada-bat garaguşuň eline geçerd. Onsoň ol islese, ony asmandan kelemenledip goýbererdi, islese-de, özi bilen äkidip, garaguşlar meýlisine söwüş ederdi. Bu gezek welin... Bu gezek ol bela uçrady.

Entek enesi Möngözlüjä garaguşlardan gorkmalydygyny aýtmady. Belki, aýdan bolmagam mümkin, ýöne ol-da onuň gulagynyň duşundan geçen zatlarynyň biridir. Enesiniň möjeginiň duşmandygyny aýdany welin onuň ýadyndady.

Garaguş «Bu beladan nätseňem tizräk dynmaly» diýen pikire geldi... Häzir muny bir ýere zyňyp, çym-pytrak edeýin, düşen ýerini belläp giderin-de, soňundan neberäm bilen ony iýmäge gelerin» diýip oýlandy. Ýöne garaguşuň bu niýeti hem başa barmady. Onuň Möngözlüjäniň tenine çümen penjeleriniň biri – injikden çeýnelen aýak diýenini etmedi. Yzly-yzyna edilen synanysyklaryň hem hemmesi peýdasyz boldy. Garaguş çeýnelen aýagyynyň awusyna cydaman, aşaklap ugrady.

Gör, nähili masgaracylyk, edenli garaguş nire, bir alasamsyk, dikdüşdi güjüjek nire?!

– Eý, pesläp barýas-la! – diýip, Möngözlüje aladaly dillendi.

– Hawa. – Garaguşuň sesi öykeli çykdy.

– Uçaýsag-a gowy bordy! Meniň uçasym gelýär!

– İcimi ýakma!

– Näme diýýän?

– Şu uçanyň saňa besdir diýýän.

– Aý, bes diýmäýmelidiň-dä, uçaýmalydyk-da.

– Häý... – Garaguş ahmyrly dymdy.

– Weý, birhili-leý!

– Näme birhili, ýene näme hokga tapdyň?

– Seniň aýagyňdan meniň halaýan ganlyja etimiň ysy gelýänem ýaly-la!

Garaguş bu sözi eşidip, hamala Möngözlüje öz etini çekeläp iýip ugran ýaly ýakymsyz duýgyny başdan geçirdi. Onyň göwnüňedir! – diýen jogaby ynamsyz hem ýangynly çykdy. Şeýle-de bolsa garaguş köpügörenligini edip, syrbermesizlige çalysdy. Möngözlüje-de töweregi bilen

gyzyklanany üçin öz sözünüň yzyna düşmedi. Ýogsam, garaguşuň aýagynyň gany onuň tumsugynda-da bardy.

Olar uçup öňde lemmerlenişip barýan ak bulutlara ýakyn gelipdiler. Möngözlüjäniň olaryň sümek-sümek, owadan bolup baryslaryna gözi gitdi. Ol öz ýanyndan «Hä, şol ýerde bir garaguş bilen ýakalaşyp, togarlanysyp oýnasakdyk» diýip, dogany bilen ýumşak çägede oýnaýyslaryny ýatlap arzuw etdi.

Olar sol gelişlerine-de bir ýapynyň üstüne tüwdürilip düşdüler. Garaguşdyr Möngözlüjäniň hersi gütläp bir ýana düşdi. Möngözlüje gorkusyna biraz gaçansoň, nämeler bolanyňy görmek üçin, bilesigelijiligi artyp ýene-de yzyna dolandy. Garaguş ýapynyň ýüzüni eýeläp, bir ganatyna agram berip, gahar-gazaba öwrülip otyrды. Möngözlüje ilki onuň ýanyna barmakçy boldy, garaguş gysanda erbet gysýandygyny ýatlansoň bolsa, juda golaýlaşman oňa habar gatdy:

– Indi geldikmi?

– Ugra şu ýerden!

– Nämä gaharyň gelyär? – Möngözlüje garaguşuň nämä gaharlanýandygyny bilmän, onuň ýüzüne mölerilip seretdi. Soňundanam hol beýleräk çekildi-de, it oturyşyny edip, çommaldy oturyberdi. Howany ysyrşady. Özüni dürsedi. Ol gapdaldan alakanyň tanyş sykylygyny esiden mahaly «Ejem bilen uýam hem şu golaýda bir ýerdedir» diýen pikir bilen begendi. Bu alakany ol öz goşlarynyň golaýyndaky her gün görüp ýören goňsularydyr öýtdi. Gör, gowulyk bolsa nähili golaýda ekeni, ol hemişe seýdip duýdansyz gelyär. Onuň häzir özüniň uçuşy barada kimdir birine diýseň gürrüň beresi gelyärdi. Alaka iki öň aýagy bilen mahal-mahal ýüz-gözünü sypalaşdyrýardy. Özi-de sykylyk atýar. Güne seredip hondan bärsi bolup, ulumsylyk bilen pors atýar. Alaka häzir Güni synlap: «Gün her gün doganda meniň üçin dogýar, meniň öz ellerim bilen gazan hinimi görüp haýran galmak üçin gelyär»

diýip oýlanýardy. Özüne tarap tasap gelyän Möngözlüjäni görenem soldy welin, ol duýdansyz gapdalyna gütläp das düşen ýaly alňasap, hinine girip gizlenmek bilen boldy.

Möngözlüje: «Alaka ýene birsalymdan çykar, ol meni tanan däl, ýogsam, beýtmezdi, men ondan ejem bilen uýamy soraryn» diýen tama bilen birsalym alakanyň hininiň beýleräginde çommaldy. Alakanyň welin gaçysy-gaçysy boldy, ol wagty bilen dolanyp gara bermedi. Möngözlüje onuň töwereginden öz isleýän ejesidir uýasyny tapmady. Birsalymdan ol ýapydan aşak düşüp barýarka hálki alakanyň gök parç bolup oturan ot-çöpleriň arasynda garalyp görünýän geçen ýylky ýezgeniň gapdalyndaky hiniň önünde duran başga bir alaka bilen sykylyk atysyp, gepleşýänini gördi.

– Eý, jüp-jüp sykylykçy! – diýip, Möngözlüje golaý barman, ýakynlaşsa, alakanyň bada-bat gürüm-jürüm boljagyny ýatlap, oňa habar gatdy:

– Ötübersene! – diýip, alaka-da ulumsylyk bilen onuň ýüzüne-de seretmän, gürrüniň arasynda goşulany üçin, ondan nägile boldy: – Ýa-da iki alaka gepleşip durka olaryň ýasynyň uludygyny nazara alman, orta sokulmak siz itleriň häsiýetimi?

– Bilmedim. Ýöne men bir zat sorajakdym.

– Mönsüreme, seýdip hile bilen meni ele salaryn öýdýänmi? Men size beletdirin. Geçen ýyl seň garyndaşlaň biri meniň oglumy tutup, oýnap-oýnap keýpden çykdy. Sizimi...

– Sen meniň ejemi görmediňmi?

– Ejeňi men näbileýin.

– Siz biziň goňşymyz ahyry. Belki, görensiň?

– Meniň-ä siz ýaly goňşym ýok...

– Men Lakmaň güjügi, hol, ýörände agsabrak ýöreýän ganjygyň...

Möngözlüje alakanyň ýadyna düşer diýen tama bilen ýene-de jan edip ejesiniň salgysyny aýdysdyrды:

– Tanamok diýdim, tanamok, – Alaka ernini gysardyp, ýüzüni tursatdy.

Dogrudanam, bu alaka Möngözlüjäniň ejesini-de, uýasyny-da tanamaýardy. Bu düýbünden başga ýerde, başga bir ýapyda ýaşaýan, hemem özüniň keşmeri bilen beýleki ýapylaryň ýüzündäki alakalara meňzeş alakady. Mundan bihabar Möngözlüje öz ýanyndan: «Bu temegi murtluja, gopbamja alaka ejemiň nirededigini bilibem, ony menden gizlän bolýar, meniň bilen ýeňsesi bilen gepleşýär» diýip göwün etdi.

Möngözlüje gazaplanyp, alakalaryň üstüne topuldy. Alakalaryň ikisi-de hinleriniň agzyndan bir görnen ýaly etdiler-de, şobada suwa çümen ýaly bolsup, bir wagtyň özünde gürüm-jürüm boldular.

Möngözlüje olar bilen düşünişibilmän, lapykeç bolup yzyna dolandy.

– Aýtdym-a, siz itlere ynanarlygy ýokdur diýip. Aç bolsaň, güm bol-da git, hol kakyň boýunda möjeginň geçen agsam güjüjekleri bilen iýen keýiginiň esli maslygy ýatyr, bar-da şony iý. Biziň porsy etimizden saňa ýal bolmaz. – Alaka hininde bukulyp oturan ýerinden Möngözlüjäniň zyzndan gygyrdy.

* * *

Töwerekdäki gülleriň, ot-çöpleriň ysy bilen goşulysyp gelen ýakymly ys Möngözlüjäni ýol üstünde saklady. Bu ys etiň, onda-da, täzeje etiň, şindi porsap zaýalanmaga ýetişmedik etiň ysydy. Möngözlüjäniň agzy suwaryp, sülekeýi akdy. Ir bilen ukyň arasynda enesini çalak-çulak emenini hasap etmeseň, ol bu gün duz datmandy. Enesiniň ýanynda goşda bolanlygynda Möngözlüje bu mahala çenli telim ýola ýalaga tumsugyny sokardy. Heý bolmanda, çopanyň ýanyna barardy-da, onuň ädigine süýkenerdi, boýunjygyny burup, guýrujagyny bulaýlap, onuň göwnünden

gopmak üçin elinde baryny ederdi. Şeýle bolanda çopan her gezek bir süýtli gecini tutup sagardy-da, saçakdan alan gaty-guty nanyny şoňa dograp, Möngözlüje bilen onuň uýasyny aýratyn bir yhlas bilen naharlardy.

Möngözlüje howany ysyrgap, et ysynyň nireden gelýänligini anyklansoň, şol tarapa howlukdy. Hyýalynda bolsa süýji et iýmegi arzuwлады. Ol birsalymdan ys yzarlap barsyna bir oýuň içinde ýatan, çar tarapyndan çekelenen läşiň üstünden geldi. Bu maslyk hälki, şol hinine gaçyp giren alakanyň salgy beren keyigidi. Keyiğiň kükregi has giň oýulypdyr. Bu ýerden ene möjegiň özi iýen bolmaly. Beýleki ýerleriň bolsa çekelenişiniň ugry ýokdy. Möngözlüje onuň töwereginde aýlanyp, islän ýerinden agyz urup çekeläp iýdi. Ol doýup aýrylansoň hem esli wagtlap öz önünde şeýle köp etiň üýşüp duranyna ynanman, hamala gözüm bir doýsun diýýän ýaly läşe seredip ýatdy. Soňundan hemişe bolşy ýaly garny doýansoň, ýene-de onuň ukusy tutup ugrady. Ol bu ýerde ýatmagyň howpludygyny it duýgurlygy bilen duýdy-da, oýdan çykdy, gapdala çekildi. Onuň önünde üsti erez-erez tolkunly kak suwdan emele gelen köl peýda boldy. Ýaňy aç mahaly bu köl onuň ýadyna düşmändi. Sebäbi ol wagt munuň bir arzuwy bardy, o-da aç garnyny otarmakdy, teýlije lukmady. Ol köle birsalym seredip: «Şol gopbamsyja alakanyň diýen köli-ow şü, bu alakanyňam hak sözi boljak ekeni» diýip oýlanansoň, gapdaldaky otuň üstüne süýndi. Iýlen etiň ýylysy, Günüň mylaýym çogy, ümsümlik onuň pikirini tiz elinden aldy. Ol birsalymdan özüniň garaguş bilen uçany, enesiniň, uýasynyň bir ýerlerde galany, nakysja murtly alakalary, ähli zady unutdy...

Möngözlüjäniň ýalaň meýdanda çäşerip ýatysyny ilki bir ýerlerden bir ýerlere ala wyzzyldy bolup uçup barýan gögeýin gördi. Gözläp ýöreni et ysly, çyrşaklyja tumsuk bolany üçin, ol bu ýerden biparh geçip bilmedi. Biraz asmanda agramyny

saklap byz-byzlap duranson, gelip göni Möngözlüjäniñ tumsugyna gondy.

Wyz-wyz-wyz-wyz-wyz-wyz-wyz-wyz,

– Diñe biz, ýene biz, biz-biz-biz...

Möngözlüjäniñ rahatlygy bozuldy. – Kim bu meniñ tumsugymyñ üstünde wyzzyldap ýören?

Ol gözlerini açman, ukyñ arasynda burnunyñ üstünde bolýan hereketlere kejkdi. Gögeýiniñ her basan ýerinde galýan ýakymsyz dymyrdyny, seňrigini ýygryp, bu oýnuñ özüne ýaramaýandygyny mälim edip, agzynyñ töwereklerini ýalaşdyrdy. «Ýok bolup gider-le» diýen pikir bilen ilki birki gezek basyny göterip silkeledi, soňundan bolsa, ýene-de kellesini ýere goýdy. Gögeýin barybir ýene-de ony öz gününe goýmady. Möngözlüje gahar bilen ýerinden turdy-da, bu garagola temmi berme niýeti bilen häzirlendi.

– Turduňmy, it dost? – diýip, gögeýin onuñ gözünü açanyňy görüp, töwerekde galgap uçup ýörşüne şadyýanlyk bilen söz gatdy.

– Turanym bilen, turmanym bilen seniñ ne işiñ – Möngözlüje öýkeli hüňürdedi.

– Seni men turuzdym. Gün arka agansoňam bir ýatmak bormy?

– Ol öz işim, saňa näme! – Möngözlüje burnuna salyp hüňürdedi.

– Sen näme, öýländen soň ýatmagyñ gowy dældigini bileňokmy?

– Bilemde näme!

– Bilýän dälşiñ, bilseñ ýatmazdyñ.

– Bolýar, ine, turuzdyňam-da, bar, indi ýoluña git!

– Möngözlüje ol gitse ýene biraz irkilerin diýen tama bilen gögeýine haýbat atdy. Emma gögeýin ondan el çekmedi. Gaýtam, göwnühoşluk bilen wyzyrdap, sanawajyny sanady.

– Wyz-wyz-wyz-wyz-wyz-wyz-wyz-wyz,

Diñe biz, ýene biz, biz-biz-biz...

Möngözlüjäniň bir eýlesine geçdi, bir beýlesine. Gögeýiniň bu bolsy Möngözlüjäni kejkirdi. Ol telim gezek iki ýanyňa duýdansyz towsup, «hap» edip gögeýini azgy bilen gapmak isledi. Emma köpi gören gögeýin her gezekde onuň atymyna gelmedi. Soňra Möngözlüje çommaly, ön aýaklaryny kelemenledip ugrady. Diňe şundan soň gögeýin bu oýnuň ele düşäýse oňlulyk bilen gutarmajagyny aňyp, gitmekçi boldy.

– Seni uklatman diýdimmi, diýdim. Seni ukyňdan açdymmy, açdym. Indi sen ýatasyň gelse-de, agşamdan bäri ýatyp bilmersiň. Hoş onda, men-ä gitdim! – Gögeýin Möngözlüjäniň boýy ýeterden ýokaryk saýlanyp, sol ýerden satlyk bilen seslendi.

– Gitseň, ýok bol, görmedigim sen bol. Senjagaz, garagol, bir penjäme ilseň bor...

Möngözlüje öýkeli hüňürdäp durşuna wyzyrdap özünden daşlaşyp barýan gögeýini gözi bilen ugratdy.

Möngözlüjäniň indi bireýýämdeň bäri kimdir birine duşup, tanşasy, mesaýy gürläp, tirkeşip, onuň bilen Garly dagyň duran ýerine çenli gidip oýnasy gelýärdi. Ejesini, uýasyny, öz eýesi çopany göresi gelýärdi. Ýöne, hany, bu dymysmak oýnap oturan baýyrlaryň arasyndan öz göwnüň bolup biljek beýle dosty nireden aljak?! Arylaryň wagtal-wagtal gapdaldan ötüp gidýän wyzyldysy bilen otlaryň arasyna ýaýran mör-möjekleriň sybyrdysy diýäýmeseň, dünýä gum-gukluk. It gulakly bolubam hiç zat eşidip bolanok. Gögeýin bilen dostlaşmaktan bolsa ol ellibizardy. Onuň sesini eşidenden Möngözlüjäniň endamynda ol burnuna münendäki ýaly ýakymсыз jümşüldi peýda bolýardy.

Möngözlüje goýunlaryň gatnan ýodasy bilen bir baýryň ýüzüne dyrmasyp barýarka, özüniň bir ädim ön ýanynda gulaklary selkije garaja güjügi görädi. Bada-bat Möngözlüjäniň ýüzünde begenç, pikirinde bolsa «Indi bileje oýnarys,

hezillik bolar» diýen tama döredi. Möngözlüje aýak çekip, satlyk bilen öň ýanynda duran güjüjege ýüzlendi.

– Sen kim, eý, dost? – Sen nireden çykdyň, güjüjek?

Garaja güjük tumsugyny aşak-ýokaryk edip, gulaklaryny selkildetse-de, Möngözlüjä jogap gaýtarmady. Möngözlüje boýnuny süýndürip, garaja güjügi ysgaşdyransoň, gözlerini tegeläp has-da geňirgendi:

– Seniň özüň-ä güjük welin, ýöne seniň it ysyň ýok-la?

Garaja güjük Möngözlüjä meňzäp boýunjygyny bursa-da, ondan ýene-de jogap bolmady. Möngözlüje şundan soň ony kowalap ýetip, oýna gosmakçy boldy. Garaja güjüjegini kölegesidiginden, onuň eden hereketlerini sypdyrman özüne meňzäp gaýtalajakdygyndan bolsa Möngözlüje mönlügi zerarly entek habarsyzdy. Enesiniň ýanynda wagty bu güjüjek, onuň ünsi düşen zat dälidi. Ol ot-çöplere çolasyp, ýykylyp-sürsüp näçe kowalasa-da, onuň ähli hereketlerini bir-bir gaýtalap barýan garaja güjüjek hem sonça-da gaty gaçdy. Ýolboýy bolsa onuň gulajyklary selk-selk edip selkiledi. Möngözlüjäň gara güjügin yzyndan ýetip, onuň selkildeýän gulajyklaryndan, uýasynyň gulaklaryny dişleýşi ýaly dözer-dözmez dişläsi gelyärdi. Ol şol gulaklara agyz salsa, onuň hem hakyny gidirmezlik üçin özi bilen dikleşip dişleşjegine, hezil basalasygyn boljagyna ynanýardy. Ýöne garaja güjük Möngözlüje näçe cytrassa-da, oňa el bermedi. Möngözlüje ylgamakdan halys bolup, ahyry bir ýerde aýak çekdi-de, has-has edip durşuna özi bilen bir wagtda aýak çeken garaja güjüge seredip düýrükdi.

– Eý, dost, seniň bolşuň nähili, gaty gaçýaň-la? Gel, basalasyp oýnaly. Bilýänmi, basalasyp oýnamak nähili hezil zat! Ýa-da basalassam ýeňlerin öýdüp gorkýaňmy? Gel, ýeňmäýin, ýöne oýnasaň bolýar. Men soňa-darazy. – Möngözlüje garaja güjüge her zatlar diýip, öz bähbidini soňa goýup ýalbarsa-da, onuň diýeni bolmady.

– Eger sen häzir meniň bilen oýnaly diýemde oýnamasañ, menem soň sen oýnaly diýende oýnaman.

Garaja güjük ýene-de öňki bolsuny saklady, ol Möngözlüjä ne oýnajak diýdi, ne-de oýnajak däl.

– Onda men-ä gitdim, yzyna düşäýme, ýekelik gowumyka, hany, onuň bilen senem bir ýeke galyp gör!

Möngözlüje kölegesinden öýkeläp yzyna dolandy.

Gün göni garsydan bolany üçin garaja güjük onuň öňünden aýryldy. Möngözlüje öwrülip yzyna seretmedi. Şonuň üçinem ol öz söbügini basyp, gulajyklaryny selkilledip gelýän garaja güjügi görmedi.

Möngözlüje uzakly gün selkildese-de, ne enesini tapdy, ne-de uýasyna duşdy. Ne-de bir oňa tirkeşäýer ýaly ýoldaş tapyldy. Ol uzakly gün selk-selk edip, bir ýerde durman elewränsoň, halys ýadady. Indi onuň gidip barýarka gözleri ýumlup gidýärdi, ukusy tutýardy. Ýöne, hany, niredede ýatmaly, barara bolsa ýekeje-de gapy ýok. Ahyry ol sol ylgap ýörsüne bir suw köwen köwege gabat geldi. Köwegiň üstüne arkadaky gaýanyň ep-esli bölegi düşýe ýaly abanyp otyrды. Şonuň üçinem bu ýer ykysakdy hem ýalazy meýdana görä has maýyldy.

Agsam ýagys maýdalap ýagyp ugran mahaly, ol meýmiräp, süýji ukuda ýatyrды. Ýagys onuň art aýagynyň penjelerini biraz ezyýärdi. Möngözlüje aýaklaryny ýygnansoň has-da arkaýynlandy. Ýöne ýarym gijeler sag tarapdan esidilen iki aýylganç gümmürdi onuň ynalygyny bozды. Hut asman çym-pytrak bolup, tikeleri çar töwerege seçelenip giden ýaly boldy. Töwerek birden ýagtylyp gündizlige öwrüldi-de, ýene-de bada-bat gijäniň etegine siňip gizlendi. Möngözlüje tarsi yerinden turды-da, näme-näme bolanyňy bilmek maksady bilen töweregine ýaltaklady. Ýöne ol näçe ýaltaklasa-da, pikirindäki «Bu näme boldugykan?» diýen soragyna jogap tapyp bilmedi.

Asman bolsa şundan soň has-da tiz-tizden gummür-demegi çykardy. Möngözlüjäniň göwnüne bu gümmürdiler özüne tarap çapyp gelýän demir toýnakly atlaryň toýnak sesi bolup esidildi. Onuň gözünüň önünde bir süri dabyraşyp gelýän at peýda boldy. Ol atlaryň önünde bolsa, ol basan ýerinden ot çykaryp sýçrap gelýän gara aty gördi. Möngözlüjä ol atlar özüni aýak astyna alyp, depeläp giderli göründi. Gök gürläp, ýyldyrym çakan mahaly Möngözlüje hiç wagt ýeke galyp görmändi. Onda-da meýdanda. Ol näderini bilmän, töweregine ýaltaklap, enesini küýsäp çyňsady. Ene başga wagtam-a gereksiz däldir welin, ýöne şeýle günde ol juda gerek bolýan ekeni. Oňa bu atlar ýene biraz dursa, hut özüni depeläp, mynjyradyp geçjek ýaly bolup duýuldy. Möngözlüje atlaryň önünden aýrylmak üçin bir tarapa ylgady, ýöne atlar ol ýerde-de onuň önünden çykdylar. Ol nätjegini bilmän, başga bir tarapa ylgady. Möngözlüje ondan oňa gacyp, ahyrsoňy halys ýadady. Şonuň üçinem ol soňuny saýman, ilki göreninde gözüne gorkunç görnen sürenleriň birine süsdürilip girdi.

Bu süren tilkiniň sürenidi. Möngözlüje tilkä girelgäniň agzynda gabat geldi. Tilki göni garsyda ýoly bekläp, keserip durdy. Möngözlüjäni görüp, ol arkasyny tünňerdip has-da hüžzerildi.

- Näme süsdürilip gelýäň, ilniň öýüne?
- Men... Men biraz şu ýerde duraýyn-la!
- Bu ýerde seniň geregiň ýok.
- Meni daşarda gara atlar kowalaýar...
- Heý, sammyjak, sen sammyjak...

Şol arada enesiniň garnynyň aşagyndan kiçijik bir tilkijigiň enaýyja tumsugy göründi. Ol emedekläp, şol ýerden sümlüp, Möngözlüjä tarap geçjek boldy.

- Eje, ol kim, ol kim, eje?
- Baryň ornuňyza, hemme zat bilen işiňiz bar!

Tilki beýlesine öwrülip gatyrgandy. Tilkijiklerini ikisi enesiniň diýenini etse-de, ilki görnen enaýyja tilkijigini welin gidesi gelmedi.

– Eje, ýekeje gözüm bilen göräýin-dä ony?

– Saňa gep ýokmaz, ýeksurun ganjyk. Näme, it görmediňmi? Çölün bol çöp-ä solar...

Tilki gahar bilen çagasyny süreniň törüne, beýleki iki tilkijigini gözjagazlaryny balkyldadyp oturan tarapyna itekläp goýberdi.

– Ana, gör, özüň ýaly çagalar nähili ejelerini diňläp, akyllý bolsup otyrlar!

Ejeleriniň öwgüsini alan tilkijikler şundan soň boýunjyklaryny sallasyp, has-da akyllýsyradylar.

Möngözlüje bu tomaşany synlap durşuna: «Bulaňnam ejesi meniň ejem ýaly ekeni, o-da hemişe maňa görelde hökmünde uýamy öwüp: «Senem şunuň ýaly düşbüje bolarlar» diýýärdi» diýip oýlandy.

Tilki çagalaryny tertibe salanson, ýene-de ýeňsesine öwrüldi.

– Şol duran ýerinde dur onda. Şondan bäri aýagyňy sekiji bolma!

– Bolýar. Dursam bolýar...

– Ertir ir bilenem gidersiň.

– Şol atlar gitse, giderin...

– Özüňem tilkini aldaryn öýdüp hiç mönsüremegin, ol atlaryň nämedigini sen menden gowy bilýänsiň. Mönsüreseň halaman.

– Bolýar, mönsüremäýin, ýöne biraz dursam bolýar.

Ejeleri öwrülip aralaryna baranson, tilkiler ýene-de rahatlanysyp, onuň töweregine öwürlişip ýatmak bilen boldular. Tilkileriň ýatan wagtlary bir edähedi bar ekeni. Olar ýatanlarynda bir-birleriniň guýrugyny gujaklasyp, zynjyr bolsup ýatar ekenler. Möngözlüje birsalym olary synlap duranson, «Tilkilere gelen tilki bolmalydyr» diýen

pikir bilen zynjyryň iň yzynda ýatan tilkiniň guýrugyny gujaklady. Tilki guýrugynyň ellenýänini duýup, ýatan ýerinden kellesini galdyrsa-da, oňa gaty-gaýrym zat diýmedi. Daşarda galan gara atlar bolsa iki ýana çapysyp, uzyn gijäni dükürdeşip geçirdiler.

Tilki aslynda gijesine gezmegi, gije bukulyp is gaýyrmagy halaýan-da bolsa, ýyldyrym çakyp, gögüň gürljegini bileni üçin, bu gijäniň nepinden geçipdi. Şeýle gün bolanda aljyraňňylyk bolýardy. Aljyraňňylyk bolsa, hemişe entek aga-gara oňly düşünmeýän gujüjekleriň azasyp, ýitmegine sebäp bolýardy. Beýle ýagdaý enelere ýürekden çykmajak arman getirerdi.

Hemme eneler ýaly, tilki-de öz çagalaryny eý görerdi. Olaryň aýagyny tikene-de rowa görmezdi. Tilkiniň çagalary aç bolansoňlar, uzakly gijäni çyňsasyp çykdylar.

- Eje, men-ä ajygýan!
- Sabyr et, janym, ertire bir çykaly.
- Özüň-ä öňler agşam aw üçin amatly diýen bolýardyň.
- Bu gün ýyldyrym çakýar. Kim süreninden çyksa, ony daşarda gara atlar depelemek üçin kowalaýar. Gördüňiz-ä yaňy güjügem şol ýerden gaçyp geldi.

Tilki uzakly gije şu sözler bilen özüniň çagalaryny rahatlandyrdy.

Ertir bolsa ol hemmelerden ir turup, süren içinde aýaklaryny uzadysdyryp, birki gaýra gerindi.

Sürenen daşaryk çykmak üçin çagalaryny aýak üstüne galdyransoň bolsa, henizem agşamky giren ýerinde bir gowuja bolup düýrlenip ýatan Möngözlüjä seredip hyňrandy.

- Häý, it ogly, bu henizem ýatyr. Gidip ýal gözleme aladasy ýok-da bulaň. Agalary bulaň iýjek ýalyny önünde goýýar. Biziňki ýaly bir garny aç, bir garny dok gezjek gümanlary ýok. Bular diňe eýeleri bilen gijesine düşekde bile ýatanoklar...

Pikirini dördügiçe tilkiniň Möngözlüjä gahary köpeldi. Ol çagalaryndan öňe düşüp gelip, Möngözlüjäniň üstüne kükredi.

– Eý, it ogly, tur hany!

– Ýene azajyk ýataýyn-la, eje... – Bar, ýok bol-a, enesi ýalamadyk, saňa eje bolan bolsun! Men-ä senden bizar...

Tilki ahyr düýrügip, ony tumsugy bilen kakdy.

Möngözlüje guýrugyny ýamzyna gysyp, tilkileriň öňi bolup daşa çykmakdan başga alaç galmady.

Daşary häzir alayazlykdy. Ol ýerde ne-hä sowuk nazary bilen ýüzüne seredýän gorkunç gije bardy, ne-de güpürdesip, depeläp gecjek bolsup ýören gara atlar. Garsydaky baýryň güneş ýüzüni mesgen edinen akly-gyzyly läleler bolsa agşam ýagşa ýuwnup, has-da gözilginç bolupdylar.

Ol ýerde häzir arylar başlaryny gülleriň ysyna humarladysyp, keýpihon wyzzyldeşyp, uçusyp ýördüler, öz dillerinde jedirdeşýärdiler.

– Baý, bu öýleriň gowudygyny, girseň çykasyň gelenok.

– Meni şu gülüň ysy heläk edýär, düýn öýe gitmegi hem unudyp, şu ýerde galsam näme!

– Ýazda käte şeýle-de bolýa-da. Onda sen agşam ýagysda nätdiň?

– Men-ä, dogrusy, gülüň ysyna serhoş bolup, şony kän duýmandyrynam. Uzakly gije gül meni özüniň hoş ysy bilen bendi etdi. Men onuň gujagyndan çykjagam bolmadym.

– Oňarypsyň, dost, bu öýdäkilerden sypyp bolsa edäýmelis-ä şodur-la.

– Ýaban ýatmadyk arydanam bir ary bolarmy?

Möngözlüje arylaryň gürrüni entegem diňlejekdi welin, tilkijikler eneleriniň yzyna düşüp, eňsip ugransonlar onuňam durup mazasy bolmady.

Şol barmana bolsa daşary cykylan bada özi bilen ilki gelip ysgasyp, tilkijik ýolugra ony kibti bilen kakyp geçdi.

– Sen näme mölerip dursuň?

– Aý, bilemok.

– Ýör, onda, ejem şu gün bize guzy awlap berjek diýýär. Sen guzyň etini iýip gördüňmi?

– Ýok. – Möngözlüje tilkijigiň gapdaly bilen ylgap barsyna onuň bilen gürrüni dowam etdirdi.

– Guzy eti juda süýji bolýar. Biz öňki ýagys ýagan günem guzy iýdik – diýip, tilkijik geçeni ýatlap, süýjülik bilen tamsandy.

Başga-da bir gidere ýeri bolmansoň, Möngözlüjäniň bulardan galasy gelmedi. Ýöne tilkileriň bolup barşy bada-bat oňa ýaramady. Olar ogurlyk etmänkäler ogurlyk eden ýalydylar. Häli-şindi kimdir birine görünmejek bolýan ýaly bolsup, ýer bususyp, töweregi diňsirgenýärdiler.

Olaryň ýaltaklap bolubersine bolsa, kelle çydarly däl di. Tilkileriň ulusynyň-kiçisiniň kellesi asla birsalymam dek duranokdy. Her eşidilen sygyr dydan many çykarýardylar. Sygyrdynyň zelelli dældigi anyklanansoň, olar ýene-de ýollaryny dowam etdirýärdiler.

Bir örüp ugran süriniň alkymyndan gelip çykýançalar, tilki telim gezek çagalaryny ýatyryp-turzip, ol janawarlara görgi baryny görkezdi. Şol bir wagtda bolsa ol Möngözlü-jänem sylap goýmady. Burnuny tys-tys etdirip, ony hem öz erkine tabyn etdi.

– Biz bilen boljak bolsaň, senem maňa bir zady iki diýdirmeli däl siň!

Geň galaýmaly, sürende wagtlary kiçijikler enelerini şeýle bir diňläp durmasalar hem meýdanda olar ejeleriniň bir diýenini iki gaýtalatmaýan ekenler. Onuň her hereketini çir-çitir bolsup özleriçe gaýtalaýardylar. Ümleriniň hersinden degerli netije çykarýardylar. Ýat diýlen ýerde ýatyp, bukul diýlen çöpe bukulýardylar.

Şol barmana tilki öz yzyndan gelýänlere burnuny iki gezek eşidiler-eşidilmez «tys-tys» edip, saklanmagy

duýdurdy-da, sürüden baş-üç ädim saýlanyp duran töweregi üç-dört guzuýkly goýunlara ýakynlasyp ugrady.

Guzuýklaryna jür bolşup duran goýunlar henizem hiç zatdan habarsyzdy. Goýunlaram, guzuýklaram häli-şindi gezegine diýen ýaly mäleşýärdiler.

- Mä-ä-je, aý, eje!
- Näme, guzym?
- Eje, meni goýup hiç ýere gitme!
- Bolýar, oglum...
- Bolýar diýip, öňem-ä gitdiň.
- Suw içmäge gitdim-ä, balam.
- Eje, indi suw içmäge-de gitme.
- Bor, guzym...
- Eje, men-ä üşeyän.

- Geç, meniň beýläme, bu tarap yklaw. Ýene-de em azajyk. Dok bolsaň şemal seni üsedip bilmez. Gaýta, ol sypalap seniň buýralaryňy ösdürer. Seniňem galyň possunyň bolar.

- Eje, haçan?
- Sabyr et, balam. Şu otlar gurap, sary saman bolsun.
- Ol haçan bolýar, eje?
- Eýläňe-beýläňe seretmäge ýetişmäňkä...

Tilki duran ýerinden gönümel çykyp, goýunlaryň duran ýerine ýetmäge howlukmady, pişik basysyny edip barsyna sag çignine öwrüm etdi. Ol ýerde geçen ýyldan galan iki düýp selin gök otlaryň arasynda bölejik gara meýdan bolup otyrды. Tilki ýaňy saga öwrülen mahaly hut şu selinlere duwlanmagy niýet edinipdi. Ol selniň arkasyna gelip, biraz demini dürsänsoň, edil goýunlaryň bári gabadyndaky kerte göz dikdi. Kertiň kert bolubam şeýle bir ugry ýokdy. Şonuň üçinem ol ilki «Mundan maňa delalat bolmasa gerek» diýip oýlandy. Daş-töweregini garanjaklady. Ýöne ýene-de şondan amatlyrak ýere onuň nazary ilmedi. Tilki durup hemişe şeýle çykgynsyz ýagdaýa düşende ýatlap, özüni ruhlandyran

sözlerini oýunda aýlady: «Heý, sen tilki ahyryn, seniň ata-babaň bir eşek tezegine bukulmany başarypdyr, olaryň nesli boljak bolsaň, senem olardan kem oturmaly dälşiň!»

Ol ulumsylyk bilen süýsenekläp, öňündäki kertiň alkymyna geldi. Goýunlar bolsa henizem dünýäden bihabar, öz guzuýyklary bilen gürleşip, güýmenişip durdular. Tilkä indi bir demini dürsäp, guzuýyklaryň biriniň üstüne bökäýmek galdy.

– Haw-haw-eý, sen ol ýerde näme edýäň?

Bu ses tilkä hut bir äpet daş dagdan togarlanyp gaýdan ýaly güňleş eşidildi. Aýaklarynyň dördüsünde-de bir wagtyň özünde şol bir meňzeş saňnyldy peýda boldy. Itiň sesi bolsa barha golaýlaşdy. Ahmyr bilen yza dolanmakdan başga çäre tapylmady.

Goýunlar ol yzyna öwrülip, gaçyp ugransonň, ony görüp ürküşip, howsala bilen yzlaryna serpildiler.

Ejeleriniň gaçyp gelýänini görüp, baýryň eteginde guzuýyga garaşyp, tilkiniň öňüne düşüp gaçyp ugradylar. Iliň gaçanyňy görüp, kimden gaçylýanyňy bilmese-de, Möngözlüje-de olaryň yzyna düşdi. Möngözlüje bir gaňrylyp yzyna sereden mahaly bir sary köpegiň her ýerden bir basyp arany ýygryp gelýänini gördi.

– Haw-haw, hany, dur, dur diýilýä saňa! .

Iliň durmaýanyndan çen tutup, Möngözlüje-de «dur» diýleni bilen durmaly dældigini bildi. Ýöne bu köpegiň höltüldän bolup gelsinden ol birneme eýmendi. Näçe jan etse-de, çöpden-çöpe sümlüşip, özünden arany barha açyp barýan tilkijikler oňa ýetdirmedi. Birsalymdan ýeňsedan eşidilen güňleş ses onuň önüni dolady.

– Haw, sen kim-eý?

– Men tilki...

– Sendenem bir tilki bormy – diýip, Möngözlüjäni doly diňlemedik köpek onuň üstünden güldi. – Hol-ha, tilkiler, olar al salşyp, bireýýäm ýurtdan çykyp gitdiler.

Sary köpek bu diýen gyjytly sözlerinem az görüp, sandyraklap: «Nä bolarka, nä goýarka?» diýip, men bolup duran Möngözlüjäni kükregi bilen hütledip kakdy. Iterginiň zarbyna Möngözlüje togarlanyp gitdi.

– Ine, saňa, tilki bolsaň, haý, sammyjak, men tilkidirin diýen bolýar-a. Heý-de, tilki tutulsa, men tilkidirin diýermi?! Ol, gaýta, ýalym-ýulum edip: «Biziň ata-babamyz bir wagtlar siz bilen garyndaş ekeni, soň siz özüňize dost tapynyp gidipsiňiz, biz bolsa munda galypdyrys. Şol günler siz adamlar bilen dostlaşyp gowy edipsiňiz. Ýabany bolsaň bu ýerde rysgaly henizem ylgaý almaly. Aý, şu gün elimiňem boş güni, şol ata-babalarymy ýatlamaga geldim. Mazaly, görüşmek nesibämem bar ekeni, saňa-da duşýdym» diýip, ýumşaklyk bilen ejiz damaryny sypalap ugrar... Bir gezek ol bizem oňaryp aldady, şonda ýoldaşym Gaplaň pahyrdy. Biz iki bolup bir ogurlyga gelen tilkini ogurlygynyň üstünde tutduk. Gaplaň bende juda bilesigelijidi. Ol tilkini dalap sana geçmez etmegiň deregine, oňa sorag berdi.

– Şu ýazda näçe guzy ogurladyň? Ýöne göniňi aýt, ýogsam...

– San bilemok, it aga, ýöne görkez diýseňiz, ýere çyzyp görkezeýin, özüňiz sanaýyň.

Biz «Hany görkez-de, görkez» bolsup, ony orta alsyp durduk. Tilki çägän üstüne ilki bir guzynyň suratyny çekdi. Yzyndan ýene-de birini çekdi. Biz bolsa synlaşyp durus. Birden ol: «Ine, şuň ýalagam birini ogurladym» diýdi-de, süýnmek çzyk çyzan bolup, meniň ol çzyylan zatlar bilen gyzyklananymy görüp, garnymyň astyndan geçdi-de, göterdi ökjäni...

It Möngözlüjäniň töweregine aýlanyp ysgap, ýene-de bir gezek onuň itdigini anyklanson dalamady.

– Bar, tilki bolsaň, ýok bol şu ýerden.

Möngözlüje gelende, tilki çagalaryny daşyna toplaý, töweregi synlap otyrdy. Ol oturysyny üýtgetmän, Möngözlüjäniň habaryny aldy.

– Hany, agañ ýanynda galmadyňmy?

– Ýok, galmadym.

– Näme, seni tanamadymy?

– Bilmedim.

– Ýogsa-da, sen bu ýerlere nireden düşüp ýörsün, azasdyňmy näme?

– Asmandan indim.

– Asmandan? – diýip, tilki geňirgendi. Asmany synlap, soňundanam: «Asmandan nähili inip bor?» diýen manyda kibtni gysdy.

– Men garagus bilen uçdum.

«Hih-de-hih» bolşup, tilkijikleriň hemmesi birbada, hamala, garaguşuň penjesine özleri ilen ýaly, gözlerini ýumşup, gorkuşyp içlerini çekdiler.

Ejeleri olara garagus bilen uçanyň nä güne düşýändigini öň bolsy ýaly, gorkunç edip gürrüň beripdi.

Töweregindäkileriň gyzyklanýanyny görüp, Möngözlüje bolan wakany ýene bir gezek başdan-aýak ýatlap gürrüň berdi. Tilki ony diňläp otyrka, düýn suw içmäge kaka baranda, ýuwnup kenarda Güne guranyp oturan iki serçäniň gürrüňini eşidenini ýatlady. Olar bir uçan güjük hakynda gürlüşärdiler.

– Bu şol bolup çykdy-ow – diýip, tilki Möngözlüjä seretdi.

Dem-dynç alnansoň, Möngözlüje täze ejesi bilen doganlaryny düýnki maslyk çekelän ýerine, galan-gaçan süňk-saňky çöplemäge alyp gitdi.

* * *

Gije düşüp, daş-töwerek garaňkyrap, gözýetim barha daralyp ugran çagy tilki süreniniň agzynda oturyp, howany

ysyrganyp, dünýäniň habaryny alanson, çagalaryna bas bolup, daşaryk çykdy. Ol hemişe edişi ýaly sürenden atylyp çykyp, şol bady bilen hem garşydaky baýryň üstüne ýarmaşdy-da, hemmeden öň baryp, onuň çür depesinde joňkaryp oturdy. Töweregi synlap, hiç hili howpuň ýokdugyna ýene-de bir gezek göz ýetirýänçä, tilkijikler hem idirtde-midirt bolsup onuň ýanyna gelisdiler.

Kiçijikleriň iň tokarjasy bu howlukmaçlygyň nämüçindigini biljek bolman, gele-gelmäne nadyl bolup, ejesine igendi:

– Eje, näme dursañzogam-a, men ýetişemok ahryy.

– Men köp aýtdygymça sen az eşidýän, çagam...

– Nämäni az eşidýän?

– Öýde siz meniň çagamsyňyz, meýdana çykylanson, iliň birisiňiz diýip düşündirmedimmi näme?!

– Ejem meýdana çykylanson, öz başyňy çaramaly diýýär

– diýip, doganynyň öýkesini ýerliksiz hasap eden tilkijik eneleriniň arkasyny çaldy.

– Seňki näm-aý – diýip, uýasynyň gapdaldan gep goşmagyny halamadyk tulparja tilkijik seňrigini ýygryp gaharlandy.

Möngözlüje bu taýa it arkaýynlygy bilen islän ýerinde durup, islän zadyny ysgap, iň sonundan geldi.

Garaňky barha goýalýardy. Tilkiler uly şatlyk bilen Günüň gidip, soňundan gara bermedik tarapyna seredişip, gijäniň baýyr yzyndan baýyr ýuwduşyny, otlaryň reňkiniň garalyp, soňundanam olaryň ýitip gidýänini synlaşyp, hoş bolsup otyrdylar...

Eneleriniň şeýle pursatda aýtmagy gowy görýän aýdymyny ýatlan nasýja tilki şol aýdymy ýene-de bir gezek esitmek islän enesine ýüzlendi:

– Eje, şol aýdymyňy ýene-de bir aýdyp bersene?

– Aýdymmy? – Tilki sakyndy-da, pikirini jemläp aýdymyny ýatlady.

Ýene gara gije cykypdyr düze,
Gelyär assa-assa biziň öýmüze.
Gündiziň etegni az-azdan gädip,
Gelyär ol alaňlaň üstünden ädip.

Ýitdi oň içinde towsanyň hini,
Köpelyär gark bolýan sürenleň sany.
Ot-çöpi ýuwutdy ýeke-ýekeden,
Guşlar kömre dömüp, gaçdy depeden.

Biziň töweregem gabady tümlük,
Indi ukym tutýar, gözlerim ýumluk.
Aýlanar köp ýeri ol ýene şeýdip,
Gündizlik Gün bilen gelyänçä gaýdyp.

Hemmelerin nazary Günün batan ýerindedi. Garaňky gijäniň arkadanam şol bir tizlikde ýetip gelyäninden, bu Günün batanyňa begenişip, döwre gursup, aýdym diňleşip oturan tilkiler habarsyzdy.

Gije gelip, olaryň oturan baýryny hem ýuwdanson, tilkilerin gözleri birnäçe cyraýyga meňzäp, köräp ýandy.

Gündize seredeninde gije has hezillik ekeni. Ýöne bu hezillik henize çenli Möngözlüjäniň ünsüni çekmändi. Şonuň üçinem ol bu hezilligi özi üçin täzelik hökmünde kabul etdi. Daş-töwerekde tanys-u-nätanys haýwanlaryň, mör-möjekleriň garaňkynyň deňzine goşulan ysy owsun atýardy. Telim bir ys oňa golaýlaşsa, ençeme yslyar ondan daşlaşmak bilen bolýardylar. Şeýle-de ol tiz öz gözleriniň gijelikde gündizki görşünden artyk görmese kem görmeýänini anyklady. Ol özüni gündizki ýagdaýy bilen deňeşdirende gije has ýeňil hem ynjalykly duýdy. Gündizine ony Gün heläk ederdi. Gün jyzýran günleri ol alakjap öz haly bilen bolmazdy. Gündizine siňek diýdi, gögeýin diýdi, sakyrtdadyryn diýdi, onuň Günden başga-da ýagysy az däldi. Ol şeýle günlerde özüni

sowuk sürene atyp, tilkijiklere meñzäp, ýok ýaly bolup ýatardy.

Tilkileriň köp gylyklary Möngözlüjä ýaramasa-da, olaryň gündizlerine daş bolsup ýatmak gylygy oňa ýarady. Juda bir zerur bolaýmasa, aňsat olar gündize gara bermezdiler. Ene tilki oturan-turan ýerinde özleri üçin iň gowy pursadyň gijedigini, gije gelende goýun-guzynyň eýesi adamlaryň kör bolýandygyny, şeýle bolanda hut gijä duwlanyp baryp olaryň alkymynda-da iş goparyp bolýandygyny sakyrardy. Soňundan bolsa her goşda özlerinden artyk görmese, kem görmeýän itleriň üç-dördüsiniň bardygyny, olardan gaty howatyr etmelidigini aýdyp, sözünüň üstüni ýetirerdi. «Itler» diýen wagty ol hemişe öz gepini öz çagalarynyň biri ýaly bolup diňläp oturan Möngözlüjä tarap gyýa gözleriniň birini aýlap goýbererdi.

Bir gezek Möngözlüje bilen nasyja tilkijik ikisiniň yzarlap barýan ysy olary alkymynyň gasynyny köpeldip oturan zemzeniň üstünden getirdi. Ol serginde awa çykypdy, gözi gören mör-möjeklerini ussatlyk bilen tutup, özüniň doýmaz-dolmaz bokurdagyndan geçirýärdi. Zemzen özüni görüp kürtdürişip aýak çeken güjüjeklere önünden çykylanyny halamandygyny mälim edip, birsalym aw awlamasyny goýdy-da, alkymyna gasyn atdyryp haşlady.

– Näme, mön bolsup dursuňyz? Ömrüňizde zemzen görmedinizmi?

– Ýok, göremzok.

– Onda men şol!

– Hä... ä... ä.

– Näme «hä-ä-leşip» üstüme abanyşyp dursuňyz? Meniň işim-derdim tilki çagalarynyň önünde süýnüp-sarkyp durma däl. Bilýäňizmi, maňa bir gezek doýmak üçin 360 sany mör-möjek gerek. Siziň agzyňyza öwelip dursam, men gar-nymy haçan doýyryn? Ýaňy iýen gurçugym-zadym 164 sany.

Hasap edip görün, ýene-de maňa näçe mör-möjek iýmek gerek. Boluň, hasaplaň!

– Biz hasap bilemzok.

– Siz tilkilere beletdirin, «bilemzok» diýşip, meni aldajak bolmaň. Siz tilkileriň hasapsyz zady bolmaz. Bilmeýän bolsaňyz, baryň, ejeňiziň ýanyna, onuň özi öwreder.

Zemzeniň könäni dörüp gepledigiçe gahary geldi.

– Siz tilkiler bilen möjekler ýesersiräp, çölün berekedini gaçyran siz. Siz hemişe meniň iýýän mör-möjeklerimi özüňiziň porsy aýagyňyz bilen depeläp gezýäňiz...

Möngözlüje bilen nasyja tilkijik zemzeniň öz-özünden ýel alyp, bolubersini görüp, ondan çekinişip yza tesdiler. Olar gelibem öz gören-esiden zatlaryny gijäniň düşenine özüni ynandyryp oturan ejelerine gürrüň berdiler.

– Çişdimi? – diýip, tilki göwnübirlik bilen oturysyny üýtgetmän sorady.

Tilkijikleriň ikisi iki ýerden «çişdi-de-çişdi» boluşdylar.

– Aý, goý, çişsin. Onuň gaharlansa, hemişe-de seýdäýmesi bardyr.

Tilki soňundan könäni ýatlady: «Bizem bir wagtlar (uýam ikimiz) ejemiziň gözüne güýdüşip gaçardyk-da, gidip zemzeni tapardyk. Herimiz bir tarapyndan baryp onuň gaharyny getirerdik. Ol kükregine ýygnabilen howasyny ýygnap çişerdi. Bizi çemesine getirip bilmeýäni üçin guýrugy bilen ýeri gamçylardy. Biz ol ýagsy gaharlanyp çişensoň, ýene-de ylgaşyp yzymyza gaýdardyk. Ýöne onuň gamçysyna gabat geläýjek bolmaň. Onuň bilen bolýan hezil oýnuň erbet gutarýanynam men gördüm.

Bir ýola biziň iki bolup duýdansyzja bir ýere gidýänimizi görüp, üçünji doganymyz hem yzymyza düşdi. Ol pakyr, dogrudanam, galyp-gopanda bizden goýazrakdy. Biz üç dogan bolup, zemzeniň hezilini görmek üçin üç tarapdan

hüjüme geçdik. Zemzen gaharyny içine toplaş, ýene-de hum ýaly çişdi.

– Indi men siz tilkijikleriň oýunjagymydyryn? – diýip, özüne erk edip bilmän sandyrady.

– Seniň şol kükregine toplanýň hemme gaharyňmy ýa ýene-de barmy? – diýip, men ony öz ýanynda ýaňsyladym.

– Gahar näme işlesin munda. Pöwhe ýeldir-le – diýip, uýam hem ýaňsylamakda menden kem oturmady.

Biz gep atysyp zemzeni çişirip durkak, üçünji dogany-myş oňa has golaýlaşan eken. Ol guýrugyny bir bulanda biziň gözümiziň önünde doganymyzy ýere ýazdy. Biz ylgasyp ejemizi alyp gelýänçäk, zemzen eýýäm içini sowatmaga ýetişen eken. Şoldur-da-şol, meniň onuň bilen ugrum ýokdur.

Tilki çagalary ejelerini diňläp oturyslaryna ilkişda: «Bizem ejem dagy ýaly indi ony çişirip oýnarys» diýip oýlanan-da bolsalar, gürrüniň ahyryny diňlänsöňler, olara bu oýnuň howpludygy belli boldy.

– Gowusy, onuň ýanyna barmazlykdyr. Önüňizden çykaýsa-da oýtarlaň-da geçiberiň. Artyk duşman gazanmaň, onuň geregem ýokdur. Onsuzam biziň ýagymyz az dälär. Goý, ol bolsa «Tilkiler menden çekinýäler, olar meni gören ýerlerinde sowlup, ýol berýäler» diýip, öz göwnüni hoş etsin.

Tilki öz gürrüni ýene-de ýaşululara mahsus akyl berme bilen tamamlady.

Pysbagany bolsa hiç kimden soraman, duşan wagty Möngözlüjäniň özi tanady. Ol bu pysbaganyň hut düýnem şu ýerde ýapa ýarmaşyp ýatanyny biraz daşrakdan görüpdü. Möngözlüjäniň keýpi kökdi, sonuň üçinem onuň ýeri diňşirgenip, irkiljiräp ýatan pysbaga biraz degesi geldi. Onuň daşyna aýlanan bolup ýesersiredi.

– Hany, habary nädip alýaň-ow, pysbaga?

– Näme habaryň bardy, oglum? – diýip pysbaga gasyn-gasyn boýnuny arkasyndaky düňderilen gazanyň aşagyndan çykardy.

– Năme tutduň, şol ýere ýapysyp ýatyrşyň-la?
– Heý, oglum, hiç zat. Bu dünýä hiç kime tutdurýan dälidir!

– Onda năme, sen şol bir ýeri bagyrtlap, goýbermerin diýip ýatyrşyň?

– Hăý, saňa oýun gerek, oglum!

– Ýa sen ýeri diňleýämiň? Hany, aýt onda, ol năme diýýär?

– Ýermi?.. Şol güjüjege aýt, goý, ol öz ugruna gitsin, ýogsa-da diýilmejegini diläp alýar. Şeýle-de aýt oňa, garry pysbagalary oýnajak bolmak aýypdyr diýýär.

– Onda senem, pysdyl aga, şol ýerine aýt, hondan bărsi bolan bolmasyn.

– Dur, dur, oglum! – Pysbaga elini daldalap, güjüjege ýeriň adyna erbet söz diýdirmezlik üçin öz goýaz häsiýetini unudyp howlukdy. – Ýere dil ýetirmeli dälidir, oglum, üç gezek toba etdim diý derrew!

– Diýmesem năme?

– Onda ýer saňa gargys eder, oglum, onsoň sen baýnamarsyň. Bol, üç mertebe ýalňysypdyryn diý!

– Diýesim gelmese năme?

– Hăý, samsyk diýsäni. Mukaddes zada-da bir dil ýetirilermi? Ine, men, men seniň ýedi däl, yetmiş arkaňy bilýän ahyry. Seniň it neslinde ýolbars bilen tutluşany bar, möjek bilen dalasyp, ýaradan öleni bar. Guduzlap düze çykanyň bar. Sesi bilen süriň dasyna gala bolup oturanyň bar. Olaryň hemmesi-de kyn günlerinde güýji ýerden alypdylar. Ýöne seniň ýaly tilkiniň awuna kaýyl bolup, tilkileriň derejesine çenli kiçelip ýöreniňizi welin görüp-eşiden dăldirin...

Möngözlüjäniň hakykaty uzak diňläp durmaga takaty ýetmedi. Ol ýaltaklap yzyna öwrülmeň bilen boldy.

– Hă, hakykaty diňlemek ýaramadymy, gacyber, gacyber, yöne, barybir, ol seni sypdyrmaz.

Pysbaga özüniň gyryljaksy sesi bilen onuň yzyndan gygyrdy. Ol baýyrlara münüşip, düşüşip, satyrdasyp baryan tilkileriň yzyndan ýeten mahaly nasýja tilkijik ýene-de onuň gapdalyna gysmyljyrady.

– Niräk ýitdiň-ä?

– Hol, ýapyda bir pysbaga bar ekeni.

– Haý, soň bilenem bir gepleser ýörerlermi? Onuň ne etini iýip bolýar, ne-de ýagysdan gacyp gelyärkäň öýüne girip gizlenip bolýar.

– Şeýle-de bolsa, ol örän täsin ekeni.

– Ol ýerde düşegiň-ä ýumşady öz-ä.

– Pysbaga iki ýüz elli ýaşapdyr.

– Nädip?

– Howlukman bolaýmasa...

– Menem üçe çenli sanap bilýän, iki ýüz elli üçden köpmi ýa az?

– Näme yza galýaňyz? – Ene tilkiniň igenç äheňli sesi tilkijikleriň ädimini tizledi.

Birsalymdan Aý dogup, Pendi baýyrlary birmeňzes süýtrenk ýagty bilen örtündiler.

Tilki bu gün öz çagalaryny taýyn awuň ugruna äkitdi. Çopan-çoluklar haram ölen mallary sürüden saýlap, bir gorpa atýardylar-da, üstüne birki pil gum atyp, telli-pelli gömüp gaýdýardylar. Ýaltarak çopanlar bolsa bu iki pil gummy hem atman, getiren maslygyny mör-möjegiň üleşigine galdyryp, yzlaryna dolanardylar. Şeýle taýyn «aw» has-da çölde kicijik guzuýyklaryň köpelyän wagty, ýazda köp bolardy. Tilkiler bu «awy» öz ýanlaryndan «taýyn aw» ýa-da häki bir «garyndoýurma» diýip atlandyrardylar. Ýöne beýle awuň iýlen wagty, hakyky aw awlanyndaky ýaly, şeýle bir tagamy bolmazdy. Şeýle-de bolsa garnyňy doýurmak, hut sunuň özem kici alada dälidi. Tilkileriň arasynda bu meselede: «Aw eti bilen taýyn awuň ikisiniňem bitirýän işi bir, ikisem deň ýokumly, ikisem bize güýç-kuwwat berýär» diýip, gören

ýerinden tapan zadyny iýmeli diýen pikire uýýanlar-da az dälidi.

Ene tilki hem bu öwränini: «Hut gören ýerinden tapan zadyňy iýmeli» diýen pikire eýerýän tilkileriň birisidi.

Olaryň ilkinji gelen ýerlerinde ýaňyrak ölen guzuýygyň ysy bolsa-da, onuň özi ýokdy. Ony sagalmy, möjek, haýsydyr biri gabat gelip, süýräp giden borly. Guzuýygyň ysy depesinden düýbi has garaňky bolup görünýän, iki aýyrt bolup ýatan jülge tarapdan kükeýärdi. Aýaklaryň ol ysyň yzyna düşesi gelse-de, gözleriň öz görmedik zadyny gidip gözläsi gelmedi. Galyberse-de, «taýyn aw» her süriniň diýen ýaly töwereginde bolardy.

Olaryň ikinji baran ýerlerinde üç-dört sany o ýeri-bu ýeri zaýa bolup, porsap ugran jyrryk ýatan ekeni. Şeýle hem häzir bu ýer boş dälidi. Olaryň önüsyrazy gelen erkek tilki bir soky ýaly jyrrygy çete çekip, onuň töwereginde gyr-gyrlap pelesañ urýardy. Ol ene tilkiniň toparynyň gelenini görüp, öz awuny gysganyp has-da düýrükdi. Burnuny haýbatly «tyssyldadyp», maslygyň bir eýlesine geçdi, bir beýlesine, awuny goramaga häzirlendi.

– Golaýyma gelmäň!

– Seniň bir özüň onça zady nädip iýjek? Jyrrygy onuň bir özüne köp gören tilkijikleriň birisi oňa gep gatdy:

– Iýerin, iýmänmi, hek ederin. Golaýyma gelmäň!

Birdenem ol üstünde ölüşmäge taýyn awuny goýdy-da, howany ysyrغانyp-ysyrغانyp, bar zatdan bizar bolup göterdi ökjäni. Onuň gaçanyny görüp, «Haýsydyr bir howply duşman ýetip gelýändir» diýen gorky bilen beýleki duranlar hem duran-duran ýerlerinden jyrryklardan geçip, gaçmak bilen boldular.

Howsala birsalymdan ene tilkiniň toparyny ilki gaçan tilkiniň yzyndan ýetirdi.

– Ýeri, nämeden gaçýas, näme bar? – Ol ilki gaçan tilkä deňleşen wagty ondan özüniň bilesi gelýän zadyny sorady.

– Itiň ysy bar – diýip, ilki gaçan tilki hopukdy.

– Nirede?

– Häzir ol göni yzymyzda, ökjämizi basyp ýetip gelyär.

Ene tilki howany ysgansoň, nämäniň-nämedigine düşündi-de «Ýak-heý... » diýip, lapykeç halda aýak çekdi. Bu onuň öz çagalarynyň biri bolup ýören Möngözlüjäniň ysydy ahyryn.

Ene tilkiniň duranyyny görüp, iliň öni bolup gaçan tilki hem hol beýleräkde aýak çekdi. Geňigendi:

– Ýeri, näme durduňyz?

– Ol biziň öz ysymyz ahyryn.

– Seniň akylň çasypdyr, kempir, seniň indi ölümiň golaýlap ugrapdyr. Öljek tilki hemişe «Itleri talap, olary mugyra getirjek» diýip, samrap ugrarmys. Bir zady öwran-öwran gaýtalansoň, ahyrsoňy onuň öz diýen zadyna ynanarmysyn. Özüniň tilkidigini, itiň bolsa itdigini unudarmysyn. Şeýdibem ol bir gün itiň garsysyna çykyp güýç görkezmekçi bolarmys. Itiň önünden çykanyň bolsa gözünüň näme görýänini sen mençeräk bilýän bolsaň gerek...

– Sen entek bir dursana! – diýip, ene tilki gepleme gezegi özüne alyp, ýagdaýy oňa düşündirmekçi boldy.

Ýöne ýüregine howsala dolan tilkiniň hiç kimi diňläsi gelmedi.

– Dursañ, özüň duruber! Bir porsy guzy diýip, men-ä derimi serdirip biljek däl. Ýagyň özüňe nesip etsin!

Ýat tilkiniň garasy şundan soň barha daşlasyp ýitmek bilen boldy.

Ene tilki yzyna dönüp, çagalaryny ýene-de sol ýat tilkiniň dow-dowuna düşüp gaçylan ýere getirdi.

Tilkiler garynlaryny otarysyp, yzlaryna dolanan wagt-lary Aý eýýäm al-asmana göterilipdi.

Tilkijikleriň keýpi kökdi, olar sol gelişlerine dänjiresip, bir-birlerini itekleşýärdiler, ýumak bolşup, otlaryň üstünde togarlanýardylar, ýakalaşýardylar. Enelerinden yza galysyp,

ýene-de ýüzin saşsyp, onuň yzyndan ýetýärdiler. Olar şol gelişlerine bir baýryň eteginde dörän ikinji bir depäniň üstünde bölejik bolup dync alyp ýatan atlaryň üstünden indiler.

Atlar aýdyň Aýyň ýagtysynda dünýäni unudysyp ýatyrdylar. Duran ýerinde ukلامagy gowy görýänleri bolsa biri-birleri bilen kelle degrisip, aýak üstünde irkiljiresip durdular.

Gylýallaryň on-on baş ädim beýle ýanyndaky depäniň üstünde serdar at serini dumanladyp, uzaklara seredip durdy. Onuň bedeni Aý şöhesi bilen nurlanyp ýalpyldaýardy. Serdar birde aýaklarynyň biri bilen ýer peşese, ýene birde keyerjekläp has-da görmegeý bolýardy.

Atlary görüp, diňe bir bilesigeliji çagalaryň däl, hatda yöne-möne zatlarda üns saklamaýan ene tilki hem birsalym aýak çekdi.

– Eje, şular hol gün gören atlarymyzmy?

– Hawa.

– Onda näme olar bizi kowalanoklar? – diýip, naşyja tilkijik ýene-de doganlaryndan öňürdip, ejesine yzly-yzyna sorag berişdirdi.

– Biz ýakyn barsak, olar ýene-de bizi sylap goýmazlar.

– Şol gije meni kowalan atlarmykan şular? – diýip, Möngözlüje hem özüniň başagaý bolan gününü ýatlady.

– Haý, sammyjak... – Tilki Möngözlüjäniň soragyna gülensoň, oňa başdansowma jogap berdi. – Ol ýerde şemal bulutlary toplan çaknyşdyrýar, ýyldyrym çakýar. At küje, taý küje...

– Eje, biz haçan at bolarys? – Serdar aty synlap, onuň merdemsiligine gözi giden tilkijikleriň biri ejesiniň pikirini böl-di.

– Hiç haçan.

– Näme üçin hiç haçan, eje? Meniň at bolasym gelýär ahyryn...

– Bes ediň. Öz pikir edip bilmeli zadyňyzy menden soramaňyz näme?

Möngözlüje bolan gürrüňlerden çen tutup, bu atlaryň şol gije özüni depeläp ötjek bolan atlar dældigini anyklady.

Alaňň depesinde öz mertebesini göz edip duran dyzmanç at töwerekde bir ýakymсызлыгыň barlygyny duýup, gulaklaryny bir tarapa gönükdirip üserildi. Şundan soň tilki ýene-de çagalaryny yzyna tirkäp, ýola düşdi. Möngözlüje birsalym ylgap yzyna sereden wagty, serdar atyň şol bir duran ýerinde keýerjekläp, şöwür çekip duranyny gördi.

Ýagys ýagan gününüň ertesi ýata-ýata halys bolan Möngözlüje hemmeden öň oýandy. Ol ýaltalaç gerinjiräp daşaryk çykan mahaly töweregiň çal ümrüň arasynda çala sudur bolup, bugaryp oturanyny gördi. Howa hoştapdy, onda säher cygynyň, gülleriň, ot-çöpleriň ýakymly yslary bardy. Ümrüň bugaryp, göç edip ýörşi gören zadyny düýrläp alyp giderli görünýärdi. Möngözlüje birsalym dünýäniň syncysy bolup duransoň, bir zada – özüniňem, doganjyklarynyňam uçýandygyna, onda-da barha özleriniň ýokary göterilip barýandygyna ynandy. Sebäbi ol şol gezek uçan günü hem asmanda öz töwereginde hut şeýle çal-çul zatlaryň sallam-sajak bolşup, uçuşyp ýörenlerini görüpdü. Uçmak bolsa, gör, nähili gowy zat! Onda-da öz basdaşja doganjyklaryň, ýyljak süreniň bilen bileje uçmak diýsene!..

Möngözlüje şatlygyny paýlaşmak üçin keýpihon bökeläp sürene giren mahaly tilkijikler entegem ymyzganysyp, halka atysyp ýatyrdylar.

– Uçýarys, uçýarys! Biz uçýarys! – diýip, Möngözlüje sürene giren ýerinde durup, aýratyn bir joşgun bilen seslendi.

– Näme, näme? – Gepi çala esiden ene tilki howlukman turup, ýüregini howsalaly бүкгүлдөдip, onuň habaryny aldy.

– Biz uçýas, ene!

– Kürsäp girip ýüreg-ä ýardyň – diýip, ene tilki soňundanam ibirtde-zibirt bolsup, tursup gelýän çagalaryna hiç hili howpuň ýokdugyny aňdyrýan-garaýys bilen seretdi.

– Senem, menem, hemmämiz uçýas! – diýip, Möngözlüje şatlygyny kemmän, doganjyklaryna buşlap, ýene bir gezek seslendi.

– Niräk uçýas? – diýsip, tilkijikler geňirgenişdiler.

– Bilmedim, ýöne özümiz-ä uçýan ekenik, daşaryk çyksaň bildirýär...

Tilki çagalaryny yzyna tirkäp daş çykan mahaly goýry ümrüň ähli baýyrlaryň başyna öz possunyny ýapanyny, dünýäniň daralyp, endam-jany bilen bugaryp oturanyny gördi. Birsalym ümre syn edişip duransoňlar, tilkijikler hem Möngözlüjäniň ynanan zadyna – özleriniň uçandyklaryna hakykatdanam ynandylar. Sebäbi bu pursatda бүтін дүнйә bugaryp, ýokary göterilip barýana meňzeýärdi.

* * *

Tilki ümürli gün bolanda hemişe çagalaryny äkidip, olara alaka ýa-da bedene awlamagy öwrederdi. Ümre duwlanylyp edilen aw diýseň gyzykly hemem şowly bolardy.

Alaka hakykatda welin tilkiniň eý görýän iýmitleriniň, hiç birisi hem däl di. Ony iýse, agzynyň ýuwa çeýnäniň agzy ýaly, iki-üç günläp porsap-aňkap durjagyndan hem habarlydy. Bu aw tilki üçin ölmez ödi – kyn günün «allasy» diýilýänidi. Tilki bolsaň, hany, saňa goýun eti, keýik owlajygy ýa-da towşan eti, islän wagtyň ýetdirip durmy näme? Şeýle gurak günlerde ol alaka etini tapsa, bal etjekdi.

Tilki alaka hinlerinden ýaňa endam-jany eleme-deşik bolup oturan bir baýryň önüne gelip ayak çekdi. Çagalary gelsip, daşyna üýsüşenlerinden soň bolsa: «Öň öwredişim ýaly, gaty hüsgär hereket etmelisiňiz» diýip, özüni üns bilen diňläp duran çagalaryna ýene-de bir gezek ene ynjalyksyzlygy bilen sargady. Tilkijikler awuň önüsyrasynda bolmalysy ýaly

bolşup hüsgärlendiler. Soňundan bolsa olaryň hersi bir hini nazarlap, şeýle bir ussatlyk bilen çem gelen zatlar bukuldylar welin, Möngözlüje olary soňra boýlanyp-boýlanybam görüp bilmedi. Oňa dünýäden bihabar atysma gürrüň edişip oturan alakalary diňlemekden özge alaç galmady.

– Goňsy, öýüňe giräýdiňmi?

– Ýok, bardyryn.

– Hemişe bolmagyňy ir ertir, giç agşam dileg edip ýörendirin.

– Sag boluň. Biziňem dilegimiz şol bir zat, il-günüň gowulygy.

– Çagalar gülüp-oýnasyp ýörlermi?

– Agşam kiçimiziň-ä biraz endamy ýylady. Düýn täze çykan dadranyň kökünden köpräk iýäýipdir öýdýän...

– Hä, dadran gaty güýçli zatdyr ol. Ony düýe iýse-de gulagynyň etegi cygjararmyş ahyryn. Ony çakyňy bilip iýmelidir, gardaş...

– Bu çagalaryň bir zada agyzlary degse, onsoň onuň düýbünü desmän goýýarlarmy näme?

– Çaga-da.

– Bizem-ä çaga bolup görüpdik.

– Ýatlasaň, bizem şulardan öwerlik bolan däldiris.

– Hä-hä-hä. Seniňkem ugrunda bar, goňsy... Ýöne, göwnüme, ylla şular ýalag-a bolmadygym ýaly.

– Gün görnenok welin, bu ümür onam togarlap äkiden borly.

– Sabyr edeli, ol hemişekisi ýaly niräk äkidilse-de, öýlän ýene-de geler, onsoň...

– ... Waý-eý-ý... gaç...

Möngözlüje bu sözüň yzysüre özüniň on-on baş ädim gapdalynda howlukmaç tapyrdy esitdi. Şol tapyrdynyň yzysüre bolsa ol baýryň birki ýerinden tilkijikleriň göçgünli seslerini esitdi.

– Tutdum.

– Menem tutdum, eje!

Aw awlan tilkijikleriň keýpleri kökdi. Olar öz satlyklaryny bölüşmek üçin, agyzlary alakaly eneleriniň ýanyna uçup diýen ýaly geldiler. Agzy boş, lapykeç bolup gelyän tokarja tilki Möngözlüjäniň yzyndan ýeten wagty onuňam boş gelyänini gördi.

– Senem zat tutmadyňmy?

– Ýok, men...

– Ýör, häzir bulaň awlan awlaryny bölüşip iýeris. Ejem bizi aç goýmaz.

Tokarja tilkijik enesiniň ýanyna gele-gelmäne öz doganlaryndan närazy boldy.

– Eje, bular «tutdum-da-tutdum» bolsup, meniň çemäme getiren awumy gacyrtdylar.

– Olar juda begendi, oglum – diýip, ene tilki oňa bu gezeklikçe doganlaryny bagyşlamalydygyny aňdyrdy. – Siz bolsa indikide bu ýalňyslygy gaýtalamaly dälşiňiz.

– Wah, ojagasjany çemäme-de getiripdim-le... – diýip, tokarja tilkijik ýene bir gezek janygdy.

Tilkijikleriň enesi, tokarjanyň nägileligini hasaba alman, aw awlan çagalaryny iş bitiren hökmünde taryplady.

Alakalar iýmit hökmünde öňe alnanson, häliden bäri gultunyp duran Möngözlüje hem beýlekilerden kem oturmady. Möngözlüjäniň bir alakany tutuşlygy bilen önüne çekenini gören tilkijiklerden birisi onuň bilen bu ýumry bölegi paýlaşmagy niýet edinip gapdalyna geldi.

– Menem iýeýin-le!

– Özüm iýjek.

– Bir özüň-ä iýdirmerin.

– Iýerin, gelme ýanyma...

– Ine, iýseň! – Tilkijik Möngözlüjäni gapdala sowmak üçin itekledi.

Möngözlüje muňa girre gaharlandy-da, özüniň gara güýjüne buýsanyp, tilkijigi çyňsadyp basdy.

– Ine, degseň.

Ene tilki öz çagasynyň düşen gününü görüp, bu ýagdaýy arkaýyn synlap durup bilmedi. Ol çakganlyk bilen gelip, özüni ýeňiji hasap edip, tilkijigi bagyrdadyp basyp ýatan Möngözlüjäniň böwrüne hütletdi.

– Näme, indi seniň it damaryň işläp, özüňiň kimdigiň ýadyňa düşüp ugradymy? Tur hany, tiz!

Möngözlüjäniň böwri erbet agyrdy. Şundan soň ol çete çekildi-de, tilkiniň bu edenine gahary gelenini mälim edip, närazy halda hyňrandy.

– Eý, wäg-eý, ýarama näme üçin degýän?

– Saňa o-da azdyr.

Möngözlüje sese tarap öwrülen mahaly, baýryň orta bilinde bir tilkiniň bu tomasany synlap duranyny gördi.

Bu uzyndan juda owadan guýrukly tilkini Möngözlüje heniz bir gezegem görmändi. Ony görenden ene tilki bada-bat üýtgedi. Boýurgandy, özüne bu duşusygyň diýseň ýarandygyny mälim edip, guýrugyny bulaýlady, ýalmandy. Ol golaý gelen mahaly bolsa ysrganysyp, aýratyn bir mähir bilen onuň endamyna süýkendi.

Sen nireden çykdyň, meniň begzadam?

– Men Üstýurduň üstünde iki-üç ýyl ygdy. Bu ýere bolsa ýaňyrak geldim. Eşidensiň, men özümiň mylaýym gelinligimden jyda düşdüm. Ony öňki ýazda, caga garasyp ýören günlerimiz keýikleriň kastyna çykan lökge masynly adamlar atyp öldürdiler.

– Sen ýeke bolsaň, islesen bize goşulyp bilersiň. Maňa öz golaýymda seniň bardygyňy duýmak diýseň ýakymly.

– Hawa, men seniňem ýekedigini eşitdim.

– Onda goşul bize, meniň seni şu çagalaryň atasy hökmünde göresim gelýär – diýip, ene tilki owadan guýrukly tilki öz ýanynda galar diýen inçejik tama bilen gysmyljyrap ysgaşdy.

– Görerin-dä! – Nätanys tilki gedemlik bilen şey diýdi-de, äm-säm bolup duran Möngözlüjä tarap öwrülip cytyldy.

– Munyň näme?

– It.

– Ýok edip kowup goýberseň bolmadymy? Näme, ony gökden gaçandyr öýtdüňmi?

– Hawa, ol gökden gaçdy – diýip, ene tilki nätanys begzadany has-da geňirgendirdi.

– Nädip? – diýip, ol ene tilki özüni oýnajak bolýandyr diýen pikir bilen gazaplanyp, sesine saldam berip sorady.

Ene tilki oňa Möngözlüje bilen bolan wakany birin-birin gürrüň berdi. Nätanys tilkiniň öýkesi ýazylyssa-da, ol özüniň sol bir pikirinden dänmedi:

– Sen şonda-da mundan dynmaly. Ýaňy onuň çagaňy nädiberenini gördüňmi? Ulaldygyça-da munuň iti çykar. Güýçlener. Ana, onsoň dat gününe.

– Men ony öz geregime ulanmak üçin saklap ýörün – diýip, özüne düşüniler diýen maksat bilen ene tilki syrnyň acdy. – Itiň azgynynyň gyzyl gurt bolýanyny men gowy bilýärim. Olar bolsa möjekden has zalym möjek bolup döreyärler. Möjegiň sürä girse öz awuny alýanyna, gyzyl möjegiň bolsa gören malyny parçalap, gyzyl ýaýyrt edip gaýdýanyna sen beletsin.

– Itiň ulalsa, gyzyl gurt çykjagyna sen onda ynanýaň-da?

Onsoň bize muny öňe salyp, awuna şarik bolup ýörmek galýar.

– Häý, näbileýin – diýip, nätanys tilki Möngözlüjäniň ýalmanyp, ot-çöpleri ysgaşdyran bolup ýörsüni synlap, münkürlük etdi. – Bu samsyjak juda bilesigeliji görünýär. Ol ýumagy çözleý-çözleý, bir gün ahyr özüniň itdiginem, it wezipesinem biler. Bizi hem tanar.

– Ýa şeýle bolaýarmykan? – diýen wagty ene tilkiniň sesinde müň duýuldy.

Nätanyş tilki ugramazynyň öň ýanynda ýene-de bir gezek nazaryny Möngözlüjede egledi.

– Bu saýry ýanymda boljak bolsa, seniň günüňe şarik bolup bilmerin.

Şu gürründen soň ýolda ene tilki ilkinji gezek öz pikirine münkürlük edip, böwrüni diňledi...

* * *

Möngözlüje ukudan turup, töweregine sereden mahaly öz gözüne ynanmady. Görüp otursa, tilki ysly sürende onuň bir özi galan ekeni. Onuň alakjap, töweregi aýlanyp eden gözlegi-de netije bermedi. Möngözlüjä it häsiýetini ýatlap, garysyny ýassanyp garaşmadan başga alaç galmady. Ol-da: «Siz öýüňize gelmän oňsaňyz, menem sizi görmän oňaryn» diýdi-de, olaryň bir ýerden gara berjeklerine ynanyp, süreniň agzyny aldy-da ýatyberdi.

Ýöne tilkijikler ne şol gün gara berdiler, ne-de şol günün ertesi. Olaryň ähli zatdan geçip, Möngözlüjeden gutulmak üçin gacyp gidenleri çyn boldy. Öwrenişen ýoldaşlaryndan aýrylyşmak Möngözlüjä aňsat düşmedi, hut sonuň üçinem ol tilkijikleriň hemişelik gidenine wagty bilen ynanmady. Göwnüne, olar ýene bir ýerden ýaltaklaşyp, şatrym-şallak bolşup geläýjekler ýaly boldy durdy.

Bir ýola ol süreniň agzynda garasyp, töweregi diňşirgenip otyrka, ötüp barýan bir kirpi oňa gabat geldi.

– Günesleýäňmi, goňsy?

– Hä, sen kim? – diýip, Möngözlüje heserlenip, öz önünde agyn tiken bolup duran kirpijekden sorady.

– Men-ä kirpi...

– Onda men seni tanamok-la.

– Men şu töwerekde hemişe bardym, ýöne sen üns beren dälşiň. Onsoňam biz itler bilen, tilkiler bilen şeýle bir gatnasyp-gatysyp ýörenem däldiris.

– Öň gatnaşmadygam bolsaňyz, indi gatnaşmaly borsuňyz. – Möngözlüje özüne oýnara ýoldaş tapylanyna begenjinden ýeňil gopup, ýerinden galdy.

Kirpiniň öňüne geçip, gulaklaryny selkildedip, guýrugyny bulaýlap, özüniň oýnamaga, gatnaşyk açmaga taýyndygyny mälim etdi.

– Men oýun oýnamagy halamaýaryn. – Kirpi Möngözlüjäniň özüni görüp, bolubersini synlap, onuň bu ýeňles hereketlerini halamaýandygyny aňdyrdy.

– Oýnaly, oýnabersen soň halarsyň...

– Gerek дәl. – Kirpi onuň gapdalyndan ötүp gidi-bermekçi boldy.

– Jan, kirpi, gel, oýnaly-la, hәzir kimdir biri bilen meniň şeýle bir oýnasym gelýär.

Möngözlüje ýene-de erjellik görkezip, özüniň höwesini mälim etdi.

– Men oýun bilemok diýdim-ä saňa!

– Men öwrederin.

– Maňa seniň oýun öwretjek bolan dogan-garyndaşlaryň öň näme görди.

– Bilemok.

– Hany, onda senem maňa oýun öwretjek bol bakaly! – Kirpi öýke bilen ýagyrynysyny tünňerdip düýrүkdi.

Möngözlüje towsaklap, kirpiniň bir eýlesine, bir beýlesine gecdi.

– Bol, ine, senem şeýdip bökeläber – diýip, ony tumsugy bilen sähelçe kakdy. Ýöne sol bada-da cyňsap, gapdala çekildi. Ganjaran tumsugyny ýalap, öýkeli hüňүrdedi.

– Eý, kirpi, bu näme etdigiň?

– Ine, seniň dogan-garyndaşlaryň hem meni oýna goşjak bolup eden synanyşyklary şeýle gutarypdy – diýip, kirpi oňa ýaňsyly jogap gaýtardy.

– Hä, sen ýalyny tanap goýmagam bir bähbit – diýip, Möngözlüje awunan tumsugyny ýalap dursuna öýkeli hüňürdedi.

Kirpi şundan soň sesini çykarmady-da, gyrmyldap öz yzarlap gelyän ýolunyň yzyna düşme bilen boldy. Möngözlüje tumsugynyň awusy ýiten dessine bu duşuşygy unudyp, ýene-de ene tilkini göresi gelip, doganlaryny ýatlady.

Möngözlüjäniň keýpsiz torsarylyp oturanyny görüp, çagalaryna öz bilýän zatlaryny öwredip ýören serçe oňa habar gatdy.

– Jik-jik, näme müzzerip otyrýň?

– Näme diýjek bolýaň? – diýip, Möngözlüje serçäniň sözünü öz üstünden gülünme hasap edip, gözünüň agyny köpeldip düýrükdi.

– Sen kirpiden gaty görme diýjek bolýan. Ol şýleräkdir, aňsat özüne degdirmez. Özem başarsa, goňşularyna kömek eder.

– Ol kime kömek edenmiş?

– Olmy, köplere. Meselem, meniň özüme-de, eger ol bolmadyk bolsa... – diýip, serçe özi bilen baglanysykly bir wakany ýatlady. – Biz onda hol ilerki ýapynyň ýüzünde bir hinde ýaşaýardyk. Bir gün men guşlaryň howsalaly jürküldilerini eşidip, ketegimizden boýnumy cykardym. Görsem, bir ýylan guş höwürtgeleriniň töwereginde ýalpyldap aýlanyp ýör. Ony görüp, menem bada-bat özümi ýitirsem näme. Daş-töwerek bolsa agyn jürküldi...

– Hiç kim gaçmadymy? – Enesiniň: «Ýylan görseň, sowlup gaçgyn!» diýen akylyny ýatlap, Möngözlüje serçäniň gürrüniň soňuna howlukdy.

– Heý, ol owadan-jadyly gözleriň öňünden gaçyp bolýarmy näme. Hemmeler ol gözleri görenden eräp-akyp özüniň kimdigini unudýar ahyryn. Ine, sol barmana-da ýaňky ýylan birden gazap bilen yzyna – guýrugyna tarap serpildi.

Bir görsem, häli-şindi gybyrдыklap, öýümiziň töwereginde görüňyň kirpi onuň guýrugyna salypdyr agzy. Şundan soň ýylan iki ýana urnup, janyna jaý tapaýsa nädersiň. Ol kirpiniň tikenine urlup-urlup, birsalymdan endam-janyny gara gan etdi. Bizem ýylan gözleriniň şöhlesi öçerine mähetdel kürseşip keteklerimize girdik.

– A soň nätdi?

– Kirpi guýrugy bir agyz salanson, ony syypdyrýarmy näme.

Serçe gürrüňini tamamlanson, ýene-de çagalarynyň okuwyny dowam etdirdi.

– Bökmeli, bök!

Çokmaly, çok!

Düşmeli, düş!..

Möngözlüje suwsap ugran çagy öz golaýlarynda kak suwundan emele gelen kölüň bardygyny ýatlady. Ol ýere barmak Möngözlüje üçin hemişe ýakymlydy. Möngözlüje bu ýere gelse, heý, bolmanda bir, ýogsa-da, üç-dört sany garagusun şol töwerekde uçup ýörenini görerdi. Olar bolsa hemişe Möngözlüjä onuň şol bir gezekdäki uçuşyny ýatladardylar. «Irde-giçde uçmasam, men ejem bilen uýamy tapyp bilmerin» diýen pikire bolsa ol öňräk gelipdi. Hut sonuň üçinem onuň uçýanlara gözi giderdi, özüne-de bu bagty arzuw ederdi.

Möngözlüje bol otuň arasyndan tapan ýodajygyny yzarlap barýarka, ol ýolda henize – bu güne çenli görmedik äpet bir haýwanyna gabat geldi. Möngözlüje oňa ýetmän, on-on bir ädimlikde saklandy-da, «Bu kim boldugykan?» diýen pikir bilen öz garsysynda duran jandary synlady.

...Okara gözler, iki ýerden näýza bolup gezelişip duran egri sahlar synladygyça Möngözlüjä gorkunç bolup göründi.

– Hass... näme ýolumda dursuň? – Nätanyş başyny aşak egip, gaharly haslady.

– Sen kim? – Möngözlüje ýüzugra geçibermegem birhili görüp, ol haýwandan habar sorady.

– Men sygyr.

– Bolaňda näme, ýaryp bilýärmiň?

– Ýok, süsüp bilýärim. Hass...

– Gaty süsýärmiň?

– Sowul ýoldan, seniň bilen sarmaklaşyp durara mende wagt ýok.

– Näme, ýol seniňkimi? Özüň aýryl, ony hol otlukdan özüm tapdym.

Sygryň sahlaryny taýynlap bolubersini görüp, Möngözlüje bir tarapa çekildi-de, oňa ýol berdi.

– Geç onda.

– Hass...

– Häý, bularyň hersiniň bir halta ýeli bar-haw... – diýip, Möngözlüje sygyr şalkyldap gapdalyndan geçensoň öýkeli hüňürdedi.

Möngözlüje kölün başyna gelen çagy ýaňky ýolda duşan sygra meňzes birnäçe haýbatly sygryň kölün içine girip, suw içişip duranyny, birnäçesiniň bolsa kenarda güberişip ýatanyny gördi. Durup, olary synlansoň heder etme bilen, ýaňky sygra sowlup ýol berenini ýatlap, öz eden hereketini dogry tapdy. «Ýogsam, bular köplenişip, meniň işimi görerdiler» diýip oýlandy.

Güzere inip, suw içip durka bir tanyş ses onuň gulagyna eşidildi.

Wyz-wyz-wyz-wyz-wyz-wyz-wyz,

Dünýäde iň güýçli biz...

– Eý, güjüjek, goçak bolýarmyň?

– Saňa näme?

– Sygyrdanam gorkduňmy, ha-ha-ha...

– Nämä gülýäň?

– Seniň sygyrdan gorkanyňa gülýän.

– Onuň gorkunç gözleri hem şahy bar ahyry, birden süsäýse nätjek?

– Men barkam gorkmagyn! Ine, seret, men häzir olardan seniň aryňy alyp bereýin.

– Nädip?

Gögeýin aýdymyna hiňlenip, asmana göterildi. Birsalymdan sygyrlar guýruklaryny bulaýlasyp, duran ýerlerinde şallaklaşyp, biynjalyk bolşup ugradylar. Ýöne gögeýin munam az gördi. Ol sygyrlary bir ýere üýşürdi-de, soňundanam olary şatyr-şallak edip kowalap, jülgäniň içi bilen önüne salyp gitdi. Möngözlüje gögeýiniň gidenine begendi. Sebäbi ol gögeýiniň bar ýerinde özüni diýseň oňaysyz duýýardy. Ony göreninden görmedigini iki ýarym esse dagy gowy görerdi.

Ol suw içip ganansoň, bir depäniň üstüne çykyp, ýene-de asmany synlamaga oturdy. Bu gün asmanda ýekeje-de bulut ýokdy. Özi-de ýaşyl öwsüp oturan meýdana juda meňzeşdi. Häzir ol ýerde ençeme garaguş üýşüşip-çasysyp, uçusyp ýördi. Olar öz aralarynda haýsydyr bir zadyň dawasyny edýärdiler.

Garaguşlaryň gaýmalasyp ýören tarapyndan et ysy gelýäni üçin, Möngözlüje ikerjiniňlenmän şol tarapa ugrady. Golaý baran mahaly ol asmandaky garaguşlaryň dawasyny aýyl-saýyl eşitdi. Olar öz aralarynda asmanda nobatçylyk çekmek gezeginiň kimiňkidigini takyklaýardylar.

– Sen nobatçy bolmaly!

– Ýok, sen bolarsyň!

– Men ertir irdenem garawulçylyk çekdim.

– Sen irden ejeňe derek durduň. Häzir bolsa, özüňe derek durarsyň!

– Men häzir guzy awlap geldim. Bir zat iýmesem durarlygym ýok.

– Näme-de bolsa, öz deregiňe özüň durmaly bolarsyň.

Ýokarda dawalasyp, belli bir netijä gelsip bilmän ýören garaguslardan, aşakda iki diwar bolup oturan baýyrlaryň oýtumyndaky maslygyň üstündäki garaguslar has-da kän ekeni. Ortada, özünden güýçlä gabat gelen bir gulan güberilip, depe bolup ýatyrdy. Töwerekde etiň, onda-da täzeje, ganlyja etiň akylyňy çasyryp barýan ýakymly ysy bardy.

Garaguslar gulanyň kellesinde, budunyň üstünde, boýnunyň üstünde oturyp, onuň gözlerini, gapy açylan garnyny, boýnunyň ýüzüni özleriniň demir çünkleri bilen ýerli-ýerden talaýardylar.

Garynlary dok, gozganmagy kyn görşüp oturan garaguslar Möngözlüje görnen çagy oňa ulumsylyk bilen seredişdiler.

– Ýeri, saňa näme gerek?

– Il iýýä, menem azrak iýäýsem diýýän.

– Ýene birden seniň özüňem şu ýatan gulanyň gününe düşüp durma. Şu-da ölerin öýdenokdy. Agsam welin iki sany möjek duýdansyz gelip, ikisi iki ýerden topulyp, ilki depeden togalap, onuň aýagyny döwdüler. Soňundanam janyny alyp, garynlaryny doýrup gitdiler...

– Ýok, meniň oňa meňzäsim gelenok. – Möngözlüje rejäň geň dældigini, bularyň arasyna düşse, oňlulygyň bolmajagyny pikir edip, ökje ogurlap, yza tesdi.

– Ony häzir köpleşip basalyň, ýogsam, ol sammyjak soňra bize hezil bermez. Oňa entek gorkmany öwretmändirler.

Garaguslaryň arasyndan birisi has-da janygyp gepledi. Emma ses gyryljyk çykany üçin, garaguslaryň hiç birisi-de ony hasaba almadý.

Möngözlüje bu sesi tanap, biraz ýöränden soň, ýene-de yzyna döndi. Gulanyň boýnunda oturyp, özüne gahar-gazap bolup seredýän, bir ganatyna ýaplanybrak oturan garagusy ol dessine tanady. Bu şol gezek Möngözlüjäni alyp asmana

göterilen, ony şu günlere düşüren garaguşdy. Möngözlüje köne tansyna duşanyňa begendi. Ýöne onuň özüni görenden tasanyp bolubersine welin geň galdy. Möngözlüjäniň asla Garaguşa ýamanlyk edesi gelenokdy. Sebäbi ol entek nädip ýamanlyk etmelidigini bilenokdy. Tersine, özüni özgelerden saýlap asmana uçurany, guş bagtyny bereni üçin ondan minnetdardy. Uçmagyň hezilligini bolsa ol görüpdi. Şonuň üçinem garaguşy gören mahaly ýene-de onuň juda uçasy geldi. Höwesli dalbynyp garaguşa boýun burup ýalbardy.

– Gör, nähili gowy gün. Seret, hol-ha Günem uçup aýlanyp ýör. Ýör, bizem şonuň ýanyňa uçaly!

– Ýit-ä dikdüşen sebil! – Garaguş onuň sözüne düýrükdi.

– Garly daga hem indi biz has golaýlandyrys. Ýene bir ucsak oňa-da ýeteris. Möngöz alysdan seleňläp görünýän Garly daga gözigidijilikli seredip, ýene-de garaguşa höwesli ýalbardy.

– Ýit diýdim-ä men saňa. Uçaly... Uçaly, gary görneni bilenem hany bu ýakynda saňa Garly dag barmy. Şu pursatda gysga salymam bolsa Möngözlüjäniň höwesine ylganyny garaguşuň özem duýman galdy.

– Başyndaky, egnindäki ak gar ýapynjasy oňa diýseň gowy ýaraşýar. Owadanlygy bolsa gör, men nähili synlamagy gowy görýärim. Gün cykyp bu gün-ä ol has hem owadan bolupdyr.

– Indi uçup bolandyrys. – Garaguşuň sesi gussaly eşidildi.

– Näme üçin?

– Näme üçiniň bormy. Mönsüräp aýag-a owratdyň, deýýus. Badalgaň, döwür aýak bilen uçup bolýarmy?

Möngözlüje özünde hiç hili müýn duýmaýanlygy üçin, ýene garaguşa düşünmedi. Gaýta, garaguş bol etden garnyny doýransoň uçmaga ýaltanýandyr. Garnym doýansoň meniň-ä ukym tutýardy... diýip alasarmyk oýlandy. Möngözlüje

garaguşdan möhüminiň bitmejegine düşünensoň, ýene-de garnyny otarmagyň ugruna çykdy. Garaguşlaryň arasynda öz tanşy hem bar bolany üçin, üstüne topularly bolup görnen guşlardan indi oňa öňküsi ýaly juda bir howply bolup hem görünmedi. Näme çekinip, köpüň içinde arkaňy alajjak garaguş ýaly öz guşuň barkan! Möngözlüje şundan soň yzyna öwrülip, gapydan kowlan penjireden geler etdi-de, gelip garaguşlaryň arasyndaky bir açygrak ýerden tumsugyny sokdy. Garynlary dok garaguşlar oňa üns hem bermediler. Diňe Möngözlüjä belet garaguşuň şundan soň bokurdagyndan zat ötmedi. Ol Möngözlüje ýakynlaşsa, onuň temmisini bermek maksady bilen başyny göterip häzirlendi. Ýöne Möngözlüje welin oňa barmysyňam diýmedi. Tenini gataldyp, gaçarak durup, garnyny doýransoň, ýene-de yzyna dolandy.

Garaguşlar bilen bu gezekki duşuşyk Möngözlüje üçin diýseň peýdaly boldy. Ol soňra islän çagy asmany synlap, garaguşlaryň gaýmalasýan ýerinden özüne bir garbanarlyk iýmit tapdy.

* * *

Möngözlüje garaguşlaryň toýunda bolup garnyny doýransoň, öz tilki doganlary çapawulçylykdan dolanyp gelendir diýen pikir bilen ýene-de sürenine dolandy. Ýolda howlukdy. Ganlyja et iýeninden soň, suwsaýanyny ýatlap, kaka inip suw içdi diýäýmeseň, ol ýolda hem hiç zada güýmenmedi.

Ýöne näçe islese-de, onuň tamasy çykmary. Süreniň töwereginde onuň göresi gelýän doganjyklary ýene-de ýokdular. Olar ýene birsalymdan, hatda ondan soňragam gara bermediler. Möngözlüjä doganlarynyň gözlegine çykmadan başga alaç galmady. Ol ilki taýyn «aw» bolýan ýerleriň birinjisini, soňundanam aýlanyp, başga-da birki sanagyny barlaşdyrdy. Dymyljyk etiň ysy gelýän ýapynyň depesinden

inen wagty ol bir möjegiň porsan goýnuň töwereginde timisgenip ýörenini gördi. Ol bu möjegi öň hem tilki enesidir doganlary bilen gelende şu ýerde birki sapar görüpdi. Her gezegem eneleri olary möjegiň töweregine eltmän, öz töwereginde saklardy: «Sabyr ediň! Ol möjekler kimdir biriniň öz «taýyn aw» edýänini görse utanar. Görmedik boluň ony!» diýerdi. Soňundan bolsa möjegiň jahyl döwrüni ýatlap, onuň islän sürüsine darap, awuny gapyp, mes ýasandygyny, Gyzyljaryň möjeklerine demini ýöredip gezen serdar bolandygyny öz könelerinden telim gezek eşidendigini ýatlardy.

Garry möjek dişiniň basan et böleklerini iýişdirip, ýene-de assa-ýuwaş ýöräp yzyna dolandy. Ol özünden güýçli tapylan güni, onuň tabynlygynda ýasamagy özüne peslik bilip Gyzyljary terk edip gaýdypdy. Indi ol ölmek isleýärdi, ýöne ölüp bilenokdy.

Möngözlüje öz gapdalyndan yraň atyp gelýän garry möjegi geçirensoň, ýene-de yzyna dolandy. Bir baýryň jülgesini syryp seňkildesip barýan tilkileri görende, Möngözlüje bada-bat özüniň haýsy ýere barýanyny unutdy. Özüniň gözleýän tilkilerini ýatlap: «Şolar, şolar bolaýmasyn» diýip oýlandy. Ýüregi galkyjaklap, begençli gürsüldedi. Ol aýagaldygyna ylgap, tilkileriň yzyndan ýetende, olaryň özüniňkiler dældigini gördi. Şeýle-de bolsa, onuň bulardan galasy gelmedi.

Ene tilki bilen ata tilki ony duşman saýyp gaýtargy berme niýeti bilen yzlaryna öwürülen wagty:

– Menem özüňiz bilen äkidiň! – diýip, Möngözlüje olara ýalbaryp özelendi.

– Seniň biz bilen işiň yok.

– Men doganlarymy gözleýän, olaram siz ýaly tilki-jiklerdi.

– Ýeri, agzyňy öweldip samahyllaberme. Itden bize dogan bolmaz.

– Beý diýmäýmelidiň-dä. – Möngözlüje tilkilerden ýakymly söz eşiderin diýen tama bilen ýene-de mylaýym gürlledi.

– Seniň biziň bilen işiň ýok.

– Nämüçin?

– Üçini sen it.

– Bolanymda näme?

– Näme diýýämiň? Nämäniň sebäbi şol: it öz itligi bilen bolmaly, tilki hem tilkiligi bilen, düşündiňmi?

– Ýok, düşünmedim.

– Ine, düşünmeseň – ata tilki güýjüne daýanyp, Möngözlüjäni tumsugy bilen hütletdi. Möngözlüje diňe häzir, awunandan soň, özüniň bulara juda golaý duranyny bildi. Oňa şundan soň «Eý, bular-a biziňkiler däl ekeni» diýip, yzyna dolanmakdan başga çäre galmady.

Ýatar wagtyň oň ýanlarynda Möngözlüje süreniň öňünde doganlaryna garasyp, olaryň gaçyp gidenlerine ynanyp bilmän, ýola garap ýatyrdy. Issizlikden, näbelli bir zada degip biraz agyran cep aýagyny ýalaşdyrýardy. Asmany, ýyldyzlaryň barha köreýän ýerini synlaýardy. Ýeňsede bir ýerlerden adam sesine meňzeş ses eşidilip ugran mahaly Möngözlüje bada-bat bilesigelijilik bilen heserlendi. «Bu näme boldugykan, ol gygyrýan kimkän, adam bolsa gerek, ýene-de meniň eýäm sol çopan meni gözläp ýören bolmasyn?!»

Möngözlüje tanyş ys bardyr diýen tama bilen howany ysyrghandy. Howada hiç hili tanyş ys ýokdy. Ol ses birsalymdan ikinji gezek, soňundanam üçünji gezek gaýtalandy.

Telim bir guş sürüsi Möngözlüjäniň üstünden şol ses gelyän tarapa uçup geçdi. Ol ýerde näme-de bolsa, bir zadyň bardygy şundan soň Möngözlüjä-de mälim boldy. Ses gelyän tarapa birsalym seredip duransoň, Möngözlüje ol sesi anyklap görmegi ýüregine düwdi. Ýylgynlygyň baryp çetinden giren mahaly, bassyr-bassyr gaýtalanýan bu ses oňa has-da çasly

eşidildi. Tizden ol öz önünde iki sany lowurdap ýanyp duran gözi gördi. Ol birbada öz gören zadyna ynanyp bilmedi. Onuň önünde bir ýylgynyň bilinde hüwi yranyp otyrdy. Adam sesinde uwap gygyrýanam şol ekeni. Onuň öňi bolsa agyn guşdy. Guşlaryň gelim-gidimi henizem dowam edýän ekeni. Hüwi bolsa erteki otarýardy. Möngözlüje hem başga-da bir edere işiniň ýoklugyny ýatlap, öz gizlenip oturan ýerinde çöküp, hüwiniň ertekisini diňlärmene boldy.

– Bilýäňizmi näme? – diýip, hüwi hut ýaňyja aýdyp gutaran gürrüňine täzeden, hut ilkinji gezek aýdylandaky ýaly hyjuw bilen başlady. – Bir wagtlar hemmeler uçup bilýän ekenler. Hatda düýelerem, pillerem, žiraflaram, ähli haýwanlar uçup bilipdirler. Şonuň üçinem gögüň, ýüzi hemişe gara-gura bolup duranmys. Göz önüne getirň şol läheň haýwanlaň arasynda bize uçmagyň nähili kyn bolanyny. Hut şonuň üçinem biziň ýaly kiçi guşlaryň her gün telimsi çaknysyp, heläk bolupdyr. Bu dünýäde kiçi bolana, sada bolana gün barmy näme! Olaryň kimsini krokodiller, kerkler, gippopotamlar öz ganatlarynyň ýelgini bilen heläkläpdirler. Olary tutup, diýmejegini diýmäge mejbur edipdirler.

Bir günden bir gün kiçi guşlaryň arasynda bir dana guş tapylypdyr. Ol başynyň tüýi düşen, bürgüdiň ýumurtgasyndan çykan guş ekeni. Hemmeleriniň çydam käsesiniň pürepür bolanyny görüp, bir gün ol kiçi guşlaryň wekillerini maslahata çagyrypdyr.

Geljekler gelsensoňlar bolsa: «Doganlar, bize indi bu sütemden dynmaga wagt boldy» diýipdir. Maslahata gelenler ýerli-ýerden: «Nädip-de, nädip?» bolup, ýene-de dana guşuň özüne sala salanmyşlar. Dana guş şonda olara agzybirlik bilen ýeri öwmegi, seýdilsen, uly guşlaryň göwnüni bölmeginiň mümkindigini aýdypdyr. «Oturanturan ýeriňizde siziň mesgeniňiz ýer, biziňki bolsa asman» diýip gaýtalamagy maslahat beripdir. Diňe şeýle edilende, asmany eýeläp, ine-gana uçup boljagyny nygtapdyr.

Olar bize: «Ýit, eý, samsyk guşlar!» diýmezmikä? – diýşip, käbir guşlar birbada üstünligiň boljagyna ynanmandyrlar.

Birine şol bir zady köp aýtsaň, onsoňam şol bir sözi bir agyzdan däl-de, köp agyzdan eşitse, ol iru-giç böwrüni diňlä. Bolmanam bir günde hiç kimi ynandyryp bolmaz. Yzygider hem erjel hereket etmeli diýipdir. Şundan soň guşlar «hoş» diýşip, dana guşuň maslahatyny göwünlerine jaý edişip, ýedi yklyma ýaýranmyslar.

Oturan-turan ýerlerinde dana guşuň öwreden sözlerini gaýtalanlary üçin, ilki munuň hut şeýledigine, öz sözleriniň täsirine berlip, guşlaryň özlari ynanydyrlar. Özleri öz diýýän zatlaryna ynanonsoň, özgeleri muňa ynandyrmak kiçi guşlara şeýle bir kynam bolup durmandyr. Kem-kemdenem bolsa uly guşlaryň ýere bolan ýakynlygy artypdyr. Olar ömrüniň köp bölegini ýerde geçiripdirler. Uly guşlaryň soňkurak nesli bolsa uçmagy ýenleşleriň işi hasap edipdirler. Şundan soň tebigat öz oňaryp beren ganatlarynyň uly guşlara gerekmejegini görüp: «Uçmajak bolsaňyz, size ganat nämä gerek?» diýipdir-de, olary ganatdan mahrum edipdir. Dana guş seýdibem mamla bolupdyr.

– Eý, hüwi, aýtsana, meniňem ata-babamyň ganaty bolanmysmy? – Möngözlüje gürrüňe berlip, özüniň görünmän ýatanyny unudyp, ata-babasynyň ganaty bilen gyzyklandy.

Duýdansyz sese guşlar alabasgy bolsup asmana göterildiler. Ýüregi sarsyp, ilki biri bolup uçan hüwi asmanda bu sesiň kimiň sesidigini ýadyna salonsoň, hol beýleräkdäki başga bir ýylgynyň üstüne gondy.

– Şol aldananlaryň arasynda seniňem köneleriň bar ekeni.

– Gör, nähili gynançly zat.

– Boljak iş bolonsoň, soňundan gynananyň peýdasy bolmazmys.

– Eger ata-babam ganatly bolanlygynda, menem ganatly bolardym. Hezillik şonda bolardy. Men islän ýerime uçup ýeterdim. Uçmagyň nähili gowy zatdygyny bolsa indi men bilýän.

– Hüw, seniň biläýşiňi. – Hüwi süýji arzuwa berlip, asmanda uçan pursadyny gowy bir zat hökmünde ýatlan Möngözlüjäni samsyk saýyp ýaňsylady. – Sen bir bagty getiren ekeniň, seniň ýaly güjüjekleriň telim birisi senden soňam garaguslaryň demine düşdi. Senem indi biraz bolan-goýandan baş çykarmagy oňar. Sen eýýäm tokarja güjük ahyryn. Seniň deň-duslaryň eýýäm birgiden zat bilýärler.

– Menem bilýän.

– Sen bilýänem tanaňok.

– Ýeri, onda men seniňçe nähili bilmeýämişim?

– Hol garly dag tarapda seniň ejeň bilen uýaň bar, sen heniz sonam bileňok. Ejeň görgüli heniz-henizlerem seni ýatlap, asmana seredip çyňsaýar. A, sen bolsa... ilin gürrüni diňläp, aýlanyp ýörsün. Ondan-a dag tarapa git-de eneňi, uýaňy gözle.

Hüwini diňläňsoň, Möngözlüje lapykeç halda yzyna dolandy. Ol ýolboýy enesini, uýasyny, özüni eý gören çopany ýatlady hemem bularyň ysyny ýatdan çykarmanyna begendi.

Onuň gelip sürenine girjek bolanam soldy welin, kepjebaş ýylan haşlap, onuň önünde dikeldi.

– Ýeri, kim gerek saňa?

– Bu ýeri meniň öýüm...

– Seniň öýüň bolmaz bu ýerde.

– Bolýar, bolýar, ýalnysypdyryn, gidäýerin...

Möngözlüje ökje ogurlap yzyna gaçdy. Ýylan bilen is salysmaly dældigi Möngözlüjä ejesiniň ilkinji öwreden zatlarynyň biridi. Ol «Ýamandan boýuny satyn al» diýleni

edip, gözünüň gören tarapyna yzyny gözlemän gaçdy. Onuň soňra gaýdyp öz gorkan ýerine dolanasy gelmedi.

Gijäniň köpüsini haýsy ýerde ýerlejegini bilmän elewräp gezen Möngözlüje ertir irden bir baýryň güneş ýapysynda oýandy. Ibirtde-zibirtlik onuň töwereginde indi bireýýämden bäri dowam edýärdi. Suwulganlar hasanaklaşyp, onuň kä eýlesinden geçýärdiler, käte beýlesinden. Beýleräkde durup, hekgerişip, ony aýratyn bir dymmak bilen synlaýan suwulganlaram bardy.

Möngözlüje hiç zady hasaba alman, ýene birsalym şol bir ýatysyny üýtgetmän, asmanyň garaguş ýaly öwrüm edişip ýören bulutlaryny synlady.

Garagusa meňzeş bulutlar garaguş bolýan ýerde iýere bir zadyň bolýanyny ýatladyp, ýene-de Möngözlüjäniň agzyny suwardylar. Şol arada bir suwulgan kürsäp onuň aşagyna dykyldy. Möngözlüje özüniň äsgerilmändigini görüp düýrükdi.

– Eý, sen ýylanyň nämesi?

– Hiç zadam däl.

– Özüň-ä meňzeyäň. Ýöne hereketiň bilen gözüň birneme elek-celegräk.

– Sen, it, gowusy, agnan bolup ýatma-da, biziň hinimiziň agzyndan tur. Biz indi bir wagtdan bäri oňa girip bilmän durus!

Möngözlüje suwulgany diňläp, «Bäý, meniň baran ýerim gap-çanak bolayýar-ow» diýdi-de, bir gyra çekilip, olara geçere ýol berdi.

Şol arada öýüne girip, bir ýerlere gitme maksady bilen çykan çalasyn suwulgan gapdalyndan geçen mahaly bir ýoknasyzyny atdy.

– Eý, it, senem beýdip ýörmän, gidip, beýleki itler ýaly bir sürini saklasan bolmaýarmy?

Özünden kiçiniň bilimsek bolan bolup özüne akyl bermegi Möngözlüjä ýaramady. Ol iki bökende suwulganyň yzyndan ýetip, onuň guýrugyny basdy.

– Hany, ýaňkyja diýeniňi ýene-de bir gaýtala!

Dilinden bela galan suwulgan iki ýana urnup, çar tarapa elewredi. Şol barmana-da suwulgan guýrugyny göwresinden bölüp galdyrdy-da, öz häsiýeti bilen Möngözlüjäni geň galdyryp ara açdy.

Möngözlüje öz önünde düýrülip-ýazylyp ýören, kiçiräjik ýylany ýatladýan janly guýrujygy görenden geň galyp, bada-bat öz maksadyny unudyp aýak çekdi. Sebäbi ol suwulganlaryň gaty gyssanan ýerlerinde, guýruklaryny taşlap gaçýanlaryndan bihabardy.

Ol suwulgan guýrugynyň bölünip galanyndan habar-syzdyr öýdüp onuň yzyndan gygyrdy.

– Eý, eý, balagyň galdy, dur-eý!

Zähresi ýarylan suwulgan esli gaçansonň hekgerip yzyna gözlese-de, dolanyp guýrugynyň yzyndan gelmedi.

Möngözlüje şol kürtdürip duran ýerinde butnaman durşuna janly guýrujygy ýene biraz synlansonň, guýruk özüne niýetlenip galdyrylandyr öýtdi-de:

– Men seniň guýrugyňy başyma ýapaýynmy? – diýip, öýkeli hüňürdedi.

* * *

At toýnaklarynyň güpürdisini Möngözlüje ilki eşiden mahaly uzaklarda bir ýerde gök gübürdeýändir öýtdi. Özüne eşidilen sesi bolsa ol şol ýerdäki gümmürdiniň bir çeti hökmünde kabul etdi.

Ýeňseden at toýnaklarynyň güpürdisi esidilip ugran mahaly otluga gonan kākiliklere ymsynyp ýören Möngözlüje aýak çekip diňşirgendi.

Ýeriň süňňünde duýlar-duýulmaz sarsgyn peýda bolupdyr. Özi-de bu sarsgyn barha güýçlendi. Möngözlüje

bilesigelijilik bilen baýryň ýokarsyna cykan mahaly bir süri atyň jülgäniň arasyny dolduryp özüne tarap çapyp gelyänini gördi. Süriň öňüni bir maňlaýy sakar dor at çekip, ol gerimli ädim urup, her ýerden bir basyp çapyp gelyän ekeni.

Bularyň aýratyn bir dabara bilen bu bolup gelişlerine, olaryň boý-syratyna ýene-de Möngözlüjäniň gözi gitdi. Atlar pessaýlap kölün üstünde gonma hyýal bolup uçup ýören ördek sürüsini ýatladyp, Möngözlüjäniň öňünden geçişip gitdiler.

Möngözlüje birsalym atlaryň yzyndan seredip, olary nazary bilen ugradyp duranson, atlaryň otlayan ýerine barsa, şonda olary isledikçe görüp-synlap boljagyny ýatlap, pikirinde şol ýere ýetmäge howlukdy.

Süri baýyrlaryň gabawyndaky ýasyl öwsüp, köle meňzäp oturan açyklykda otlap ýören ekeni. Atlaryň aralygynda, çaga bigamlygy bilen dänjiräp çapyp ýören taýçanak Möngözlüjäni hemmelerden öň gördi.

– Men ýyndam gerek? – Taýçanak Möngözlüjäniň öňünde aýak çekip, göçgünli keýpi bilen oňa ýüzlendi.

– Hawa, gowy çapýarsyň – diýip, Möngözlüje hem onuň öz perdesinden deň gopdy.

– Ejemem maňa şeý diýýär. Häzirden seýdip, oňat çapmaga türgen bolsaň, soňundan senem kakaň ýaly süriň önbaşcysy – serdar at bolarsyň diýýär. Soňra ol: «Seret, biziň kakamyz nähili görmegeý!» – diýip, sakar ata tarap guwançly seretdi.

– Owadan – diýip, Möngözlüje-de ilki gören mahaly pikirinde dörän soragy ýatlady.

– Men-ä güjük. Seniň ýanyňa oýnamaga geldim.

– Maňa seň bilen oýnamak bolýarmykan?

– Bilemok.

– Onda sen şu ýerde biraz otur. Men dessine gidip ejemden sorasyp geleyin.

– Bar. Ýöne köp eglenmegin!

Taýçanak iki bökende çal baýtal bilen özüne tarap otlap gelýän gaba garyn enesiniň ýanyna ýetdi.

– Eje, ana, hol ýerde güjük bar, şonuň bilen oýnasam bolýarmy?

– Itmi? – Jeren baýtal başyny ýerden göterip, Möngözlüjä çişerildi. – It bilen oýnasaň bolar. Ýöne uzak gitme!

– Bolýar, men şujagaz ýerde golaýjakda oýnaryn.

– Bar, oýnaber oýnasaň.

Taýçanak rugsat alyp, oýna höwesek bolup, Möngözlüjäniň ýanyna öwrülip geldi. Olar ilki sürini oýtarlap çapysdylar, soňundan bolsa oýun edişip, «kebelek-kebelek» oýnasyp gezdiler.

Süri birsalym otlansoň atlar ikibir, üçbir bolşup dem-dync almak üçin onda-munda ýatmak bilen boldular. Birsalymdan diňe iň owadan sakar dor at aýak üstünde galdy. Ol keýerip, uzaklara nazar dikip duran mahaly Möngözlüjä has-da görmegeý bolup görüldi.

– Kakaň-a görmegeý ekeni.

– Ol hemem güýçli.

– Duýulýar.

– Hemmelerden ýyndam.

– Bolup biler.

– Ejem-ä, sen onuň garrap ugran wagtyňy gördüň, ýaş wagty dagy ol has görmegeýdi, has kuwwatlydy diýýär. – Taýçanak her gezek «has» sözünü aýdanda, ol söze agram berip, aýratyn bir guwanç bilen gürlledi.

Atlar bir ýerlere gitmäge hyýallanyp, örüşip ugran mahallary garry baýtal hokranyp, Möngözlüje bilen höwür bolup, dem-dync alanyndan soň, ýene oýnamaga küýlenip duran taýçanagy ýanyna çagyrdy.

– Gel-uw, senem indi.

– Eje, ýene birazajyk oýnaýaly?

– Oglanlygyň gutarmasa oýundan doýmarsyň, oňa bolsa entek ir, gel, gidýäs!

– Niräk gidýäs?
– Gäle çeşmä.
– Suw içmägemi?
– Hawa, suwa gidilýär.
– Men-ä onda gitdim. – Taýçanak Möngözlüjä alaçsyz-dygyny mälim edip seretdi.

– Menem siz bilen gidäýeýin? – Möngözlüjäniň täze dostundan galasy gelmedi.

– Ýör diýilýär saňa, höwes etdiň, oýnadyň, bes et indi!

– Özgeleriň toplanysyp ugranyny gören garry baýtal ynjalygy gacyp, ikilenc ýene-de bir gezek boýnuny süýndürüp hokrandy.

– Menem gitsem bolarmyka? – Möngözlüje jogapsyz galan soragyny ýene-de bir gezek gaýtalady.

– Bilmedim. – Taýçanak towsaklap, ejesiniň ýanyna ýetmäge howlukdy.

Möngözlüje öz eýesiniň goşunda gören sähel-mähel zada gaharlanmaýan düýedir salpy gulak eşegi ýatlap, atlaryň hem hut solar ýaly uludygyny, özüne zelellikli zadyň edilmejegini ýatlap, taýçanagyň yzy bilen ylgady. Bu babatda göwreden çen tutup, özüniň ýalňysandygyna ol tiz göz ýetirdi.

Onuň aýaga çolasyp ugranyny gören bir baýtalça halamazlyk bilen gulaklaryny gaýçylap düýrükdi-de, toýnagy bilen ony sähelçe kakdy. Möngözlüje içigip aşak oturdy. Esli salym onuň demi-de gelmedi. Diňe agzy giňden açylyp sülekeýi akdy.

Atlar gupürdeşip, baýyrlaryň süňňüne sarsgyn berşip, çapysyp gitdiler.

* * *

Şol günüň ertesi Möngözlüje ýene-de düynki köle meňzes ýere atlaryň otlamaga gelyänini ýatlap, serkerde sakar ata meňzes keypihonja taýçanak bilen duşuşaryn tama bilen sol ýere ugrady. Soňunyň birhiliräk bolanyna seretmezden, ol

düynki gününden, taýçanak bilen oýnan oýunlaryndan hoşaldy. Hüsgärligi elden bermeli däldigini, has-da şol depen gyňyr ýaş baýtala ýakyn durmaly däldigini ugramazdan ön Mönközöljüje özüne ýene-de bir gezek ýatlatdy.

– Mä-ä-ä... mä-ä-ä... – Eje-e, ej-je...

Mönközöljüje aýak çekip, ses gelen tarapa seretse, ýaňyja aýaklanan bir guzuýygyň ot-çöpleriň arasynda ýykylyp-sürşüp ýörenini gördi.

Guzuýyk enesini gözleýärdi. Ýöne häzir töwerekde ne onuň enesi görünýärdi, ne-de özge bir gara. Guzuýygyň bu töwerekde diňe bir özüdi. Mönközöljüje biçäre guzuýygyň gapdalyndan parhsyz ötüp bilmedi. Sebäbi ol onuň ýazyň başynda, enesini emip ýören bagtly günleri özi bilen böküşip oýnan buýra tüýl jüje guzuýyklaryna diýseň meňzeşdi.

– Sen bu ýerde näme işläp ýörsün? – Mönközöljüje guzuýygyň garsysyna gelip, ondan habar aldy.

– Men ejemi gözleýän, ol ýap-ýaňyja-da bardy, uklap tursam bolsa ýok... – diýip, guzuýyk üzlem-saplam gepläp, Mönközöljüjä ýagdaýy düşündirdi.

Depgilenen otuň üstünde indi biraz könelişip ugran goýun ysy hemem süriň yzyny salgy berýän çörler bardy.

Mönközöljüjäniň taýçanak bilen oýnamaga gidesi gelip, içi byjyklar dursa-da, täze tansyny ýeke galdyrmaly däldigini ganyna guýlan it häsiýeti bilen aňdy.

– Ýör, onda men saňa ejeňi tapmaga kömek edeyin!

– Nirede ol? – Guzuýyk enesine ýetmäge howlugyp, howany ysgap, töweregini garanjaklap gyssandy.

– Ýöräber, gözläris...

Guzuýyk kaýyllyk bilen Mönközöljüjäniň gapdaly bilen ýöräp ugrady. Otlar gürr bolansoň guzuýyk Mönközöljüjäniň aýagyna eýerjek bolup, häli-şindi ýykylýardy. Birsalym ýörelensoň bolsa, ol halys durdy. It aýagyna eýermek oňa barha kyn boldy. Guzuýyk ahyry çydaman dillendi:

– Maňa-da garaşsana!

– Hä, näme? – Möngözlüje yzyna gaňrylyp, guzujygyň ýüzüne alarylady.

– Men seniň aýaklaryňa eýeremok ahyrýn. Mytdyl-mytdyl ýöräbersek bolmaýarmy?

Möngözlüje guzujygyň gapdaly bilen bialaç onuň maýdalyna ýöremeli boldy.

Geçilen ýol uzak bolmasa-da, birsellem ýörelensoň guzujyk ýene-de halys ýadady. Olar şundan soň iki dost bolup bir baýryň eteginde dync almaga oturdylar.

Guzujygyň pysdyl ýörişi soňabakan Möngözlüjäniň halys ýüregine düşdi. Onuň ýüzin salyp ylgasy, çagalyga mahsus keýpihonlyk bilen ýapylara ýarmasyp, şol ýerdenem ýene aşaklygyna togarlanyp, peşmek bolup ýaýnasy gelýärdi. Ahyr ol öz hyjuwyna bäs gelip bilmedi. Guzujyga: «Sen şu ýerde biraz otur, men häzir» diýdi-de, jülgä düşüp, Günüň jokrap äpet gyzył nan bolup duran ýerine tarap ylgap gitdi.

Aýaklarynyň ýelini alyp, yzyna dolanyp gelen mahaly ol ýadaw guzujygyň mysylap süýji ukuda ýatanyny gördi. Möngözlüje onuň gapdalynda dyzyny epip, gowuja bolup ýatanyny synlap: «Men özüme osup bujagazy halys ýadadaýdym-da...» diýip oýlanyp oturdy. Ol birsalymdan öz süňňüne-de birhili ýakymly agyrlygyň peýda bolup ugranyny syzdy...

– Mä-ä, mä-ä-ä... Ej-e-e, eje-e...

Möngözlüje guzujygyň sesine gözüni açan mahaly, özüniňem ukusy tutup, uklap galanyna düşündi. Gün bolsa eýýäm ýeňsä aýlanyp ugrapdyr. Günortadan bolsa gül ysly pessaýja şemal ösýär. Bu şemal mylaýym el bolup guzu-jygyňam, Möngözlüjäniňem ýüz-gözlerini sypalaşdyrýardy.

Hut öz eýesidigine ynanýanlygy üçin, ol guzujyk özüni «ýör-ýör, ana, ýetdik, ine, bardyk» bilen alyp barýan Möngözlüjä, goşda güjüjekler bilen bökjekleşip oýnaýan tokarja güjüjegi göz önüne getirip, oňa sorag berdi:

– Sen başga guzuýyklar bilen-ä bökeleşip oýnaýaň, goşa ýetsek, meň bilenem oýnarsyň gerek?

– Eýsem näme! – diýip, söz içinde «oýun» sözi hem bolany üçin, Möngözlüje oýun bolsa hezilligiň boljagyny ýatlap guzuýyga ýüzugra jogap berip, arkaýyn etdi. Ýogsa-da, bu çölde onuň ýeke-täk oýnap doýup bilmeýän zady oýun dälmedi näme?!

Soňabaka Möngözlüjäniň özi-de başga bir ýere däl-de, hut şol ýere – çopandyr enesiniň ýanyna barýanyna ynandy. Özüniň gowy görülyän ýerine gowuşjakdygyny ýatlap begendi. Sebäbi ýekelik onuň halys ýüregine düşüpdü.

Olar guzuýyk bilen tirkeşip, süri yzyny yzarlap, ýene-de birsalym ýörediler.

Möngözlüje bir baýryň üstüne çykan mahaly hol beýlede bir itiň özlerine tarap, otlap gelýän süriň öňi bilen gelýänini gördi. Guzuýykdyr Möngözlüjä gözi düşen wagty ol biraz sakanaklan ýaly etdi-de, soňundanam öwrülip, göni bulara tarap gaýtdy.

Guzuýyk öz howandaryny, onuň aňyrsyndan görünýän sürini görüp begendi. Onuň göreçleri bolsa guzuýygyň bagtlydygyny alamatlandyryp buldurady.

– Ana, ana, biziňkiler...

– Hawa, siziňkiler.

– Ýör, howlugaly.

– Sen howlukmaly...

It golaýlaşdygyça Möngözlüjäniň sözi ysgynsyz esidildi. It bolsa Möngözlüjä ýakynlaşdygyça ulaldy hem hyrsyzlandy. Şeýle-de ol itde ýat itiň, onuň ejesiniň ysyna meňzemeýän ys bardy. Şol arada ýat bilen duşuşanda nähili bolýany, öňki gezekde dalanany onuň ýadyna düşdi. Ýat itiň girisine düşüp, onuň ikinji gezek ýene-de awunasy gelmedi. Ökje ogurlap, yza tesdi.

– Onda men-ä gitdim, guzuýyk!

– Nirä? – diýip, hiç zatdan habarsyz guzuýyk geňirgendi.

- Yzyma, gelen ýerime.
- Gitmesene! Ine, indi geldik ahyry!
- Ýok, bu ýer meniň gelmeli ýerim däl ekeni.

Möngözlüje tä ses ýetimdäki başga bir baýryň depesine çykýança, läheň itiň howsalasyndan dowul alyp, yzyny gözlemän gaçdy. Diňe sol ýere ýetenden soň, ol yzdan gelyän kowgynyň ýoklugyny görüp arkaýynlandy.

Süri bolsa öz maýdalyna otlap, läheň it bilen guzujygyň duran ýerine hasam golaýlaşan ekeni.

* * *

Bu gezek Möngözlüje garaguşlaryň meýlis edýän ýerlerine gelende, ol ýerde bary-ýogy iki sany garaguş oturan ekeni. Olaryň birisi Möngözlüjäniň bolup gelşinden tebil alyp, bada-bat ganatlaryny pasyrdadyp, howlukmaçlyk bilen asmana göterilmek bilen boldy. Garaguşlaryň ikinjisi bolsa ony görüp, bir ganatyna agramyny atyp, hüžzerildi-de, oňa gaýtawul bermäge häzirlendi.

Bu garaguşuň öz-özünden howsala tapyp bolubersi Möngözlüjäniň bilesigelijiliginiň artmagyna, aýak çekip, öz garşysynda duran guş synlamagyna sebäp boldy.

– Senmi bi? – Möngözlüje köne tansyny tanap begendi. Enesini emýän guzujyga meňzäp, boýunjygyny burup, guýrugyny oýnaklatdy. Her gezek garaguşa duşanda bolsy ýaly onuň ýene-de uçasy geldi.

– Ýene-de uçarysmy?..

– Ýene-de uçarysmy? – Möngözlüje asmana seretdi, ol ýerde öz maýdalyna Hindiguş daglaryndan bärligine ýüzüp gelyän çal bulutlaryň deňinde iki sany garaguş goşulysyp uçup ýördüler.

– Ýok, indi sen ulalypsyň, agramlaryň. Onsoňam sol uçaryň indi saňa besdir.

– Aý, näme, uçaýmalydyk-da!

Häzir garaguşuň özüniňem näler uçasy gelyärdi. Ol indi köpden bäri (sol gezek Möngözlüje bilen uçan gününden bäri) bir gezegem uçup görmändi. Telim ýyllap özüni bagtly eden goşa ganat indi deň ygşyldasyp, garaguşy asmana göterip bilmeýärdiler. Ol şol günden bäri biçäre bolup, kesekiniň awundan iýip mydar edýärdi. Şeýle-de bolsa köpi gören gus ýene-de syr bermezlige, duşmandan syryn gizlemäge çalyşdy.

– Men seni bir ýola uçurdym, indi sen beýlekiler bilen uç. Olar seni... Weý, näme sokulyp gelyäň?

– Senden et ysy gelyär.

– Çekil, ýogsam, gözüňi çykaryn! – Garaguş howpuň abananyňy syzyp, has-da hüžžerildi.

– Gözümi nädip çykarjak?

– Ah, henizem seniň şol mönlügiň ekeni, senem bir gorkmany bilsediň.

– Maňa öwredenoklar ahyryn.

– Ah, senjagazmy...

Möngözlüje ýaly bir sebäp bilen öz penjesinden sypan güjüjekleriň men diýen it, möjek, tilki bolup ýetişensoňlar hem özünden gorkup gaçgaklap gezyändiklerine garaguş beletdi.

Garaguşa ýakynlaşdygyça onuň aýagyndan dişlän wagty agzynda galan tagamly et ysy barha ýüregine düşüp ugrady. Demir penjeleriň özüni gysan wagtyndaky iki bykynda dörän agyrynyň ýatlanmagy hem onuň ganlyja et iýmek höwesini öçürip bilmedi. Möngözlüje alarman bolup, gözi ýok ýaly dykylp, ysrganyp garaguşa golaýlady. Garaguş indi rejäniň geň däldigini kemsiz aňdy. Ol howatyr bilen iň soňky güýjüni jemläp, birazam bolsa uçmak üçin yzyna öwrülip gaçmak bilen boldy.

Barybir, näçe cytrassa-da ganatlaryny taýlap uçmak oňa başartmady. Çeýnelen aýak ýene-de agyr geldi. Garaguş uçma höwesiniň başa barmajagyna göz ýetirip, aýak çekdi-de, yzyna öwrülip Möngözlüjä gaýtawul bermäge çemelendi.

– Golaý gelme, ýogsam, soň ökünersiň, meniň çünküm ýitidir, maňlaýyňy jopba deser!

– Bir buduňdan azajyk iýeýin, men gyzylym aç.

– Saňa akly çaşan samsyjak diýerler!

– Haýyr, diýäý, ýöne men ýaman ajykdy...

Möngözlüje garaguşuň haýsy ýerinden barjagyny bilmän, birsalym töwerekde çalganaklap aýlanansoň, ahyry çemini aldy. Ol tilkiniň öwredişi ýaly, ýeňsedem baryp, ussatlyk bilen garaguşuň demligini dişleriniň arasyna aldy, soňundanam ol tä garaguş pasyrdap, garşylyk görkezmesini goýýança, agzyny şol bir dişlän ýerinden aýyrmady.

Möngözlüje ganlyja et iýip, garnyny doýurdy, ýöne ol it bolansoň has bir uly iş edeninden, onda-da abraýly it nesline mynasyp iş edeninden, duşmandan öz köýen aryny alanyndan bihabar galdy. Ar almagyň tagamyny bilenliginde ol onda bu tutluşygyň netijesinden garnyny doýranyndakydan has uly lezzet alardy. Möngözlüje welin muňa üns bermelidirem öýtmedi. Ol aw awlanyny hemem garnynyň doýanyyny bildi. Möngözlüje şol günün ertesi bu ýerleriň (bu ýerler diýlende ol garaguşlaryň her günki üýşüşip-çaşysýan ýerlerini, özüniň häli-şindi gelip suw içýän uly kakyny, (kiçi kaklardan ol aňsat suw içmezdi, ol ýerlerde suwlar tiz porsap içime ýaramsyz bolardylar) özüniň tilkiler bilen satyrdaşyp gezen ýerlerini bilýärdi) mährinden geçmegi ýüregine düwdi. Onuň basyny alyp, hüwiň aýdanyny edip, Hindiguş daglaryna tarap gidesi, ol ýerden enesini tapyp, ýene-de onuň mährine çöýunasy gelýärdi.

Baýryň depesinde dem-dynç alyp otyrka, onuň bu höwesi has-da möwjedi. Bu ýerden Möngözlüjäniň elýetmez dagy – Hindiguş garly gersini agardyp, howalanyp görünýärdi.

Möngözlüje ýüzüni daga tutup ýola düşdi. Birsalym ýöränsoň ol ýene-de bir gezek ýeňsesine öwrüldi. Şonda ol özüniň torç eden ýerlerini, uly kakyň bir çetini, ýylgynly kölüň garamtyl ýazgyn suduryny, ýumrulanysyp oturan

baýyrlary ýene-de bir ýola gördi. Möngözlüje birsalym ýöränsoň, ilki ysyrganyp, şemaldan süriniň habaryny aldy. Birsalymdan bolsa serkäniň boýnuna dakylan jaňny: «Men bärde, men bärde...» diýip owurdyny dolduryp logurda-dýanyny eşitdi.

Möngözlüje aýak çekip, umytly nazar bilen töweregine garandy. Howany ysyrgandy, töwerege gulak salyp, jaň sesiniň gelýän tarapyny anyklady. Jaň göni gabat garşyda logurdaýardy. Şundan soň ol «Ejeme, uýama duşaryn...» diýen begençli pikir bilen şol toýun ysy gelýän tarapa ähli güýjüni jemläp, ylgap gitdi. Süri görnen çagy bolsa ol satlygyna bäs gelip bilmän «jów-jów» üýrüp, özüniň gelenini buslady.

Aňyrdan agyp-dönüp gelýän süri Möngözlüjä golaýlaşdy. Süriniň önüni çekip şahlak teke bäs-üç geçiniň ugratmagynda kä ýerden bir agyz ot çürtüp, göwünli-göwünsiz gäwüşäp, öz maýdalyna ýöräp gelýärdi. Tokarja guzuýyklaryň mähirli mälemeleri howany endiredýärdi.

Möngözlüje sürä ýetiberende, bir-birine calym berip duran gulaksyz-guýruksyz, ýüzleri hyrsyz iki sany daýaw it bir ýerlerden çykysyp, keserişip durdular-da, onuň önüni kesdiler.

– Ýeri, gulaklyja, ýaman keýpihon görünýän-le, nähili hezilligiň üstünden bardyň? Şagal ýaly ýöne alagoh bolup gelýän.

– Men, menmi. – Iki iti görüp, biraz howy basylan Möngözlüje demi-demine ýetmän durşuna habaryny berermen boldy.

– Men, neme...

– Görýäs seniň sendigiňi. Ýöne sen kim? Itleriň gözi gyzyly onuň aljyraňnylygyny halaman hyňrandy.

– Men ejemiň ýanyna geldim.

– Bu ýerde seniň ejeň ýok, güjüjek. Ýöne gözläber, Pendi baýyrlarynyň arasynda süri kändir. Hol, daglara barynça

daş-töweregiň agyn sürüdir. Häzir bolsa git bu ýerden, süriniň ynjalýgyny gaçyrýaň!

Möngözlüje bu iki itiň ýüzüne seredip, özüniň çakynyň çykmanyna ynanyp bilmän, birsalym мәзерip duransoň, lapykeç halda yzyna dolandy. Ýogsam, ol iki itiň ýüzi juda hyrsyz görünýärdi, sähel bahana bolsa, olaryň güpür-tapyr basyp, dalajagynyň ujy iki dälde. Şeýle-de bolsa, ol sürini oýtarlap gelip, eşegiň üstünde kitap okap, dünýäden bihabar oturan çopany ot-çöpe bukulyp, tilkiçeläp ýagşy synlady, ysyrgandy. Dogrudanam, bu ýerden ol ýadynda galan çopan-çolugyň ysyny tapmady. Diňe şundan soň ol bu ýeriň özüniň gelmeli ýeri dældigine ynandy.

* * *

Pendi baýyrlaryny aýlanyp, gül-gunça, çomuçdyr pak-paka öwrülip ýören ýazyň sähdi açykdy. Meýdanda her gün telim bir täze ot peýda bolup, ýazyň ýetnesi bolup, otlar mähellesine goşulýardylar. Wagtal-wagtal ýaz ol dag tarapdan bir topar buludy sürüp, şemalyň önüne salyp getirerdi-de, baýyrlaryň üstünden, suw-sil edip ýagyp geçýärdi.

Ýene-de birsalymdan bolsa bulutlaryny syryp, ýaz özüniň, durumsyzdygyny äşgär edip, Gün bolup ýylgyrardy.

Bu dünýäni baharda ilkinji gezek gören tilkijikler, güjüjekler we beýleki mör-möjekler şundan soň öz hallary bilen bolmazdylar; elewreşip, çapysyp, öz keýpihonlyklaryny мәlim edişip, ýakalaşyp oýnardylar.

Ýazda hiç kimiň jokrama tomus hakda, bu berekedi depeläp, ýere sokjak gys hakynda pikir edesi gelmeýärdi. Hemmeleriň başynda ýaz humary kükeýärdi, ýaz bolup ýasasy gelýärdi. Ýöne ýaz näçe gowy-da bolsa, Möngözlüjä enesini görme höwesini unutdyryp bilmedi.

Ol telim günläp sürüleriň arasyna aýlanyp, enesini gözledi. Her baran yerinden ol şol bir: «Biz-ä seniň ýalyny

göremzogam, tanamzogam, ejeli bolsañ, ejeñi başga ýerden gözle!» diýen jogaby esitdi.

Dag bolsa entek-entekler uzakdady. Ol elesläp görnüp dursa-da, oňa ýetäýmek aňsat däl ekeni. Möngözlüjäniň göwnüne dag ökje ogurlap, barha yza tesýäne meňzedi.

Gündiz tüssä ýörelende bolsy ýaly, hiç bu ýoluň yzy gelmedi. Bir gezek Möngözlüje käkiligiň sesini eşidip, ony ýakyndan diňlemegi niýet edinip, seresaplylyk bilen mahal-mahal durup, diňirgenip barýarka garaşmadyk bir ahwalata gabat geldi.

Ilki gowrulan etiň ýakymly ysy onuň sülekeyini akdyrdy. Giňişlikde ýakylan oduň başynda üç-dört adam bar ekeni. Olar oda käte bir odun atan bolsup, ýakymly ysy dünýä ýaýradyp, çişlik bişirýärdiler.

Möngözlüje bular turup gidensoň, şol etlerden galak-gaçagy bolar diýen niýet bilen bir çöpe bukulyp, öz isleýän pursadyna garaşyp oturdy.

Ol öz maksadyna ýetse-de ýeterdi, ýöne hüwi, ana, şol ähli zady bulaşdyrdy. Ol bir ýerden bir ýere uçup barýarka, Möngözlüjäniň busup ýatysyny gördi-de ony tanady. Özüni howada saklap pelpelledi.

– Gidiber, gidiber, güjüjek, şu barsyň dogry, eneňi ýatdan çykarmankañ, ony tapsaň gowy, seniň entek eneňden öwrenmeli zadyň kän. Dost-duşmany anyklamasañ, bu çölde ýaşamak saňa ýeňil düşmez.

– Men golaýlaşdygymça dag aňry gaçýa-la...

– Häý, samsyjak. Dagyň meniňki ýaly ganaty ýokdur, seniňki ýaly aýaklary-da. Sen ylgap barýarkañ oňa seret, ol hut saňa tarap, seniň özüň ýaly howlugyp ylgap gelýändir.

– Hawa, gördüm. Ýöne...

– Häý, samsyjak diýsänim, sen...

Hüwi öz çakyr sesini halaman, oduň başynda oturanlaryň bir zat almak üçin ýeňsesine öwrülenini görüp, ganatlaryna

bat berip kaçmak bilen boldy. Şeýle-de bolsa iň soňky diýesi gelen sözüni diýip gitdi.

– Sen, güjüjek, gultunyp oturan ekeniň. Olardan süňk-saňk, bir zat galaýmagy-da mümkin. Adamlar itleri erbedem görmeyärler. Ýöne hemmesi dälidir. Onsoňam olar şol ortada duran çüýşeleri boşadansoňlar, öz hallary bilen bolýan dälidirler.

Gapdalda ýatan omurmany alyp ör turan adam hüwä sözüni soňlamaga maý bermedi. Tüpeň göçüp, dünýäni sarsdyrdy.

Masyndan göterilýän ysdanam ýakymсыz bir ys töwerege ýaýrady. Möngözlüje gorkudan ýaña tarsi böküp, özüniň bu ýerde bukulyp oturanyny duýduranyны hem duýman galdy. Onýança-da tüpeň ýene bir gezek pöwhüldäp atyldy. Möngözlüje kaçyp barsyna otyrýerinden kimdir biri hatladyp yzly-yzyna iki gezek dişleşdirip alan ýaly bolanyны duýdy. Hüwi çirkin gygyryp, bir ýerlere ýitirim boldy, diňe onuň iki sany ýelegi howada gaýmalady.

Möngözlüje howp abanan wagty güýçliniň sürenine girilse-de, haýwanlaryň arasyndaky kanuna görä, azar berilmeli dældigini ýatlap, şol eňip barsyna çem gelen sürenleriň birisine kürsäp urdy.

Birsalymdan ol öz oturan süreniniň töwereginde ýaňky oduň başynda oturan adamlaryň sesini eşitdi.

– Eý, ol it ýaly-la!

– It näme işlesin-laý. Onuň bolubersini görmediňmi, edil tilki. Gördüň-ä, kaçan mahalam gözi töwereginde.

– Häý, diýseňem-ä...

– Tilkidir. Bada-bat sürene süsdürilendir görseň. It bolsa, ol gören yerinden urup geçip giderdi. Sürene girmek, top ýaly togarlanmak onuň ýadyna düşmezdi.

Ýene-de süreniň agzynda «Şol hakyt tilki» diýip, öz sözüni häli-şindi serhoş adamlara mahsus irginsizlik bilen tekrarlaýan gyryljyk ses eşidildi.

– Hany, baryň, biriň ýaşkiçilik ediň-de, gidip odun baýyndaky kükürdi getiriň!

– Aý, hany, gidip keýp çekeliň-le, tilkiden näme boljagaý!

– Ýok, biraz tagapyl et, häzir süreni tüsse bilen doldyrys welin, sol diýýän tilkim çydaman okdurylyp çykar. Baryň, odun çöplesdirip getiriň! Süreniň agzyny özüm saklaryn.

Birsalymdan Möngözlüjäniň oturan süreniniň içinde aý tüsse göç edip ugrady. Onuň dem almasy şundan soň barha kynlaşdy. Möngözlüje süreniň içinde näderini bilmän, elewräp, tüssä boglup ýörsüne janygyp çyňsady. Ol çyňsap ýörsüne ahyr bir arassa howa gelyän, alaka gazan deşigi tapdy. Şundan soň onuň biraz göwni aram tapdy. Tilkiniň ysgyna düşen adamlar onuň çykaryna garaşyp-garaşyp ýadansonlar, süreniň agzyny tüsse çykmaz ýaly gum bilen gömüp «Tilki nalaç bolup, gelip süreniň agzynda süýner, onsoň birsalymdan gelip, öli tilkini ondan süýräp çykarýmaly bolar» diýen pikir bilen şu ýerden gitdiler.

Möngözlüje töwerekde adam-garanyň ýoklugyny syzansoň, bar güýjüni jemläp, süreniň agzyny köwüp ugrady. Ol soňky deminde süýrenip, ýagty-ýalança çykan mahaly ýeňse, bir ýerde ýaňky dörtleriň gülküsi dik asmana göterilýärdi. Ýeriň pesi bilen Möngözlüje bu ýerden barha daşlaşdy. Indi onuň sol seçme giren artky aýaklarynyň birisi düýbünden diýen ýaly diýen etmeýärdi, şeýle-de bolsa, gorky ony bu jelegaýda goýmady. Häzir onuň bar maksady, nädibem bolsa, adamlardan uzaklaşmakdy.

Mes adamlaryň ýüzi, olaryň göçgünli güllükleri soň-soňlaram wagty bilen Möngözlüjäniň ýadyndan çykmady.

* * *

Süňňüne ýara düşensoň Möngözlüje üçin geçmesi kyn külpetli günler başlandy. Ýek ýigrendigi siňeklerdir gögeýin indi onuň ýarasynyň töweregini bazar edişip ugrapdylar. Olar

her gün gün gyzyberende gelip, gün gijigiberende hem agzybirlük bilen bir ýerlere sumat bolardylar. Uçusyp-gonusyp, Möngözlüjäniň ýüregine düşerdiler, ýöne onuň bu ýürege düşgünçleri tutmak üçin agyrysyna döz gelip edýän synanysyklary hemişe şowsuz gutarardy. Şonuň üçinem ol bialaç bu bolýan zatlara diş gysmaly bolýardy.

Käte bolsa: «Git, gelme ýakyna, hatladyp dislärin» diýip, gögeýine öçli seredip, gözleri bilen ele düşäýse, oň bolmajagyny duýduryp, abaý-syýasat ederdi.

Gögeýin bolsa oňa: «Sen häzir meni dişlemersiň, sen, gowusy, ýat-da derdiňi çek, indi seniň bu dertden gutulaýaryňam gümana, cydajak bol, menem biraz ganyňa bulasyp, ýaraňy depeläp, hezil edeýin» diýip, oňa içýakgynç jogap gaýtarardy.

Möngözlüje her gezek bulardan täzelikde tapan köne sürenine girip janyny gutarardy. Gijelerini bolsa ol agyrysyna cydaman, janagyryly cyňsap, ukusyz geçirerdi. Howa cygsyz bolan günü ol her gije daşaryk, süreniň öňüne süýrenip çykardy. Ol bi ýere gidip, taýyn aw gözläp, özüni naharlardy. Dolanyp gelensoň bolsa şemal deger ýerde ýatyp, ot-çöpleriň ysyna, gijäniň ümsümligine maýyl bolup, birsalym ýarasyny unudyp gözüniň awusyny alardy.

Ilki-ilkiler oňa kinaýa bilen sereden pysdyldyr kirpi-de indi onuň bilen goňşularça hoşamaý sözleşýärdiler. Pysdyl her duşanda säginip: «Çydajak bol, güjüjek, seniň ata-babaň mundanam erbet dertlere döz gelipdiler. Sabyr et. Sabyr bir gowy zatdyr. Ol seni bejerer» diýip göwünlik berýärdi.

Kirpi bolsa duşsa: «Uklajak bol, ukyny almasaň, iýip-içmeseň gutulmarsyň. Ana, hol uçudýň etegine barsaň, ahmallykda uçan gulan çagasynyň jesedi ýatyr» diýip bir täzelik aýdyp geçerdi.

Olaryň ikisi-de köpügören, öz berýän göwünlikleriniň dertli üçin uly zatdygyny bilýärdiler.

Bir gezek töwerekde ygyp ýören bir möjegin ýoly Möngözlüjäniň üstünden düşdi. Ol Möngözlüjäniň töwereginden birki gezek aýlananson, onuň dertlidigini aňdy.

– Näme, garyňy ýassanyp ýatyrsyň, ýaralandyňmy?

– Ýaralandym.

– Kim ýaralady?

– Adamlar.

– Hä, şeý diýsene, şol-a tüýs bolaýypdyr. Ýene-de siz olara wepaly hyzmat ediň! Olar gerek wagty sizi naharlaýarlar, ulanýarlar, gerekmejek wagtyňyz bolsa hemişe sizi şu güne salýarlar. Hälem olar seni çukur gazyp gömmändirler, şoňa şükür et. Olaryň käte güjüjeklerden gereginini alyp, özgelerini şeýdäýmeleri-de bardyr...

– Möjek daýy...

– Ýegen, men saňa düşünýän, hiç zat diýme-de. Gorkma, men ol degene-de, degmedige-de degip ýören, siz itlerden azan, möjegin adyna ysnat getirip ýören gyzyly gurt däl, men çyn möjek. Çyn möjegin mert bolýanyny bilmesenem ejeň-kakaňdan esidensiň, olar bilýändirler.

Möjek şeý diýip, ahmyr ýelini boşadanson ýene-de gidiberdi.

Möngözlüje suwa barýarka ýa-da şemallap ýatyrka, köne tanyşlarynyň käte birine, käte bolsa birbada iki-üçüsine gabat gelip, hal-ahwal sorasyp durýardy. Köp duşýanlarynyň biri-de serçedi, ol gelip çagalaryny töwerekde sykylygyna laýyklykda bökdürip-düşürip oýnadardy.

– Bökdük, uçduk, mündük-düşdük – diýip, jandan syzdyryp jedirdärdi.

Howada asyl-asyl bolup, çagalarynyň ertirki gününüň aladasyny edip, olary hakyky gusluga taýynlaýardy.

* * *

Gijöýlänler suw içme meýli bilen çykyp giden Möngözlüje bu gije sürenine dolanyp gelmedi. Ýaraly aýagy diýenini

etmäni üçin, ol ýene-de ýolda galmaly boldy. Bu derde uçraly bári beýle ýagdaý indi onuň bilen häli-şindi bolýan zatlaryň biridi. Önem ol telim gezek ýaban ýatyp, ertiriň bir ýerlerinde dolanyp gelip görüpdü. Bu günem hut şeýle, şol ýolda şöwür çekilmeli günleriň birisi boldy. Onuň ýatan ýeriniň beýleräginde ösen bir porsy otuň ysy dem almasyny kynlaşdyryp, Möngözlüjäni birsalym ynjalykdan gacyrdy. Şeýle-de bolsa, ol turup, bu ysdan daşlaşmagyň ýeňil düşmejegini ýatlap, gitmegi goýbolsun etdi. Ýogsam, onuň näler turup, ýol ýöräp, ýamandan arany açasy gelýärdi.

Möngözlüje daş-töwerek bilen raýlaşyp, ahyrsoňy uka gitdi. Şeýle-de ol ukynyň köp zatlary hasaba almaýan häsiýetiniň barlygyna belet bolansoň uklasa, bu ysyň özüne azar bermejegine-de ynandy.

Möngözlüje gijäniň bir wagty töwereginde dörän goha tisginip oýandy. Onuň baş-on ädimliginde bir it bilen möjek darkaş gursup, ursup durdular. Möjegiň gözleri gazap bilen ýanyp, dişleri şakyrdaýardy. Ol itiň hüjümini mertlik bilen yzyna gaýtaryp, onuň bilen deň sermenekleşip uruşýardy. Iki duşman ýakalaşyp, bogalaşyp, biri-biriniň gowsak taraplaryna aralaşyp, başagaý boluşýardylar.

Möngözlüje aýak astynda galmazlyk üçin turup, gapdaldaky kerte dykyldy. Arkasy kerte direlensoň, ol mundan artyk gacybam bilmedi. Şeýle-de ol soňabaka bu söweşe gyzykdy. Özüniň kimdigini unudyp, bir hezil oýny gapdaldan synlaýan janköýere öwrüldi. Bu söweş ýene-de dowam etse-de ederdi welin, ýöne Möngözlüje şol arada duýdansyz özüniňem bu ýerde bardygyny mälim etdi oturyberdi.

– Haw, haw. Bu nä boluş?..

Bu ses möjege: «Ine, menem kömege geldim» diýlen, ite ýüzlenip aýdylan ses bolup eşidildi. Onuň ýeňsesinden ahmal galmazlyk üçin ses cykan taýa öwrülenem soldy welin, läheň

it ony güpürdedip, garysynyň asagyna düýrläp aldy. Möjegin şundan soň janhowluna edişdiren hereketleriniň hemmesi biderek boldy. It onuň bilen bellisini edip turansoň, gapdalda duran Möngözlüjä geňirgenme bilen seretdi.

– Senmi şol?

– Haýsy? – diýip, Möngözlüje näme diýjegini bilmän ýuwdundy.

– Şol üýren. Men kömege geldim diýen.

– Hawa, men...

– Berekella, onda saňa. Sen maňa uly kömek etdiň!

Möngözlüje näme kömek edenine göz ýetirip bilmän, mölerilip, kibtini gysdy.

– Sen üýrensoň möjek indi bular köpeldiler, meni tüýt-müýt ederler – diýip pikir etdi. Süňni gowşady.

Bu duýdansyz öwgä Möngözlüje monça boldy. Sebäbi ol üýren çagy bu pikir bilen, beýle ýagdaý bolar diýip üýrmändi. Sonuň üçinem garasylmadyk şatlyk ony ilki juda begendirdi. Daýaw it ýene biraz ýeňijilerçe – ýeňen möjeginiň maslygyna özüne göwnüýetijilik bilen seredip duransoň, gapdalyna öwrülip, Möngözlüjä minnetdarlyk bilen hoşamaýlyk etdi.

– Bolýar onda, güjüjek. Kömegiň üçinem sag bol. Bilip bolmaz, öz giňliginiň töwereginden öwrüm edip aýlanyp duran çöldir bi. Belki, menem bir öwrümde, kyn gününde saňa kömek ederin!

Wah, daýaw it öz ýeňşine azrak buýsanyp, biraz ünsli bolan bolsady, onda ol-da Möngözlüjäniň ýaralydygyny, halynyň teňligini görse-de görerdi. Şol köpegiň agzynda aş gatykladyp berermen bolan nesýe kömegi oňa soň bir gezekde däl-de, hut häzirin özünde gerekdi. Kömek soramaga bolsa, nämüçindir, Möngözlüje utandy. Türkmeniň bir özi däl, onuň item dürtmeseň duýmaýar ahyryn. Hana gitdi köpek ýagsyzadasyrap, hondan bärsi bolup.

Möngözlüje näçe islese-de goňsularyň niýetine görä ýarasy gutulyp ötägitmedi. Gaýta siňekleriň depeşek eden ýerlerinde gurtlar döreşip, müňňüldeşip ugradylar. Soňabaka bu müňňüldiler bilen agyry onuň halys ýüregine düşdi. Ol hiç ýerde janyna jaý tapman kösendi. Sorkuldyly, azaply agyrydan gözüniň öňi garaňkyrap, basy aýlanmagy çykardy.

Ahyry ol bir gün köpden bäri pikir edip, ýürek edip bilmän ýören zadyna göwün togalady.

Ol geologlaryň depäň üstünde guran wyskasyny suwa geçende görüp, telim gezek synlap durupdy. Gijede ol töwerekde oduň basynda adamlaryň gaýmalasýanlaryny görese bolýardy.

Möngözlüje bulary şol özüni atan adamlardyr diýip çaklaýardy. Ol ýere barsa, olaryň ýene-de tüpeňi ele aljaklaryna ynanýardy. Ýöne ol indi ölümden birjigem gorkmaýardy. Sebäbi nähili ýol bilenem bolsa, ol bir ýol bilen bu agyryny syzmaz ýaly bolsa kaýyldy.

Ol bir gün ahyr ýüregini bire baglap, gije birkemsiz öz ornuny eýelänsoň, iň soňky güýjüni jemläp, sürenden çykdy. Ýöne onuň maýyp aýak bilen ýol öndürişiniň ugry bolmady. Ody görse-de, wagty bilen oňa ýetip, maksadyna ýetip bilmedi.

Möngözlüje süýrenip, ot ýanan beýigiň etegine ýeten çagy eýýäm daň saz berip, töwerek ýagtylyp ugrapdy. Bu mahal oduň töwereginde gurlan çadyrlardaky adamlaryň hemmesi süýji ukuda ýatyrtdylar.

Birsalymdan çadyrdan ilki bolup dolmuş garry aýal saçlaryny düzedişdirip çykdy, ol çepine öwrülip, alaňyň ýeňsesine öwürüm edip gelensoň, gapdalda basylyp goýlan ojardan alyp ot ýakmak bilen boldy. Ikinji bolup iň çetki çadyrdan bir daýanykly adam penjegini ýelbegeý alyp çykdy-da, birnäçe sekunt çadyryň agzynda, cykan ýerinde aýak çekip,

çilim otlandy, soňundanam assa-ýuwaş ýöräp, alaňdan aşak indi. Ol göni Möngözlüjä tarap tüsseläp gelyärdi, özi-de golaýlaşdygyça oňa boý çekip, in ýazyp ulalýan ýaly bolup göründi.

Gorkudan Möngözlüjäniň süňni saňnyldady, ol adamlara düşünse-de, adamlar welin aňsat olaryň dillerine düşünmezdiler.

– Oh-how, görýän welin, sen, dost, ýaralanypsyn öýdýän!

– Ädikli adamyň sesi Möngözlüjä ýakymly esidildi. Ol basyny göterende, saçyna çal sepen, agyz bilen burun aralygy agyn murt bolup duran ýüzi bereketli, parahat nazarly adamy gördi.

Ädikli adam onuň ýarasyna seredip, ýene-de lak atdy.

Möjek bilen garpysaýma ýeňil däldir görseň. Zeleli ýok, sen entek ýaş görünýän, aryň köýesi ýok. Urulman urýan ýokdur. Sen bize kömek sorap geldiňmi, gowy edipsiň, ýöne öňräk gelmeli ekeniň. Ýarany birneme köneldipsiň, dost...

Möngözlüje ädikli adamyň sözüni tassyklap, ondan delalat isläp çyňsady. Şeýle-de ol özüni bu adamyň möjek bilen çaknyşan gahryman hasap edenine ekezlenip, monça boldy.

Möngözlüje it synçylygy bilen töweregine üýşüşen adamlaryň ýüz-gözlerini synlansoň, olardan özüne garaw bolmajagyna gözüni ýetirdi. Ol gaýta her synlan ýüzünde mähriň, özüne bolan nebsagyryjylygyň alamatlaryny gördi.

Ilki olaryň ýanyna iki sany, ädikli adamdan ep-esli ýas görünýän ýigit geldi. Olar ädikli adamyň kimdir biri bilen gürrüňleşýänini görüp, aňyrdan ýylgyrjaklasyp geldiler.

– Ussa Jepbar, näme tapdyň? Tapan zadyňa bizem şarik!

– It tapdym, ýigitler! – Murtlaryny aýasy bilen sypalansoň ädikli adam sözüniň üstüni ýetirdi.

– Has dogrusy, ol bizden delalat gözläp, ýarasyny bejertmäge gelipdir.

- Akyllý janawardygyny munuň.
- At bilen it nirede bolsalaram, hemişe bizi küýsärmişler.

Soňundan bolsa ol bu gelen iki ýigide: «Şärik boljagyňyz çynyňyz bolsa, äkidiň çadyrlyga, dişläýmesin, süňňi yzalydyr, biriň agzyny tutuň, biriň bolsa elini aşagyndan geçirip, guzy göterilişini ediň!» diýdi.

Ýigitler ussa Jepbaryň diýşi ýaly göterip, Möngözlüjäni goşa getirensoňlar, onuň töweregininiň märekese has-da artdy. Olar ertir hemmelerden ir turan aýal jama salyp, nahar getirensoň, onuň töwereginden gitdiler. Şol gün Möngözlüje özüni tapana köpçüligiň ussa Jepbar diýýänini, bu ýüzi gasyn atyp ugran aýala bolsa Dusýa daýza diýilýänini özi üçin açys etdi. Ol beýlekilerem tanasa tanardy welin, ýöne ony doktora görkezmegiň kül-külüne düşen ussa Jepbar bu ýerde uzak galdyrmady.

Möngözlüje özgeler bilen tanyşmagy soňa goýmaly boldy. Şol günüň ertesi asmandan ala pasyrdy bolup uçup gelen dikuçar ýere gonanyňa mähetdel ussa Jepbar işini kömekçilerine ynanyp, Möngözlüjäni ýola taýynlama bilen boldy.

Oňa burnuny kertmez ýaly inli esgiden iki gatlap nogta ýasady. Dymyljap gurtlap ugran ýarasyna ýod döküp, ýag ysly esgi bilen synmaz ýaly edip ykjam sarasdyrdy.

Dikuçara münensoň Möngözlüje özüniň ala güpürdiň arasy bilen uçandygyny duýup, gorkup ýuman gözlerini açdy. Şeýle-de bolsa ol gapdalynda ussa Jepbaryň bardygyny duýup durmak üçin onuň egnine has-da gysmyljyrady. Diňe şundan soň ol öz gabadyndaky aýnadan ussa Jepbaryň seredip oturan tarapyna seretdi. Möngözlüje ol ýerde şol gezek garaguş bilen uçanda gören bir-birleriniň töweregine öwrülişip duran ýaşyl donly baýýrlary, gözýetimden özüne tarap süýşüp akyp gelýän lemmer-lemmer çal bulutlary gördi.

Şundan soň ol özüniň uçýanynda-da, dag tarapa, enesidir uýasynyň bar ýerine barýanynda-da, olaryň özüni görüp şatlyk bilen bökjekleşjekdiklerine-de ynandy.

Ol ussa Jepbaryň özüni orta guýa, mal doktoryna görkezmäge alyp barýanyndan habarsyzdy. Uçýanyň bilmek Möngözlüjä diýseň hoş ýakdy. Ol bu günü, gör, näçeler arzuw edip gezipdi. Ine, ahyr ol günem geldi. Möngözlüje suny, özüniň ýene-de bir gezejik uçup bilse bagtly boljagyny bilýärdi. Onuň sol bir sereden ýerinden wagty bilen gözünü aýrasy gelmedi...

II

Pendi baýyrlarynyň arkasyndan göterilen gyzyl Gün, semalyň öňüne düşen şara meňzäp asmana göterilip barýar. Asmanda bolsa bölejik-bölejik bulut atyzjyklary ak meýdan bolsup ýüzüsiň ýörler. Gün ol ak adajyklary synlap, olaryň özge bir zat däl-de, hut üsti üýsmek-üýsmek garly meýdandygyna ynandy. Gar, gör, nähili oňatlyk. Onda-da tüp yssylar bolýan häzirki tomus günlerinde. Ol ýere ýetip tokgalap gar oýnamagyň keýpine düşen Gün şundan soň has-da höwesli ýöräp ugrady.

Gün ol ak bulutlary gar hasap etmese, edenem däldir. Ýöne ony bu pikirler bilen, çadyryň gapdalynda, syncy bolup oturan Möngözlüje pikirlendirdi. Möngözlüje sol gezek ussa Jepbar bilen dikuçarda uçup gidensoň, biraz şäherde bolup, ýarasy gutulansoň, ýene-de gaýdyp gelipdi. Indi ol sol günden bäri Pendi çölünde gözleg işlerini geçirip ýören geologlaryň arasynda ýasaýardy.

Bu çadyrlardan ybarat obajygynyň ýasaýjylarynyň hemmesi geologlardan ybaratdy. Olar her gün üç edip, ýörite gurallaryň kömegi bilen ýer burawlap, barlag işlerini alyp barýardylar. Möngözlüje çadyrlyga gaýdyp gelensoň telim günläp, töwereginde aýlanyp, geologlaryň hereketlerini

synlady. Möngözlüjäniň adamlaryň näme edýänine göz ýetiresi gelýärdi. Häli-şindi ýere girip ol ýerden toprak alyp çykýan burawyň hereketi, guýa gaçan bedräni almak üçin sallanan syrygy ýatladýardy. Bir gyz bolsa burawyň her gezek aşak çümüp, soňundan ýokary göterilende çykarýan topragyndan barlag üçin alyp, olary aýratyn sellofan haltajyklara salyşdyryp bellik edişdirýärdi. Irginsiz gaýtalanýan şol birmeňzeş hereketler, soňabaka öz düşnüksizligi bilen Möngözlüjäni irizdi. Bu bolsa onuň geologlaryň pişesinden sowaşmagyna, ýene-de öňki it aladalary bilen gümra bolmagyna sebäp boldy. Az wagtyň içinde ol özüniň bu ýerdäki wezipesini anyklady. Esasy işiniň çadyrlygy azyp-ýazyp gelýän cöl haýwanlaryndan, beýleki bela-beterlerden goramalydygyna düşündi. Biraz tukadrak hem birsydyrgynrak iş diýmeseň, Möngözlüjäniň wezipesi hiç neneň dälidi. Ýöne şu etrapda ýaşaýan şagallar welin, onuň bu ýerde peýda bolmagyny halamadylar. Olaryň wagtal-wagtal çadyrlyga golaý gelip, gapdala dökülen galyndy naharlary, ýeneki ol-bi zatlary iýip gidäýmek endikleri bardy. Möngözlüje gaýdyp gelensoň, şagallar indi bu ýerde özlerine hemişeki ýazylganlygyň bolmajagyna düşündiler. Şeýle-de bolsa, olaryň birbada agzy maza tapan ýerlerinden tamalaryny üzesleri gelmedi. Şagallar şol gowy günlerini ýene-de dolap getirmek üçin, Möngözlüjeden dynmagyň ugruna çykdylar. Olar her gün töwerekde üýşüşip, Möngözlüjäniň peýda bolmagyna öz nägileliklerini mälim edişip, gohlaşyp, topalaň turuzysyp ugradylar. «It, ýok bol, git, ýok bol!» diýip, ses goşuşyp gykylyklaşdylar. «Şeýtsek, Möngözlüje gelen ýerine gider» diýip tama etdiler.

Ýene bir gezek-de bolsa bir şagal ýakyn gelip, ony ýekme-ýek urşa çagyrdy.

– Çyk meýdana namysyň bolsa, syrtyňy adamlaryň ýorganyna sokup ýatma-da! – diýip, tarp urdy.

– Çyk, diýseň çykaýmaly bor-da! – diýip Möngözlüje ol sagalyň garsylygyny höwes bilen kabul etdi. Sebäbi sagallar öz gohlary bilen indi onuň ýüregine düşüp, halys degnasyna degip ugrapdylar. Onda hem mümkinçilik bolsa, bulara bir göz görkezip, gaýdyp adyny tutmaz ýaly etmek pikiri döräpdi. Ony çakylyga gelen sagalyň yzyna düşüp ýapydan inen ýerinde, bukuda ýatan sagallar güpbasdy etdiler. Möngözlüje ynanjanlygy bilen ýene-de özüniň aldawa düşendigini bildi. Indi howlukman hereket edip çykalga tapmalydygyna düşündi. Şeýle ýagdaý bolanda aljyraman hereket etmegi oňa, tilkijikler bilen ýaşan döwründe ene tilki köp sakyrpdy.

Möngözlüje ilki gabat gelen sagaly basyp, gazap bilen onuň bokurdagyndan agyz saldy. Girä düşen biçäre janhowluna öz sesine meňzemeýän eýmenç ses bilen şeýle bir gygyrды welin, beýleki sagallar duran-duran ýerlerinde bada-bat dyr-pytrak boldular. Olar guýruklaryny ýamyzlaryna gysysyp, çem gelen tarapa gacysyp gitdiler. Şol baryşlaryna-da:

– Sen, ýene gabat gelersiň!

– Biz seniň bilen haklaşarys! – diýsip, haýbat atysyp gohlaşdylar.

– Ondakysyny onda görüberis – diýip, Möngözlüje öz bokurdagyny owan sagalyny arkaýyn ölmäge goýup, yzyna dolandy. Şagallar gahar ugruna: «Seniň bilen soň duşuşarys» diýisseler-de, gijeden-gije töwerekde üýsüşip: «It nejis, git, nejis!» diýsip, gohlassalar-da, soňundan dolanyp onuň bilen garpysmaga milt edip bilmediler.

Geologlar Möngözlüjäni mähriban itligi üçin, onuň dünle cölün tukatlygyny özleri bilen bölüşýäni üçin eý görýärdiler. Hemmelere ýakymly bolsy ýaly, gowy görülýänini duýmak Möngözlüjä hem ýakymlydy. Hoş söz eşidende ol hem hemişe ýalmanyp, guýrugyny bulaýlap, öz haly bilen bolmazdy. Hawa, it bolmak bu ýerde hiç neneň dälidi. Az wagtyň içinde

Möngözlüje töweregindäki adamlaryň ýüz-gözünden tanamagy däl, olaryň häsiýetlerine hem belet boldy.

Bu ýeriň geologlary her on baş günden beýleki bir topar bilen nobat çalsardylar. Bir topary gidip, onuň ýerine dem-dynç alan beýleki topar gelderdi. Bu ýagdaý ýyl dowamynda şeýle tertipde gaýtalanardy. Geologlaryň arasynda wagtal-wagtal Möngözlüje bilen oturyp iç döküşýänler-de bardy. Kadyr diýlip ady tutulýan geolog bolsa oňa birnäçe gezek smena gutaranson, özi bilen şähre gitmäni tekliپ edipdi. Ol:

– Gaplaň, sen gowy it. Meniň bilen şähre gidermiň? Seni görüp, meniň çagalarym begener. Olaryň siz itleri nähili gowy görýänini sen bir bilsediň. Seni ertsem, çagalar, gör, nähili begenerler. Gujaklap ogsarlar. Aýalym Marinanyň seni biraz halamazlygy-da mümkin. «Bir öýe iki it gerek däl, getiren ýeriňe äkit, nirä üýrmeli bolsa özüm üýrüp bererin» diýer. Ýöne o-da, umuman, oňuşmazça keýwany dälär. Arkaýyn bol, arkaňda özüm bilen çagalar bolsa, ahyrda biziň diýenimiz bolar. Galany özüňe bagly, gören ýeriňde aýlanyp öýi hapalap ýörmeseň bolany. Aýalym nahary-da örän tagamly bişirýär. Ol ýaşamak üçinem hiç neneň bike däl. Gadyr bilýän, özi-de men diýip, çagalar diýip hemişe tozup ýörendir.

Şeýle gürrüňler hemişe bir smenanyň ahyrlarynda, beýleki smenanyň bolsa başlanjak uçurlarynda bolardy. Kadyryň bu bolsy onuň öýüni, aýalyny, çagalaryny küýsäp ugranlygyndan habar berýärdi. Ýöne dikuçar her gezek smenany äkitmäge gelende welin, Kadyryň beren sözi ýadyna düşmezdi. Ol hem beýlekiler ýaly goşlaryny howlukmaç jemleşdirip, uçmak bilen bolardy.

Käte goşda diňe Dusýa daýza bilen ussa Jepbar galardy. Olaryň ikisiniň-de şäherde gün sanalyp garaşylýan ýeri ýokdy. Sonuň üçinem olar giden bilen gidip, gelen bilen geljegem bolmazdylar. Galyberse-de, ýanynda ýürekdeş

ýoldasýň bolsa çöl ýaşamazça ýer hem däl di. Baýramçylyklar gabat gelder di ýa-da ýeneki bir sebäp tapylardy. Bir topar gitse-de beýleki toparýň gelmedik wagtlary bolardy. Şeýle günlerde ýanaşyk çadyrlarda ýaşayan Dusýa daýza bilen ussa Jepbar goşulysyp, bir çadyrda ýaşayardylar.

Möngözlüje, onsuzam olaryň dürli çadyrlarda ýaşasalar-da bir-birlerine ýakyn adamdyklaryny bilýärdi. Dusýa daýza bu günlerde otur-tur bilen baglanysykly işleri aýratyn bir yhlas bilen, ussa Jepbaryň göwnünden turmak islegi bilen edişdirerdi. Bir keçäniň üstünde oturyp, onuň bilen dyz degsirip çay içerdi. Gümür-ýamyr edişerdi.

Möngözlüje gijeleriniň köpüsini olaryň bolýan çadyrynyň töwereginde aýlanyp geçirerdi. Ýatyp, öz uçusyny ýatlardy... şonda ol ýene-de uçardy, özi-de öňküsinden has belende göterilerdi. Ýerden seredende, alys görünýän ýyldyzlaryň golaýyna barardy.

Her gün Gün ýokary göterilibersenon, Möngözlüjäniň çadyryň töwereginde oturyp mazasy bolmazdy. Kölegelerem çadyrlara tarap çekilişmek bilen bolardylar. Soňundan olar barha kiçelip, çadyryň içine ýygnanyp, sol ýerde tä öýläne çenli gizlenip oturdylar. Çölün süňňünden howur göterilip ugraýardy. Gün meýdanda ýatan demirleri, daşda galan gap-gaçlary, çadyrlaryň depesini, ähli zady şeýle bir gyzdyrardy welin, onuň derdinden töweregiň howasy endiräp ugrardy. Şeýle pursatda Möngözlüjäniň hemişe ýadyna depesi gümmezekläp duran baýryň etegindäki salkyn süren düşerdi. Bu ýere ol geçen tomus, güne bolmaýan it kellesini niredede gizlejegini bilmän elewräp ýören günleriniň birinde tapypdy. Oňa höwrügiydi. Şondan bäri-de süren tomusda onuň gacybatalgasydy.

Günüň özi bilenä-hä oňuşmazça-da däl di, ýöne onuň gögeýindirini diýdi, sakyrtdadyryn diýdi, bir topar ýakymсыз нөкерleri bardy. Olaryň bar ýerinde bolsa Möngözlüje hemişe özüni oňaysyz duýardy. Bular onuň kejikmegine, öz-özünü

dişleşdirmegine, janyňa jaý tapman elewremegine sebäp bolýardy. Yssyda öwjügyň mör-möjekleriň köpüsi bu sürene gelmezdiler. Olaryň ýok ýerinde bolsa Möngözlüje özüni hemişe hiç neneň duýmazdy. Ilkiler ol Gün hakynda bulasyk pikirler eden-de bolsa, soňra oňa kemsiz belet bolupdy. Şol günler ol Günüň seýdip-seýdip, soňundanam bu gün erte ýanyp gutarjagyna ynanýardy. Ol ýanyp tükense, sonda çölde beýle ýüregedüşgünç yssynyň bolmajakdygy hakynda pikir edýärdi.

Yssyda ol hemişe süňňüne ýaltalaç agyrlygyny aralaşanlygyny, dünýä bilen höwesiniň azalanlygyny, hiç bir zat bilen gyzyklanasynyň gelmeýändigini syzýardy. Bu ýagdaýlaryň sebäpkäri Gündüginide bilýärdi. Geçen güýzde ol, Günüň howrunyň gaýdysýanyny, täsiriniň azalanyny görüp: «Ä-hä, ana boldy, Gün ahyrsoňy ýanjagyny ýanyp gutardy, şüý-ä tüýs bolaýdy, mundan dyndym» – diýip oýlanypdy. Sebäbi ol günler Möngözlüje dört paslyň her ýyl gezekli-gezeginde gelýäninden, hersiniňem öz lybasy, öz häsiýeti bilen bolup gidýäninden habarsyzdy.

Möngözlüje bu gün ýene gelip özüni şol eý görýän ýerine – salkyn sürene atdy. Jany aram tapyp ymyzgandy. Oýanan wagty özgäniň ýakymly ysy ýene-de onuň burnuna urdy. Bu ys oňa indi daşarda, kölegeleriň uzap, salkyn arap, semal öwsüp ugranlygyndan habar berdi.

Şundan soň ol çadyrlar obajygyna öwürlip barmaga wagtyň bolanlygyny ýatlap, turmak bilen boldy.

Möngözlüje wagty bilen öwürlip barmasa, ol ýerde özüniň ideljegini, «Itimiz niräk ýitirim boldukan?» – diýiljegini bilýärdi. Adyny ýolbars diýip, mahabatlandyryp tutsa-da, ussa Jepbar henizem Möngözlüjäni sadaja güjüjek hökmünde görýärdi. Töwerekde ony görmese alada galardy. Özüniň eý görülýänini duýmak hemmeler üçin bolsy ýaly, Möngözlüje üçin hem ýakymlydy. Ýöne oňa seretmezden, Möngözlüje öz ýanyndan özüni ýetişen it hasaplap ýördi.

Şonuñ üçinem ol hemmelerinñ özüne güjüjek hökmünde däl-de, deñli-derejeli it hökmünde seretmeklerini isleyärdi.

Möngözlüje sürenden çykan ýerinde aýaklaryny öňe uzadyp gerindi. Soňundanam ukudan soňky bolýan gerilmäniñ lezzetini duýup, birsalym şol ýerde pallap durdy. Ýöne ýeñseden golaýlap gelyän möjek ysy ony birden üýşendirdi. Gaňrylyp ys alan tarapyna sereden mahaly ol jülgäniñ içi bilen bir topar möjeginñ ikibir, üçbir, satyrym-şallak bolşup ylgasyp gelyänlerini gördi. Olaryñ bolşy nämedir bir zatdan elheder alnyp gaçylandan habar berýärdi. Bu töwerekde gyzylgurtlar adyny alan bir möjek ordasy bardy. Orda möjek bilen it gatnasyklaryndan emele geleni üçin, ony gyzylgurt diýip, adaty möjeklerden tapawutlandyrýardylar. Gyzylgurtlar, hakykatdan-da, özleriniñ ugurtapyjylyklary bilen, zalymlyklary bilen, ynsapsyzlyklary bilen adaty möjeklerden mese-mälim tapawutlanýardylar. Näçe urdumsalyk etselerde, eden ýykgyncylyklary hemişe olara az görünýärdi. Bu häsiýetleri üçinem adamlar gyzylgurtlary adaty möjeklerden erbet ýigrenerdiler. Bu zatlar Möngözlüjäniñ gyzylgurtlary görmezden öň olar hakda adamlardan eşiden zatlarydy.

Bular şol gyzylgurtlar ordasynyñ möjekleridi. Orda çapawulçylykdan gaýdyp gelyärdi. Olar ýap-ýaňyja bir süriniñ üstüne çozupdyrlar, göz acyp-ýumasy salym içinde goýun-geçileri basyp, kowup, tutup, bütin sürini paýhyn edipdiler. Çopan goşa tüpeňden ot sowrup ugransoň bolsa assa gaçan namart edip, gaçmak bilen bolupdylar. Hezillik entegem dowam etse ederdi welin, ýöne olar tüpeň bilen oýun etmeli däldigini juda gowy bilýärdiler. Garry gyzylgurtlaryñ oturan-turan ýerlerinde sargydy: «Tüpeňden daşrak boluň, başarsaňyz görünmän, bu tilkijikleriñem iň gowy sapalagydyr!» diýip, ýaşlara wagyz ederdiler.

Bosgunyñ öňi bolup gelyän iki möjek Möngözlüjäni gyssagarada ýeñiljek dalap geçdi. Onuñ yzy bilen gelyänlerem şol hereketi gaýtaladylar. Eýlesinden-beýlesinden

gelnip dişlenýän Möngözlüje birbada näme etjegini bilmän, duran ýerinde ters öwrülip, tüweleýiň arasyna düşen peşmege döndi. Yzly-yzyna gelsip duran möjekler şundan soň ne oňa yza sürene çekilmäge maý berdiler, ne-de başyny alyp gaçmaga. Birsalymdan üç-dört möjegiň yzynda, maňlaýy gara ýol belgili itpisint möjek peýda boldy. Möngözlüjäniň düşuna gelende ol sägindi. Garry diýmeseň aňyrdan gelen gyzylgurt serkerdesiniň keşbinden onuň dogumlydygy, ugurtapyjy, paýhaslydygy duýulýardy. Ol Möngözlüjäni siňňin synlap, öz önünde aljyraňňylyga düşen, şindi göwnünde möjeklere bolan ýigrenç döremedik ýaş itiň durandygyny özi üçin anyklady.

– Sen nireden çykdyň?

– Sürenden – diýip, Möngözlüje ýeňsesini gözledi. It pisint möjek sürene seretdi, soňam töweregine howlukman gözünü aýlady.

– Bu sürende birwagt şularyň mamasy bilen menem ýaşapdym – diýip, gapdalynda gözlerini jel-jelledişip duran möjekleriň birini nazary bilen görkezdi. Soňundanam:

– Hiç neneň süren däldir – diýip ýatlady.

– Hawa, hiç neneň däl – diýip, Möngözlüje töweregindäkileriň möjekdigini hem unudyp, onuň sözünü göwünjeň tassyklady.

– Ýaslykda, güýç-gaýrat barka, erbetlik seniň töwereginde görünmez eken. Gujur-gaýratyň bar wagtynda sen hemmä gereksiň. Ýeňişlerem, ähli gowulyklar seniň töweregindekdir. Şowsuzlyk senden gaçyp gün görse kaýýldyr. Bela-beterler özüňden galyp garraňsoň seniň töweregiňe üýşüşip ugraýarlar. Ana, onsoň, seniň edeniň tersine bolar durar...

Häzirki pursatda, garry köpegiň göräýmäge gerek bolmadyk bu gürrüni etmeginiň öz sebäbi bardy. Ol şowsuz aw üçin häzir ordanyň özüni näletleýänini çak edip, ýolboýy müýn çekip gelýärdi. Möngözlüjäniň peýda bolmagy, oňa

diýesi gelyän zatlarynyň käbirini töweregi üçin aýtmaga mümkinçilik berdi. Garry köpegiň pikirinden bihabar Möngözlüje onuň sözlerini ulynyň ýaslara berýän akyly hökmünde kabul etdi. Goja köpegiň öz ýaslygyna gözüniň gidenini duýdy. Köpegiň soňky sözleri bolsa Möngözlüjäniň bilesigelijiligini has-da artdyrdy.

– Men seni tanaýan, ýaş köpek!

– Nireden?

– Hökümim ýöreýän ýerde meniň bilmeýän zadym bolmaz. Seni garaguş göterip galgadyp barýarka, biz aşakda saňa syn edip durduk.

– Men-ä sizi görmedim – diýip, Möngözlüje ýüzugra agzyna gelen sözi aýdyp goýberdi. Soňundanam ol ýeňleslik edip özünden ulynyň gürrüňini bölenine öküdi. Garry köpek başyny aşak salyp, esli wagt ýitiren pikirini aňyndan gözläp oýurganyp durdy.

– Garaguş göterse, soňundan hemişe iş erbetlik bilen gutarardy. Şol gezek welin... Hawa diňe şol gezek ähli zat başgaça boldy. Sen onuň awy däl, ol seniň awuň boldy...

– Dana serdar! – diýip, Möngözlüje köpegiň adyny howalandyryp, «dana» diýleni üçin ol minnetdar bolar diýen pikir bilen söze başlady.

– Goý, bu ýaramsaklygy saňa tilki eneň öwredendir! – Möngözlüje öz oýnunyň geçmedigini duýdy. Ýalmanyp ýöwselledi.

Garry köpek ýoluna ugranson töweregindäkilerem sakyrdaşyp, onuň yzyna düşdüler.

Töwerekde gözlerini jel-jelledişip duran möjekler uruş meýillidiler. Ýöne serdar hiç zat diýmän gapdaldan geçensoň, olar hem Möngözlüjäni basa düşmäge milt edip bilmediler. Öwrüldiler-de, Garry köpegiň yzyna düşüberdiler.

Jülge bilen gaçyp gelyän toparyň yzyny ýalmanyp duran, syratly gara ganjyk jemläp gelyärdi. Ol aňyrdan gele-gelmäne,

Möngözlüjäni basa düşdi. Möngözlüje öz ynanjaňlygy bilen ýene-de ahmal galdy. Ol serdar hiç zat diýmän geçensoň, yzdan gelyänlerem şeýder, indi bulardan maňa zeled ýok diýip arkaýynlanyppy.

Gara it Möngözlüjäniň in agyryly ýerini tapyp, şeýle bir dişledi welin ol görgüli, duran ýerinde ýöne zowladyberdi.

– Agyrýar-a!

– Siz itlere geregem şol-da.

– Näme günäm bar meniň?

– Seniň günäň – itligiň. Mundan uly dünýäde ýene nähili günä, nähili erbetlik bolsun! Adamlara ýaramsaklyk edip, hemişe solaryň tarapynda.

– Olar gowy ahyrin...

Bu söz agzyndan sypansoň, onuň möjegi has-da wagşylaşdyrjagy soň ýadyna düşdi, ýöne ýene-de onuň pikir edişi ýaly bolmady. Gara it dişini aýryp, aýratyn bir yhlas garaşylmadyk mylaýymlyk bilen ony ysyrغانyp ugrady.

– ...Gör, seniň ysyň nähili parym.

– Bolanda näme?

– Sen meniň jynsomy ýadyma saldyň.

– İlk-ä, hatladyp dişleýär. Çyňsadyp alýar. Soňundanam mylaýymsyran bolýar. – Möngözlüjäniň sözi öýkeli çykdy. Ýöne onuň köpek syndan beýhus bolan gara ganjyk bu sözleri hasaba almady, ysyrغانyp lezzet almasyny dowam etdirdi.

– Ah sen, sadaja köpek. Ah... sen...

Gara it özgeleriň daşlaşanlygy ýadyna düşüp serpilip, birden ýeňsä çekildi. Töweregini gözledi.

– Men gitmelidirin, maňa garaşandyrlar. Ol ilki-üç ädim ätläp ýene-de yzyna öwrüldi. Şonda Möngözlüje onuň möjek gözleriniň mylaýym zenan nazary bilen mähirli-hyrydar bakyp bulduraýanyny gördi.

– Biz şu golaýda. Tap bizi! – diýip, gara ganjyk ýalmandy.

– Hä, ýene-de meni dалаmakçymy?

– Öýkäni äkit ýanyň bilen. Unudarsyň, ana, onsoň geläý. Seniň ejeň, kakaň ýöne it bolmandygy duýulýar. Bize goşulyp gezeň, sen has gaýratly, bagtly bolarsyň.

– Meniň möjek bolmak niýetim ýok. Itligim bar, şol besdir.

Gara gaýyn häzir bu gyssagarada Möngözlüjä gep düşündirip bilmejegine düşündi. Ol söhbetiniň dowamyny soň bir gezege goýup, öwrüldi gidiberdi.

Möngözlüje hem şundan soň silkinip, çaňyny kakyp, ganjaran ýerlerini ýalaşdyryp, geologlar obajygyna dolandy.

Gözýetimde esejigini dikgirdedip gelýän adam göründi. Möngözlüje gözi kaklyşandan ony tanady. Ol şu golaýda goýun bakýan Ýagmyr çopandy, Jepbar ussanyň tansy. Aýak üstündenem bolsa ol häli-şindi bu ýere gümür-ýamyra gelip giderdi. Hol bir gezekki Dusýa daýza bilen bagly degişme gürrüňleri çyn hasap edensoň, ol bu ýere gelmesini has-da ýygjamladypdy. Onuň geologlara bolan yhlasy artypdy. Ol ýaňydan bäri her gezek goýun soýanda gadyr edip bir satan, ýarym satan et hem getirmäni çykarypdy. Ýagmyr çopan ýekelikden zeýrenende Jepbar ussa oňa Dusýa daýza ýaly birine öýlenmegi maslahat beripdi. O-da: «Şular ýaly etlije-ganlyja biri bolsa men öýlenjek-le» diýip, Dusýa daýza hyrydar bolupdy.

Munuň ýaly hezil edere amatly zat tapsa göhi gelýän, pursady elden bermeyän Jepbar ussa: «Şundan sorap göreýin, durmuşa çykjak däl-ä diýýä, şu bir başy boş heleý» diýip, Dusýa daýzany görkezip, çopan görgüliniň ýüregini gul-gula salypdy. Bir amaty gelende onuň bilen gepleşip bermegi söz beripdi. Oýna düşünmedik bende şol gezek diýseň hoş bolup, aýagy ýenläp, hyýal gusuny uçuryp gidipdi.

Geologlaryň arasynda Ýagmyr çopanyň lakamy Tahyr begdi. Onuň gelýänini gördükleri olar: «Tahyr beg-ä Zöhresini gözläp ata çykypdyr» diýşip, ony aşyk-magşuklara

meñzedip gülşerdiler. Bu gezegem ony gören geologlaryň ýüzünde ýylgyрма alamatlary peýda boldy.

Dusýa daýza bu mahal gazan ataryp, çanak-çemçeleri töweregine jemläp, günortanlyk taýynlap durdy.

Ýagmyr çopan golaý gelen wagty Möngözlüje guýrugyny bulaýlap onuň önünden çykdy. Çopan güler ýüz bilen garsylany üçin ondan minnetdar boldy.

– Gaplaň, berekella! Tanadyňmy, zaluwat. Sen gowy it, Gaplaň, ýöne arman, şi, gulak-guýrugyň bar-da...

Eşeginden düşüp, gaňňadaky horjuny eline alanson ol gowadaň ýöräp, Dusýa daýzanyň ýanyna yöneldi.

– Dusýa gelin, amanlykmy!

– Şükürdir.

– Al, şujagazy...

Soň ol elindäki horjuny mazamlap oňa uzatdy. Möngözlüje ol ýerden täzeje etiň ysyny aldy.

– Hany biziň dost görnenok-la? – diýip, ol soň başga-da bir diýäýmäge söz tapman töweregine gözledi.

– Dostuňam bardyr. İşlemese-de işleýänleriň töwereginde garaýaga bulaşyp ýörendir.

Jepbar ussa geologlaryň beýleräginde ertirden bäri sürüji ýigit bilen bir kem tapynan maşynyň motorynyň daşynda köwejekleýärdi. Ol Ýagmyr çopanyň gelip eşekden düşenini görensoň, ýylgyryp şofýor ýigide birzatlar diýdi-de, elini esgä süpürüp, goşa tarap gaýtdy.

– Biziň dost gelen ýaly-la!

– Hä, aý bir halyndan habar alaýaýyn diýdim.

– Gowy edipsiň. Dusýa bilenem düýn soňky günler Ýagmyr görnenok, oba dagy gitdimikä diýip, ýatlasyp otyrdyk.

Görşüp salamlaşanson Jepbar ussa ony depesine cadyr gerlen nahar stolun başyna alyp bardy. Dusýa daýza derrew iki sany käse bilen bir çäýnek çay getirdi. «Çay içiň, naharam, ine, bolup barýar» diýdi. Bu sözleri Dusýa daýza özüne

seredip aýdany üçin Ýagmyr çopan eselip monça boldy. Çay basynda gürrüňi dowam etdirip, ol ýene-de çyny bilen ýekelikden zeýrendi.

– Bäs gelniň, bäs ogluň bolsa-da, dost, bir heleýçe boljak däl eken. O pakyr bar wagty oba gidesim geler durardy – diýip, aýalyny ýatlady.

– Aý, näme-de bolsa oba-da aýlanmaly.

– Çagalary görüp gaýdýaň. Ýöne, dost, sen şun bir bellisini bilseň!

Ol hyrydarlyk bilen, nahar bulap duran Dusýa daýza tarap göz gytagyňy aýlap goýberdi.

– Menem-ä ugrunda öz-ä – diýip, Jepbar ussa burnuna salyp ynamsyz myňyrdady.

– Hä, dost, özüň-ä, ýöne soňy gelenok. Şun ýaljak birini tapsam, men goýny zyňyp obada, ýakynynda-da boluberjek.

– Ýa, senem-ä, dost, ol näme iş tapman şu ýere gelendir öýdýäňmi. Ol bu ýerde çölüň howasy diýip gezýär. Seniň obaňy başyna ýapsynmy?

– Onda näme çopan-çoluk bolşup, bu ýerde bileje bolubermeli bor-da.

– Ine, munyň başga gürrüň. Şeýdip döwletli gürrüň tapaweri.

– Şeýderis ony. Bile bolsak, nirede bolsagam menrazy. Wah, bir karara geläýedi-dä.

– Geler, howlukma. «Sabyrly gul dura-bara sat bolar» diýipdirler.

Möngözlüje iki dost gürrüňleşýän mahaly, köplenc, nahar stolunyň aşagynda ýatardy. Her gezegem ol Jepbar ussa bilen Ýagmyr çopanyň arasynda bolýan şuna meňzes Dusýa daýza bilen baglanyşykly gürrüňleri eşiderdi.

– Sered-ä oňa, seni görse öz haly bilen bolanok-how ol, saçyny düzedip, başyndaky ýaglygyny çözüp daňyberýär.

– Ýak, Jepbar, senem-ä, oýun etmesene, dost – diýip, Ýagmyr çopan, biraz oýnalýanyňyň çak etse-de, hoş bolup jykyrdap gülýär. Göz astyndan bolsa Dusýa daýza seredýär.

Ony törüne geçirse, bagtly günleriň başlanjagyny ýatlap, göwün ýüwürdüýär.

Geologlar birlän-ikilän nahar stolunyň başyna gelsip ugransoňlar, Ýagmyr çopan aladasyny bahanalap turmak bilen boldy. Dusýa daýza onuň pekarnýada bişen çöregi halaýanyňyň ýatlap, düýnki getirilen çörekden iki sanysyny onuň horjunyna salyp uzatdy. Ýagmyr çopan gidende Dusýa daýzanyň özüni ýakymly zenan nazary bilen ugradanyňa hoş bolup gitdi.

Tomus günlerinde garaňkyň gatlysmagy, gijäniň gelip töweregi eýelemegi çöle serginligiň aralaşmagydy. Her gün giçden soň aşyrym-aşyrym depeleriň üstünden aşyp gelýän agşam şemaly öwsüp ugraýardy. Töwerekde ot-çöpleriň süňnünden göterilen ýakymly ys peýda bolýardy. Kükregiň dolduryp arkaýyn dem almaga mümkinçilik döredýärdi. Bu gije hem şeýle gijeleriň birisidi. Her gün garaňky gatly-şansoň, gijäniň serginliginden peýdalanyň bir meýdan işleýän geologlar hem bu günlükçe işlerini boldum edişip, gaýdyp gelipdiler. Çöle birsydyrgyn ümsümlik aralaşypdy. Iş gutarýança ala-goh bolup islän, töweregi çyra bolup ýagtyldan dwijok häzir bir gapdalda commalyp ite çalyň edip otyrdy. Töweregiň dünýäsine rahatlyk aralassa-da, kalby ünjüli Möngözlüje bu gün rahatlanyp bilmedi. Ol gorsawýň üstünde gezmeleýän ýaly zowzuldap, bir çadyrlyga abanyň duran depäniň üstüne göterilse, ýene birde sagallaryň ogryn-dogryn gelip gidýän, ol-bi galyndy atylýan ýerde peýda boldy. Kellesini howada gezdirip ysýrgandy. Howada tanyş ys bardy. Ony şemal bir ýerlerden öňüne salyp bu ýere getiripdi. Ol ys şol gara ganjygyň, Möngözlüjäniň ýadynda galan ýakymly ysdy. Möngözlüje töwerege aýlanyp ýörşüne hyýalynda onuň bilen duşuşyp, ýene-de telim gezek ysgaşdy.

...Her gezekde-de ol şol gezekdäki ýaly öwrülip ýoluna ugran wagty Möngözlüjäni täsirli synlady. Bu garaýys Möngözlüjäniň ýüregini gopdurdy. Gara ganjygyň mähir bilen aýdan sözleri gulagynda ýaňlandy:

«Bizi gözle. Taparsyň. Biz şu töwerekde bardyrys...»

Gara ganjygy görmek höwesi soňabaka Möngözlüjäniň has-da ýüregine düşdi.

Beýle ýagdaý onuň durmuşynda hiç mahal bolan zat däldi. Şonuň üçinem ol birbada tebigatyň özi bilen nähili oýun oýnaýanyňa düşüniş bilmedi. Birsalymdan bolsa ol höwesiniň önüne düşenini-de, onuň özüni bir ýerlere alyp barýanyňy hem duýmady. Diňe birsalym ýöränsoň yzda özüne ynanylan goşun galany ýadyna düşdi. Möngözlüje çadyrly obajygy görmek üçin aýak çekip ýeňsesine seretdi. Çadyrlyk ýokdy. Ol iki-üç alaň arkada, gijäniň içinde galypdy. Goşy taşlap gitmegiň gelsikli däldigini onuň it duýgusy ýatlatsa-da, bu gezek Möngözlüje beýtmezligi özünden talap edip bilmedi. Gara ganjyga ilki «Seni başyma ýapaýynmy?» diýse-de, häzir ony hatda göz gytagy bilen bolsa-da göresi gelip, ýüregi özelenýärdi.

Bu höwesi Möngözlüjäni gijäniň içi bilen ýene-de aňyrlygyna äkitdi.

– Eý, ykmanda, bu senmäý? – Möngözlüjäni gapdaldan eşidilen gyryllyk ses saklady. Bu hüwüdi. Ol ýylgynyň üstünde, ýaýjykly stolda oturan ýaly hallan atyp otyrды.

– Hä-ä, bu senmi petre-ýaňra! – Möngözlüje ony tanap aýak çekdi.

– Ýol bolsun, ýüzi garaňka tutupsyň, ýa-da şol sagallaryň diýýäni ugrunda barmy?

– Aýt hany, sagallar näme gybat edýäler? – diýip, Möngözlüje özi hakynda edilýän gybat-gürrüňler bilen gyzyklandy.

– Aý, özüňem eşidensiň-le, gürrüň öňräkden bäri bar. Gara gaýyňnyň saňa syny oturanmyş. Indi ol oturan--turan

ýerinde seni ýatlaýarmys. «Şoň ýaly ýoldasyň bolaýsa» diýýämis.

– Bu näme boldugy?

– Bu häzir seni gijäniň içinde çölde öňüne salyp kowalap ýören güýç-dä.

– Bilemok ol güýjüň nähili güýçlügin-ä welin, ýöne maňa bir zad-a bolýar, petre han – diýip, ugrap barsyna Möngözlüje ilkinji gezek özi bilen bir zatlaryň bolýanyňy boýun aldy. Birazdan howada ýiti çör ysy bilen ýüňüň ajymtyk-dymyljyk ysy peýda boldy. Möngözlüje aýak çekip, ysyň habaryny aldy. Özi görünmese-de, garsydan bir bölek goýnuň ýetip gelýäni belli boldy. Birsalymdan gözýetimde süriniň özi-de peýda boldy. Ol keseribräk ýanyn duran baýryň ýüzi bilen çabrap gelýärdi. Süri häzir häli-sindi ýaz günleri dag eteklerinde peýda bolýan ümür toplumyna meňzeýärdi.

Möngözlüje sürini synlap, ony ümre meňzedensoň, ýene birazdan ol ümrüň baýryň depesine göterilip, ondanam aňyrlygyna – togalanyp asmana galyp barsyny göz öňüne getirdi. Onuň ümre gözi gitdi. Şol uçan gününden bäri Möngözlüjäniň uçup bilýänleriň hemmesine gözi gidýärdi. Ol hyýalynda sürini uçuryp, birsalym onuň yzyndan gözügidijilik bilen seredip durdy.

Diňe birsalymdan golaýlap gelýän iki köpegiň ysy Möngözlüjäni özüne getirdi. Ol bulara duşmaly däldigine, eger duşsa, özüniň bet niýet bilen sürä aralaşmakçy bolýan garakçy hökmünde dalanjagyna gözi ýetdi. Tilki enesiniň akly şeýle pursatlarda häli-sindi onuň gulagynda eşidilerdi. Ol: «It görmesinem, üýrmesinem» diýip, wagyz ederdi. Möngözlüje süriniň gapdalyndan sowlup geçmek üçin duran ýerinden aşak indi.

Gyzylgurtlar ordasy asagy uçut kert, ýokarsy ýazgyn depäniň üstünde şöwür çekişip ýatan ekenler. Möngözlüje beýleräkde silkme telpege meňzäp oturan ketgeniň ýeňsesinde ornaşdy. Bu ýerden depäniň üsti elin aýasynda

ýaly görünyärdi. Möngözlüjä geregi-de soldy. Ol depäniň üstüni birlaý gözden geçirensoň, nazaryny gara gaýýnda saklady. Gara gaýýň çommalyp oturysyna bir zadyň pikirine berlip, ordanyň üstasyry uzaklara seredip otyrды. Onuň gapdalynda garry köpek kiçiräk depe bolup güberçekläp ýatyrды. Garry köpegiň bu bolup ýatysy onuň garrylyga halys eňkini aldyranlygynyň alamatydy. Ýogsam, häzir möjek kanunyňa görä, hüsgärligi gara gaýýň däl-de, onuň özi çekmelidi. Aňyrdan – ata-babadan gelýän döp şeýledi. Möngözlüje gara gaýýnyň boý-syraty bilen, öz göwün galybyny dolduryp synlap ugransoň, diňe bir özüniň niredeligini däl, asmandyr ýeriň hem barlygyny, ýyldyzlaryň ýokardan özüni synlaýanyňy, gaýdan ýeriniň alysda galanyňy, hemme zady unutды. Ol synlap-synlap gara gaýýnyň bu çölde ýeke-täk itdigine, ondan syratly, ondan ýakymly ysy bolan itiň ýoklugyna ynandy. Höwesi ony telim gezek «ýör» – diýip, gara gaýýnyň ýanyňa çagyрды.

– Gideli, onuň ýanynda bolsaň, sen bagtly bolarsyň. Süriň guwanjy bolarsyň!

– Gerek däl, hiç bir halatda kelläni ýitirmeli däldir – diýip, başga bir pikir häli-şindi akyl berip, onuň tanapyndan çekdi. Howada bolsa şol aňyny alyp barýan ýakymly ys bardy. Möngözlüje aňynda gara gaýýň bilen duşusyp, şol bir belendiň üstünde onuň bilen bagtly bolup oturды. Ol çadyrlygy ýatlap yzyna öwrülen wagty daň saz berip ugrapды. Gara gaýýny daşdanam bolsa göreni üçin, Möngözlüjäniň ýüregine biraz arkaýynlyk aralaşypды. Täsin, şeýle-de düşnüksiz bir derde uçranyny Möngözlüjäniň özi hem syзды.

* * *

– Ýolbars!

– Ýolbars!

Erkek adamyň ýognas sesiniň yzysüre ýakymly aýal sesi Möngözlüjäniň adyny tutды. Möngözlüje bu mahal iki çadyр

aralygyndaky boşlukda töweregini diňsirgenip, öňe uzadan aýaklaryny ýassyk edinip ýatyrdy.

Nahar stolunyň töwereginde şowhun başlanypdy. Ol ýerde Dusýa daýzanyň tagamly bişiren naharyndan soň dem-dync alýan geologlar gyzygysyp domino oýnaýardylar. Domino bu ýerde iň ýörgünli oýundy. Ony geologlar her dync alyşda höwes bilen, uly gyzyklanma bilen oýnardylar. Möngözlüje-de wagtal-wagtal baryp olary gapdaldan synlap, durup-durup gaýdardy. Ýöne adamlaryň ellerindäki domino kerpiçjiklerine seredip, nämüçin olary yzly-yzyna patda-patda stola goýuşlaryna düşüňip bilmezdi. Jepbar ussa hem gyzygyp, bu oýny höwes bilen oýnardy.

Möngözlüje başyny göteren wagty sary saçly Lena bilen Ýusubyň baş-alty ädimlikde özüne seredişip duranlaryny gördi. Ýusubyň elinde gitarasy bardy, ol penjegini egnine ýelbegeý alypdyr. Lena bolsa bili bogdakly özüne gelişýän gögüş köýnegini geýipdir.

– Ýör, senem biziň bilen. Gezelenç ederis!

Möngözlüje gezelenje barylýanyňa düşündi-de, höwes bilen turup öňe düşdi.

Ýusup bilen Lena hem bu ýerde domino oýny bilen gyzyklanmaýan az sanly topara degişlidiler. Olar domino oýnanlaryndan töwerekde aýlanyp gezenlerini, çeträge çykyp gürleşip oturanlaryny kem görmeýärdiler. Şeýle-de olar gezelenje gidenlerinde Möngözlüjäniň hem hemişe öz ýanlarynda bolmagyny isleýärdiler. Her gezek tirkeşip ugramakçy bolanlarynda ony ýatlap töwerekden gözleýärdiler.

Özüniň uzyn aýaklary bilen her ýerden bir basyp barýan Möngözlüje birsalyndan tanys pişigiň yzyndan ýetdi. Bu pişik hem geologlaryň töwereginde ýasaýan jandarlaryň biridi. Möngözlüje ondan habarlydy. Uzakdanam bolsa, birküç ýola ony görüpdi. Has ýakyndan tanysmaga-da

mümküncilik bolupdy, ýöne her gezek tansaýmaly bolanda pişik ýeňsä çekilip ondan gaçypdy.

Birki günlükde Möngözlüje gyzylgurtlaryň ýanyndan gelende özi bilen töwerege howsala getiripdi. Onuň gara gaýyňnyň ysgyna ymykly düşeni belli bolupdy. Bu gowulygyň alamaty dälidi. Söýgi däliligiň bir görnüşidi. Ol kime ýoluksa, sonuň häsiýetini mese-mälim üýtgedýärdi. Bu bolsa ýerde gezýäniňi köplenç unudyp, aýaklarynyň käte bir ýere galtasýanyny duýup, asmanda gezýäniňe ynanmak diýmekdi.

Pişik «Çagalarymyň biri ýene-de bu başyny ýitireniň eline düşäýmäwersin» diýen gorky bilen ýurt salyp göçüp ýördi. Häzir onuň agzynda ýaňyrak dünýä inen çagajygy bardy. Ol çagalary bilen bir bolmasy işiň bolaýmagyndan howatyr edipdi. Eger şu howp bolmadyk bolanlygynda, geologlaryň töweregi ýaşamak üçin hiç neneň dälidi. Ýuwundy dökülýän ýere gelseň, hemişe garyn talaby uly bolmadyk pişikler üçin garbanmaga bir zat tapylardy. Möngözlüje-de ony onda-munda görse kowalap ýörmeýärdi. Sebäbi heniz uçmanka «Itde-pişiklik kadasy» hakda ol ejesinden hiç zat eşitmändi. Şonuň üçinem ol pişiklere ata-baba duşmany hökmünde däl-de, adaty goňsularyň birisi hökmünde serederdi.

– Goňsy, nirä ugradyň?

Pişik ogurlykda tutulan ýaly, ýeňseden gelen duýdasyz sesi eşidip ziňk etdi. «Bu meniň çagamy almak üçin yzymdan gelyändir» diýip pikir etdi. Pişik agzyndaky näzijek sesi bilen wagtal-wagtal mawlaýan çagasyny ýerde goýdy-da, ony öň aýaklarynyň arasynda saklady. Özüniň güýcsüzligini unudyp, çagasyny goramak üçin gazaplanyp, Möngözlüje bilen garpysmaga häzirlendi.

– Tss... näme, meni dalajak bolýarmyň?

– Aý, ýok.

– Onda näme, yzymy çalyp gelyäň?

– Aý, goýa, men-ä seniň yzyňam çalamok. Şular bilen gezelenc etmäge barýan. – Möngözlüje yzyna seretdi. Pişik hol yzdan degsip-gülşüp gelyän Ýusup bilen Lenany görensoň, Möngözlüjäniň öz yzyndan gelmeýänine ynanyp, biraz arkaýynlandy.

– Şeýlemidi ýa? Onda, ýol bolsun!

Pişik şundan soň öň aýaklarynyň arasynda gapjap duran çagasyny agzyna dişläp, ýene-de öz ýoluna gitdi. Onuň bilen pişik ysy hem Möngözlüjeden daşlaşdy.

Lena bilen Ýusup gelip goýunguýruk bolup oturan depäniň üstünde aýak çekdiler. Depäniň üsti küpürsöp ýatan çägelikdi, arassady. Her gezek olar gelip depä göterilende gözýetimiň örüsi giňäp, töwerek özboluşly surata meňzärdi. Ýusup bilen Lenanyň häli-şindi gelip höwrügen ýeridi. Käte olar uzak gijäni-de şu depäniň üstünde geçirerdiler. Olar gelensoň töwerek ýene gowulyga öwrüldi. Lena egin deňläp, Ýusubyň gapdalynda oturdy. Ýusup gitarasyny eline alyp, pessaý çalyp başlady. Soňundanam olar ýene-de özleriniň üç edip aýdýan deňiz hakdaky aýdymlaryny aýtdylar. Olaryň aýdymy şeýle bir ýakymlydy welin, Möngözlüjäniň özüniň hem üçünji ses bolup gapdaldan olara gosulasy gelyärdi. Şeýtse, ol aýdymyň has-da ýakymly boljagyna ynanardy. Şeýle pursatda hemişe Ýusup bilen Lena onuň gözi gidýärdi.

Deňiz ýüzmek üçin jadyly gujak,
Islän bilen paýlaşýar ol hyjuwyn.
Ony görseň aşyk bolasyň gelyär,
Ýene köp gowlugy küýseýär göwün.

Tolkunlar owsunsyp asmana galýar,
Deňiz agyn tolkun, kän olaň sany.
Çarlaklaram tolkun bolsalar gerek,
Tolkunyňam juda uçmak isläni.

Olar bu aýdymy asmana seredişip, äpet uly deňzi göz önüne getirişip, şol ýerde bir gaýykda özleriniň ikiçäk ýüzüp

ýörenlerine ynanysyp aýdýardylar. Möngözlüje hem bu aýdymy diňlese hemişe özüniň asmana göterilip, bulutlaryň arasy bilen uçup barýanyna ynanardy. Şonuň üçinem ol hemişe Ýusup bilen Lenanyň öz adyny tutup: «Ýör, senem biziň bilen!» diýerine garaşardy. Bu günem olar gijäň birwagtyna çenli şol depäniň üstünde şöwür çekişip oturdylar.

* * *

Gara gaýyň ganjygy ýatlap ýola çykanda Möngözlüjäniň niýeti bu gezegem ony uzakdan synlap yzyna dolanyp gelmekdi. Köp wagtlap çadyrlygyň töwereginde gara bermese, ol Jepbar ussanyň özüni «Ýolbars nirä ýitirim boldykan?» diýip, gözlejegini bilýärdi.

Ol baýýrlaryň etegi bilen yzyndan kowgy gelýän ýaly bolup, howlukmaç ylgap gitdi.

Emma bu gezek oňa öz pikir edişi ýaly gara gaýyňy daşyndan synlap, ýene-de birsalymdan yzyna dolanyp gelmek miýesser etmedi. Ýylgynlykda awuna garasyp bukup ýatan topar ony özünden öň gördi. Telim gözün özüne seredip duranyny ol diňe elli-altmys ädimlige gelensoň gördi. Garry köpek onuň gelmegini halamandygyny mälim edip düýrükdi. Töwerekde ýalmanysyp oturan gyzylgurtlar garry köpegiň Möngözlüjäni görkezip: «Basyň, gaňryň» diýerine garaşdylar. Ýöne gara gaýyň ony görüp, ýene-de öz haly bilen bolmady. Hozanak bolup töwerekde aýlanyp, it-möjek urşunyň birden alsyp gitmeginden howatyrlandy. «Her kim öz çakyny bilse ýagsy, ol siziň minnetiňizi çekjek it däl. Güýçli bilen ýagy bolandan onuň bilen dost bolmak ýagsydyr. Ony azdyryp, özümize goşup bilsek, garry köpegiň topary sonça ýene-de il minnetsiz, basy бүтинликde bu öwrede hanlyk satyp biler... » diýip hüňürdedi. Soňundanam ol hiç zady hasaba alman, meniň-ä edýänim şu diýýän ýaly, ordany goýup, Möngözlüjäniň ýanyna gaýtdy.

İki sany möjek ony pälinden gaýtarmak üçin ylgap onuň yzyndan ýetip, öňüni dolady:

– Sen şol it diýip barýarmyň?

– Indi şol adamlara ýapja bolup ýasaýan iti bizden özüňe mynasyp gördüňmi? – diýşip, olar ýerli-ýerden oňa kineli sorag ýagdyrdylar.

– Asla, onuň gowy boljagy hakynda şübhe edemok. Gara gaýyň ara düşülmegini halamaýanyňy mälim edip, ýüzugra itleriň jogabyny berdi.

– It itdir, ol saňa mynasyp ýoldaş bolup bilmez!

– Siziň öz ataňzyň asly it dälmi näme? Bu meselede özüm sizden az bilemok. Ol geljekde biziň serkerdämi bolmaly.

– Tapypsyň serkerdäni, hany gelsin güýçli bolsa, biz ony ara alyp tüýt-müýt ederis!

– O-da sizden kem oturasy ýok. Onuň alty dyrnagy bar. Beýle alamaty bolan itleriň, möjekleriň irde-giçde gaýduwsyz serkerdä öwrülýänini siz bilýäňiz-ä...

– Biz bilsegem, onuň özi bu gudratyndan bihabar. Ýatlatmak hem gerek däl. Goý, şol aňkawlygyna ýasasyn!

– Ol maňa ýoldaş bolsa, men oňa ähli zady düşündirmeli bolaryn.

– Sen şeýtseň, bu seniň orda dönüklük etdigiň bolar.

– Belki-de, topara eden ýagsylygym bor. Soňra bolsa ol gazaplanyp yzyna öwrüldi.

– Siz meniň yzymdan galýaňzmy ýa ýok? – Onuň bu soragy talapdy. Muňa möjekler düşündiler. Indi galmasalar, gara gaýyňyň özleri bilen darkaş gurjagyny duýdular. Gara gaýyňyň pikirinden dänmejegi belli boldy.

Möngözlüje çete saýlanyp birsalym gara gaýyň bilen ysgaşdy.

– Senmi?

– Mendirin.

– Men seni gözläp geldim.

- Geljegiňi bilýädim.
- Hemişe seniň ýanyňda bolasym gelýär.
- Meniňem...

Şundan soň gara gaýyň öňden ýöredi. Möngözlüje hem onuň yzyna düşdi. Olar baýyrlygyň ortasyna ýazylyp oturan giňişlik bilen bagtyýar bolşup ylgaşyp gitdiler.

* * *

Möngözlüjäniň durmuşynda bolýan özgerişlikler köp wagt geçmänkä hemmelere mälim boldy. Ýogsam, Möngözlüje duýdurmajak bolup adamlara duşanda hiç zatdan bihabar bolan bolup mönsüreýärdem. Gidende hem assyrynlyk bilen duýdansyz gitmäge çalysýardy. Gaýdyp gelende hem hemişe ýüzüni garaňka tutup gelerdi. Jepbar ussanyň çadyrynyň gapdalyndaky ornuna gelip, hiç ýere gitmedik ýaly, hiç bir zatdan habary ýok ýaly bolup ýatardy. Barybir Möngözlüje wagtal-wagtal ýitip ugran günleri Jepbar ussa ony haýsydyr bir heser galtanyny duýupdy. Onuň islegli ýerine gidýänini çak edeni üçin Möngözlüjäniň ýitip-ýitip gitmegi bilen ylalaşypdy. Öz ýanyndan: «Ýolbars-a zaluwat ata bolmagyň höwesine düşüpdur-ow. Ol töwerekdäki çopanlaryň biriniň ganjyk iti bilen höwrügendir. Eý görşülýän döwür geçer, ana, onsoň ýene-de öz ornuna gaýdyp geler» diýip, beýleki itlerden çen tutup, pikir edipdi.

Möngözlüje bu gezek hem geologlar obajygyna günü batyryp, aýak ýygnanansoň geldi. Ol gelende her gün towuk ýaly ir ýatýan Dusýa daýza eýýäm ukudady. Gapdalyndaky çadyrdan onuň myşşyldap parahat demalmasy eşidilýärdi. Hemmelerden giç ýatýan Jepbar ussa nahar iýilýän stol başynda özi ýaly ukusy gaçan biri bilen özara mydy-mydy gürrüň edişip otyrды. Möngözlüje Ýusubyň çadyrynyň gapdalyndan geçende ysrganyp onuň içerde ýoklugyny bildi. «Lena bilen ol ýene-de şol ýerdedir» diýip, goýunguýruk depäni ýatlady. Häzir şol ýerde özüniň kemlik edýänini pikir

etdi. Olaryň yzyndan gitmegi niýet edindi. Ýöne açdy, üstesine-de, ýadawdy. Şonuň üçinem ol ilki işdä bilen ozalagşam özi üçin ýalaga guýlan itýalyň daşyna geçdi. Onýança-da ýeňseden ýakymly aýal sesi eşidildi. Möngözlüje gaňrylyp ses gelýän tarapa sereden wagty Lena bilen Ýusubýň tirkeşip alandan düşüp gaýdyp gelýänlerini gördi. Olar çadyrlygyň gapdalyna gelip, aýrylysmaly bolanlarynda boý deňeşdirip, ogşasyp hoşlaşdylar.

Hemmeler ýatsa-da ýene-de bu gije Möngözlüjäniň gözüne uky gelmedi. Ol çadyryň gapdalynda Aýyň töwerekde döreden özboluşly ak agylynyň synçysy bolup otyrды. Asman ýyldyzlary barha köpeldi, gözleri ýiteldi. Olar soňra sol ýerden, aşakda bolýan haýsydyr bir üns çekiji gyzykly oýny synlap oturan tomasaça meňzediler.

Möngözlüje töweregi aýlanyp, gije şöwür çekip ýörkä, aý aýdyňa sürüsini bakyp ýören Ýagmyr çopana gabat geldi. Ol köne tanşyna duşanyňa begendi. Hemişeki eşidýän hoş sözlerini esitmek üçin ýalmanyp onuň gapdalyndan çykdy.

Ýagmyr çopanyň yzyna düşüp ýören ýas it, Möngözlüjäniň habaryny almak üçin ylgap, çaknyşma hyýaly bilen onuň öňünden çykdy. Söweşiji görnüşe girip, Möngözlüjä haýbat atdy.

– Nirä gelýän süssenekläp?

– Sen näme, tanamajak bolduňmy meni? Möngözlüjäni tananson ýas it düýbünden başga bir garasylmadyk ite öwrüldi-de, ayaklaryny ýokary tutup, özüniň döwüniň pesligini mälim edip, çyňsady ýatyberdi. Şol ýatysyna-da ýöwselläp ýallaklady.

– Ýa-heý, senmidiň agasy!

– Tanadyňmy?

– Tanadym. Menem, heý, tanamanmy?

Bu it güjüjek wagtlaram Ýagmyr çopan bilen birki gezek geologlaryň goşuna gelipdi. Şonda Möngözlüje dalap, onuň ýagşy gözüniň oduny alypdy. Ýagmyr çopan hem Möngöz-

lүjәni görүp tanady. Galkyjaklap, gyzyklanyp, onuň habaryny sorady:

– Ohow, ýolbars, bu asyl senmidiň? Häý, sen-ä bir gowy goýun it edinäýmeli häsiýetli it welin, arman, şi gulakguýrugyň bar-da...

Möngözlүje ýene-de özüniň taryplananyňa monça boldy. Minnetdarlyk bilen ýalmandy.

– Hany, onda Dusýadan habar ber! – diýip, Ýagmyr çopan kök bolup Möngözlүjә baş atdy.

– Ha-haýt, Dusýa-ha gelindir-le. Onuň töweregiňde gaz bolup maýkyldap ýöreni nämä degenok...

Çopan Dusýa daýza hakyndaky ýakymly pikirlere berlensoň, Möngözlүjәniň gapdaly bilen gelyänini hem tiz unutdy. Hyýalynda Dusýa daýza bilen duşuşdy.

– Dusýa gelin, amanlykmy? Soňky döwür görneňogam diýýänsiň. Wah, maňa galsa-ha günde-de geljek-le. Ýöne her gün baryp durmaga utanýan. Beýdäýmek üçinem repide ýaly galyň ýüz gerek. Meniň bolsa düzdeçidigim, adam-gara bilen az iş salysýanlygym bes-belli. Obada ýaşap il-halk ýaly aýalgyzlar bilen bileräk işleşen, ýüzüniň perdesi ýyrtylan bolsam bolmaýarmy, onda menem Dusýa gelniň dilini tapardym...

– Senmi oğlan, Ýagmyr?

– Wah, men-le. Seni göresim geldi-de gaýdyberdim.

– Şeýt-de gelip dur...

– Wah, men geljek-le. Sen diýseň ýanyňdan butnajagam däl.

– Eliňi gowşuryp, ýüzüme seretjek oturyberjekmi?

– Nämе oturman. Otuz baş ýyl kolhoza çopan bolup berdim. Gyzlary ýerledim. Oğlanlar öý-işik boldular. Maňa garalgy günleri ýok. Meniňem olara. Sag bolsalar bolýar. Seniň öňünde oturmaly bolsam, asyl hek ederin. Agzybirje ýaşasak bolýar.

– Men şahere gidip, gyzym-giýewim bilen maslahat edip geleşin. Bir gowy adam tapdym diýsem, olar hem ýok diýmezler.

– Şeýt-de bir özüň bu zatlaryň ugurlaryny tapaweri, Dusýa baý!

Ýagmyr çopan gepleşigiň Dusýa daýza degişli bölegine mylaýymlyk çaýyp gürleýärdi.

Möngözlüje bu pursadyň Ýagmyr çopan üçin gowy pursatlaryň biriligini birsalym ony diňläňsoň anyklady. Şundan soň ol özüniň bu ýerde artykmaçlygyna düşündi. Bir amady gelende öwrüldi-de, pikirinde Dusýa daýza bilen gürleşip barýan Ýagmyr çopany ikiçäk galdyryp, çadyrlyga dolandy.

* * *

Ýazda Hindiguş daglary tarapdan gelyän ýagys suwlary Pendi baýyrlarynyň arasy bilen iki-üç aýlap, ýap bolup akardy. Baýyrlaryň arasynda onda-munda gabat gelyän ýylgyn tokaýlyklaryny hem hut şol döredipdi. Pendi öwresi çöl atlandyrylsa-da, ol Garagumuň bir etegi hasap edilse-de, adaty çölden özüniň tebigaty bilen mese-mälim tapawutlanýardy.

Bu gezek Möngözlüje gözläp gelende garry köpegiň toparyny ýylgynlygyň içinden tapdy. Topar ýylgyn tokaýlygynyň arasynda ileri tarapda görünýän açyklygy garamlap otyrды. Ol tarapdan ýedi-sekiz gulan dünýäden bihabar öz maýdalyna otlaşyp, golaýlaşyp gelyärdi.

Bu awlag garry köpege onuň ata-babasyndan miras galan ýeriň bir bölegidi. Onuň beýleki bölegi başga bir möjek tohumyndan bolan orda degişlidi. Olar alty-ýedi ýyllykda bir ýerlerden peýda bolup garry köpegiň ägirt uly awlag meýdanynyň uly bir bölegini güýç görkezip basyp alypdylar. Köp söweşlerden we ýitgilerden soň garry köpek alaçsyz öz yeriniň bir böleginiň elden gitmegi bilen ylalaşmaly bolupdy.

Şol gazaply söweşlerden soň iki tarapyň arasynda şu serhet döräpdi. Şondan bäri-de her kim özüne tagallyk meýdanda aw awlardy. Serhet bozulan wagtynda, köplenc, ýene-de iki topar arasynda gazaply çaknysyk bolardy.

Gulan topary häzir hiç zatdan habarsyz, möjeklere degişli ýer bilen öz peýwagtlaryna otlaşyp gelýärdiler. Olaryň ýüzleri garry köpegiň topary bilen sabyr saklap ýatan tarapynady.

Gulanlar möjekleriň awlagyndan saýlanyp, atyma geldigi garry köpek olaryň töweregini gabap, başlaryna gara gün getirmekçidi. Möngözlüje aňyrdan gelsine garry köpegiň ýanyna ýetmän hol beýleräkde, özüniň biraz soňrak ideljegine ynanyp ýatyberdi. Ol awuň keýpine berlip oturan toparyň ünsüne düşmedi. Gyzylgurtlar ajygytdylar, olaryň garny doýurmak islegi häzir hemme isleglerinden öňe saýlanypdy. Olar bireýýäm pikirlerinde awlanmadyk awuň läşiniň üstünde otyrdylar. Gara gaýyň diňe bir gezek «Görýän» diýýän manyda onuň oturan tarapyna nazar aýlap goýberdi. Ýöne ol-da häzir awuň kadasyny bozmaga milt edip bilmedi. Gulanlar birsalymdan otlaşyp has ýakyn geldiler. Indi ýene birazdan olaryň üstüne ýerli-ýerden topulmaga amat boljakdy. Sabry gutaryp barýan güjükleriň birnäçesi topulanda ilden yza galmazlyk üçin eýýäm aýak üstüne hem göterilip, garry köpekden rugsat boldugy, okdurylysyyp gitmäge häzir bolşup durdular.

Gulanlar birazdan ýylgynlygyň tirsek bolup açyklyga aralaşýan ýerine golaýlaşdylar. Şol arada garaşylmadyk ýagdaýda gapdaldan bir süri möjek peýda bolup, gulanlaryň üstüne topuldy. Bular bir goňşuçylykda ýaşaýan ordanyň möjekleridiler. Gyzylgurtlardan habarsyz olar hem indi bireýýämdeň bäri ýylgynlygyň özlerine amatly ýerinde gulanlara göz dikişip, göwün ýüwürdişip, olaryň atyma gelerine garaşysyp otyrdylar. Möjek toparynyň peýda bolmagy, gulanlary öz ýanlaryndan aňyrlaryna geçen hasap

edip oturan gyzylgurtlaryň gaharyny getirdi. Olar şundan soň duran-duran ýerlerinden atylsyp-atylsyp gitdiler. Bir-birleri bilen öňden hasaply iki ejnebi duşman garpyşansoň, gulanlar ýatdan çykdy.

Goranmak üçin çagalaryny orta alyp halka gursup toplanysyp ugran gulanlar şundan soň amatly pursady elden bermän, göterilip gaçmak bilen boldular. Ýüreklerine howsala düşen toparyň şatrym-şallak bolşup gaçyp baryşlaryny diňe Möngözlüje synlady.

Iki topar açyklykda, ýylgynlaryň arasynda gaçysyp-kowsup, garysyp uruşdylar. Olaryň arasynda näme üçin çaknysylýanyňy bilmän, urşup ýörenlerem bardy. Bular ýaş güjüklardi. Şeýle-de bolsa olar hezil edişip höwes bilen uruşýardylar. Sebäbi olaryň hem batyr serkerde bolaslary gelýärdi. Uruşlarda ýaka tanadyp serkerde bolunýanlygyny olar köp eşidipdiler. Garry köpek: «Basyň, arkaňyzda özüm bardyryn!» diýip, töweregini söweşe ruhlandyryp, urşup ýörsüne köne duşmanyna, möjekleriň serkerdesine gabat geldi. Olar diş gyjasyp garpysdylar.

– Sen häzirem dirimi, garry melgun?

– Men entek seniň bokurdagyňy çeýnemän ölmerin.

– Garrylyk seni bireýýäm öldüripdir. Ýöne sen namart ekeniň. Öleniňi şindem boýun almansyň.

– Häzir men seniň başyňa şeýle bir tomaşa getirin welin, gaçyp gutulsaň kaýyl bolarsyň.

– Möjek garry köpegi basa düşmäge, ony tüýt-müýt etmäge howlukmady. Garry süňkün tiz ýadaýanyňy ýatlap, ony ýadadyp, soňundan ýeňmek üçin oýnap uruşdy. Ol özüniň güýçli kükregi bilen aňyrdan gelip batly uran mahaly garry köpek entirekläp yza çekildi.

– Meniň häzir seni pişigiň ele salan syçanyňy oýnaşsy ýaly oýnasym gelýär. Şeýtsem, meniň senden köp ýamanlyk gören ata-babamyň ruhy şat bolar – diýip, möjek has-da öjükdü.

– Sen, gowusy, öz janyňňyň aladasyny et.

Möjek ikinji gezek gelip uranda garry köpek onuň önünde durup bilmän serrelip arkan ýykyldy.

Möjek uzak çekeleşip durman garry köpek bilen bellisini etmek üçin ony gabyrdadyp basyp garysynyň aşagyna alan wagty, haýsydyr bir garasylmadyk güýç ony ýeňsesinden disläp silkdi.

Hic bir güýje garaşmadyk möjek birbada näme-näme-leriň bolýanyna düşünmän urnup, janagyryly çyňsady.

– Aýryl-ow, öläýse nätjek?

Möjek bu söze şeýle bir haýran galdy welin, ol esli wagtlap öz ýeňsesinde özüne zat degmän duranyň itligine hem ynanyp bilmedi.

– Sen, kim? – diýip, ol geň galyp sorady.

– Aý, men ýolbars-laý – diýip, Möngözlüje bu tanyşmak isleýändir öýdüp, göwünjeňlik bilen, özüniň dostlaşmaga taýynlygyny mälim edip ysyrandy. Ýöne onuň eden çaky cykmady. Möjegiň sözi soňra has-da teýeneli boldy.

– Sendenem bir ýolbars bolarmy? Sen – it. Biz size ýuwundycy diýýäris.

– Diýeňde näme? Ýuwundy hem aýygsaň iýmezçe ýal дәl.

– Ohow, üstesine sen samsygam ýaly-la – diýip, öz kemsidiji gürrüňlerine Möngözlüjäniň gaharlanmaýanyňy görüp, has-da geň galdy. Soňundanam «Bu aňkaw bilen sene-mene edişip durman, bokurdagyny çeýnäýin diýip, onuň üstüne zyňdy. Möngözlüje keýpine onuň bilen dikleşdi. Öňem ýakalaşýanlara onuň gözi gidip durdy. Möjege dessine garsydasynyň güýçlüdigi, bir ýol bilen nädibem bolsa onuň deminden sypmalydygy anyk boldy. Möngözlüje uzak çekeleşip durman, ony gaňryp basdy. Möjek özüniň ölümünü boýnuna alyp, onuň aşagynda ýatan ýerinde çyňsady. Şol arada Möngözlüjäniň zerur işi ýadyna düşdi. Ol sen-men ýok möjegiň üstünden turup gitdi-de, baryp bir çöpüň gapdalynda art aýagynyň birini göterip, yzgar sepeledi.

Möjek onuň bolsuny synlap, hiç zada düşüniş bilmedi. Şundan soň ol has-da geň galdy. Pursatdan peýdalanyş, gaçmak bilen boldy.

Serdaryň ökje göterenini görüp, töwerekde urşup duran beýleki möjekler hem onuň yzyna düşdüler.

Möjek ýagşy ara açansoň, aýak çekip yzyna seretdi. Öz asgynlygyny duýdurmazlyk üçin soňam şol ýerde durup tarp atdy:

– Ýuwundycy, bir çolarakda sen ýene-de meniň elime düşersiň. Şonda men seniň külüni çykaryn!

– Dussak nä, ondakysyny şonda görübermeli bor-da – diýip, Möngözlüje çommalyp oturysyna möjegiň dişleşdiren ýerlerini ýalaşdyryp, äwmezlik bilen jogap gaýtardy.

Gaçjak gaçyp, galjak galyp, töwerekde apyla-sapyla sowlansoň, meýdanda ýatan baş jansyz göwräniň söweş pidasy bolandygy anyk boldy. Bäşiň üçüsi garry köpegiň toparynyň itleridi. Gara gaýyň ölenleriň arasynda aýlanyp, «Belki, oýanar» diýen inçe tama bilen janagyryly cyňsady. Söweşden çykan itler häzir hersi bir ýerde ol-bu ýerlerini ýalaşdyryp, iňdiki boljak maslahata garasyp otyrdylar. Göwni biten garry köpek birsalym oturyp, demini dürsänsoň, iki-ýeke basyp, bir çetde ýatsyrap oturan Möngözlüjäniň ýanyna geldi. Möngözlüje ör turup ony hormatlady.

Iki it ysgasyp bir-birlerine mylakatly sözler aýdysdylar.

– Hiç neneň uruşmadyň.

– Şeýtmek-de gerekdi-dä.

– Bu başlangyjydyr. Seniň hakyky söweşleriň entek öňdedir.

– Näme bolsa görübermeli bolar-da.

– Ine, munyň dogry. Ertire pal atmanyň hökmanlygy ýok – diýip garry köpek esiden jogabyndan hoş bolup, ony ýürekden makullady. Sebäbi bu jogap soňuny saýmaz batyrlaryň beräýýän jogabydy.

Gara gaýýň birsalymdan olaryň duran ýerine gaýdyp geldi.

– Seniň gelip bize goşulanyň gowy boldy – diýip, ol Möngözlüjä özüçe minnetdarlyk bildirdi. Bu sözleri ol ýogsam, biz has uly betbagtlygyň üstünden barardyk diýen manyda aýtdy. Soňra öwrülip nazaryny garry köpekde saklady.

– Aýtmadymmy men? Bu mön görünse-de soňundan üýtgesik it bolar diýip. Onuň aýaklarynyň birisi alty barmakly. Şol bolsa onuň geljekde serkerde boljagynyň alamaty. Töwerekden toplanysyp ugran gyzylgurtlar Möngözlüjäniň aýagyna sereden wagtlary çetki art aýagyň penjeden dört barmak ýokarsynda şol diýilýän altynjy barmagy gördüler. Şondan soň olar öň esiden zatlaryna ynanýandyklaryny mälim edişip, kaýyllyk bilen başlaryny aşak salladylar. Möjek kanuny boýunça orda serdarlygy darkaş gurup, güýç görkezilip eýelenilýän derejedi, ýöne bu gezek şol adaty kada bozuldy. Şu söweşden soň garry köpek nädip özüniň serdarlykdan çetlesenini hem duýman galdy. Hiç kim beýle bolar öýtmeýärdi. Hemmeler serdarlyk üçin juda gazaply söweşiň bu gün bolmasa erte boljagyna ynanýardy. Ata-babadan arkama-arka aşyp gelýän kada-kanun şeýledi. Meseläniň şeýle parahatlyk bilen çözülmegine, köp gowy ýatlamalary garry köpegiň gaýratly wagty bilen bagly bolan gara gaýýň has-da begendi. Sebäbi ol garry köpegiň öz töwereginde bolmagyny, onuň diňe bir özüne däl, orda hem köpi gören maslahatçy hökmünde entekler gerekligini duýýardy.

Möngözlüje şeýlelik bilen nädip özüniň bu topara goşulanyň hem duýman galdy.

Onuň üçin adaty bolmadyk, şol bir wagtda bolsa öňki durmuşyndan has gyzykly bolan başga bir durmuş başlandy. Indi onuň ýaşaýşy adamlaryň arkasyndan taýyn iýip ýören itiň ýaşaýşyndan düýbünden başgaçady. Gyzylgurtlara

mahsus bolsy ýaly, indi ol-da öz rysgalyny gözläp tapmalylaryň biridi. Bu bolsa öz gezeginde hereketi, ugurtapyjylygy talap edýärdi. Emma Möngözlüjäniň munuň tersine sadadan gelen geleňsiz häsiýeti bardy. Gyzylgurt toparynyň arasynda ilkinji ýaşap ugran günlerinden onuň gerekmejek it häsiýetleri sep açyp, şu kemçiligi duýduryp ugrady. Onuň bu bolsy topardaky özüne göwni ýetýän gyzylgurtlaryň lapyny keç etdi. Möngözlüjäniň ertirki gün deňli-derejeli serkerde bolup ýetişjegine şübhe döretdi.

Gyzylgurt serdarynyň borjy orda baş bolup, ony gazaply söweşlere, ganly awlara äkitmekdi. Her gezek aw awlananda, indiki awlaryň häzirkidenem ganly boljagyna töwerek-däkilerde ynam döretmekdi. Möngözlüje welin bu zatlar hakynda pikirem etmeýärdi. Ýogsam, gara gaýyň oňa her ýagdaýda nähiliräk bolmalydygyny häli-şindi ýeri gelende aýdysdyrýardy. Ýöne Möngözlüje onuň bu aýdanlarynyň hemmesini adaty samralýan aýal gepi hökmünde üns bermän gulagynyň duşundan geçirýärdi. Serdarlyga mynasyp zady onuň diňe gara güýjüdi. Serdarlyk derejesi bolsa oňa gara gaýyň «Meniň serdarym!» diýip ýüzlenen wagty ýadyna düşýärdi. Ordany özüne tabyn edýän-de, serdaryň adyndan awa alyp gidýän-de gara gaýyňnyň özüdi. Gara gaýyňnyň serdarlyk edere mümkinçiligi bardy. Ol garry köpek bilen ýaşan iki-üç ýylynyň içinde ondan köp zatlar öwrenipdi. Häzir ordanyň başyny bozman saklaýan hem gara gaýyňnyň serdara mahsus bolan şol hereketleridi.

Şeýle-de bolsa biraz mahaldan Möngözlüjäniň serdarlygyna göwni ýetmeýän, onuň erteki gün hem mynasyp serkerde boljagyna ynanmaýan gyzylgurtlaryň iki sanysy topary taşlap gitdi. Möngözlüje olaryň gitmegine ähmiýet hem bermedi. Sebäbi oňa bu ýerde gara gaýyňdan, onuň jadyly zenan mährinden başga hiç zat gerek dälidi. Onuň özüni-de bu ýerde saklaýan şol gara gaýyňnyň yhlasydy. Ol yhlasy bolsa Möngözlüje her ädimde duýýardy. Onuň

göwnüne gara gaýyň ony özündenem eý görýän ýalydy. Bu, hakykatdanam, seýledi. Gijelerine Möngözlüje sährada onuň bilen çapysyp, oýnasyp gezerdi. Dünýäni unudardy. Ne ýaltanardy, ne-de ýadardy. Gijäniň içinde özüniň Gara gaýyň bilen ikiçäkligine başga dünýäde hiç bir zadyň ýoklugyna ynanardy. Bar-da bolsa bu pursatda başga hiç zat onuň gözüne ilmezdi. Sährany öňe alsyp, çapysyp barýan wagtlary ol ýene biraz ylgawy güýçlendirseler, özleriniň aýaklaryny ýerden üzüp uçup gidiberjeklerine hem ynanýardy.

Möngözlüjäniň uçanda asmandan öz gören zatlaryny gara gaýyňa hem diýseň görkezesi gelýärdi. Asmanda bulut bar güni bolsa ol hyýalynda gara gaýyň bilen uçup, buludyň üstüne barardy. Şol ýerden olar iki bolup ýeri synlap oturdylar...

Şol günleriň birinde ordany duýdansyzlykda taşlap gürüm-jürüm bolanlaryň biri-de garry köpek boldy. Duýlup yzy yzarlanan mahalynda onuň daga tarap gidenligi belli boldy. Garry serdaryň ikinji derejeli serdar bolup ýaşamagy ýüregine sygdyryp bilmän gidenligi belli boldy.

* * *

Yzynda geologlar obajygynda bir bolmasy işiň bolanyny topar bilen gezip ýören ýerinde Möngözlüjäniň süňni syzdy. Onuň gelip orda bilen gezip ýörenine eýýäm birnäçe gün geçipdi. Erbetligi syzansoň, onuň oturyp-turup mazasy bolmady. Ol bir öwrümde yzyny ýatlap gara gaýyňy, onuň gyzylgurt toparyny galdyryp goşa dolandy. Möngözlüjäniň şol süňni syzan wakasy geçen agşam il ýatysansoň bolupdy. Çetdäki çadyrda ýasaýan geologlaryň birisi gijäniň bir wagty aýagujunda hereket duýup oýandy. Ol bu aýaguçdaky gymyldyny goňsy krowatda ýatan ýoldaşynyň uky arasynda uzan eli hasaplany üçin, aýaklarynyň birini biraz ýeňsä itermekçi boldy. Şol arada nämedir bir zat onuň başam barmaklarynyň birine hatladyp agyz saldy. Aýaga awuly

tiken çümen ýaly bolup, jaslap gitdi. Ol hopugyp, ýalpa gözlerini açdy. Şonda ol aý aýdyňa çalasyňlyk bilen işini bitiren ýylanyň krowatlaryň arasyndaky açyklyk bilen ýaýkanyp, çadyryň çykalgasyna ýetip baryanyňy görđi.

Geolog ýigidiň aljyraňňy sesi sanlyja minutyň içinde töweregi som-saýak etdi. Ähli zatda ýaşululyk edýän Jepbar ussa ýene-de dessine bu ýere geldi, ýylan zäherini göwrä tarap goýbermezlik üçin onuň aýagyny üç ýerinden pugta bogdurdy. Gyzyl nokat bolup, bildirip duran diş yzlarynyň ýerini tyg bilen dilişdirdi. Ilkinji berilmeli kömek berlensoň geologlar rasiýa üsti bilen gepleşip dikuçar çagyryp, ony golaýdaky lukman bar bolan, merkezi çopan goşlarynyň birine getirdiler.

Adamlaryň ýüzleri agyrdy, olar bu wakanyň bolmagyna belli bir derejede özlerini günäkär hasaplaýana meňzeýärdiler. Bu ýüzler Möngözlüjä ýene bir gezek şol gezip ýören ýerinde syzan betbagtçylygynyň bolanlygyny nygtady. Ol töwerekde aýlanan bolup, keýpsiz bir gapdalda işiň gidisine syn edip, çilim çekip oturan Jepbar ussanyň ýanyna geldi. Ussa biraz açylsyp onuň kellesinden, ýagyrynysyndan, ýüzünden birki ýola sypalaşdyrdy. Ýakymsyz çilim ysy-da häzir ony hemişekiler ýaly Jepbar ussanyň ýanyndan kowup bilmedi. Galyberse-de, Jepbar ussa golaý bolmak onuň çagalyk endigidi. Öňler, kiçijik güjüjek wagtlary Jepbar ussa ony çaga ýaly edip gujagyna götererdi. Ýüz-gözünü sypalap, onuň çaga hereketlerine guwanardy.

– Gaplaň, bir bolmasy işä-hä boldy özün-ä... Gije ýatyrka bir ýylan gelip ol biziň ýoldaşy çakyp gidipdir. Ýylan degmedige-hä degýän-ä dälđir özün-ä welin, ýöne şu gezeg-ä şol kada bozuldy... Belki-de, ol oglanlaryň baş-alty günlükde ýolda maşyn basdyran ýylanynyň taýdydyr. Ony diýseňem, ýylany depgileden biri, onuň çakýany bolsa başga biri. Ol neresse şol gezek kemteresinden maşynyň töwereginde hem ýokdy ahyry. – Möngözlüjäniň Jepbar ussany diňledigiçe

ýylanyň batyrlygyna gahary geldi. Jepbar ussa ýene biraz sesini çykarman oturansoň, çiliminiň galyndysyny ýere taşlap, ädiginiň burny bilen ony gaharly basyp mynjyratdy-da: – Belki, Gaplaň, sen bolan bolsaň bu waka bolmazdy. Seniň soňky döwürlerde bir ýerlerde-hä düşegiň ýumşady! – diýip, gepiň gerdişine görä, ýüzugra oňa hem biraz igendi.

Jepbar ussanyň bu sözleri aýtmagynyň öz sebäbi bardy. Ol ýaşlykda «Ýaşajak ýeri çöl bolsa, muňa gerek bolar» diýip, Möngözlüjä ýylan tutmany öwredipdi. Zähersiz ýylanlary getirip, oňa tutluşylan mahaly nireden dişlemelidigini, nähili goranmalydygyny, göwünjeň geologlar bilen bilelikde ürc edip öwredipdi. Soň birsalym Möngözlüjäniň ýylanlar bilen keýpine tutluşan döwürleri hem bolupdy. Olar göz görensoňlar sagallar ýaly, käte bir ýollary düşende aýlanyp gidýän ýerleri bolan geoglaryň töwereginden aýak çekmäge mejbur bolupdylar. Jepbar ussanyň sözünden şeýle bir igenç duýulmaýan-da bolsa, Möngözlüje şundan soň öz ynsabynyň önünde birhili müýnürgedi. Oturyp, töwerekde ýasaýan ýylanlary ýatlasdyrды. «Bu iş olaryň haýsy birisiniň işikän?» diýip, jogaby şol ýerden eşitjek bolýan ýaly, böwrüne diň saldy. Töwerekde ýasaýan ýylanlaryň hemmesine, ön iş salşany üçin Möngözlüje beletdi. Olar sanlyja maşgaladan ybaratdy. Iki-üç kilometrlikdäki taşlanan guýynyň içinde alty-ýedi sany kepjebaş ýasaýardy. Beýleki topar gökýalta neberesidi. Olar baş-dört kilometrlikdäki alanda ýasaýardylar. Özleri-de hemişe gum ýorganyň asagynda biri-birleri bilen çolasyp-çyrmasyp ýatardylar. Tötänden gabat gelip üstünden basaymasaň, aňsat adam-gara erişmezdiler.

Möngözlüje gijara ýalagyna guýlan nahary iýip garnyny doýransoň, çapawulçylyk edip giden ýylanyň ugruna çykdy. Ol köne guýa golaý baranda dört sany serginlige çykan kepjebaşyň gaz bolşup, töwerekde ýaýkanysyp ýörenlerini gördi. Ol öz bilýän ýylanly ýerleriniň bir-bir habaryny almagy

niýet edinipdi. Möngözlüjäni görüp olar boýunlaryny gaýşanakladysyp, ýerli-ýerden haslaşdylar.

- Bu ýerde biz bar!
- Nirä gelyäň süssenekläp?

Yzrakda duran garry kepjebaş ony tanap, toparyň önüne geçdi.

– Goňsy, bu asyl senmi? Soňky döwürde ýitdiň öz-ä! – diýip, ol köpi görenligini edip mylaýym gürledi.

- Kepje han, men senden bir zat sorajak, jogap ber!
- Bilýän sorajak zadyňy.
- Aýt, ol kimiň işi?
- Bilmedim. Ýöne biziňkileriň-ä işi dældigini anyk bilýärin.

– Onda Gökýaltalardan biridir-dä?

– Anyg-a, biljek däl, ýöne olaram däl bolsa gerek. Biz seniň bilen ön birek-birege zeled etmezligi wadalaşdyk ahyryn.

Möngözlüje kepjebaşyň gurrüňinden ol aýtmasa-da bu öwrede başga bir maşgalasynyň peýda bolanyny aňdy.

– Hüm, boldy... – Ol hyrra yzyna öwrüldi-de, täze goňsularyň ugruna çykdy. Birsalymdan ýat ýylan yzy çopan taýagyna meňzäp, onuň ýoluny kesdi. Möngözlüje ol yzy yzarlap, kert depäniň alkymyndaky köne hinleriň önüne geldi. Ysrganyp hinde häzir gözleg salyp gelen ýylanlarynyň ýoklugyny anyklansoň, ol ýeňseräge çekildi-de: «Öýüne-hä birwagt dolanarsyň» diýip, buky ýerde garaşdy ýatyberdi.

Uzakly gije aw awlaşyp, cölün şöwrünü çekişip, gezen ýylanlar daňyň önüsyrasynda öz maýdallaryna gaýkyjaklaşyp, hinleriň önüne gaýdyp geldiler. Olar ýalmanysyp duran iki sany garagaýçak ekeni. Möngözlüje ilki olary gapdaldan içgin synlady. Bularyň öz gözläp ýören ýylanlarydygyna ynanansoň, bərbada iki ýylan bilen söweşmegiň özüne ýeňil bolmajagyny ýatlap, ilki bir ýylanyň hine girerine garaşdy. Garaşan pursady gelen wagty bolsa ol çalasynlyk

bilen turup, ýoldaşynyň yzy bilen hinine tarap ýönelen yzky ýylanyň kellesiniň iki barmak yz ýanyndan çalyp tutdy. Silken ugruna hem ony agzynda uzak saklaman, taýak atan ýaly edip asmana zyňdy. Soňundanam ýene heniz ýylan ýere düşmäňkä ylgap baryp, onuň düşer ýerinde peýda boldy. Ýere düşerine mähetdel ýene-de ony dişläp asmana zyňdy. Ýylana aýňalara mümkinçilik bermedi. Dördünji gezek ol asmandan patlap düşende, eýýäm jansyzdy. Garagaýçak ýylan näme-näme bolanyňy bilmän öldi.

Möngözlüje onuň taýynyň hinden çykyp özüne topularyny, olaryň ikileşip etjek hüjümlerine garaşdy. Ýöne hine giren ýylan şol wagtam, ondan soňam gaýdyp gara bermedi. Möngözlüje onuň bu hereketinden özüçe many çykardy. «Ýylan soňra bir ýerde meniň ahmalymy aňtajakdyr, sonuň üçinem häzir ol bu işi görmediksirän bolýandyr» diýip oýlandy. Hemişe hüsgär bolmagy özüne ýatlatdy.

Geologlar obajygynyň adamlary ertir ir bilen oýanan wagtlary çadyrlaryň önündäki açyklykda kellesi çeýnelen ýylanyň uzyn süýnüp ýatanyny gördüler. Möngözlüje bolsa bu mahal ýeriň pesi bilen gyzylgurt ordasyna tarap howlukmaç barýardy.

Orda bir gezek nobatdaky awdan soň dem-dync alyp ýatyrka, töweregi aýlanyp aýagynyň keýpini görüp ýören güjükleriniň iki sanysy begenişip, bökjekleşip geldi. Olar ýaňy töwerege aýlanyp ýörkäler özleriniň garry atalarynyň yzlaryna duşandyklaryny, ol yzlaryň tirkeşip dag tarap gidendigini aýdysdyrdylar. Garry köpegiň golaýda barlygy belli boldy. Onuň gidenine eýýäm birnäçe gün geçip, ol indi biraz ýatdan çykyşyp ugran-da bolsa, bu habar gyzylgurtlary üserildirdi. Hemmeleriniň ony göresi geldi. Has-da onuň ordany taslap gidenine gynanýan ýaş gyzylgurtlar begendiler. Olaryň göwünlerinde önden garry köpek bilen baglap ýören arzuwlary bardy. Ýaşlaryň öz atalaryna

keýikleri ýetip çalyň tutuşyny, ony ýeňip bilýänini görkezip, göwnüne ýetmek, berekellasyny eşitmek arzuwlary bardy.

Güjükleriň getiren habary gara gaýyňy hem oýurgandyrdy. Ol birsalymdan baş göterip, sala salýan äheňde gapdalynda gözlerini süzüp oýurganyp ýatan Möngözlüjä ýüzlendi.

– Şu öwrede atamyzam-a barmys!

– Şeýlemi... Ä-hä, onda ony tapyp duşuşmak gerek. Ol ýakymly goja.

– Men aýallaryň şu häsiýetini halaýan. Olara bir gezek göwünlerine ýetip edermenlik görkezip bilseň, soňra seni şol belentlikden düşürmän saklamany gowy görýärler. – Gara gaýyň Möngözlüjäniň bu sözlerinden ýaňsy aňansoň, ýaňy garry köpegi ýatlap biraz gürründeşiniň göwnüne degenine düşündi. Ýöne beýtmek onuň göwnünde ýokdy. Käte bolsy ýaly, bu-da tötänlikde gepiň gerdisine görä dilden sypýan gürrüňleriň biri bolupdy.

Gara gaýyň topary bilen güjükleriň görkezen yzlaryny yzarlap gitdi.

Garry ata ordany goýup gaýdaly bäri dagyň bir gowagynda ýaşaýardy. Töwerekdäki öz güýjüniň ýetýän haýwanlaryny awlap, beýleki jandarlaryň awundan galan galyndylary iýip gün görerdi. Dok wagty bolsa günün köpüsini gowakda ýatyp geçirerdi. Orda özüni gözläp gelen mahaly ol süýrenip bir ýerlerden gaýdyp gelýärdi. Ýaş güjükler ylgasyp-begenişip onuň önünden çykdylar. Ysgasyp habar sorasdylar.

– Saryjam, Goňurjam, Gudumanjam... diýip, ol özüniň söýünc sözlerini aýdyp, güjükleriniň atlaryny tutuşdyrdy. Garry ata bularyň gelenine juda begendi. Sebäbi eýýäm ýekelik ony halys irizipdi, topary göresi gelipdi.

Gyzylgurtlaryň nämedir bir zatlar iýesi gelýärdi. Içleri gorlupdy. Onda aclygyň derdinden hemişeki peýda bolýan agyry döräpdi. Olar häzir düýn-öňňinki awlan awlaryny ýatlasyp, mümkinçilikden peýdalanylýp, şonda ýagşy garny doýurmandyklary üçin, öz-özlerine igenişip ugradylar. Her gezegem hut şeýle bolardy, nebsine ejiz orda aýygyp ugrasa, öň awlanan awdan şol gezek köp iýmän az iýenleri üçin öz-özlerini günäkärläp ugrardylar. Gara gaýyň ordanyň itlerini aýaga götermegiň wagty gelenini duýsa-da howlukmady, ýogsam, bu meselede onuňam ýagdaýy töweregindäkilerinkiden öwerlik dälidi. Içi eljuk diýýärdi. Şeýle-de bolsa ol köpügörenligini edip, sabyr saklap syr bermezligine çalysýardy. Şeýtmek gerekdi. Her şowly aw öňünden ilki gowy pikir taýynlygyny talap edýärdi. Şondan soňra kyn işler öz-özünden aňsat bolýardy. Orda şeýle bolanda casbaň hem aýgryly hereket edýärdi.

Gara gaýyň günortanyň önüsyrasy ordanyň möjeklerini awuny almaga kemsiz taýyn hasap edensoň, ony aýaga göterdi. Özi toparyň önüne düşüp iki baýyr aralygyndaky dar jülgä düşdi. Bu jülge hem töwerekdäki beýleki jülgelerden görnüşi boýunça şeýle bir tapawutlanyp barmaýardy. Ýöne gara gaýyň üçin ol üýtgeşik jülgedi. Ýaz otlary guransoň, daga tarap çekilen keýikler bu ýerden wagtal-wagtal aşakdaky çeşmä suwa iýnerdiler. Keýik aýaklarynyň depeläp ýasan insizje ýodajygy jülgäniň içinde ýylan bolup tovlanyp ýatyrdy. Keýik toparlary endik boýunça hemişe şu ýodany yzarlap, çeşme bilen dag aralygyny gatnardylar. Bir öwrümde depeden inip, jülge bilen haltlydasyp gelýän topary umytlandyrdy. Bu yzlar keýiklerini irden salkynda şu ýerden suwa geçip gidendiklerini olaryň ýene birsalymdan yzlaryna geçjekdigini habar berdi. Gyzylgurtlar amatly ýeri peýläp ornaşdylar. Gara gaýyň bilen Möngözlüje bir düýp ýezgeniň ýeňsesine geçdi.

Güýz gelip, gündiz gysgalyp, salkyn arap ugrapdy. Çölüň ýazdan soňky ikinji gowy döwri başlanypdy. Bu döwür Günüň hem gelip, dünýäni özüniň sansyz şöhleleri bilen gujaklap, ilkinji bäbegini eline alan gelin ýaly, onuň ýüzüne mylaýym seredip guwanýan döwrüdi. Gün çogy ýakymlydy, meýmiredijidi, Möngözlüje ýatan ýerinde ymyzgandy. Onuň entegem, ýakymly şöhleleriň lezzetini duýup ýatasy gelýärdi. Beýlekiler bolsa oturan ýerlerinden gözleri bilen jülgäni dürbüleşip otyrdylar. Möngözlüjäni birhaýukdan gara gaýyňň aladaly ýuwduňmasy oýardy.

- Náme bar?
- Olar göründiler...
- Bolupdyr.

Ol garysyna galyp, awçy seresaplylygy bilen jülgäni synlan wagty suwa geçen keýikleriň ýodajygy yzarlap öz maýdallaryna hatar bolsup gelýänlerini gördi. Töwerekdäki bir-birlerinden galjaň gyzylgurtlar keýiklere tarap atylp gitmäge häzir bolsup otyrdylar. Olaryň süňnünde her gezek awuň önüsyrysynda döreyän ýakymly galpyldy peýda bolupdy.

Toparyň önüni burum-burum şahly süňkbaşy iri teke çekip gelýärdi. Ol wagtal-wagtal aýak çekip, howatyrlyanyp töweregini diňşirgenýärdi. Howpuň yoklugyna göz ýetirensoň, ýene-de önki hörpünde ýoluny dowam etdirýärdi.

Häzir ol özüniň, biri-birinden akyly çagalaryndan, biri-birinden mähirli keýiklerinden ybarat bolan sürini yzyna düşürüp, ölüme alyp barýanyndan bihabardy.

Gyzylgurtlar agyzlaryny açyp, süriniň üstüne eňdiler.

Olary görüp, süri tebil tapdy. Ýöne gyzylgurtlar eýýäm alkyma gelipdiler. Ýeke-täk ýol bardy, ol-da ordanyň döreden halkasyny böwüsmäge synanysyk etmekdi. Teke su ýoly saýlap aldy. Ol şahlaryny naýza öwürüp, toparyň serdary bolsa gerek diýen çak bilen garry köpegiň üstüne eňdi. Garry köpek onuň önünden sowulmaga ýetişmedi. Teke şahyna mündürüp

bir silkende ol baryp hol beýlä düşdi. Göz açyp ýumasy salymda tekäniň yzy bilen aňyrdan eňişip gelyän keýikleriň hem birnäçesi onuň üstüni depeläp geçdiler. Ýöne keýikleriň ikinji bir bölegi böwsülen gabaw halkasyndan wagtynda çykyp ýetişmedi. Topary gyzylgurtlar orta alyp keýpine paýhynladylar. Maslyk maslyga çaknyşdy. Gyzylgurtlar maslyklaryň arasynda aýlanysyp, islän ýerlerinde damakgan ýalasyp, hezil etdiler. Damakgan olaryň iň eý görýän höregidi. Keýik maslyklarynyň töwerekde sergi bolsup ýatysyny synlap, Möngözlüje bir garny doýurmak üçin munça keýigiň nämüçin gerekligine ýene-de düşüniş bilmedi. Onuň bolup durşuny görüp, gara gaýýň bu zatlaryň Möngözlüjä ýaramandygyna, adamlaryň arasynda bolup, solaryň pikiri bilen pikirlenmäni öwrenen, itiň gaharyny getirjegine düşündi. Gahar ugruna onuň bir berbaşagaýlyk edäýmeginden howatyrlandy. Dessine, bu pikirden ony çetleşdirmek üçin aňyrdan ýalmanyp geldi-de, Möngözlüjä süýkenip, onuň läşlerden ünsüni sowmaga çalyşdy.

– Ýör, garry köpek bilen hoşlaşmaga baraly!

– Oňa näme bolupdyr? – diýip, Möngözlüje töwerek bilen juda bir gyzykmaýanyny mälim edip başyny asdy.

– Ýaňky teke onuň garnyny silkip geçipdir. Möngözlüje gara gaýýň bilen tirkeşip, köpegiň gana bulasyp ýatan ýerine geldi. Ol agdarylyp düşen ýerinde, ölüm halynda ýatyrdy, Gara gaýýň ysyrğanyp ugran wagty ol duýup süzülip, hemişelik ýumlup barýan gözlerini açmaga, töweregini ýene bir ýola görmäge synanysdy. Ýöne onuň ne başyny götermäge, ne-de gözüni açmaga gurbaty ýetdi. Gara gaýýňnyň köpegiň bolup ýatysyna nebsi agyrdy hem onuň özünden göwni hoş ýakymly pikirlere berlip, dünýä bilen hoşlaşmagyny isläp taryplady.

– Sen gowý serkerdediň, edermendiň, akylyldyň... Seniň ölümiňem serdar ölümi boldy. Seniňki ýaly deňli-derejeli ölüm maňa-da miýesser etsin.

Ganlyja keýik etinden doýan gyzylgurtlar çar ýandan gelsip, garry atalarynyň töwereginde aýlanysyp çyňsaşdylar: «Ata, biz nirik gidenem bolsa, ol tekäni gözläp taparys, onuň läşini güberdip orta alan wagtymyz seni ýatlarys» diýip, janagyryly çyňsaşdylar.

Orda wagty bilen garry serkerdäniň töwereginden aýrylyp bilmedi, olar uzak gijesi bilen uwlasyp, onuň töweregini alsyp oturdylar.

Möngözlüje tanyş ýüzleri küýsäp, wagtal-wagtal gelip geologlaryň ýanyna aýlaw berip giderdi. Anyk bilmese-de Jepbar ussa onuň söýgi derdine ulaşanyňy çak edýärdi. Bu derdiň ýolugan zadynyň erkini alýanlygyndan, onuň semal önüne düşen peşmek ýaly üflenlen ýerine gidip ýörmeli bolýanlygyndan ol habarlydy. Ýöne ol Möngözlüjäniň baryp gyzylgurtlaryň kölegesini ýassananyndan bihabardy. Ol öz gaplaňy bir çopanyň gosundaky ganjyk itiň töweregindedir, ýakymly gylygy bilen eýýäm çopanlara hem özüni aldyrandyr, çopanlar hem ony gicgiýew edinendirler diýip pikir edýärdi. Oňa bu demir-dümrüň arasynda ýasanyndan ol ýerde özi ýaly itler bilen süriň töwereginde, mähriň giden ganjygyň golaýynda bolmak amatlydyr diýip oýlanýardy. Şonuň üçinem ol indi hemişekiler ýaly gaplanyň ýitip gidýänligi üçin birahat bolmaýardy. Gaýta, ol gaplaňyň ýok wagty ony Dusýa daýza bilen ýatlap guwanardy.

– Dusýa, senem, zaluwat, Ýagmyr bilen söýşen bolup, ite-de söýüsmegi öwredäýdiň öýdýän – diýip degserdi. Bu gezegem ol geologlaryň ýanyna gelýärkä, ýolda ol özüne atylan önki henekleri ýatlap, Jepbar ussanyň özüni görüp ýene-de degişjekdigini, şonda ony diňlemegiň ýene-de özüne ýakymly boljagyny ýatlady. Geologlar obajygy, goluny çyzgap nahar bişirip duran Dusýa daýza, üç edip ýer köwýän adamlar, itiniň gaýdyp gelýänini görüp ýylgyryp duran Jepbar ussa onuň göz önüne geldi.

– Hüm, gaplaň, zzyňy tapdyňmy? Näme how, ýene sen gelniňi getirmänsiň. Çagajyklar nähili, heý, bolmanda solaň birini bir görme-görşe getirsen bolmaýarmy! Hä, sen alyp galarlar diýip gorkýansyň, zaluwat, hawa-da, alyp galmagymyzam gaty ahmal. Sen özümiziňki, hakymyz bar.

Möngözlüje süýji hyýallar bilen geologlaryň mekanyňa ýeten wagty, töweregini synlap, aňalyp galdy. Ol birbada töweregi görüp başga bir ýere gelendirin öýtdi. Ýapynyň ýüzünde ne-hä geologlar bardy, ne-de çadyrlar obajygy. Diňe olaryň kölçerip-kölçerip ýeri galypdyr. Birem içine solidol ýagy salnan agaç çelek bir tarapda ommalyp ýatyr. Geologlaryň telim aýlap ýer gazan ýerinde bolsa ýeke turba somalyp otыр.

Geologlar Möngözlüje öz dünýäsi bilen gümra bolup ýören günleriniň birinde bu ýerleriň işlerini tamamlap, başga ýere göçüp diler.

Möngözlüje birsalym aýagy bişen ýaly zowzuldap töweregi aýlandy, çadyrlaryň duran ýerini, onda-munda galan ýag ysly demir böleklerini ysgasdyrdy. Ol töweregiň habaryny alsa-da, birbada näme-näme bolanyňa düşüni bilmedi. Ýöne bir bolmasy işiň bolanyňa töweregi aýlanyp çykansoň düşündi. Soňra ol geologlar şu galdyran demirlerini almaga geläýseler gerek diýen inçejik tama bilen, gelip ýerden çykyp duran şol turbanyň gapdalyny ýassandy.

Giçden soň ýene-de uzakly gün ot-çöpleriň ýeriň süňňünde busup ýatan ýakymly çöl yslary bilen kükregini dolduran agsam şemaly öwsüp ugrady. Howa barha serginläp, dem almak aňsatlaşdy. Töwerekde gus ganatlarynyň pasyrdysy, mör-möjekleriň sygyrdysy köpeldi. Ilki baýyrlaryň depesi garaňkyrap, töwerek gijä öwrülip ugrady. Bir öwrümde burnuna gelip duran goýun çörüniň ýiti ysy Möngözlüjäniň ýadyna Ýagmyr çopany düşürdi. Onuň barsa özüni tanajagyna: «Hä, gaplaň, bu asyl senmidiň, häý, sen-ä bir gowy itsiň welin, arman, şı gulak-guýrugyň bar-da» diýip,

öñküsi ýaly hoşamaýlyk etjegine ynandy. Möngözlüjäniň häzir kimi-de bolsa bir tanyş ýüz göresi, onuň bilen könäni ýatlasasy gelýärdi. Geologlar barada, Dusýa daýzadyr Jepbar ussa barada sorasy-bilesi gelýärdi. Çopanyň ýanyna ol biraz töwerek garaňkyransoň ýüzüni garaňka tutup barmagy niýet edindi. Sabyr saklap garaňkynyň düşerine garasdy. Ýöne birazdan Ýagmyr çopanyň gosy tarapdan esidilen zowwam aýdym sesi onuň lapyny keç etdi. Goşda häzir Ýagmyr çopanyň ýokdugyny, onuň ýok ýerine bolsa baryp oturmagyň geregi ýokdugyny pikir etdi. Aýdyma zowladýan çolukdy. Ol ýaňyrak tötänden çöle düşen, onuň ümsümliginden, garaňkysyndan gorkýan bir adamdy. Ýüregine dowul düşüberse, aýdyma gygyrmak onuň endigidi. Onuň başdanaýak aýdýan belli bir aýdymy hem ýokdy, haýsyndan bir bent, ýarym bent ýadyna düşse, şoňa başlabererdi. Möngözlüje oturan ýerinde onuň aýdymlaryny Ýusup bilen Lenadan eşiden aýdymlary bilen deňeşdirdi. Çoluk aýdymlaryň gerimini bermän, howlukmaç agzynyň ugruna maksadyna ýetirmän aýdardy. Çoluk ýa-ha bir zadyň garasyny gördi, ýa-da sesini eşitdi, garaz, birden töweregine ok ýagdyrmaga başlady. Möngözlüje çolugyň bolsundan haýygyp, özüniň wagtynda goşdaky ýagdaýy anyklanyna begendi.

– Gyw, gyw-w-gyw – Birazdan Möngözlüje ýeňsesinden ýaňsyly ses eşitdi. Ol ses şu öwrede ýasaýan şagallardan biriniň sidi. Geologlar gidensoň hem öň agyzlary maza tapan şagallar, Möngözlüje ýitirim bolany bäri bir iýmäge ýaramly zat zyňlan bolmasyn diýen tama bilen bu töwerege öwrüm berip gidýärdiler.

– Gördüňmi, it, görseň dünýä agyp-dönüp durandyr. Birde dünýäniň örküjinde oturan, ýene birde onuň aşagyndadyr.

– Seniň ol diýýäniň düýedir – diýip, Möngözlüje hem şagalyň ýaňsysyna ýaňsy bilen jogap berdi.

– It öz arryklygyňy gurda bildirmez edýän-ow! Garnyň welin aç, içegeleriňem jugurdaşyp durandyr. Indi adamlar bilen deň iýýän gowy günleriň geçendir seniň.

– Size näme? – Bu gezek Möngözlüje başyny öwrüp, cyny bilen sorady.

– Biz hiç. Ýöne seniň bilen deňleşdik, şoňa begenýäs. Öň sen bizi geň görýädiň. Şükür, indi senem hut biziň ýaly günemaňy çolden özüň gedaýçylyk edip tapmaly.

Gedaýa deňelenine Möngözlüjäniň birden gahary geldi.

– Ah, siz ker deýýuslar... Ol tasap ýerinden turdy. Möngözlüjäniň gaharyny getirenlerine hoş bolan sagallar gülsüp, gygyrysyp gaçysyp gitdiler.

* * *

Aňyrdan ordanyň öňi bolup, alakjap çöli söküp, gözleg salyp gelyän gara gaýyň Möngözlüjäniň somalyp ýerden çykyp duran turbanyň gapdalynda ýatanyny görüp, onuň sol turba saralyp goýlanlygyny pikir edip, örtenip alada galdy.

Oňa kömege ýetişmäge howlukdy, haçan Möngözlüjäniň hiç zada daňylgy däldigini, peýwagtyna ýatanlygyny görensoň bolsa begendi.

Onuň ýanyna gelip höwes bile ysgaşdy, basalaşyp ugrap tokarja güjüjekleri enelerine gulak salyp, beýleräk çekildi ýene basalaşyp ugradylar. Gara gaýyň çagalary seýdişip ýürege düşüberse, olaryň tä gyzylgurt cykýançalar basalaşmalydyklaryny unudyp keşigirdi. Barybir, olar garynlaryny doýursalar dek oturyp bilmezdiler. Bu gezek bolsa olaryň dänjireşmeleriniň sebäbi Möngözlüjäniň özüdi. Güjüjekler kakalaryny görüp, diýseň begenişipdiler. Gözläp tapanyňdaky satlykly pursat başdan geçirilensoň, gara gaýyň Möngözlüjäniň gapdalynda ýatdy.

– Göçdülermi?

– Göçüpdirlir. Men gidensoňlar geldim – diýip, Möngözlüje ýagdaýy düşündirdi.

– Geläýmekleri-de mümkin – diýip, soňra ol gidenlerden doly tamasyny üzmedigini hem aňdyrdy.

– Aý, näbileýin – diýip, gara gaýyň ynanmazlyk etdi, soňundanam: – Ol ýylgynly oýda hem şunuň ýaly ýere sokulan bir turba bar. Ony biz çaga wagtlarymyz sol ýerde galdyrypdylar. Şonuň-a henizem zyzndan gelýän ýok – diýip mysal getirdi. Möngözlüje gara gaýyň göni aýtmasa-da, onuň sypaýyçylyk bilen, «Aklyňa aýlan-da gidenlerden tamaňy üz, olar indi gelmez-le» diýenine düşündi.

Möngözlüje gijäniň bir wagty, çadyrly obajygyň oturan yerinden toparyna baş bolup göterilip gitse-de, geologlaryň bu ýerden hemişelik gidenlerine ynanyp bilmän ünjüli gitdi.

***

Bir gezek töwerekde gözegçilik çekýän gyzylgurtlaryň biri toparyň arasyna howsalaly habar getirdi. Eli ýaragly üç adamyň töwerekde aýlanyp aw gözleýänini aýtdy. Gara gaýyňyň ýüregi bu adamlaryň adaty awçylar däl-de, ýörite öz kastlaryna çykanlardygyny syzdy. Sonky döwürde talap edilmeýänligi üçin aw awlamagyň öňki aňyrdan gelýän kadasy bozulypdy. Töwerekdäki sürüleriň üstüne hem birnäçe çozuslar edilipdi.

Garry köpek serdar wagty goňsa degmezlik kadasy berk saklanardy. Ol golaý-goltumdaky sürüleriň galan-gaçanyny almaga ygtyýar etse-de, toparlaýyn çozuslara rugsat etmezdi. Beýle işleriň adamlary dergazap edýänine ol beletdi. Olaryň gazaby bolsa hemişe orda juda gymmat düşýärdi.

Gaçmalydygy, adamlaryň gazaba galanlygy, gaýdybam bu etmişler ýatdan çykýança töwerekde gara bermeli dældigi anyk boldy. Möngözlüjäniň äwmeýänini görüp gara gaýyň adam bilen baglanysykly bu sözüň oňa, özlerine täsir edişi

ýaly täsir etmeýänligine, ýolbaşçylygy öz eline almalydygyna düşündi. Ol adam diýen sözi eşidip, ýatan ýerlerinden zöwwe-zöwwe galan, indem gaçmak üçin töwerekdäki dyzasyp köz basyp alýan ýaly bolsup duran gyzylgurt ordasynyň önüne düşdi. Orda yzyny gözlemän ýeriň pessi bilen birmeýdan gaçansoň, şol barmana tanyş depe Möngözlüjäniň önünden çykdy. Ol özüniň geologlar obasynyň gapdalyndan geçip barýanyny bildi. Bu depe Ýusup bilen Lenanyň mahal-mahal gelip, gitara çalyp, aýdym aýdyp oturýan ýeridi. Depäni tanap, önünde aýak çeken mahaly ýene-de şol köp eşiden mylaýym aýdymy onuň gulagyna geldi.

Tolkunlar owsunsyp asmana galýar,
Umman agyn şolar, köp olaň sany.
Çarlaklaram tolkun bolsalar gerek,
Olaryňam juda uçmak isläni.

Hemişekisi ýaly bu aýdym ýene-de Möngözlüjäni öz gününe goýmady. Ol ýene-de her gezek aýdym aýdylandaky başdan geçirýän ýakymly pursadyny başdan geçirdi. Ýerden aýagyny üzüp uçup ugrady...

Ýeňse-de durup onuň bolsuny synlan gara gaýýň bu pursat Möngözlüjäniň ýene-de pikirinde it bolanlygyna düşündi. Durdugyça onuň önki öz itligine höwrüjegini, onsoň ýene-de ol ýerden çekip almagyň aňsat düşmejegine ynandy. Ony özi bilen aňyrlygyna äkitmek üçin, hiç zatdan habarsyz bolan bolup, gapdalyna gelip süýkendi.

- Näme, önde bar howpy aňdyňmy?
- Görýän welin, men siz bilen gidip bilmesem gerek.
- Sen bolmasaň biz näderis? – diýip, gara gaýýň onuň bilen bolmagy isläp delmindi. Alada bilen ýer depeläp, onuň töweregine aýlandy.
- Siz gidiberiň!
- Sen entegem özüňkilere duşaryn diýip tama edýäňmi?

– Haýsydyr bir güýç meni adamlaryň ýanyna çekip dur. Goýberenok...

– Hawa-da. Şu itligiňden başybitin gaýtmak saňa kyn-a düşdi. Dogrusy, kakasy-a, seniň özüňem bir düşnüksiz. Seniň ýaly bolup orda goşulan itler itligini örän tiz unudýarlar. Seniň welin pikiriň bir ýerinde hemişe adamlaryň dünýäsine bolan islegiň ýatyr.

– Mümkün.

– Onda nätmeli?

– Sen bu ýerden gitmeli.

– Sensiz...

– Meniň it bolasym gelýär. – Soňra ol: «Meniň sözümiň sözlüginu sen bileňokmy» diýen äheňde gara gaýyňy nazary bilen dalady. Möngözlüjäni pikirinden dänderip bolmajagyna, mundan artyk ýalbaryp durmagyň gerek däldigine gara gaýyň düşündi.

– Gezen ýerinde sag gez! – Ol şeý diýdi-de, töweregine gitmelidigini duýduryp, öýkeliräk yzyna öwrüldi. Orda onuň yzyna düşdi.

– Bäri-bärde durmaň! – diýip, olary nazary bilen ugradyp duran Möngözlüje serdar hökmünde maslahat berdi. Soňundanam Ýusup bilen Lenanyň oturýan depesine çykyp, şatýrym-şallak bolşup özünden uzaklaşyp barýan ordany gözden ýityänçä synlap oturdy.

Ýagmyr çopan ýadyna düşen wagty Möngözlüje ýene-de ondan hemişeki esidýän hoş sözlerini eşitmek isledi. Häzirki pursatda oňa ýetmeýän zat hut şu göwün göteriji hoşamaýlykdy. Ol toparyndan galanda hem hemişe nirede bolsa-da özüniň adamlaryň mährini küýsejegini, giden ýagdaýynda islän çagy bu höwesine öwrülip gelip bilmejegini pikir edipdi. Şeýle-de onuň kalbynyň bir ýerinde özümi tanaýan adamlaryň birden birine duşaryn, şeýlelik bilenem ýene-de adamlaryň töwereginde ýaşamaga mümkinçilik bolar diýen inçejik tamasy hem bardy. Möngözlüjäniň esasy tamasyny

baglaýany-da Ýagmyr çopandy. Ol Ýagmyr çopany gözläp, goşdan uzak bolmadyk ýowsanly käliň içinden tapdy.

Güýz çöle ymykly gelipdi. Wagtal-wagtal ýagys ýagýardy. Şemal ugruny üýtgedip indi öwsende, köplenc, demirgazykdan öwürýärdi. Sowukdy, çopanlaryň «dişlije şemal» diýýänidi. Şeýle günlerde çopanlar, köplenc, sürini uzaga äkitmän, agylyň töweregine ýaýradardylar. Goýunlardanam beter geçiler üsek bolardylar. Olar sähel aýaz bolsa ligirdeşip ykys ýer isleşip, ýataga tarap serpilişibererdiler. Möngözlüje ýalmanyp süriniň gapdalynda peýda bolan mahaly ses ýetimlikde çommalyp, ýüzüni asyp oturan agyr ýüzli köpek ony görüp: «Howf» edip – Dur how, nirä süssenekläp gelyň? – diýip üýrensoň, iki-ýeke basyp, onuň aýak çeken ýerine geldi.

Köpek güjükliginde basalasyp oýnan itini tanady. Itler ysgasyp hal-ahwal sorasýdylar.

– Gaplaň, senmäý-bi?

– Görşüň ýaly-da.

– Senden how, möjeginiň ysy gelyň ýaly-la – diýip läheň hiç zada düşüniş bilmän ysyrғанmasyny goýup, ýeňsä çekildi. Halamazlyk bilen seňrigini ýygýrды.

– Ýa, läheň senem-aý. Seniň henizem şol sadalygyň, şol yňdarmalygyň, eýäň gidensoň, hany onsoň saňa öý-öwzar, idi-issiwat. Nirden bir boş küren tapsaň, şol ýerde ýatyp-turup ýörensiniň-dä. Şol kürenleriň birinden süňňüme ornan ysydyr-da...

Möngözlüje bu sözleri tilkileriň aýdysy ýaly şeýle bir çäresizlenip aýtdy weli, Läheň oňa dessine ynandy. Hem Möngözlüjäniň hak eýelerinden galyp düşen gününe gynandy. Möngözlüje soňra özüniň gelenini mälim etmek üçin, eseginiň üstünde hiňlenip ýören Ýagmyr çopanyň ýanyna ugrady. Hemişekisi ýaly guýrugyny bulap, gowusyrap, gysmyljyrap onuň gapdalyndan çykdy. Ýagmyr çopan ony görüp, ilki gözlerine ynanmady.

Gözüne görünýändir öýtdi. Gözleriniň aldamaýanlygyna, göz ýetirensoň bolsa garasylmadyk ýagdaýda birden jyny atlanyp kejkdi. Eşeginiň üstünde kese basyp oturan çopan taýagyny Möngözlüjä tarap zybyrdadyp gaharly aýlap saldy.

– Häý, seniň Dusýa diýen eýäň bilen... – diýip, janyýangynly hapa sögüdi. Möngözlüje rejäň geň dældigini aňyp, yza çekilip gacmak bilen boldy. Taýak atanyny, sögenini az görüp, soňundanam horjunyň gapdalyndaky goşany ýatlap, Möngözlüjäniň yzyndan pöwhüldetdi.

Ýagmyr çopan: «Irde-giçde Dusýa meniň höwrüm bolar, sabap barýan ömri birsalym onuň bilen bileje ýaşarys» diýip, köp göwün ýüwürdi. Ony geologlaryň ýanyna gatnadanam hut şol inçejik tamady. Geologlar göcjek günem ol şol ýere barypdy; «A, dost, bir ugruny tapyp suny goýup gidäýsene?» diýip, Jepbar ussa ýalbarypdy. Ol bolsa: «Dusýa häzir işde, hany, rugsada zada bir çyksyn, onsoň özüm ony seniň ýanyňa getirip giderin» diýip, hemişekisi ýaly ýene-de ony oýun bilen başyndan sowupdy. Ol şol gün Dusýa daýza bilen indi hiç mahal duşusmajagyna, öz eden tamasynyň çykmandygyna, bu ýerde Dusýa daýza hakyndaky bolan gürrüňleriň, hakykatdanam, birhili düşnüksiz oýun bolanyna düşünişdi. Şonuň üçinem ol öz diýeniniň bolmanlygy üçin geologlardan kinelidi. Indi her gezek olar ýadyna düşse, onuň jyny atlanyp, jany ýanyp ugraýardy. Möngözlüje bu zatlar bolanda uzakdady. Şonuň üçinem onuň hiç zatdan habary ýokdy. Ýagmyr çopanyň özüni, öňküsi ýaly gowy görýänine dussa, ondan hoş söz eşitjegine ynanyardy. Ony ordadan bölüp alyp galan zatlaryň biri-de hut şu tamady. Onuň adamlaryň arasynda bolmak höwesidi.

Möngözlüje şol gacyp gelsine yzyny gözlemän çadyrlygyň oturan ýerine geldi. Gecen günleriň şaýady bolup oturan turbanyň töwereginde aýlanyp, janagyryly çyňsady. Möngözlüje näme bolanyny anyk bilmese-de, Ýagmyr çopan bilen geologlar arasyna bir sowuklygyň düşendigini bildi.

Onuň bilen gaýdyp duşuşmaly dældigini, gabat geläýse, indi özüniň gaýgyrylmajagyna gözüni ýetirdi. Ol gelip demir turbanyň gapdalyny ýassanyp birsalym ýatansoň, geologlar obajygynyň duran ýeri bilen hemişelik hoşlaşdy. It aýaklary ony düýnki gara gaýyňnyň öz topary bilen giden tarapyna äkitdi. Möngözlüje daňyň önüsyrasynda bir gumak ýapynyň eteginde öz tanyş yzlaryna gabat geldi. Şundan soň ol durup, ysyrغانyp ordanyň giden ugruny anyklansoň, şol yzlaryň yzyna düşdi.

Novellalar

AK ÝELKEN

«Bagt şeýle ýakyndy, şeýle ýakyndy».

A. S. Puşkin.

Güýz. Deňiz kenarynda meniň bir özüm ygamlap aýlanyp ýörün. Töwerekde çaldös çarlaklar galgasyp, uçusyp ýörler. Epin-epin bolşup, hol beýleden süýsüşip gaýdýan tolkunlar häli-şindi ak köpüge öwrülip kenara çaýylýar. Her gezek şeýdip tolkun kenara uran mahaly golaý bir ýerde pagsyldap, pagsa diwar ýykylan ýaly bolýar.

Deňze seredip duranam bolsam, ilki ak ýelkenlije ol gaýygy meniň nazarym aýratyn bir zat hökmünde gözüetimden saýlap saýgarmady. Ol ilki gözüetimiň arkasynda iki gapdalyna gernip oturan ak bulutlara juda meňzeşdi. Onuň öz peýwagtyna ýüzüp ýören ak ýelkenli gaýykdygy ol birneme golaýlaşandan soň belli boldy. Men ak ýelkenlije gaýyk bilen gyzyklanyp, ýuwaş-ýuwaşdan oňa höwrügi ugradym. Öň näme hakda oýlanyp duranym hem tizden ýadymdan çykdy... Ak ýelkenlije ol gaýyk, şol barmana, Amangül enäni meniň ýadyma düşürdi. Onuň basyna ak salnyp, şu ummanda aýlanyp ýören ak ýelkenli gaýyga meňzäp, oba içinde aýlanyp ýörenini bir menem däl, tutuş oba arzuw edipdi...

* * *

Amangül enäniň oba gelinleriniň arasynda ýörgünli ady Aganazaryň enesidi. Hemmeler öz adynyň gapdalynda

oglundyň adynyň hem tutulmagynyň garra ýakymly bolýandygyny syzýan ýalydylar. Ýogsam, indi onuň töweregindäki aýallaryň käbirleri bolaýmasa, özgeler Aganazar gidenden soň öýe düşen gelinlerdi.

... Ol Aganazary gundap eline alan güni özüniň bu dünýä hut şujagaz bäbejik üçin gelendigine, indi durmuşdaky öz ornunyň hemişe şunuň bilen ölçeljekdigine pähim edipdi.

Aganazaryň peýda bolmagy onuň üçin şatlygyň, aladalaryň peýda bolmagy boldy. Häli-şindi onuň pikirleri bulutlaryň deňiz ýokarsyna göterilişi ýaly, Aganazaryň ertiriniň ýokarsyna göterilerdi...

Ir ertir gapy açylardy-da, Aganazaryň bir eli çagaly gelni gelip, ata-babalaryň dessuryny saklap, gapydan salam berip girerdi. Onuň elindäki ak köýneklige oglanjyk ejesiniň elinden düşerine mähetdel, ylgap gelip, enesiniň – Amangülün gujagyna dolardy. Hut Aganazar ýanynda bolany üçin bolsa gerek, adamsynyň durmuşyň bir ýalňys öwrümünde galany hem onuň bagt diýen zatdan, göresi gün diýen zatdan tamasyny üzmegine sebäp bolup bilmändi.

Onuň ogly ulaldygyça, boý tartyp, ýörän wagty dün-derilip, nazary durlanyp, kakasyna meňzedi. Amangül eje şonda ogluna seredip: «Özüň meňzeseňem, ömrüň bir kakaňa meňzemesin» diýip, hyýalynda juwan ýaşda gözünden uçan adamsyny ýatlap, ogluny ýagsy niýet bilen goraglardy.

Ol günler Amangül eje üçin oba toýlaryna barmak hem diýseň ýakymlydy. Ýetisen gyzly eneler onuň bilen içginsiresip, garyndaş bolaýmaga-da göwünleriniň bardygyny syzdyrysyp, saglyk-amanlyk sorasyp oturardylar. Özi ene bolansoň, oňa ene ýüregine düşünmek kyn däl. Her enäniň öz çagasyna gowyny arzuw edýäni belli zat. Şol wagtda hem ogluna ilin hyrydar nazarynyň bardygyny syzmak, bu-da bir ýakymly zat bolar ekeni.

Aganazarly günleriň biridi. Goňsy hatardan tegelek ýüzlüje gyz olaryň goňşularynyň gyzynyň ýanyna tikiň-çatyny

bilen zygyr-zygyr gatnamany çykardy. Iki gyz kölegede oturyp kesde çekerdi. Soň esidip otursa, ol bu ýere tikin bahanasy bilen Aganazaryň didaryna höwesek bolup gelýän maşgala eken. Ene bir gezek bir ýerden öýüne dolanyp gelen çagy Aganazaryň sol iki gyza tudana kakyp berip duran wagtyna gabat gelipdi. Gyz sonda, näme üçindir, Amangül ejäni görüp, ýaňaklaryny al öwürdirip utanypdy.

Ol gyz indi bireýýämden bäri özge bir gapyny açyp-ýapýar. Bu gün-erte sary esgi salynjak bolup ýören aýal. Ol hemişe onda-munda gabat gelende, Aganazarly günleri Amangül ejäniň ýadyna salýardy. «Wah... näme üçin şol wagt bulary bir-birine duşuryp jüp etmedimkäm? Şeýdäýen bolsam, hiý bolmanda, göwün aldarlygym, agtyjagym-a bolardy. Ýeke özüm, beýdip gugaryb-a oturmazdym» diýip, oýlanmagyna sebäp bolardy.

Amangül eje Aganazary ýola salanda, «Gullugy gutaryp geldigi öý-işik ederin» diýen pikir bilen ýola salypdy.

Aganazaryň ilki-ilki «Gulluk edip ýörün» diýen habary geler durardy. Bir ýyldan soň, «Meni komandirlik okuwyna iberdiler» diýen haty bir salym geldi. Uruş başlanandan soň, onuň hatlary göz-görtele gysgaldy. Şeýle-de indiki gelýän hatlar arkaýynçylykly günleriň hatlaryna düýbünden meňzemeýär diýen ýalydy.

Bir gije ol işden gelip, ýerine girip ýatmakçy bolup otyrka aý aýdyňa bir oglanjygyň ýoda bilen ligirdäp öz öýüne tarap gelýänini gördi. Ol ýeke aýak poçtalýonyň hemişe özüne derek oba aýlanyp, hat paýladýan oguljygydy. Şol arada, hoş habara garasyp, indi telim wagtdan bäri sandygyň bir böwründe ýatan iki düwür şahanabat Amangül ejäniň ýadyna düşdi. Ol sandygy açyp-ýapyp başyny göteren mahaly oglanjygyň elindäki hatyň iç işikde galgap ýatanyny, oglanjygyň bolsa aýak aldygyna ylgap, öz öýünden daşlasyp, gacyp barýanyny gördi. Bu hat düýbünden Aganazaryň hatlaryna meňzemeýän del bir hatdy...

Aganazar barkan, sary esgi salnyp galanyny ýatlap, ol soň-soňlaram telim gezek şükür etdi. Ýogsam, Aganazara garaşan bolsa, ol başyndaky sary esginem atynyp bilmejek ekeni.

Ol hemişe şu zatlar barada pikir edenden soň: «Häý, petigara, şol wagt munuň şeýle boljagyny syzan eken» diýip ýüregine käýinerdi.

Amangül eje uzak ýasady. Müň aýy gördi. Ol özüniň uzak ýaşap, oglunyň juwanamerik ölümünü kimdir birinden däl-de, öz akylynynyň ýetmeýän bir gudratdan gördi: «Meniň ýeke dikrarymyň janyny öçürüp, onuň ýaşamaly ömrünü meniň sanalgyma gosup sanaýandyr sol» diýip oýlandy.

Ýöne ýere il-gün diýilmeýän ekeni. Il Amangül ejäni özüniň satlygyndan-gaýgysyndan çetde galdyrmady. «Aganazaryň enesi, baryp bäbegimizi bir çileden çykaryp berseniz!», «Aganazaryň enesi, biz gelin edinmekçi, sähedimizi belläp beriş!». Şuňa meňzeş aladalar bilen töwregiň aýallary häli-şindi gelip, onuň gapysyny açardylar. Obada zenan maşgala ýogalanda, hemişe ony suwa tutýan dört aýalyň birisi hem onuň özüdi.

Aganazary aldyraly bäri, onuň üçin ölümünä jinnek ýaly-da manysy ýokdy.

Ol käte oturyp, öz ýagdaýyndan çen tutup: «Ýene-de ilin hyzmatyna üç-dört ýyldan köp ýaramasam gerek. Onýança ýer menem abraý bilen özüne alaýsady...» diýip oýlanardy.

Hemişe bolsy ýaly ýene-de onuň çaky çykmany. Obada maşyn köpeldi, motorly köpeldi. Gerekli adamlar ýene-de onuň agramy bardyram öýtmediler. Her aýda berilýän on iki manat pensiýa göz dikip garaşmaly bolmady.

Ol segsenden geçen ömründe bary-ýogy bir gezek baryp kolhoz başlygynyň gapysyny açdy. Oturan jaýyna ýagys geçýänini aýdyp, ondan şifer sorady. Ýöne şol gezek ýüzünü eline alyp edara jaýyna baranyna, ol soň ömri ötyňäncä ökünip gezdi. Başlygyň sözi şonda diýseň minnetli eşidildi.

- Năme, sen entegem ýasajak ýörjekmi?
- Nădeýin, alanok...

Oglunyň hatyrasynyň depelenmegine sebäp bolanyňa, ol puşman ede-edede aňyrsyna çykyp bilmedi. Aganazaryň gözünde galan nazary oňa nărazy seretdi:

«Ene, sen şiferi nătjekdiň-ä? Ykbal şiferli jaýda ýaşatjak bolsa, meni beýdip irgözinden ýygnarmydy nă? Ata-babamyz gara öýde ýaşap geçipdir, ýaşaber!...» Bu ýagdaý ýada düşende, Amangül eje kăte oturyp, özüni kolhozyň edara jaýyna äkiden aýaklaryna gargardy. Özüni göz önünde tutup: «Erkekler saňa yöne ýere heleý» diýmeýän eken. Bir ýerde bolmasa, heleý bolanşoň, seýdip bir ýerde heleýlemeli-dă. Ýeri, seniň kontorda nă görüň bar...» diýip, öz-özünden ar alardy. Başlygyň sözi bilen işi deň çykmady. Odun gerek wagty onuň iberen maşyny işigine munder edip odun düşürüp gitdi. Jaýyňam depesini bir gün başlygyň iberen ussalary gelip, nem syzmaz ýaly edip gitdiler.

* * *

Amangül ejă hemişe: «Işiň ileri!» diýen il içinde kăn gaýtalanýan söz «Işigiň ileri» bolup eşidilerdi. Sebăbi onuň ilersinde Ogulbibi eje ýasaýardy. Her gün ol ir bilen oýanyp bildigi Ogulbibi ejăni ýatlap, çoýun peje ot salmak bilen bolardy. Onuň tüýnüginden tüssäniň göterilmegi goňşular üçin garrynyň sag-salamat örendiginiň alamatydy.

Săhel bir gün ol bir sebăp bilen ot ýakmaga gijă galaýsa, Ogulbibi eje gelip: «Aganazaryň enesi, turduňyzmy?» diýip, onuň gapysyndan garardy.

Ogulbibi eje öz gara güzerany bilen gydyrdanyp ýören zenandy. Onuňam önünde ursuň uly müýni bardy, adamsy Săhetdurdy fronta gidip, gelmedikleriň biridi.

Ýyllar, gara günler iki goňsyny has-da ysnyşdyrdy. Ogulbibi ejăniň gyzy bilen ogly salyhatly-sarpaly, masgalacyl

adamlar bolup ýetisdiler, obada gowynyň gürrüni edilse, hemise ilki ýatlanýanlaryň biri Ogulbibi ejäniň maşgalasydy.

Olara düşen gelnem alçak, süýji dilli, biş-düşi eliniň ujunda oňarýan bolup cykdy. Ol käbir gelinlere meňzäp, iki garryny köpürgenmedi. Gerek bolanda, olaryň çaýlaryny demläp öňüne goýmagy-da, olardan keçe gülläp, ýorgan köpemegi öwrenmegi-de özüne kemlik bilmedi.

Ine, şeýdip on ýyl geçdi, ýigrimi ýyl geçdi... Amangül eje Aganazaryň oduna ýanyp ýaşamagy ýene-de dowam etdirdi.

Köp gezek garyndaşlar toýlarynda oňa ak hasa sowgat etdiler. Amangül ejäniň ak hasa salynmak, bagtly bolmak arzuwy är ömürden bäri gursakda baram bolsa, ol bu hasalaryň hiç birisini salynmady. Beýtmek, onuň göwnüne, ýerliginde ýok bagty bar edip görkezjek bolýana meňzeýärdi.

Ak hasa zenan maşgalanyň ogul-gyzlydygynyň, agtyk göreldiginiň, abraý bilen düýnüş dowamyny süňňünden geçirip, ertire goşandynyň alamaty. Ak hasa – munuň özi bagt...

Ençeme ýyllaryň dowamynda berlen hasalar şeýle bir köpeldi welin, onuň uruş döwri bosan sandygyny doldurdy. Ol özüne hasa salýan öýleriň öz synyk göwnüne delalat edesi gelýänini bilýärdi. Munuň öz saklap oturan ojagynyň hormatydygyna-da düşüňärdi. Ýöne ak hasa salynsa, kimdir biriniň nazarynyň: «Sen nä gününe ak salyndyň?» diýip ýaňsyly seredäýjek ýalydy...

Amangül eje gysyň başky ýagysly günleriniň birinde jan berdi. Ir bilen Ogulbibi eje gelip gapyny açan mahaly onuň agşamky «Kelläm agyrjak bolýar...» diýip, alyp gaýdan dermanyny gysymyna gysyp, dem-düýtsüz ýatanyny gördi. Şonda Ogulbibi ejäniň Amangül ejä: «Aganazaryň enesi!» diýip ýüzleneniniň in sonky gezegi boldy.

Amangül ejäniň jaýlanan günü, obadaşlary ony ak salnyp bilmän, armanly öten zenanlaryň hataryna goşup ýatladylar.

* * *

...Ak ýelkenlije gaýyk ýüzüp, ses ýetime gelen çagy men öz ýanymdan ol kenara gelse gerek diýip oýlandym. Bir salymdan onuň oýtarlap, saga – Günüň batar ýerine ýüzüp barýany belli boldy. Ony golaýa getiren tolkunlar ýene-de ony kenardan daşlaşdyryp äkitdiler. Gaýyk kem-kemden gözden ýitip, giňisligi siňip gitdi. Men soňundan näçe garaşsam-da, ak ýelkenlije şol gaýyk meni ýatlap yzyna dolanyp gelmedi...

BERDI JEDELİN ATY

Nysan aga bilen men Kislowodskiniň Narzan galereýasynyň önünde tanyşdym. O-da bu ýere ýüreginiň aladasyny etmäge gelen ekeni. Garaýagyzdan gelen dolmuş, basy könelişip ugran slýapaly togalak adama men onuň gürrüňlerini diňläp höwrügdim. İlkiler ýekeräk giden ýerlerime hem soňra onuň bilen bileräk gidäýenimi kem görmedim.

Biz öz bolýan «Oržanikidze» sanatorimizden şäheriň ortasyndaky Narzan galereýasyna her gün günorta naharyndan soň biraz dynç alyp, pyýadalap güleşip giderdik.

Yzmyza gaýdanymyzda bolsa duralgada garasyp, ýörite taksi bilen dolanyp gelerdik. Maňa galsa-ha, şeýle gowy gürrüň bolsa ol ýerdenem pyýadalap gaýtjak-la, ýöne Nysan aga: «Pyýadalap ýapy ýokary ýerlere çykybersem, demim ýetenok» diýensoň nalaçdym.

Şu gürrüňi aýdyp berende-de biz ýoldadyk. Biraz ýöränimizden soň Nysan aga öz-özünden «hys» edip başyny ýaýkap güldi-de: «...Hä, biziň türkmen aga-da, bi munuň her töwre adamlary bolan...» diýip, meniň ýüzüme seretdi. – Sen eşiden dälşiň, biz-ä oglanrakkak ol adamyň özünem görüpdik.

...Onuň bir gowy aty bar ekeni. Biz ony göremzok, ýöne obada kakam deňi ýaşulular ol atyň gürrüňini köp ederdiler. Görseň, gadamy gerimli, kellesi kiçiräk, balykbeden bir owadan, ýöne sygyryp synlap oturmaly atmysyn. Ol aty

taýçanak wagty Berdi jedeliň ogluna bir ýola ejesi bilen gezelenje mamalaryna baranda babasy inji berenmişin.

Mamasy agtyjagynyň barmajygyny sorýanyny görüpdirdede, ony adamsyna-da görkezipdir. O-da agtygyny synlap, oňa soraýan zadyny, inji bermelidigini duýupdyr-da: «Şol taýçanak, oglum, seniňki bolsun» diýip, öýüň töwereginde dabyrap çapyp ýören taýçanagy görkezipdir. Birki aý geçip-geçmänkä ýaşulynyň ogullary taýçanagy Berdi jedeliň öýüne getirip gidipdirler. Şeýdibem, Berdi jedel oguljygynyň arkasyndan gapysy atly bolupdyr. Taýçanak aňyrsy bir ýyldan aýagulag bolmaga ýarap ugrapdyr. Soňundan ony onuň-munuň toýunda baýraga çapyp ugrapdyrlar. Aňyrsy iki-üç ýyldan bolsa ol obada öňüne at geçirmändir. Deň-duşlary: «Berdi, sen beýle gowy aty nädip ýetisdirdiň?» diýse, ol: «Göroglynyňky ýaly ýerküme gazyp, Gün görkezmän kyrk gün sakladym» diýip ili gülüşdirýärmiş. Ol at üç-dört ýyl gazygynyň töwereginde depelänsoň, pukararak ýaşayan Berdi jedeliň egnini galdyranmys. Goňşy obalaryň toýlarynda hem soňabakan onuň öňüne geçen at tapylmandyr. Ilki ugralan mahaly beýleki atlar bilen deňräk çapýan-da bolsa, pellehana sesýetim galanda, Berdi jedel bir ýapyrylan ýaly edermiş welin, ana, onsoň at hemmeleri tozanyna garyp süýnüp gidibirmiş. Oňa soňra: «Biziň obanyň aty» diýip ýarys mahaly obadaşlary janköýerlik edişip ugrapdyrlar.

Berdi jedeliň atyna gözi gidip ony satyn almakçy bolan pully-mally adamlaram bolupdyr. Ýöne Berdi jedel atyny özünden başga hiç kime rowa görmändir. Elbetde ilçilik, onuň atynyň söbügini basyp pellehana gelýän, onuň at-abraýyna bäsdeşlik edýän atlar obada başga-da birdir-ikidir bolupdyr. Has-da Nurjuma atly bir ýigidiň demir gyr aty onuň bilen irginsiz bäsleşipdir.

Oba adamlarynyň arasynda «Ýene birki ýyldan bu at jedeliň atyny tozanyna garar» diýýänler-de bar ekeni. Berdi jedel bolsa «Nurjumaň aty ýene birki ýyldan däl, on ýyldanam

meniň atymyň yzyndan ýetip bilmez... » diýip, olar bilen eňekleşer ekeni.

Berdi jedeliň «jedel» lakamyny almagyna-da hut şu atly, baýrakly gürrüňler sebäp bolupdyr. Ol gazy-haşar işlerine gidilen wagty hem atyny ýanyndan goýmaz ekeni. Ony golaýynda örkläp, otuna-suwuna seredip, şeýle gowy atynyň bardygyna öz ýanyndan begenip gezer ekeni. Bir gezek Gara mirabyň: «Haý oglanlar, ýetişň, at gidendir how» diýen sesi gazycylary ýabyň raýsyna çykarypdyr. Görseler Berdi jedeliň atyna gözi gidip, amat peýläp gezen ogrularyň birisi ony münüp, jylawyny deňläp baýra bakan tutduryp barýarmysyn.

Haýal etmän atly adamlaryň birnäçesi onuň yzyndan kowgy bolup gidipdirler. Berdi jedeliň özi-de biriniň atyny münüp, olaryň birisi bolup gidipdir. At ogrusy bu ýerli däl bolarly. Ol ýol yzarlap, onuň egrisini egri, dogrusyny dogry basdyryp gaçypdyr. Şonuň üçinem gönüläp kowan ýola belet kowgular, ol bir düz meýdana ýeten mahaly arany has ýygrypdyrlar. Has-da Nurjumanyň demir gyr aty ony özge kowgulardan saýlanyp kowupdyr. Berdi jedele soňabakan ol indi öz atyny kowup alarly bolup görnүpdir: «Ol Nurjumanyň aty meniň atymy kowup ýetäýse, muny oba üýsүp gürrüň eder» diýip, öz mertebesi hakynda şübhä gidip ugrapdyr. Şol barmana-da, kimdir biri onuň ýüzüne: «Seniň şol öwgüli atyňy, ine, häzir kowup ýetýäs» diýen manyda gyjالاتly seredibem goýberenmişin. Berdi jedel atynyň yzyndan ýetilse özi bilen deň-deprenişip jedellesýän adamlaryň soňundan: «Äý, sen goýsana, atyňy öwme, seniň atyňy-ha kowup yzyndan ýetse-de bolýar...» diýip, şu wakany ýatladysyp, özüne ýeň berilmejegini ýatlapdyr.

Bu bolsa onuň özündenem ileri görüp apalap ýören mertebesine howp salypdyr. Ol ýapyrylyp at çapyp barsyna, birdenem: «Haý, zaluwat ogry, penjän bilen kak atyň sag gersine, pellehana golaý gelnenini duýdur!» diýip, janköýerlik edip, aty has tijenip çapmagyň wagty gelenini

aýdyp, gygyryp goýberipdir. At ogrusy onuň diýenini edipdir welin, şundan soň onuň alyp barýan aty sapandan sypan ýaly bolupdyr-da, yzyndan ýetip gelýän goh-galmagally kowgulary tozanyna garyp gidipdir. Tizden indi onuň yzyndan hiç bir kowgynyň ýetmejegi kowguçylara belli bolupdyr. Kowguçylar at başyny çekipdirler. Berdi jedel garasuw bolan atynyň üstünde oturan ýerinden: «Dogry-da walla, Aty kowup ýetmek hara gelişmez» diýip, aýtmadymmy näme? Meniň atym bu atlaryň çaky dälidir» diýip, göwnühoşluk bilen töwereğine seredip keýpihon ýylgyrypdyr.

ÇÖL KANUNY

Gyzyl goşun otrýady düýn özüniň onlarça esgerini pida berip, Garagumuň jümmüşinde bolan söweşden dolanyp gelipdi. Şondan bärem gyzyl esgerler öz komandirleriniň biri Semýon Platonowy at ýatagynyň gapdalyndaky garaňkyja jaýjagazda gulp astynda saklaýardylar.

Ol söweş bolan ýerde, öň özüniň ýüzbe-ýüz dursup atysan duşmanlarynyň birini öz eli bilen hormat edip jaýlapdy. Ýoldaşlary onuň gözlerinden togarlanan iki damja gyzgyn gözyaşyň çägäniň üstüne damyp gara nokat bolanyny hem görüpdiler. Hut sonuň üçinem, komissar gele-gelmäne ony ýaragsyzlandyryp, duşmana rehimdarlyk eden adam hökmünde tussag etdi.

Semýon Platonowyň tussaglygy tussag bolan günü däl-de, şol günüň ertesi irden başlandy. Düýn ol ýadawdy, uzak ýol süňňüni bogun-bogun söküpdi. Onuň hiç zat barada aladalanasy-da gelenokdy, oýlanasy-da. Aýagyny uzadyp, bir ýerde ýatsa razydy. Ol hütdüjek jaýyň burçundaky pahaly ädigiňiň burny bilen seçişdirensoň pahal düşegiň üstünde gysardy. Ir ertir, oýanan mahaly ol ýene-de düýnki söweş meýdanynda bolan wakany ýatlap, öz eden hereketlerini aňynda saldarlamaga oturdy...

* * *

Jüneyit hanyň goşunyndan bölünip gaýdan bir toparyň Tejen etrabyňa gelendigi baradaky habar Mara ýeten mahaly, Maryda ýolbaşçy işgärleriň gyssagly maslahaty bolup geçdi.

Maslahat uzak çekeleşmän, «Merkeze sala salmaly hem-de hüsgärligi artdyrmaly» diýip, gysgajyk netijä geldi. Bu ýagy ýöne-möne ýagy däl-di. General Galkin bilen bolan söweşden bäri at üstünde «möjek ýasaýys» edip ýören, içinden ýalyn öten ýagydy. Häzirki ondan bölünip gaýdan bu bölegiň maksady Marynyň üsti bilen Pendi welaýatyna asyp, ondanam aňrlygyna Owganystana – Balamurgap töwereginde jemlenen türkmenleriň arasyna özüni atmakdy.

Jüneyit hanyň aýry-aýry toparlara bölünip, göze-başa düşmezden, dürli ýollar bilen serhetden aşmak meýliniň barlygy, ýol ugruna bolşewiklerden dowul alyp, çöle çykan adamlaryň hasabyna hem öz sapyny berkitmegi göz önünde tutýandygyny Maryda bolan maslahat belläp geçdi.

Olaryň gonup-göçäýmegi mümkin hasap edilen guýularyň töweregine gözegçilik etmek bellenildi. Ýörite ýanyna ýolbelet goşulan toparlar döredildi.

Semýon öz topary bilen iki gün ýol ýöräp «Kyrkgulan» guýa ýeten mahaly, jokrama günortandy. Inläär siňeksiz töwerek çolady. Agyr ýol atlary horlapdy, has-da bili giden alaşalaryň eňkamy agyp, gözleri çylpyklapdy.

Esgerler guýy suwundan gereklerini edinensoň, onuň üstüni ýene-de öňküsi ýaly edip çöp-çalam bilen ýapdylar. Soňundanam Semýonyň görkezen ýerine – alaňlaryň arasyna çekilip ymykly ornaşdylar. Bu ýeri guýyny dürbüde ýakynyňa getirip synlamak üçin amatlydy. Ýolbelediň aýtmagyna görä, bu jelegaýda «Kyrk gulandan» özge ýerde süýji suwly guýy bolmaly däl-di. Şonuň üçinem bosgun şu öwrä sekäýse, onuň ýoly «Kyrkgulandan» sowa geçmeli däl-dir. Guýynyň töwerek-daşy tegelenip oturan tekizlikdi. Tekizligiň gutaran yerinden ýene-de beýikli-pesli adaty çöl görnüşi özüni dowam etdirýärdi. Bir süri düýegeriş alaň bolup, guýynyň töweregine ýaýraýardy.

Atlar durup biraz sowaşansoň, esgerler olary guýynyň başyna getirip suwlardylar. Soňundanam syzadan ýasan

sübseleri bilen guýynyň töweregine düşen yzlary bozup, gelen ýollary bilen yzlaryna dolandylar.

Semýon esgerleri bilen üç günläp, gündizlerine guýynyň töweregini dürbüde synlap, üýtgesik atlylaryň gara bererine garasyp oturdy. Gijelerine ýer diňläp, at toýnagynyň dükürdisini gulaklady. Dördünji gün hem töwerekde düýnki görnen suratlardan özge görnen del zat bolmady. Şol düýnki gyrgy bu günem guýynyň depesinde ýaltalyk bilen uçup ýör. Ol düýn hem Semýonyň pikirini özünde egläpdi. Töwerekde bir ölen malyň süňkleriniň pytrap, çalam-çaş bolup ýatanyny hemmeler görüpdi.

Gyrgy şol pytrap ýatan çakyrap ugran süňklerden çylka etiş ysny alýan borly. Ol bu günem üç edip öz aýlawyny dowam etdirýärdi.

Ilkinji gijedäki şagal bilen bolan duşuşyk diýäýmeseň, dört günün dowamynda ýatda galarlyk waka bolmady.

Şagal ilki atlaryň töwereginde bir ýerde uwlady.

Töwerekden hiç hili garaw görmänsoň, ol gohuny has-da köpelti.

Birnäçe wagtdan ol şeýle bir ýakyna gelip uwlady welin, şagalyň beýle batyrylyk etmegi esgerleri hem-ä geň galdyrdy, hemem olaryň gaharyny getirdi.

Geň görmezçe hem däl, şagal mundan ozal gabat gelyän adam gördügi ot-çöpe siňip ýitmek bilen bolýan şagallara düýbünden meňzemeýär diýen ýalydy. Ilki bilen Haýrulliniň çydam käsesi çat açdy. Ol tüpeňine ok sürdi-de, sögünip şagaldan çenedi:

– Possunyňa ot bermesem bolmady.

– Haýrullin, Haýrullin, bu nä boluş! – Komandiriň buýruk äheňli dözümlü sesini eşitmedik bolanlygynda, ol şagaly bir oka tabsyrmakçydy. Bu ses niredede oturandygyny onuň ýadyna saldy. Tüpeň atmak, onda-da gijesine, bu bir günlük ýola özüniň şu ýerde bardygyny habar bermek ahyryn. Haýrullin tüpeňini gapdalynda goýdy-da, iki eplenip

güberilip oturdy. Taranenko sessiz hereket etdi, ol goşhaltasyny sermenekläp, tut saply paltany alyp, bükdekläp sagalyň söbügine mündi. Şagal diňe şundan soň rejäniň geň dældigini aňdy-da, garaňka goşulyp ýitmek bilen boldy.

Gündizlige cykylansonň ker sagalyň agsamky gözsüz batyrlygynyň sebäbi hemmelere mälim boldy. Esgerler gelip, şagal küreniniň gapdalynda goş düşürendiklerini gördüler.

Ýeňsede bir ýerde pöwhüldäp tüpeň atylan mahaly, dört günläp cölde söwür çeken esgerler gaýtmak aladasy bilen otyrdylar. Semýon Platonow gije salkynda ýol ýöremegini topar üçin amatly boljakdygyny göz önünde tutupdy. Ol häzir çal-çul bolup ugran töweregiň ýagsy garaňkyramagyna garasyp otyrdy.

Ýol keýpi bolup oturan esgerler hem «atlanyň» diýip, onuň agzyndan esidiljek ilkinji talaply buýruga garasýardylar. Atlar bireýýämdeň bäri eýerlenip, ýola taýyn edilip goýlupdy. Tüpeň sesiniň yzysüre bir atly, at segredip gözýetimdäki alaňa cykdy-da, elindäki tüpeňini bulaýlap gygyrды.

– E-eý-eý bolşewik, kelläňe bek bol!

Sonundanam göz açyp-ýumasy salym içinde ol ýene-de atyny debsiläp gözden ýitdi. Atlynyň bu hereketleri özüne göwni ýetýän – öz güýjüne masaýynýan duşmanyň edäýjek hereketleridi. Esgerler ýerli-ýerden duşman bilen atysyp ugradylar. Oklar ikarada gaýmalasyp sykylyk atdylar. Goňşy guýa habara gitmeli Haýrullin emedekläp baryp bir atyň üstüne towsup münse-de, ony ýüzin salyp çapmaga ýetişmedi. Basmacylaryň atan oky onuň önüni dolady. Ikinji gezek bu tabşyrygyň ugruna cykan Taranenkony bolsa duşman oklary atlaryň ýanyna hem ýetirmedi, orta ýolda saklady. Ähli tama ýele sowruldı. Duýdansyz başlanan uruş uzak dowam etmedi, garaňka duwlanyp bukdaklap gelen seleň telpek basmacynyň oky komandir Semýon Platonowyň süňňüne hem sarsgyn berdi. Ol nili gyzan naganyny elinden gaçyryp, abat eli bilen

ok degen çignini tutup, ýapydan aşak togarlandy. Ruslaryň row bolan sögünji bilen, kimdir biriniň ejesine ýetip sögündi. Bir mahaldan soň ol esger Çaryýewiň özüni bir ýere yzy bilen süýräp barýanyny gördi. Suw sorasy geldi, ýöne taplap kepän dili onuň diýenini etmedi. Onuň eden ümüne bolsa gyssagarada Çaryýew düşünmedi. Ol komandirini bir çukuryň gyrasyna getirensoň, özi yza çekilibräk ony iterip goýberdi. Tapan çöp-çamlaryny onuň üstüne atyşdyrды. Şondan soň ýene-de özi bir ýana çekildi-de, duşman bilen atyşygy dowam etdirdi...

Semýon Platonow gözüni açan mahaly daş-töweregiň imisalalykdygyny, Günüň özüne seredip lowurdap duranyny gördi. Boljak iş bolup, apyla-sapyla sowlupdy, düýnki tanyş gyrgy bu günem hemişeki adaty göterilýän belentligine göterilip uçup ýördi. Ol aýak üstüne galan mahaly özüniň bir wagtlar çopanlar tarapyndan guzuýyklar üçin gazylýan körpeçleriň birinde ýatandygyny gördi.

Şeýle körpeçleriň bu töwerekde başga-da birnäçesi bardy. Sapancasynyň öz ýanynda bardygyny gören wagty ol, bir tötänligiň özüni halas edendigini bildi. Ogry saly gowsak diýleni. Çaky, basmaçylar bu ýerde uzak eglenmändirler. Olar atlary, olja düşen ýaraqlary alyşdyryp, gyssagly göterilen bolmaly. Onuň göreçleri ilki ýarpy göwresini çägeden çykaryp, hinden cykyp gelýän pysbagany ýatladyp ýatan suwgabynda saklandy. Onda bary-ýogy üç-dört owurt mylaýym suw bar ekeni. Semýon Platonow sägimläp daş-töweregine aýlanan mahaly, bir körpeje gaplanyp üstlerine çäge sürlen, öz wepat bolan esgerleriniň üstünden bardy. Olardan kimdir birisiniň çukura sygmadyk ýalaňaç aýagy somalyp görnüp durdy. Ol gum sürüp esgeriň aýagyny çägede gizlänsöň, birsalym näderini bilmän, bolan-goýany ýatlap, gözüne ýaş aýlap oturdy.

Ol guýynyň başyna gelip suwdan ganansöň, tä bu ýerde uzak galmagyň özi üçin howpludygy baradaky pikir kellesine

gelýänçä, ýarasynyň derdini çekip, atylan bürgüde menžäp, bir gapdalda serlip ýatdy.

Goňşy guýularda goýuşdyryp gaýdan ýigitleri barada, Mary hem ol ýerde galan gelni Polina barada üzlem-saplam oýlandy. Semýon gün gijigýänçä guýudan sesýetim uzakda ýerleşen iki alaňyň aralygyndaky jülgä çekilip görer gözden gizlenip, eglenc etdi.

Gün gijigip, garaňky gatlysyň ugransoň bolsa, ol guýy bardyr diýip çak eden tarapyny yzarlap ýola düşdi.

* * *

Üsti basyrykly gum depeleri Semýon Platonowyň das-töwereginde agyl bolup otыр. Şol birmeňzes, türkmen öýüne çalymdas düýegeriş depeler. Üsti adaty çöl tukatlygy bilen örtülen depeler.

– Heý, bu depeleriň yzy gelmezmikän? – diýip, Semýon bir alaňyň üstünde dünýäň aýagujuna ýeten adama menžäp, aýaklaryny sallap oturyşyna oýlandy: – Indi men ýene-de näçe wagt şu depeleriň arasynda pysbaga bolup emedekläp ýörmeli borkam? Öňümde-de, gapdalymda-da şu depeler. Ýöresemem süri bolsup yzyma düşüşip ýörler...

Şol gijeki nadara şagal ýadyna düşen mahaly, ol birden hopukdy. Ony şol gezek esgerlerine ýok etdirmedigine ökündi. Sebäbi häzir şol şagal Semýonyň hyýalynda özüniň meýdanda galan läşine tumsugyny sokup, iç goşuny iýip durdy.

Ýokarda öwrüm edip ýören gyrgyny gören mahaly, ol ilki öz töwereginde bir janly-jandaryň barlygyna, özüniň dünýäde ýeke daldigine begendi. Arkan düşüp ýatysyna, gyrgynyň öwrümlerini yzarlap sanady.

Hemise cöle çykdygy, ol birki gezek, käte-de ondanam köpräk zemzen bilen pete-pet gelderdi. Zemzeniň özi ýakynda atly görse, ýat obanyň itine menžäp, hebs edip topulardy. Uzyn dili bilen monjuk gözleriňiň töweregini ýalaşdyryp,

guýrugyny gamçy edinip ýeri saýgylap, topalaň turzardy. Zemzeniň ojar sahalaryna münüp, Güne çoýunyp-meýmiräp ýatanyny hem Semýon birnäçe gezek görüpdü.

Ýaňy ýolda gelyärkä hem ol zemzeni birnäçe gezek ýatlapdy, onuň bilen duşuşmagy – ýüregine düşen ýekeligi paýlaşmagy arzuw edipdi.

Birsalymdan gyrgylaryň sany köpelip, ikä-üçe ýetdi. Gykylyk-zenzele köpeldi. Olar kem-kemden pesleşip, ýere ýakynlaşyp ugran mahaly, Semýona gyrgylaryň her ardynmasy özüçe bir many bolup eşidildi.

- Gak – aşakda bir läş ýatyr.
- Gak – diri bolaýmasyn!
- Gak – sag gözi meniňki.
- Gak – çep gözi meniňki...

Semýon gara basan ýaly hopugyp ýerinden turdy. Ol elini somlap, özüniň diridigini, bet niýetliler bilen entekler gidisiň biljekdigini gyrgylaryň önünde nygtady.

Şundan soň onuň bu ýerde uzak oturasy gelmedi. Bir salym ýöräp-ýöremänkä hem ol özüniň nireden gelip, niräk barýanyny unutdy. Haýsy tarapa ýöremek aňsat bolsa, aýaklary ony şol tarapa äkitdi, şeýle-de bolsa, ol öz ýanyndan, öz niýet eden guýusyna, şol ýerde goýup gaýdan esgerleriniň ýanyna barýanyna, olaryň özüne garaşandygyna ynandy.

Garry adam ýaly oturyp-turup barsyna, ol ýarym gijä çenli ýykylyp-sürşüp ýol ýöredi. Halys tapdan düşüp, çägäniň üstüne süýnen mahaly, asmandaky ýyldyzlaryň maslahaty has gyzysypdy – jöwheri ýitelipdi. Ol öz tanaýan ýyldyzy «Uly ýedigeni» ýyldyzlaryň arasyndan gözläp tapdy. Onuň ikinji bir tanaýan ýyldyzy, o-da Ömrüzaýady. Ömrüzaýanyň baryp bir wagtlar batyp, ýyldyzlar mähellesini taşlap gideni ýadyna düşen borly. Semýon ony gözläp, nazaryny ýyldyzlaryň arasynda gezdirip azara galmady. Üsti gaýmaklap, sowap ugran çägäni sypalap, biraz oturansoň, çin-arkan düşüp uklady. Ol gijäniň bir wagty üşäp oýandy.

Töweregiň henizem gijäniň gysby agylynda oturanyny gördi. Bolup bilse, daňlawuk bolmaly, häzir sag tarapda bir ýyldyz gözüni deşip barýan ýitilik bilen lowurdaýardy.

Bir ýerlerden mahal-mahal şemal bilen akyp gelyän it sesini esiden mahaly, Semýonyň pikiri durlandy. Ynamy artyp, ýüregi tiz-tizden urmaga başlady. «Şu öwrede çopan goşy bardyr, bu üýrýänem hut sonuň goýun itleriniň biridir. Ýa ol meniň ysmy dagy alyp üýrýän bolmasyn? Hepbeli it del zady bir günlük ýoldan bilermişin». Onuň ilki hakydasyna gelen pikir şu boldy.

Sesi yzarlap gelyän Semýon birmeýdan ýöränsoň, çäge tümmekleriniň arasynda ýitip oturan bir obajygyn üstünden geldi. Sesýetim gapdalda bir beýigiň üstünde ot ýakylýanyny hasap etmeseň, oba heniz ukuda ýatyrdy. Oňa bu obada ilki eli kündüklü täret gylmaga çykan soky topbuly aýal gabat geldi. Ol aýal ilki kimdir biriniň ikindiniň kölegesini ýatladyp, on-on baş ädimlikde özüne seredip duranyny gören wagty biraz eýmendi. Aýak çekip, ýetişip bildiginden dogra sanady.

Eger Semýon ýene-de iki-üç ädim öňe ýöräýen bolsa, onda bu aýalyň jynssyz gygyryp, töwerege märeke üýşüräýmegi-de mümkindi.

Semýon gozganmady.

Soky topbuly aýal yzyna dolanyp, öýüne girmäge howlukdy. Onuň oturan ýerinde unudylan kündük somalyp galdy.

Iki-üç minut geçip-geçmänkä hem eli başatarly dörtgyraň pyýada Semýonyň önünde hatdara boldy:

– Kimsiň?

– Suw ber! – Semýon çalgırt dili bilen bildiginden patdyk-putduk türkmençeledi. – Men adam, ýara bar, gaty agyrdy bar.

Dörtgyraň pyýada töwerege aýlanyp, nätansyň ýekedigine hem-de ondan hiç hili garaw bolmajakdygyna göz

ýetirensoň arkaýynlandy. Geýmäge howlugyp, aýagynyň burnuna sokup çykan çokaýyny düzedişdirip, täzeden geýdi.

– Suw ber! – Semýon öz haýysyny ikilenc ýene-de bir ýola gaýtalady. Soňundanam başy aýlanyp ugrany üçin duran ýerinde asak oturdy.

Dörtgyraň pyýada gelip, elindäki bäsatarynyň gundagy bilen Semýonyň bykynyna çalarak hütületdi:

– Tur ýerinden! Haýýarlyk etjek bolma. Suw içesiň gelse, ilň çölünde ne körüň bar. Öz ýurduň dar boldumy saňa?

Dözümli ses Semýonyň pikirini durlady. Ol indi ölüme öz aýaklary bilen gelendigine ynandy. Onuň indiki etjek zalym hereketlerine garaşdy.

– Oglum, o bende suw soradur, suw ber oňa! – Şol arada gapdaldan bir ýerden pessaý zenan sesi eşidildi.

Dörtgyraň pyýada yzyna gözlän wagty özünden ynjalman daş çykan enesiniň gapynyň önünde duranyňy gördi.

– Suw ber oňa, oglum, göni gelen keyiğiň iki gözünden özge günäsi bolmazmysyn.

– Bu keyik däl, ene. Muňa guduz diýerler.

– Ol kimem bolsa, häzir delalat islöp seniň gapyňdan gelen adam. Ol seniň myhmanyň boldy, oglum, ejize ganym bolmaweri! Myhman ynjydan ojakdan döwlet göterilermiş. Myhmanyň gargysyny almajak bol. Gargys alsaň, mura-marsyň. Myhmany atasyndanam ileri görmek, türkmen agaň asyl däbidir, oglum. Özüň bilorsyň-a, ýogsa-da sen onda ýaşrakdyňam, ýazda Sertahda mal üstündedik. Orazgylyç agaň öz myhmany üçin, aýmaklar bilen atysyp ölmedimi näme?

Enesiniň gepi özüniň hem şol myhmansöýer, gerek bolsa myhmanyň üstünde janyny berýän ata-babalaryň dowamydygyny dörtgyraň pyýadanyň ýadyna salan borly. Ol ýeňsesini tüňnerdip yzyna dolandy-da, enesiniň ýanyna baryp, mahal-mahalam Semýona seredip, pysyrdap gürrüň etdi. Soňundanam bäsataryny öýe söýäp gelip, Semýony egnine göterdi.

Semýonyň getirilen ýeri içi gözedürtme garaňky ýerkümedi. Sähel ýöreseň, baryp haýsydyr bir zat bilen süsüsäýjeginiň ýalydy. Ýerkümäniň süňňüne ornan çölün ysy bu ýerde goýun-guzynyň saklananyndan habar berýärdi. Dörtgyraň pyýada Semýony ýerkümäniň bir burçunda depe bolup duran guran oty pytradyp sonuň üstünde ýatyrdy. Garry aýal ilki gelende keçe getirdi, ikinji gezekde iki sany ýassygy goltuklap geldi.

Garry aýalyň bir gyrasy döwür kersende getiren melhemi Semýonyň ýarasyny üşürdi. Jany aram tapyp, derçigip meýmiredi. Ol ukudan oýanan wagty dörtgyraň pyýadanyň aýbogdasyny gurap, gapa golaý oturyp, mahal-mahalam eline tüýkürip, ýüp işip oturanyny gördi. Onuň egninde gyrmyzy dony, ak mytgaldan tikilen ezyaka köýnegi bardy. Başyndaky börügi haly bölegine meňzeşdi. Semýon ony synlap ýatysyna oýlandy.

Bu adamlardan indi maňa ýamanlyk bolmasa gerek, bir gudrat aýny wagtynda meniň dadyma ýetişdi. Meniň diri galmagyma iki sany sebäp bolsa, onda olaryň biri şu ak hasa atynan soky topbulý aýaldyr. Dörtgyraň pyýadanyň öňki gylyg-a oňly däl. Şol garry aýal gapdaldan bizi synlamadyk bolaýanlygynda, onda ol pyýadanyň meni alaňdan asyryp ataýmagy-da mümkin ekeni. Bu aýal dörtgyraň pyýadanyň enesidir. Hut şeýledir, ýogsam, türkmenler öz aýallaryna aňsat gulak gabartmaýarlar.

Dörtgyraň pyýada Semýonyň oýadygyny görüp, ýüp işmesini goýdy.

Çykaryp, gapdalynda üşüşüp duran kädileriň üstünde goýan silkmesini alyp geýdi.

- Orus, sen türkä gowy düşüno-myň?
- Bildim, azaçyk däl.
- Onda meni diňle...

– Bildim.

– Ýelheklenme-de, tagapyl et! – Dörtgyraň pyýada sözi bölüneni üçin ynjaý, azmlyrak gepledi. – Seniň çigniňdäki ýaraňy açmaly borus, däri-derman etmeli. Aýagyňy, bir eliňi ykjam daňmaly bor. Birden gorkup, ýüregiň ýarylyp öläýme!

– Bildim!

– Bilsen, mojugede gygyrmagam bolanok, tamda gulak bar, bu ýerde ýaşaýanlaryň hemmesi bolşewikden gaçyp çöle çykan adamlar. Bilseler seni atarlar, meniň bolsa öýümi otlarlar. Düşünmedik bolsaň aýt, ýene bir öwre aýdysdyraýyn.

– Düşdi, hemmesi düşdi.

– Hemmesi düşdi bolsaň bolor.

Şundan soň dörtgyraň pyýada gürrüňi gutardy hasap edip, işiniň ugruna ugrabermekçi boldy. Ýöne Semýonyň bilesi gelýän bilesigelijiligi ony ýene-de birnäçe minutlap egledi.

– Seniňki ady näme?

Dörtgyraň pyýada gaňrylyp birsalym Semýona seredip, böwrüni diňläp duranson jogap gaýtardy.

– Adymmy... Adymy Jumagylyç diý-de tutuber. Ol çykyp gidenson, Semýon ýene-de öz pikiri bilen ikiçäk galdy. Maryny, gurban bolan ýigitlerini ýatlap oýurganyp ýatdy. Şol gün Semýony ilki gatykdyr çörek bilen naharlansoňlar, garry aýal bilen Jumagylyç, ýene-de bir on-on iki ýasly oglan üç bolup, onuň ýarasynyň dasyna geçdiler. Bu oglanjyk Semýona nätanysdy. Onuň ol-bi zatlary alyp-goýmaga kömeginiň degjegi göz önünde tutulyp, bu ýere getirilendigi belli zat. Wagty bilen ýumuş buýrulmansoň, ol eýýäm çağa galjaňlygy bilen iki gezek soramaga hem ýetişdi. «Men näme edeýin?» diýen soragyna ol her gezekde «Ýüregiňi eline alyberme, özüm aýdaryn» diýen biri-birine meňzeş guraksy jogaby eşitdi.

«Operasiýanyň» beýemçisi Jumagylyç ellerini çyzgaşdyryp ykjamlanypdy. Ýörän mahaly ony biraz hopul-sopul görkezýän dony häzir onuň egninde ýokdy. Ol ilki Semýonyň aýagyny nagdyn, göwnüne jaýlap daňdy. Üstüne hem bugdaýly çuwaly ýykyp, onuň aýaklaryny gozganmaz ýaly etdi. Oglanjyk çyrany eline göterdi. Garry aýal usul bilen ýaranyň töweregini açysdyryp, ýyljak suw bilen ýuwup arassalaşdyrdy.

Tenine tyg çümüp ugran mahaly Semýon çydamak üçin gözlerini ýumup, dişini gysdy. Soňabaka onuň ok degen eli şeýle bir agyrady welin, ol bu adamlaryň öz derdine däri-derman edýändigine hem şübhelenip ugrady. «Elimi öz ugruna goýuň. Baryň, baryň, jahenneme gidiň!» diýip gygyryberesi geldi. Ýöne onuň agzy ykjam saralgydy. Ol her gezek gözünü açan wagty Jumagylyjyň julk der bolan aladaly ýüzünü görýärdi. Mahal-mahal onuň garry aýal bilen pysyrdaşyp, gysga-gysga edýän gürrüňlerini hem eşidýärdi.

Semýonyň göwnüne gaty uzaga çeken operasiýa ahyrsoňy gutardy. Şol kersende getirip ýene-de onuň eline gurbaga meňzeş atan-satan bolup duran bir otuň kökünü ýapdylar. Jumagylyç onuň aýagynyň üstüne ýykylan çuwaly ýene-de kynlyk bilen göterip diwara söýedi. Ýeňlerini goýberişdirip, Semýonyň ýüzüne seredip donuny geýdi. Soňundanam hiç zat diýmän, ýerkümeden çykyp gitdi. Garry aýal ýatar mahala çenli Semýony gyzgynja çorba bilen ýene bir gezek naharlady.

Bir gezek Jumagylyç halyndan habar almaga gelen mahaly, Semýon onuň aýak çekmegini hem-de biraz özi bilen gürlleşip oturmagy sorady. Şu güne çenli olaryň arasyndaky ähli gürrüň baş-alty agyz sorag-jogapdan aňry geçmändi.

Jumagylyç gele-gelmäne onuň ýarasy bilen gyzyklanardy, Semýon hem öz çalgırt dili bilen onuň soragyna jogap bererdi:

– Orus, tabyň nähili?

– Ýakşi.

– Ýagsy borsuň, işsalla.

Şunuň bilenem olaryň arasyndaky ähli gürrüň gutarardy.

Jumagylyç kümede az-kem güýmenjirän bolardy-da, çykyp ýene-de öz ugruna giderdi, soňam uzynly gün gara bermän oňardy. Onuň bu bolsy Semýonyň böwrüni diňlemegine, onda özüne bolan birhili tukat öçli duýgynyň bardygyny çak etmegine sebäp bolýardy. Ol öňler öz ýanyndan «Çöl adamlary gümür-ýamyr edişmäge döwtalap adamlar» diýip hasap edýärdi, olar has-da myhmany gepletmän, geplemegi gowy görýär... » diýip bilýärdi. Ol çölde, myhmanyň öz goşunda köpräk eglenerini dileg edip, dillä gezek bermän gepleýän, «hä, hawa» diýilse dagy has-da öjügip gepleýän çopanlara köp duşupdy. Öz ýanyndan dilewarlygyny ümsümlikde – çölde öz-özünü bilen gürleşip ýöreýänine ynanyşdy. Jumagylyja sataşansoň, ol özüniň çöl adamlary baradaky öňki pikirine biraz düzediş bermeli boldy. Ol çölün özüne meňzäp dymyp, onda-da syrly, köpmanyly dymyp bilýän adamlarynyň hem bardygyny gördi.

Jumagylyç bir penje saman alyp oturjak ýerine atansoň, aýbogdasyny gurap ornaşdy. «Näme gepiň bolsa gepläber, diňlemäge taýyn» diýen manyda Semýonyň ýüzüne seretdi.

– Jumagylyç, niräk göçdi gitdi seňki?

Semýon sorag berip biraz gobsundy-da, arkasyny diwara berdi.

Jumagylyç ondan sen-men ýok, beýle zoňtar soraga garaşmadyk borly. Ol nazaryny üýtgedip aşak seretdi. Jogap bermek üçin ilki oýlandy. Soňundanam ýene başyny göterip, gürründeşiniň ýüzüne seretdi.

Semýon onuň ýüzünde gülkä meňzeş kinaýanyň gezmeleýänini görüp, özüniň in ahyrda berjek soragyny ilki başda diline alyp ýalňysandygyny duýdy.

– Namysymy, din-imanymy saklamak üçin nirä bolsa gidibermeli borun-da.

– Gitdi gerek дәл, men gördi, sen baý дәldi. Şura seni ýaksy gördi bar.

Jumagylyja Semýonyň soňky sözünüň hem ýaramandygy belli boldy. Ol ornundan turdy-da, bir gözünü biraz ýumup, awuny nyşana alan awça meňzäp, Semýony dikanlady.

– Aklyň bolsa indi gaýdyp ele düşme!

Bu söz Semýonyň beýnisine sarsgyn berdi. Özi-de häki bir gep ugruna aýdylaýan söz hem дәldi. Onuň aňyrsynda diňe bir Jumagylyjyňky hem bolmadyk, Gyzył goşunyň halky bolup, onuň belli-belli böleklerini saýrykdyryp, duşman okunyň, yzyna düşüp gyryp-paýhynlap, zalymlyk edip ýörmegine bolan, halkyň göwnüne jaý edip bilmeýän ahmyrly hymy bardy. Rewolýusiýanyň jadyly meýine başy sāmān Semýon häzirem ýagdaýa oňly düşünmeýärdi. Işi rowaçlanyp, öz ýeňişlerinden gylaw alan Gyzył goşun indi bu wagt eýýām atdanam asmana göterilip, uçar bilen halky asmandan gelip gyryp ugrapdy. Hut ýaňy-ýakynlarda hem gyzył uçarlar Tejen aýagyna üýşen münlerçe bosgunlary, aýal, çaga, garrygurrusy diýmān pulemyót okuna tutup paýhynlapdylar. Badhyzyň üsti bilen Owganystana bolşewikden gaçyp geçip barýan agyr göç hem gyzył uçarlaryň halky oka tutup, ahyrzaman goparan ýerleriniň birisi bolupdy.¹

Bolşewik syýasatda özüni halk köpçüligine ýakyn, oňa gowulyk isleýänden edip görkezmäge çalyşýan-da bolsa, bu görlük-eşidilmedik zalymlyklary, halka gowulyk isläýjegin hereketlerine asla meňzemeýärdi. Täze hökümetiň ykdysady syýasatyny halk kabul edip bilmeýärdi. Ol düşnüksiz bolşy ýaly hem durnuksyzdy. Düşünmek üçin oňa wagt gerekdi. Ýöne hany öz ýyldyrym çaltlygyndaky ýeňişlerine ynanýan,

---

¹ Badhyzdaky bu ýere soňra «Ýomut gyrlan» at galar. Adamlar heniz-henizlerem ol ýerlerde zenan ýüzüklerine, saý-sep böleklerine, adam süňklerine duşmak bolýandygyny aýdýardylar.

gylyjy gan bilen kesmekläp gynyna sygmaýan bolşewikde beýle sabyr barmydy?!

Ýurduň ýagdaýy häzir ruslaryň ýygyn çekip gelip Gökdepe galasyny partladyp alanyndaky ýaly alasarmyk, ahmyrly aljyraňňylygy ýada salýardy. Millet duran-duran ýerinden basyny gutarmak üçin dargap ümdüzüne tutduryp, gözünüň gören tarapyna gaçmak bilendi...

Düşünmek üçin öz eden synanysygynyň başa barmanydygy Semýona düşnükli boldy. Ol Jumagylyç ýanyndan turup gidendensoňam bu barada pikir köwsarlady köp oýlandy.

Semýonyň ykbaly türkmen topragy bilen öňräkden bäri baglydy. Onuň kakasy Orsýetden «Hindigus» GRES-ini işletmäge iberilen hünärmen-inženerdi. Ol Mara gelende onuň ýanynda özi bilen boý deňeşdirip duran, syratly owadan gözli aýaly bilen dört-bäs ýaşly saclary galpak bolup selkildäp duran, ylgaşlap ýören oguljygy bardy. Semýonyň oglanlygy hem mahal-mahal ejesiniň telim aýlap Orsýete garyndaşlara görme-görse gidýänini hasap etmeseň Baýramalyda geçipdi. Şu ýerdäki rus mekdebinde okap bilim alypdy. Inžener Pawel Platonow döwlet tarapyndan berilýän hümmetli hak-heşdegiň hasabyna bol-telki ýasaýan maşgalalaryň biridi. Ýöne onuň has gowy durmuş barada oýlanýandygyny tä onuň Orsýetden gaýdyp gelýän aýaly, Orenburgyň töwereginde otluda polisiýa tarapyndan «Rewolýusiýa çagyryň» listowka bilen tutulýança hiç kim bilmeýärdi. Owadan gözli aýal «Bu meniňki däl, muny meniň goşuma ýamanlyk etmek üçin salypdyrlar» diýip, mönsüräp näçe jibrinse-de, oňa şonda ynanmandylar.

Semýon şol wagt ýaňy Woronežiň hünärmen mekdepleriniň birinde okap ugrapdy. Aýaly ele salnandan köp wagt geçmänkä Pawel Platonowyň özünem ýerli polisiýa tussag edip ýygnapdy. Onuň bu ýerde dürli milletlerden bolan adamlary gizlin töweregine toplaý, rewolýusiýa degişli wagz işlerini geçirenligi hem şundan soň belli bolupdy. Semýonyň özüniň hem hünärmen mekdebinden kowlup, gelibem Mary

demirýolunda ýönekeý isgär bolup işläp ugramagy hem şu wakalar bilen baglydy.

Durmuş deňzinde rewolýusiýanyň göteren görülp-eşidilmedik harasady, tolkunlary soňra Semýon ýaly, meýdana atylan balyk ýaly soňky deminde çyrypnyňanlara hem nem bolup täzedan jan beripdi.

Rewolýusiýanyň atlylary geleninden, ol hem şolara goşulypdy. Şonuň üçinem ol özüniň garyp gatlagyň duşmanlaryna garsy göresýänine ynanyş ýaşayan, badyhowa, göçgünli gyzyk komandirleriň biridi.

Jumagylly bolsa ol öz ýanyndan şol barly adamlaryň yzyna düşüp, it gyran çölde iki göç, bir talaň bolup, azasyp ýören hasap etdi.

Hatda onuň obanyň ortasyndaky gum depeleriniň biriniň depesine göterilip, bolşewiklerçe «Adamlar, siz baýlaryň yzyna düşüp juda ýalňysýaňyz, olaryň-a goýun-geçi bähbidi bar, a siz näme üçin olaryň yzyna düşüşip, hor-homsy bolşup ýörsüňiz. Gidiň yzyňyza, täze ýaşayşa başlaň! Jumagylly ýaly mertebe-mynasybetli adamlar şura hökümetine az gerekdir öýdýäňizmi?» diýip gygyryberesi-de gelýärdi.

Jumagylly bilen bagly bu düşünişmezligi Semýon soňra oňa özüniň dilini düşürmezlikden görädi. Ömründe ilkinji gezek kakasyna meňzemänligine, türkmen dilini oňly öwrenmändigine öküdi.

Ýeňsedan, ýakyn bir ýerden eşidilen hassyldy Semýonyň gurbaga kölüne kesek oklady. Bu hassyldy oňa arka tarapdan amat peýläp gelen duşmanyň uludan dem almasy bolup eşidildi. Betgüman boldy. Jumagylly ýaňky gürrüňden soň ýüregine bulut toplan borly, «Ol indi meniň ýoguma köýmegiň ugruna çykan bolmasyn» diýip oýlandy. Göreçler jöwherlenip hassyldynyň gelen tarapyňa howatyryly seretdi. Ýüreginiň urgusy daban düňküldisi bolup gulagyna geldi. Şol barmana-da onuň seredip ýatan tarapyndan bir ys peýda boldy. Gapdalda bir ýerde ot bilen dykylyp goýlan deşigiň

bardygyny ol häzir, şol oty bir sygyr dili bilen ýalmap alandan soň görüp galdy. Ýerküme-de indi öňküsine görä ýagtylandy. Şu wakadan soň Semýonyň öňünde dünýäniň ýene bir gapysy açyldy. Ol bu ýerden seredip, başly-barat dikilen öýleri, gäwüş çalyp ýatan düýeleri, öýüň kir-kilçigi bilen güýmenip ýören aýallary gördi. Jumagylyjyň öýi arka tarapda galyp görünmese-de, ol onuň hem obanyň çetindäki şu öýleriň biridigini bildi.

Gijöylänler bir gapdalda selenläp oturan çäge depesiniň üstüne atly adamlar üşüşip ugradylar. Bir-birleriniň adyny agzasyp kim bar, kim ýok anyk etdiler. Semýon depäni ilki gören badyna üns bermedik-de bolsa, häzir depäniň bu ýerde togtan basmaçylaryň üşüşip-çasysyp maslahat bişirýän ýeridigini çak etdi.

Töweregiň ygym-sagym hereketi ýapynyň ýüzüne ýigrimi-otuz atly ýygnanýança dowam etdi. Atlylar üşüşensoň, çal atly öňe düşdi. Beýlekilerem sundan soň ikibir, üçbir bolşup, atlaryny debsileşip onuň yzy bilen sürdüler.

Çölde hadysalaryň duýdansyz, syrly bolsy ýaly garaňky hem symyşsa duýdansyz aralaşýýar.

Şapagyň ýüzi küljerip, könelip ugradymy, onsoň ak gündiziň bu jelegaýda durary bolmaz. Ilki gözüetim ümezläp, töwerekdäki gum depeleri salgyma öwrülip ugrar. Soňam görseň garaňky eýýäm oýtarlap, seniň töweregiňi gysyp-gabalap gelýändir. Atlylar ýüzlerini garaňka tutup ýitip gidensoňlar, olar hamala gijäniň gara şalynyň eteginden girip gidiberen ýaly duýgy döretdiler.

Oba agyr tukatlyk aralaşdy.

* * *

Düýnki giden topar atly bir gijäni üstlerinden ötürip, şol günüň ertesi yzlaryna dolanyp geldiler.

Oba ilki awçynyň itine meňzäp enesi bilen giden iki taýçanak dabyrdaşyp girdi.

Oglanjyklar depeleriň üstünde üýşüşip-üýşüşip, uzakdan atlaryny gordurysyp gelýän adamlaryň arasyndan öz kakalaryny tanamak üçin ýola seredişýärdiler. Ojaklar ýalynlap, gyssag arada atarylan gazanlarda gowrulýan etiň ýakymly ysy töwerege ýaýrady.

Atlylar kowçum-kowçum bolşup, garasuw bolup ýadan atlaryny debsişip, Semýonyň oturan ýerkümesiniň gapdaly bilen ötýän ýoldan sürüp geçdiler. In ahyrda oba giren üç atlyny synlan mahaly Semýon öz ýüreginiň «halk» edip, aşak gaçan ýaly bolanyny duýdy. Agzy acylyp, demi tutuldy.

Atlynyň yzy bilen eli tanaplanan, başaýyk, aýakýalaň bir adam ýykylyp-sürşüp gelýärdi. Semýon bu adamy tanamasa-da, onuň bolşewigiň adamsydygyny anyk bildi. Alaňda üýşüşip duran atlylar diňe şu üç atly baryp aralaryna goşulandan soň, gozgalaň tapysyp, dagasmak bilen boldular. Ol ýerde ýaňky süýrelip getirilen adam bilen ýene-de iki sany ýaragly sakçy galdy.

Obanyň bilesigeliji çagalary nätansy görmek üçin üýşüşdiler. Olar ilki hol beýleräkden, soňundanam kem-kemden ýakyn baryp, tümmekläp oturan çägeli depäniň ýüzünde çin arkan düşüp ýatan adamy synladylar. Çaý içim salymdan ýene-de adamlar ondan-mundan gelsip, çägeli ýapynyň ýüzüne üýşüşip ugradylar.

Şundan soň oglanjyklar yzyna dolandylar. Häli-sindi Semýonyň oturan ýerkümesiniň gapdalynda aşyk silip oýnaýan oglanjyklaryň biri bolsa görüşmesiz ýerde görneni üçin bir şarpyk-ýarym şarpyk dadan borly, ol gözi ýaşly öwrülip geldi.

Semýonyň pikiri ýene-de çägeli ýapynyň töwereginde aýlandy. «Indi ol ýesir ýigidi näderlerkän?» diýen soragy özüne berip, ol ýigidiň kysmatynyň şum boljagy barada

oýlanyp oturdy. Ýüregi ele düşen guşuň ýüregine meňzäp, bütin süňňüne täsirini ýetirip gürsüldedi.

Töweregini adamlar gallap durany üçin bendi ýigit indi Semýona görnenokdy. Ýöne bir zatdan, bir ädim öňe ätläp бүkiüdip duran ak telpekli adamyň hereketlerinden onuň tutulanyň üstüne herrelip sorag soraýanyňy bilse bolýardy. Ol tapdan düşen göwräni çöwüp depip ugran mahaly, Semýon onuň ýesir adamdan gulaga ýakymly söz eşidip bilmändigini bildi.

Ak telpekli elini howada gezdirip, hol beýlede duraň iki atla ýanyma geliň diýen ýsarat etdi.

Märeke ikä bölünip, atlylara ýol berdi.

Az salymdan atlylar tussag ýigidi ata süýredip, alaňdan aşdylar-da, gözden ýitdiler. Semýona bu gezek ýüp ol ýigidiň eline däl-de, aýaklaryna baglanaýan ýaly bolup göründi...

Aram öwüsgin birazdan at toýnaklarynyň astyndan göterilen tozany getirip, obanyň üstünden seçeledi.

* * *

Gijöýlänler Semýon arkasyny däneli çuwala berip, içini hümledig otyrды. Ol tukatlygyň erjellik bilen öz dasyny gabalanlygy barada, düýnki gözgyny edilip ata süýredilen ýigit barada oýlanýardy. Ýigidiň ýüz keşbini özüçe göz önüne getirýärdi.

Gapy açylyp, eli bir tabak palawly oglan gelip girdi. Palawyň ýakymly ysy ädimme-ädim içerik aýlandy, Semýon oglanjygyň özüne seredip, gözlerini uçganakladyp ýylgyr-ýanyňy görди. O-da ýylgyrды.

Hemişe ol, köplenç, gürründeşine diýmeli hakyky jogaby gep-gürrüň gutarandan soň gijigip tapardy. «Wah, näme üçin ýaňy seý diýäýmedimkäm?» diýip, pikir ederdi. Bu gezek welin, ol oglanjygyň şatlygyna goşulmasa, onda onuň göwnüniň galjakdygy hakyndaky pikir aýny wagtynda ýadyna düşenine ynandy.

Semýonyň göwüdeslik etmegi oglanjygyny göwnüni göterdi. Ol egnine geýen donunyň ýakasyny serpdi-de, «Bärik seret» diýen manyda Semýonyň ýüzüne seretdi. Semýon ol ýerde öz papagyndan gaçan ýyldyzyň çog gyzyl bolup duranyny gördi. Semýon şol barmana oglanjykdan ýyldyzy nireden tapandygyny sorap, gürrüňe ýol açmakçydy. Ýöne şu arada Jumagylyjynyň ardynjyrap gelip girmegi onuň pikirini böldi. Oglanjyk hem şundan soň çykyp gitmek bilen boldy.

– Kündügem getirip git, nahardan soň el ýuwarlar – diýip, Jumagylyç ýüz ugruna ýatdan çykan zady oglanjyga ýatladyp goýberdi.

– Häzir getirerin.

Jumagylyç ilkinji gezek Semýon bilen bir tabagyny başynda oturyp nahar edindi. Nahar iýen wagty ol öz öňüne süýşen et böleklerini barmaklarynyň ýeňsesi bilen Semýonyň öňüne süýşürüp-süýşürüp iýdi. Onuň hereketleri hemişekisi ýaly saýhally hem saldamlydy. Nahary ol guşagyny çözüp, telpegi gapdala atyp, gowy günleriň arkaýynçylygy bilen iýdi. Nahardan soň doga sanady. Turup, gapynyň agzynda duran kündükden eline suw aktydy. Öl eli bilen agzyny, eňegini sypalady. Nas kädisini dyzyna urup nas atdy.

– Atjakmy? – diýip, Semýona hem ýerde ýatan nas kädisini görkezdi.

– Meňki nas iýmezdi.

– Atmaýan bolsaň, atma-da şuny. Nas tutsa erbet tutar.

Şundan soň Jumagylyç az salym nasyň keýpi bilen meýmiräp, dymyp oturdy. Semýon hem öz ýanyndan oýlanyp, muny häzir gürrüňe gosjak bolmagyny, ärlä zenana eýe çykmak ýaly gelsiksiz bir zatdygyny syzdy. Ikinjidenem, onuň jogap gaýtarjak bolup agzyndaky nasy ýuwdaýmagy-da ahmaldy.

Jumagylyç turup gidensoň, onuň yzysüre her gün iki gezek gelip, halyndan habar alyp gidýän soky topbuly aýal bu gün gün içinde üçünji gezek geldi. Öňki ýapylan ýapyny

aýryp, onuň azary sowlup ugran ýarasyny täze ýapy ýapyp sarady. Soňundanam hemişeki endigine eýerip, elini «tap-tup» ýere kakyp, sol bir gaýtalaýan sözlerini gaýtalady:

– «Daglara git, daşlara git. Biziň elimiz däl, lukman Hekimiň eli. Emiň-ýomuň şu bolsun».

Semýon bu günki bolan duşuşyklary ýatlap, garry aýalyň hereketlerini synlap oturysyna, öz töweregindäki adamlaryň ýüreginde bir üýtgesikligiň bardygyny ýa-da sol üýtgesikligiň şu günde-ertede bir wagtda boljakdygyny çak etdi.

Garry köne ýapylary ýygnaşdyryp, kersene salyp oturysyna Semýona seretmän gürlledi.

– Bizden agyryp-ynjan bolsaň, günämizi öt, oglum! Ýogsa-da,razy bol. Gezen ýerinde sag gez. Ynjanam bolsaň, onda-da hiç zady göwnünde saklama, çynyň bilen net edip biziň ojagymyza gargama, oglum!

Bu gürrüň Semýonyň ýadyna ejesini düşürdi. Ol az salym özüniň Garagumuň näbelli bir ýerinde ýerkümede heňläp ýatanyny hem unudyp, hyýalynda Orsýetde ýaşaýan ejesiniň mährine çöýunyp oturdy.

Ýeke özi galan mahaly, soky topbuly aýal onuň bilen sorag-jogap alyşdy.

– Eneň barmy, oglum?

– Ene, meňki ene bar.

– Häzir bir ýerlerde otly köýnek geýip otyr diýsene...

Wah, ene bolan gursun.

Jumagylyç sol gidişinden gijäniň bir wagty dolanyp geldi. Onuň elinde didiwany gije bilen goşulysyp duran ýapony başatar bardy. Bilinden hem egri gylyç asypdyr. Alas-gopas ukudan oýanan Semýon Jumagylyjyň bu bolşuny görüp birbada düýrükdi. «Bu adam ilk-ä ýaramy yhlas edip bejerdi, indem çete çykaryp ataýmak hyýaly barmykan munuň?» diýip oýlandy.

Çemini tapyp bu ýerden gaçmandygyny, bu adamlaryň ynsabyna bil baglamagyny häzir öz ýanyndan ýalňyslyk

hasap edip öküdi. Gözi ýaşly, gujagy bäbekli Polinanyň Marydan çykyp barýan otly bilen yzyna garap, Orenburga – öýlerine dul gelin bolup barsy gözünüň öňüne geldi. Maňlaýy derçigip ýylpyldady. Jumagylyç özi bilen getiren geýimli düwünçegini oňa uzatdy-da, «geýin» diýen ýarat etdi. Onuň ädigi bilen papagyny bolsa düwünçege düwüp goltugyna aldy.

Semýon uzyn zenan köýnegini gören mahaly munuň özüni halas etmek üçin tapylan çykalgadygyny bildi. Ol Jumagylyjyň isleýşi ýaly geýindi, soňundanam onuň yzyna düşdi.

Soky topbuly aýal garasyp duran ekeni. Ol Semýony gapynyň agzynda biraz saklady: «Sag-aman eneňe, öýüne gowus!» diýip, ak pata berdi.

Semýon tolgunyp: «Ene, sag boldy, ene, sag boldy» diýip pysyrdady. Ol birsalymdan ikilenc yzyna gözlän wagty soky topbuly aýalyň gijä gosulyp ýitendigini gördi. Şundan soň ol yzyna gözlemän ýöredi.

Jumagylyç ony yzyna düşürip, obanyň gaýra tarapynyň bir beýik depäniň üstüne getirdi. Semýon depede ot ýakyp oturan oglanjygy gören mahaly, bada-bat ony tanady. Ol Jumagylyjyň ogludy.

Semýon harby adamyň bilesigelijiligi bilen töweregine gözlän mahaly obanyň dört tarapyna ýörite adam goýlup goralýandygyny, bu gün bolsa bu depäni goramagyň şu öýüň paýyna düşendigini çak etdi. Jumagylyç bilindäki gylyjyny aýryp oglanjyga galdyransoň, asakda – bukuda duran atyna atlandy. Semýony hem atyň ardyna mündürdi. Soňundanam birnäçe minut at basyny çekip, oglanjyga tabsyryklar berişdirdi:

– Oduňy öçür, goç ýigit! Akgaň nirede diýip sorasalar, şu töwerekdedir diý, atymyz boşanyp gidipdir, sony gözläp ýör diý. «Kör düýäni gördüňmi? Göremok» bolsun. Nesip bolsa, men günortana galyp-galman gelerin.

– Bor, akga.

Uçganaklap duran at yzyna öwrülip jülgä gönükdi. Ýolda bir aty artlaşyp barýan iki ýolagçy bir-birinden hiç zat soramady, hersi öz ýanyndan oýlanyp gitdi. Semýon özüniň ýene-de sanly günden öýünde, Polinanyň ýanynda, Maryda boljakdygy barada tolgunyp oýlanýardy. Pikirinde şol bagtly boljak minutlaryna ýetmäge gyssanýardy.

Olar gelip ojar tokaýlygyna giren mahaly, töwerek ýagsy agarmaga ýetisişdi. Ojarlygy mesgen edinen çöl serçeleri howada ösýän kökleri ýatladyp oturan ojar agaçlarynyň üstünde pelesañ urşup, uçusyp ýördüler. Günün dogar ýerinde peýda bolan al reňk barha örüsini giňeltmek bilendi. Semýonyň töwereginde ençe günläp gözünden uçan giňişlik ýaýrap otyrды.

Ol atdan düşdi.

Jumagylyç suwly jürdek bilen azyk dolanan düwünçegi horjundan alyp onuň eline berdi.

– Indi mundan aňryk seniň özüň gidersiň. Ine, şol çelgilere seret, şolary yzarla-da gidiber. Olar seni bolşewikli obalaryň birine elter.

Jumagylyç gamçysyny uzadyp, Semýona ýol salgy berdi. Ol atynyň başyny öwrüp gidibermekçi bolan wagty, Semýon onuň adyny tutup saklady. Oňa özüniň minetdarlygyny aýtmak üçin söz saýlady.

– Jumagylyç, seňki adam sag boldy bar. Meniňki sen dogan boldy...

Jumagylyç ony diňläp cytyldy. Sag elindäki başataryny bökdürip çep eline geçirdi.

– Ýoluňa git, ýoluňa! Seniň bilen takal okasyp durara mende wagt ýok. Sen meni göreňok, menem seni. Onsoňam men seni halas edemok, seni türkmen agañ arkama-arka aýlanyp ýören, ejize eýe durmak däbi halas etdi.

Semýon öz isleýşi ýaly bu adam bilen gujaklaşyp, hoşlaşyp bilmejekdigini, bu özdiýenli yňdarma adama gep düşündirip bilmejegini gynanç bilen ýatlady.

Jumagylyç atyny debsiläp ýoluna gönügse-de, ýene-de uzak gitmedi. Ol bir zat ýadyna düşüp atynyň basyny yzyna öwürdi-de, çarpaýa galan atynyň uýanyny çekeläp soňky sözünü aýtdy:

– Şuny bilip goý! Sen meni nirede görseňem aýamagyn, gözümden urgun! Duş geläýseň, mendenem gowulyga garaşma...

At aýagynyň dükürdisi ýene-de esli wagt Semýonyň gulagyna esidildi. Gün dogan wagty ol özüniň aňyrsyna-bärsine göz ýetmeýän çölde duranyny gördi.

* * *

... Semýonyň bu hereketi ýoldaşlaryna galmajak goly göterip, soňundanam ony öz depäňden indermek ýaly bir zat bolup görünse-de, ol ýüreginiň önünde müýnürgemedi.

Öz hereketini özüne edilen düýnki ýagsylygyň jogaby hasap etdi.

Näme üçin Jumagylyja meni – gyzyl komandiri ölümden halas etmek bolýar-da, maňa onuň jesedini öz isleýşim ýaly jaýlamak bolmaýarmys? Oňa çölüň kanunyny ýatlap, ölümiň çukuryna aýak sallap oturan duşmanyny alyp galyp, ata-babalara hormat etmek bolýarmys-da, men näme üçin hiç bir kitaba ýazylmadyk şeýle ýagsylygy etmeli dälmişim. Onsoňam, galyberse-de, menem şu çölde ösüp ulaldym ahyrin.

Onuň ýüregine leňňer berýän zat basgady. Indi ony eýesiz galan maşgalanyň soňky ykbaly oýlandyrýardy. Jumagylyjyň indi gaýdyp çagalarynyň arasyna dolanyp barmajakdygyny, onuň oglunyň bolsa kakasynyň uzak ýoldan gelen atyny eýläk-beýläk aýlap, deri gaýdysýança gezdirmejegini ýatlady. Her gün, ir ertir, giç agşam köwsüni depeläp, döwürük kersende

melhem getirýän garry aýal gözüniň önünde gaýmalaýardy. Onuň bilen bolan iň soňky kiçiräk gürrüň ýadyna düşýärdi:

– Eneň barmy, oglum?

– Ene, meňki ene bar.

– Häzir bir ýerlerde otly köýnek geýip otur diýsene...

Wah, ene bolan gursun...

Oglanjyk bolsa häli-şindi donunyň ýakasyny serpip, oňa öz tapan gyzyl ýyldyzyny görkezýärdi. «Seret daýy, seniň ýyldyzyň indi meniň ýyldyzym boldy» diýip ýylgyrýardy.

Semýonyň gözüniň önünden aýrylman diýen ýaly durýan suratlaryň biri, o-da Jumagylyç bilen iň soňky bolan duşuşykdy.

...Onuň daş-töwereginde öňi-ardy görünmeýän Garagum gözýetime cenli ýaýrap otur. Jumagylyjyň gana bulanan dogumly göwresi ak ýapynyň üstünde gara meýdan bolup ýatyr. Hemişe onuň halap geýýän gara mahmal buýraly silkme telpegi atylp bir gapdala düşüpdür, ol indi üstüne çäge syrany üçin çalarypdy, şemalyň önüne düşüp, goldan-gola düwläp ýören pesmege meňzeýärdi.

Onuň bir ädim galdalynda ýere sanjylan ýalaňaç gylyç haýsy tarapa agjagyny bilmän, iki gapdalyna sähelçe leňňer atyp durdy.

DEÑİZ NOTALARY

Umman, ol wagtlar seniň ýalňyz bir özüňdiň. Han özüň, soltan özüň bolup, jumle-jahany tutup otyrdyň. Ne çägiň bardy, ne-de bir kenaryň. Herne özüňden başlanyp, gelibem ýene-de özüňde gutarardyň. Okean bolubam, deňiz bolubam sen köp asyrlardan soň bölündiň. Has takygy, ýüregiň bölünenden soň bölündiň...

Erjellik maksadyna ýetdi. Şemala ahyrsoňy seniň ünsüň düşdi. Dogry, bu mahala çenli ýekelik seniňem ýüregiňe düşüp ugrapdy. Göwün bir täzeligi – del bir zady küýseýärdi. Göwün diýlen zat şeýle bir zat bolar ekeni, ol ýalňysam bolsa, öz pikirini ahyrsoňy hakykat ornuna geçirip bilýän ekeni. Häzir bolanlygyňda seniň ýüregiň hökman zenan maşgala deňelerdi. Zenanlara bolsa sen belet, sebäbi seniň özüň zenandyň. Ýöne sen ol günler özüňiň zenandygyňdanam, alnyňda ene bolmak bagtyň bardygyndanam habarsyzdyň. Şemal bolmadyk bolsa, sen, belki, bu syry hiç mahal duýmasaňam duýmazdyň.

Sen görmegeý, bezemendiň, birde daraýy köýnegiňi geýseň, ýene birde syýareňk mahmal köýnegiň içinde oýmuldardyň... Görübem seni söýmezlik mümkin däl di. Şemaly şol günler yşk ýoluna ataran seniň şu görk-görmegiň boldy. Eger şeýle görmegeý bolmadyk bolsaň, şemal, belki, saňa hiç mahal aşyk bolmasa-da bolmazdy.

Onuň söýgüsi ýöne-möne zadam däl ekeni. Seniň arzuw-höwesiňiň gün-günden köpelmeginiň hem sebäpkäri şol Şemal boldy. Indi sen boşlukda sagrysyny, butlaryny göz edip,

zenan bolup sülmüräp ýatan umman дәl. Oýun-dalaş seniň hemraňa öwrüldi. Wagtal-wagtal sen näzli gelin bolup näzirgäp, Şemalyň öňünden gaçýaň. Şatlyga seri göterilen Şemal bolsa, ýel bolup tüwdürilip, baş açyk, aýak ýalaň seniň söbügiňe düşýär. Şol barmana-da, sen birden aýak çekýäň-de, zýyňa öwrülip, özüňi onuň gujagyna oklaýaň. Hyjuw bilen güwläp, segräp asmana göterilýäň. Şemal seniň ýalaňaç boýnuňa gol salýar. Daraýy köýnegiň şundan soň onuň gujagynda pasyrdaýar...

Oýun-dalaş bilen näçe wagt geçeni saňa-da, Şemala-da belli дәl. Ol wagtlar Günem ýokdy, Aýam, olaryň hasabam ýokdy. Aý-Günden cen tutup, kelle döwýänem ýokdy. Sebäbi bu zatlaryň ol günler hiç zada geregi ýokdy.

Kimdir biri şol günler senden ýaşan ýaşaňy soran bolsady, bilýän, sen oňa diňe Şemala duşan gününden bärki wagtyň salgyny bererdiň. Indi sen öz ýanyňdan şol duşuşykdan öňki ýaşaýşyňy ömür hasabyna goşubam sanamaýarsyň. Häzirki günün bilen deňeşdirende, seniň üçin ol geçmişiň manysy bolmadyk bir boşlukdy.

Şemal saňa seredende, has jahankesdedi. Ol hemişe barmaly ýerlere barmagy, görmeli ýerleri görmegi gowy görerdi. Bir görseň, ol at bolup seniň tolkunlaryňa sähel galtaşyp çapyp barýandyр, ýene bir görseňem, tolkunlar bilen deň segreşip, galyp, gujaklasyp, süýjeşip ýörendir.

Arzuw-islege eýerilip edilen hereketleriň hemişe ýakymly bolsy ýaly, onuň üçin ikiçäk galyp, sessiz düşünişip oturmak, seniň zenan näziňi çekip ýaşamak, hemişe lezzetlidi. Söýgi dogurma höwesli zenan süňňüni öz gününe goýýarmy näme?

Ilki seniň süňňüň özüňde bir ýakymly agyрlyk syzdy. Şondan soňam sen: «Bu näme boldugyka, janlarym?» diýip, oturyp wagtal-wagtal böwrüňi diňlemegi cykardyň. Müdimi syr bolup galýan zat barmy näme, ine, bir günem öz wagty-sagady gelende, sendäki bu ýagdaýam özüňiň syr bolup

ýaşamak möwritini ötürdi. Seniň ilkinji perzende, ýaşyl köýneklige ilkinji emele gelen ösüntgä gözün düşdi. Şatlyk, tas ýüregiňi çat açdyrypdy. Muňa şatlanmazlyk hem, muny kiçi hasap edip, görmedik bolmak hem asla mümkin däl. Ol özge ýerde däl-de, hut seniň ýüregiň üstünde ülpüldäp otyrды. Bu mahal Şemal asmandaky ala sygyr, gara sygyr bolsup ýören bulutlary çopan bolup, bir ýerlerik sürläp alyp barýardy. Sen Şemalyň önünden çykyp, şatlygyňy onuň bilen bölüşdiň. Sebäbi ol şatlyk bir özüň şatlanardan juda köpdі.

Üçünji artykmaçlyk etmedi. Gaýta ol hemişe asmana gidip, ygamlap, kaňkap gelýän Şemaly birneme öýdeçir etdi. Sen oňa sallançak bolduň. Şemal bat bolup, ony hiňlenip üwredi...

Ilkinji perzendiňi gujagyňa alan günleriň sen ol perzent hemişe öz etegiňe ýapysyp, ýanynda ýaşar öýdүpdіň. Ýöne ýalňysan ekeniň. Ony synlap ugransoň, onuň atasynyň Şemaldygy, Ene häsiýet bilen deň derejede çaga ataň häsiýetlerindenem geçjekdigi saňa belli boldy. Şeýle-de onuň saňa-da, kakasyna-da bagly bolmadyk öz göwresi, şol göwrede hem öz küýi bardy. Soň-soňlar ol Şemal öýden çykyp kaňkamaga gidenden «Menem gitjek» diýip, onuň synyna ýapysmagy çykardy. Arzuw ol ösüntgijigi öz gününe bir durkunda goýmady. Bir gün sen onuň janlanyp, ganatly balyk guýruklyja jandar bolup özüňden bölünip gidenini gördüň. Şonda ýene-de bir zat, perzendiň geçmişindenem, ene-atadanam gün-günden daşlasyp gitjekdigini seniň ene ýüregiň syzdy. Ýöne boljak iş eýýäm bolansoň, indi alajyň näme?!

* * *

Üç Aý – üç tirkeş bolup gelen çagy seniň şol ösüntgiden ýaýran çagalaryň eýýäm äpet-äpet jandar bolsup ýetisişdiler. Olaryň käbiri şeýle bir mähnetdiler welin, onuň aňyrsy-bärsine seniň öz gözünem zordan ýeterdi. Özleri-de şeýle bir köpelipdiler, sen parahat mahalyňam endam-janyň agyn münňüldi

bolar durardy. Üç Aý diňe saňa däl, seniň çagalaryňa hem ýarady. Üç Aý her gün gelip, getiren görk-görmegini, çoguny seniň çagalaryňa paýlap bererdi. Onuň çogy şeýle bir ýakymly, şeýle bir ýakymlydy welin, seniň çagalaryň her gezek üç Aý üç tirkeş bolup gelýän wagtlary olary görüp begenişerdiler, giden wagtlary bolsa, olaryň yzlarynda gamgyn bolsup galardylar. Saňa öz çagalaryň görmegeý bolýanyny, şadyýan bolýanyny görmek hemişe ýakymlydy. Üç Aýyň hem seniň çagalaryna göwni ýetdi. Olar her gün seniň çagalaryň bilen goşulyp hezil edişip oýun oýnardylar. Birde altyn çorejige öwürlip, üç Aý üç ýerden tigirlenip seniň çagalaryň yzyna düşürse, ýene birde, olar tolkunlaryň arasynda galgap ýören gaýyga öwürüldiler-de, seniň çagalaryň tä ýadaýancalar töwerege aýlardylar. Üç Aý saňa bolsa altyn çayylan, geýsen çykarasyň gelmeýän, içi gor ýalyjak endama ýakymly sowsany köýnek sowgat etdi. Ol tizden seniň iň söýgüli köýnekleriň birine öwürüldi. Sen zenan bolanyň üçin gowy zady, owadan zady halaýardyň, has-da sowgat almak seniň üçin hemişe ýakymlydy. Şemal welin seni näçe eý görse-de, saňa sowgat etmezdi. Ol asyl sowgat etmelidirem öýtmezdi. Onuň özem kakynjyrap, üst-başyna esewan bolup ýören zat dälidi. Şol wagtlar ol bu häsiýetiniň telim arka aýlanyp, soňra erkek adamlara häsiýet bolup geçjeginden habarsyzdy. Öňüni görüp gelen barmy?

Bir ýola sen köýnekleriňi tükellän mahalyň altynlaç öwüsýän köýnegiňi tapmadyň. Şonda Aýyň käte al öwüsýänini ýadyňa düşürüp: «Şu alan bolmasyn» diýip göwnüňe güman getirdiň. Ine, hemme zat hem şu münkürlükden başlandy...

Tizden seniň kalbyňdaky betgümanlyk seniň çagalaryňa geçdi. Olaram sundan soň üç Aý bilen alagöz bolsup ugradylar. Sebäbi olar seniň ýüregiňden, oý-hyýalyňdan iýmitlenerdiler. Münkürlük gazap döretdi. Bir gezek seniň çagalaryň birnäçesi, özleri bilen goşulysyp aýnamaga gelen

üç Aýyň üstüne topuldy. Iki Aý bada-bat rejäniň geň dældigini aňyp, asmana göterildi. Üçünji has mähirli Aý bolsa galyp, munuň düşünişmeli zatdygyny seniň münkürligiňden gerk-gäbe bolan çagalaryňa düşündürmekçi boldy. Birnäçelerine hä diýdirmek oňa başartdy. Ýöne birnäçeleriniň welin ynanasy däl, ony diňläsleri-de gelmedi. Ine, onsoň Aýyň töwereginde Aýyň tarapdarlary bir tarap, münkürlige uýan beýleki topar ikinji bir tarap bolsup, üşüşip ugradylar. Ine, seýdibem dawa-jeň doguldy.

Bu söweş ýatar ýerde ýatmady. Güýç güýji ýok etdi. Jan jany öçürdi. Sen näçe ot-elek bolsaňam, soňra onuň peýdasy bolmady. Şemalyň hem bu gopan harasady ýatyrmaq üçin, munuň oňluga eltmejegini ýatlap, elewremesi alga alynmady.

Seniň ýüregiňe münkürlük gelende, ýakyn duran jandarlar şol ýeke galan Aýy bölek-bölek edip, bölüşdirip iýdiler. Dünýä gan çaykaldy. Sen al köýnegiňi egniňe geýdiň. Beýleki iki Aý şol günden soň aşak, seniň gujagyňa düşmedi. Ýere düşse, näme boljagyna olaryň gözleri ýetik. Olar seniň bilen uzakdan gatnaşmagyň kem dældigine düşündiler. Aýlaryň biri öňki durkuny saklady. Beýleki biri bolsa, öz çagasynyň düşen gününü görüp, şeýle bir lowurdap ýanmak ýandy, şeýle bir ýanmak ýandy welin, ýüzüniň telim gat hamy dökülýänçä ýandy. Sen onuň enedigine bada-bat göz ýetirdiň. Ol Aý tiz ýol-ýodasyny ýitirdi. Oňa soň-soňlar «Gün» diýip at berdiler. Ol heniz-henizlerem öz ýitgisine ýanyp-bişip ýör... Seniň çagalaň sansyz meýitleri telim mahallap gara meýdan bolsup üstünde ýüzüşip gezdiler. Birdir-ikidir bagty çüwüp, aman galanlar bolsa soň şol meýitleriň üstüne çykyp ony özlerine mekan edindiler.

Ençeme wagt geçip, ol meýitler durgunlyk häsiýete geçensoň, oňa Ýer diýip at berdiler.

Üç Aý bolsa şondan soň bolany-bolmadygy näbelli rowaýata öwrüldi. Häzirki wagtda Galaktikada diňe şeýle

üç sany Aýyň bolandygy hakynda çaklama galdy. Müňkürlik saňa arzan düşmedi...

* * *

Seniň welin hemme zat ýadyňda. Dünýäni terslin-oňlyn aýlanyp cykýan Şemal hem her gün saňa ýene-de birgiden şum habarlary getirýär. Ol ýerde seniň süňňüňden öňäp giden perzentleriň tarap-tarap bolşup, ýeriň öz geçmişlerindäki ata-babalarynyň meýitleridigini hem hasaba alman, biri-birleri bilen heniz-henizlerem öçli uruşlar edip, şol bir wagtlarky urşy dowam etdirýändikleri hem saňa mälim. Suwuň azalyp, oňa derek täze-täze ýitgileriň hasabyna ýeriň giňäp-galňayandygyndan hem sen habarly. Her gezek Şemal şeýle şum habar bilen dolanyp gelen mahaly, sen ýüregiňe bäs edip bilmän, ot-elek bolup güwlemäge başlaýaň. Balasyny ýitirenleriň säher-säherler «hüw» diýip oýanyp, bagryny paralap oturmaýany barmy näme? Onsoňam bu ýitgini ene bolup çekmegi diýsene! Sen segräp-segräp asmana göterilýärsiň, gelibem kenar daşlaryna özüňi urup pytraýaň. Birmahalky eden ýalňyslygyňy ýatlap, öz-özünden ar alýarsyň. Güwläp-güwläp, ýüregiň gowzap, janyňa aram giren mahaly, sen saçlaryňy ýaýyp, merhum ogluňyň başujuny alyp oturan enä öwrülýärsiň.

1981

MAŇA MENZEŞ MAÝOR

Ol günler men Baltikanyň etegindäki ýerleriň birinde harby desantçy goşun bölümünde gulluk edýärdim. Çigrekli güýz günleriniň biridi. Sol gije uçardan böken mahalym, tokaý agaçlarynyň üstüne düşüp awundym. Bu güne düşmezdimem welin, muňa-da bir seretseň, hut özüm günäkär. Tejribesizligiň oýny bolmagy-da mümkin. Menem, meniň bilen bu ýere gelen oglanlaram entek gulluga ýaňyrak başlapdylar.

Ak öý bolup depämde gerlen parasýudyň aşagynda hallan atyp, asak inip gelyärdim. Howada ýeliň ugruna akyp ýören çüýrüntgi ýapraklar bilen gosulyşan batganyň, sosnadyr ýolka agaçlarynyň süňnünden göterilen ýakymly ys bardy. Her gezek seýdip, uçardan towsup, howanyň gujagyna dolanymdaky bolşy ýaly men häzirem köýpihondym. Ähli ýerde ürc edip, aýratyn bir guwanç bilen aýdýan desantçy esgerler hakyndaky aýdymjygymyza hiňlenýärdim.

Güýçli goşun ýokdur ýeriň yüzünde
Biziň uçup bilýän goşunmyz ýaly...

Belli bir aralygy uçup geçenimden soň, men endik boýunça şemalyň ugruny anyklap, ýere düşmegiň aladasy bilen boldum. Ilki göni aşakda, gijäniň çal perdesiniň aňyrsynda at gaýtarym meýdanyň agaryp oturanyny gördüm. Men ony öz ýanymdan bu ülkede häli-şindi gabat gelýän, owsunyp oturan kölleriň biridir diýip, özümçe takykladym. Ak meýdanyň gutaran yerinden bolsa, gijelikde

uzakdan salgym atýan, gala diwaryny ýatladyp oturan gara meýdan görünýärdi. Men bu meýdany öz ýanymdan gury ýer hasaplap, güýzüň çigrek günlerinde suwa düşenden, ol ýere düşmegiň has amatly boljakdygyny pikir edip, ak meýdanyň üstünden uçup geçmeli diýen karara geldim, paraşýutymyň tanaplaryny taýly gezegine çekişdirip, özümi şemalyň ugruna salyp, öňde garalyp görünýän ýere ýetmäge çalyşdym. Ýöne ýalňysan ekenim. Onda-da, gör, nähili ýalňyslyk! Gelip göni naýza bolşup, asmana gezelişip duran agaçlaryň üstünden indim. Gara meýdanyň tokaýdygyny golaý gelenimden soň duýdumam welin, ýöne indi gicdi... Aýaklarymy ýygryp, iki elim bilen kellämi goraglap, ýüz-gözlerimi tutanymy bilýärim. Budumyň bir bölek etini it dişläp, goparyp alana döndi. Ähli janym kelläme dolup, ol ýerdenem paýrap, gözümden dökülen ýaly boldy. Görüp otursam, bir agaç şahasy meniň sag buduma ykjam çümen ekeni. Suwdur öýden ak meýdanym bolsa küpürsäp ýatan çägelik bolsa näme! Şol ýere düşäýen bolsam, tüýs jüpüne düşäýjegem ekeni.

Men çarkandakly ýol bilen golaýdaky gospitalaryň birine howlukmaç barýan polkumyzyň harby «Tiz kömek» maşynynyň üstünde özüme geldim.

Itil atly şol başgyrt ýigidi bilen bolsa men gospitala getirilip, operasiýa edilen günümiň ertesi tanysdym. Hut şol operasiýa edilen günüm näme-nämäniň bolany meniň hakydamda ýok. Diňe ak halatly doktorlaryň gözümiň önünde gaýda-gaýmalasyk bolşup ýörüşleri ýadymda. Olaram çal ümrüň içindediler. Itil bu ýere üç-dört aýlykda, uçardan böken mahaly aýagyna şikes ýetirdip düşen ekeni. Ondan başga-da biziň hassalar otagymyzda ýene iki oglan bardy. Olaram biz ýaly desantçy goşunda gulluk edýän oglanlar. Çep tarapymdaky goňsym Grankin, sorasyp-idesenimizden soň o-da meniň polkdaşym bolup cykdy. Gerek bolanda ony-muny alyp berip, köplenç maňa kömek edýän-de şu ikisidi.

Dördünjimiz uzyn boýly, gözi äýnekli okumys ýigitdi. Ol uzakly gün diýen ýaly hiç kim bilen geplesmän, ýarym ýalaňaç aýaklaryny krowadyndan sallap, eline ilen kitaplary bir ýanyndan ýapyrylyp okasdyrýardy.

Bu ýerdäki harby keselhana düşenleriň bir endigi bar ekeni. Giçlik ýöräp, öz süýegini süýräp bilýänleriniň hemmesi gidip zalda goýlan telewizoryň töweregine üýsýär. Käte ähli ýoldaşlarym gidip, palatada meniň diňe bir özüm galardym. Menem häli-häzire ýaraly aýagym asmandan asylgy bolany üçin alaçsyzdym. Ýöne juda bir gyzykly kino bolaýmasa, Itil bilen Grankin meniň palatada ýeke galanymy ünji edişip, ol ýerde uzak eglenmän, yzlaryna gaýdyp gelerdiler. Şeýle günlerde biz otagdaşlar bolup urardyk mele gybaty. Käte ýatar wagtyň bolanyny hem duýman galardyk. Has-da gyzlar hakynda, olary öz töweregimizde küýseýänimiz üçin köp gürrüň edilerdi. Bir ýola agşamara otagdaşlar bolup otyrkak, Itiliň bir pursatda özümi synlap, soňundanam uludan demini alyp, boýurganýanyny duýdum. Onuň bu garaýsy meniň böwrümi diňlemegime sebäp boldy. Bu näme boldugykan? Adam, köplenc, başga biri tarapyndan, keseden özüniň synlanýanyny duýan mahaly böwrüni diňläp, iňkise gitgiç bolýar. Grankiniň gyzyşyp ugran gürrüňine göwni üçin wagtal-wagtal «hä» berýän-de bolsam, şundan soň meniň gürrüň diňläp hezilim bolmady.

«...Bä, bu maňa näme üçin beýle syrly seretdikän? Ýakymсыз bir gürrüň munuň gulagyna ilmedigem bolsa ýagsy... Ýa-da lukmanlar: «Onuň şol aýagyny aýyrmaly bolarys» diýen ýaly bir gep tapaýdylarmykan?!».

Pikirler meniň ýüregime howsala dolmagyna, ellerimiň sowamagyna sebäp boldy. Özümi şol diýiljek gürrüňe taýynlap, garassam-da, Itil maňa hiç zat diýmedi. Dogrulap, onuň diýmekçi bolan zadyny sorap bilmäge bolsa, erbet bir habara garaşanlygym üçin, meniň gurbatym çatmady. Şol günüň ertesi gijara Grankin: «Saňa-da ýer bellärin, baryber»

diýip, Itile baş atyp, çykyp telewizora seretmäge gideninden soň, aýagynyň daňysyny düzedişdiren bolup, eglenen Itil bilen otagda ikiçäk men galdym. Şonda ol maňa öz gulluk edýän şäherçeleri hakynda, ol ýerde bir depäniň üstünde ýerleşen doganlyk gonamçylygy hakynda, şol ýerde wepat bolan ýigrimi iki ýaşly polk komandiri, maýor çinli türkmen ýigidiniň gubury hakynda öz bilen zatlaryny gürrüň berişdirdi. Onuň nygtamagyna görä, maýor ýigidiň gubur daşyna goýlan surat bolsa, edil ekiztaýlar ýaly, maňa juda meňzeşmişin.

Itil gutulyp, gospitaldan çykyp, öz bölümlerine gideninden soň hem onuň bu gürrüňi meniň ýadymdan çykmany.

Soňraklar bolsa ýatlama çümen mahaly onuň ot-ýalnyň içi bilen ýalaňaç sapançasyny howada galgadyp, esgerlerini çozuşa göterip baryan keşbi gözümiň önünde janlandy. Şonda men onuň at ýüzüni, çytylybrak, gözleriň üstüne abanyp duran gaşlaryny, göni burnuny aýratyn bir yhlas bilen synladym. Ony öz keşbim bilen deňeşdirip: «Dogrudanam, ol maňa meňzeş ekeni» diýen netijä geldim. Ine, şeýlelik bilenem ýatlamalar meni kem-kemden özüme meňzeş maýor bilen ysnyşdyrdy. Gutulyp, harby keselhanadan çykyp bölümimize gelenimden soň, men bu maýor hakyndaky eşiden gürrüňlerimi ildes oglanlaryň ýanynda hem telim gezek ýatladym. Mendäki ýaly, ýoldaşlarymyň hem köpüsünde şu gürrüňden soň bir mümkinçilik bolaýsa, şol ýere gidip, maýor ýigit bilen duşuşmak höwesini döredý. Ýöne biz heniz ilkinji ýyl gulluk edýän esgerler bolanymyz üçin, wagty bilen komandirimizden ol ýere gitmäge rugsat almagyň ebetegini tapmadyk. Garasylan mümkinçilik ilki meniň paýyma düşdi. Has dogrusy, meniň özüme meňzeş maýora bolan yhlasym ýerine gowuşdy.

Bir gezek bizi seržant Mihalino maşk öwrenilýän meýdançada, gezekli-gezeginde turnige towusdyryp durdy. Bu

oýunlar on gezek turnikde öz agramyňy çekmekden hem-de bir aýagyňy turnigiň kese demriniň daşyndan geçirip, ýumak bolup aýlanmakdan ybaratdy. Biziň şol gezekdäki turnikde edýän oýunlarymyz gapdalymyzdan geçip barýan batalýon komandirimiz maýor Oleýnigiň hem gözüne ilen ekeni. Ol birsalym çilim çekip, bizi gapdaldan synlap durupdyr. Baglaryň arkasynda durany üçin bolsa biz wagty bilen ony görmändiris. Oglanlaryň turnikde görkezen oýunlary komandiriň göwnünden turan bolmaga çemeli. Ol aňyrdan gele-gelmäne, öz gelyänini görüp, wzwoda komanda berip, doklad etmek üçin öňünden çykan seržantyň göwnüni göterip gürlledi. «Seržant, seniň oglanlaryň maňa sirk artistlerini ýatlatdy...». Soňundan bolsa ol öz öňünde hatara bolup, petekelerini ýokaryk göterişip duran esgerlerini synlap, olara minnetdarlyk yglan etdi. Seržant Mihalino, ýefreytor Bugaw üçimizi hataryň öňüne çykaryp, üçimize hem nobatsyz şähere çykmaga ygtyýar etdi. Ýöne, ine, şu ýerde garaşylmadyk bir ýagdaý boldy-da, meniň arzuwymyň aňsatlyk bilen hasyl bolmagyna sebäp boldy oturyberdi. Seržant Mihalino maýor Oleýnik sözünü tamamlaryna mähetdel, rugsat sorap, onuň özüne ýüzlendi. Rugsat alansoň bolsa ol meniň köpden bäri komandirleriň birisine ýüzlenip aýdasym gelyän, şol wagtda bolsa kime ýüzlenjegimi, nähili ýüzlenjegimi aýgyt edip bilmän ýören zadymy, burnuna salybrak özüniň myňňyldyly äheňi bilen ýekeme-ýeke aýdysdyrdy. Sözünüň ahyrynda bolsa ol goňsy etraba, şol maýor ýigidiň guburyňa zyýarata gidip gelmek üçin komandirden maňa iki günlük rugsat sorady. Özüme meňzeş maýor barada beren gürrüňim kimdir biriniň gulagynda galyp, ondan bir wagt şeýle netije bolar diýen pikir welin meniň kelläme-de gelmändi. On-on iki günden men Itiliň salgy beren şäherçesini, şol şäherçäniň çetinde oturan doganlyk gonamçylygy gözläp ýola düşdüm. Münen awtobusym meni Gün egnini iki deňlän uçurlary, çaklaň-

rajk, öň bir wagt etrap merkezi bolan şäherçä getirip düşürdi. Öňümden çykan ýerli adamlardan gonamçylygyň salgysyny alyp, men ol şäherçeden çykyp gaýralygyna on-ýigrimi minut ýörämsen, ýaýbaň depäniň üstünde ýerleşen, uzakdan bir bölejik tokaý bolup görnen ýere ýetdim.

Ine, meniň sorag salyp gelen ýat illerde mazar bolup galan agamyň gubury. Ol söweşip, dusmanyň elinden alan belentlikleriniň birini özüne hemişelik ýurt edinip ýatyr. Mazar dasynyň ýüzüne «Polk komandiri, gwardiýa maýory Bazar Hudaýberdiýew, 1922-1944 ý.» diýlip ýazylypdyr. Men ony gonamçylygyň orta gurpünden tapdym. Ýok, ony meniň yhlasym tapdy. Dasýň ýüzünden onuň suraty maňa seredýär, meniň bolsa gözüm onda. Birdenem haýsydyr bir goşgy setirleri aňymda peýda bolýar:

Ýazda bar zat dünýä inýär täzeden,
Ýene bir bahary, Ýeňiş, ine!
Çygly garymlarda galan ýigitler
Ýyldyz bolup çykdy ýeriň ýüzüne.

Ýene birde bolsa, meniň gelenim oňa aýan bolandyr, ol häzir: «Biziň inilerden biri bu ýere geläýen ýaly-la!» diýip, tirseğine galandyr diýip oýlanýaryn...

Şäherçä dolanyp, bu gijäni şu ýerde galyp, dem-dync almak üçin, myhmanhana gözläp aýlananyň biderek boldy. Myhmanhana bir wagtlar şäherçe merkezi döwründe bolanda bolsa, iki şäherçe goşulysanyndan soň, merkez göçüp, onda tiz ýapylypdyr.

Bu günler ýazyň soňky, tomsy alkymlap gelen günleriniň biri bolany üçin, daş-töwerek gurugançylykdý. Ot-cöpleriň tebigatdan rugsadyny alyp, günlerini sanaşyp, şüweleňli ösýän pursadydy. Ýazyň hut şu ýagdaýyny göz önünde tutup, galyberse-de, kimdir biriniň gapysyna baryp ýene birini azara goýmazlyk üçin, men gijäni gonamçylykda, şol maýor ýigit bilen onuň esgerleriniň töwereginde geçirmegi niýet edindim.

Gonamçylykda agyn pür-pudak bolsup ösüp oturan sosna agaçlary üns çekijidi. Ýel-ýagmyr tändiren pür-pudaklar bolsa sarymtyl-goňras düşekçe bolup, şol agaçlaryň aşagyna düşelipdir.

Yzma – gonamçylyga öwrülip gelen mahalym men bu ýerde uzyn boýly, agajet, maňlaý saçlary düşen ýasulynyň gubur ýazgylarynyň arasynda aýlanyp ýörenini gördüm. Ol käte eglip, gözlerini süzüp ýüzi ýazgyly tagtajyklaryň, keser-dilip goýlan mazar daşlaryň ýüzündäki Güne, ýagyn-gara solugyşan ýazgylary okaşdyrýardy.

Birsalym ony synlap duranymdan soň gojanyň bu bolsy, meniň haýsydyr bir akyldaryň kitabyndan okan: «...Mazar daşlaryny okamak köplenc halatda roman okandanam gyzyklydyr» diýen jümlesini ýadyma saldy.

Meniň mazarystanlykdan cykyp gidibermäge howluk-maýanlygym, galyberse-de, Günüňem indi aşaklap, gijigip batyp barýany gojanyň gözüne ilen bolsa gerek. Ol menden habar almak üçin ýanyma geldi:

- Esgerim, sen näme, arkaýyn görünýäň-le?
- Howlugýan ýerim ýok.
- Gijä galyp barsaň, bölümiňde käýäýmeseler?
- Meniň bölümim bu ýerden uzakda, atam.

Bu sözüň nähili agzymdan sypanyny duýman galdym. Soňundanam öz sep beren sözümi ýuwmarlamak üçin, bu gün howanyň oňat bolandygyny, aram-aram ösýän ýeliňem sowuk demirgazyk ýeli däl-de, gündogar semalydygyny, onuň mylaýymdygyny, gijäniň hem gowy gije boljagyny aýdysdyrdym.

Barybir, goja meniň ýönelige bu ýerde däldigimi aňdy. Mazarystana näme üçin gelenligimi oňa gürrüň beräýmekden başga alaç galmady. Men öz gürrüňimiň gürrüňdeşime täsir edendigini, onuň gürrüň aralygynda hasasyz eli bilen ýüzüni sypalan ýaly edip myjaşdyryp-myjaşdyryp goýberişinden aňdym.

- Belki, meniň bilen gidersiň, esgerim?
- Sizi azara goýasym gelenok, atam...
- Gideli, saňa-da gijäni geçiräýmäge bir ýer tapylar.

Meniň öýüm bu ýerden şeýle bir uzakda däl. Käliň boýy bilen birsellem ýöredigimiz bardygymyz.

Kimdir birine alada bolmagy kyn görýän-de bolsam, ýöne başga-da bir barara ýerimiň ýoklugyny hem ýatlap, men gojanyň çakylygyny kabul etdim. Biz gonamçylykdan çykyp, arka tarapdan görünýän şäherçä tarap tirkesip gitdik. Şam garaňkysy düşüp ugranlygy üçin şäherçäniň at gaýtarym günbatar-demirgazygyndaky tokaýlyk indi äpet bir bölek bulut ummany bolup görünýärdi.

Öýüne gelenimizden soň goja meni ilki gapyny açan otuz-otuz bäş ýaşlaryndaky çepiksije, kelte boýly gyz bilen tanysdyrды, soňundan bolsa men babasynyň sesini eşidip, oýnap oturan maşyny bilen goňsy otagdan ylgap çykan, taýpy burunlyja, sary saçly oglanjyk bilen tanysdym. Ol öýlerinde esger görenine juda begendi, menden desantçy beretkamý geýip görmegi haýys etdi. Soňundan bolsa ol goňsy otaga gidip, birtopar nysany döşüne dakyp geldi-de, esgerlerçe tarp-tarp ýöräp, aýnanyň önüne bardy, elini beretkanyň etegine ýetirip, öz-özüne ças berip, aýnada özüni gördi. Biraz peltegräk çaga dili bilen jedirdedi.

Nahar wagtynyň önüsyrazy eli ol-bi salnan torly, gojanyň özüne çalyň berip duran süňkbaşy iri ýüpek saçlary egnine dökülen kiçi gyzy gelip girdi. Biz baş bolup stol başyna geçdik. Öýdäki goşlaryň biraz bitertipliginden, öýüň hak eýesi-enäniň ýoklugy duýulsa-da, gelinleriň ýönekeýligi, şahdacyklygy köp zatlary ýuwmarlaýardy.

Men nahar başynda özümiň bu ýere gelmegimiň sebäbini aýallaryň soraglaryna jogap hökmünde ýene-de bir gezek ýatlamaly boldum. Öý eýesi goja bolsa üzlem-saplamrak gepläp, uruşda öz başyndan geçen wakalaryň käbir ýadyna düşenlerini ýatlaşdyrды.

Gyzlarynyň özüni parhsyz diňleýändikleri üçinmi ýada bu wakalary öň hem bu öýde özüniň az ýatlamandygy ýadyna düşýändigini üçinmi, goja gürrüňlerine juda bir içgin girişip bilmedi. Şonuň üçinem onuň ýatlamalary ýalan gürrüň ýaly, tagasyksyz hem ýasama bolup esidildi. Şeýlede bolsa, gojanyň wagtal-wagtal süňni bilen sarsyp dowamly üsgürmesine seretmezden, biz stol başynda şuwelenli oturdyk.

Ýatar wagty bolanda, gojanyň gyzlary maňa kiçiräk bir otagda düşek ýazyp berdiler.

Uky erkimi alýança men özümiň bu ýere düşüşimi, yzyma baryp ýoldaşlaryma özüme meňzeş maýory nähili tapysymy gürrüň berjegim hakynda, goja duşup, bu öýe gelsimi, onuň hosgylaw gyzlary bilen birhili sowuklyk duýulýan öýünde, bu sowuklygy hasaba alman, olar bilen birek-birege düşünişip oturysymyzy aňymda aýlap, oýlanyp ýatdym.

Gijäniň bir mahaly bihaýalyk bilen kakylýan gapynyň düňküldisi meni aýak üstüne galdyrdy. Çykyp gapyny açmak pikiri bilen ädigimi gözleýän mahaly gelinleriň biriniň aýak sesi düňküldäp, gapa tarap howlukmaç geçdi.

– Näme wagty bilen açañzok? Hemmäňiz birden ölen-ä dälsiňiz?

Gapy açylaryna mähetdel kimdir biriniň nadaralygy, gep saluwyndan duýlup duran bihaýa sesi içerik girdi.

– Ýuwaş bolsana, Aleks...

Ýalbaryş äheňli bu ses gojanyň uly gyzy, çepiksije gelniň sesidi.

– Entek sagat iki hem bolanok, heleý gije heleýligini etmän ýatmalymydyr eýsem?

– Alik, ýuwaşrak bolsana, başyňa döneýin? Bizde myhmanam bar ahryryn. – Ýene-de gojanyň uly gyzynyň ýaýaplaýjy ýalbarýan sesi esidildi.

– Myhman? – Ol garaşmadyk sözünü esidip, düwnügen bolsa gerek, ara birsalym ümsümlik düşdi.

– Ol nähili myhmanmysyn? – Onuň ýene-de öňki hörpünde agzyny-burnuny towlap ugrany belli boldy.

– Biziň şäherimize daýysynyň guburyny görmäge gelen bir esger.

Ol ýerde gerek bolaýmaýyn diýen pikir bilen men gapyny açyp, alynky harasat gopýan otaga cykdym. Jaýda bedre kelle, aýy sypat bir adam gojanyň gyzyny bihaýalyk bilen gujaklap, kellesini kükregine ýaplap, onuň bedenini sypaň-sermeň edip ugran ekeni.

Ol meni görüp, çepiksi maşgalany bir gapdala eliniň tersi bilen gujagyndan sowdy.

– Sen nähili bolup bu öýe düşüp ýörsüň, Watan goragçysy? – Onuň gep saluwyndan aňylan ýaňsy meniň mertebe duýgymy oýardy.

– Seniň ne işiň!

Biz birek-biregiň garsysynda, nazarymyzy çaknyşdyryp, birden salsyp gidiberjek itdir möjege meňzesip hyňranysyp durduk.

Galmagaly esidip, içki geýimde öz otagyndan cykan goja biziň bolup durşumyzy görüp, «Urşup ugraýmasynlar» diýen alada bilen howpurganyp, ýagdaýy düşündirmäge durdy.

– Ony öýe men çagyrdym, Algis, ol meniň ýanyma gelen adam – diýip ýaýaplady.

Öý eýeleriniň gep saluwlaryndan maňa bu aýy sypat adamyň, bu öýde az bolmaýandygy, onda gojanyň uly gyzyna dahylynyň bardygy mälim boldy.

Biz birsalym ses-üýnsüz bir-birege çişerilişip seredişenimizden soň, ol özüniň gödensiz etlek elini maňa uzadyp, el gysyşdy.

– Arak içeris. – Şol bada-da ol yzyna öwrüldi-de, gapa ýönelde.

Gapynyň önünde, ysygyň az düşýän ýerinde ýene-de bir nätansyň duranyny men diňe häzir gördüm. Algis ellerini uzadanyna mähetdel ol yzda duran jübülerinden sogrup,

onuň her aýasyna bir çüýse aragy tutdurdy. Gijäniň bir wagtynda gelen iki myhmanyň islegine görä öýdäki uly adamlaryň hemmesi ýene-de stol başyna geçdiler. Iýlip-içilip ýaňyrak ýygňalan duzly kelem, gaýnadylan kartoska ýanalyp iýlen duza ýatyrylan şor balygyň galany, sarymsak ysly ykyrdap, ýag bolup duran doňuz salosy, almadyr çörek bilen ýene-de stoluň üstüne geldi. Bulgurlara guýlan araklar yzly-yzyna iki gezek başa çekilenden soň, täze gelen myhmanlar humarlanysyp zenan söýgüsini küýseşip, goja bilen meniň hem bu ýerde oturanymy hasaba alman, içki ýatys köýnekli, eginlerine žaketlerini alsyp gelen, ukudan açylsyp, stol başynda gözlerini oýnakladysyp oturan gelinlere höwesli gysmyljyrasyp ugradylar. Meniň bir adam beýle ýanymda oturan ýüzi künjüli, eňegi taýpy, ady Arkasa diýip tutulýan bolsa içgilerden soň özüniň nirededigini unudyp, has-da wejera boldy. Ol ümezli gözlerini süzüp, gojanyň, meniň bilen aralykda oturan kiçi gyzyňy öz golaýyna çekip aldy-da, onuň göwsüniň üstüne ýüzüni goýup, ysyrغانyp, ogsap ugrady. Gujagynda gaýkyjaklap oturan gelniň indem ol bir sagrysyny sypaýardy, bir göwsüni, ýene birde sypyrmak üçin onuň öýde geýen ýatys balagynyň rezininden ýapysýardy. Şundan soň ýok ýaly bolup oturmaga meniň kararym ýetmedi. Arkasanyň gelniň biline aýlanan elini çekip aldym-da, ony gapdala gaňyrdym. Ol eliniň agyrysyna özüne gelip, entirekläp, gözlerini gaharly ýaldyradyp, stol başyndan turmaga mejbur boldy.

– Goýber eli... Döwdüň!

– Dek otur nahar başynda!..

Şu arada garasylmadyk ýagdaýda syçrap diýen ýaly, gaharly, tüýsüni üýtgedip yerinden galan gelin ara düşüp, Arkasa derek gepläp, meniň al-petimden aldy:

– Size näme, meniň zenanlygymam, öýümem özümiňki...

Men öz hereketimi makulladyp, arkamy aldyrmak üçin, garşymda eli arak guýlan bulguryny ýere goýmaga Algisden

çekinibräk içgi içesi gelmän sandyraklap oturan gojanyň ýüzüne seretdim. Ol meniň nazarymyň önünde janserek bolup, näderini bilmän elendi. Maňa gojanyň öýünde hasaba alynmaýandygy mälim boldy. Onuň naýynjar nazaryndan men: «Ähli zady özüň görüp otyrsyň, oglum. Şu-da, bularyň bar bolup bilişleri. Meniň ahwalatym indi günde-günaşa şeýle...» diýen manyny okadym.

Erkek kişiniň ejizlänini görmek meniň üçin agyr boldy. Şundan soň onuň bu halyna şaýat bolup, meniň bu ýerde uzak durasym gelmedi. Yzyna öwrülip, kiçijik otagdaky özüme tagallyk zatlary alyşdyrdym-da, hiç kimiň ýüzüne seretmän: «Sag bol, atam!» diýip, öýden çykyp gaýtdym.

Daşarynyň arassa howasyna özümi atanymdan soň, men erbet bir düýs görüp ýatyrkam oýanan ýaly, süňňümde ýakymly bir ýeňillik duýdum.

Meniň töwregimde bolsa dünýä henizem gijäniň birsydyrgyn basyrgysynyň astynda alasarmyk ukuda ýatyr. Maňa meňzeş maýoryň ýigitlerini yzyna düşürüp, ot-ýalňyň içi bilen duşman üstüne eňip barýan gaýduwsyz keşbi salgym bolup ýene meniň gözümiň önünden geçdi.

Birsalym ýöränimden soň bolsa men özümiň şol şäherçäniň çetindäki özüme meňzeş maýoryň, onuň dünýäden bihabar ukuda ýatan esgerleriniň ýanyna – gonamçylyga barýanymy bildim.

ALABAÝ

Çopan Alabaýy özüniň üç-dört itiniň bardygyna seretmän, şindi alaka çagasy ýaly kiçijik wagty, goňşy çopanlaryň birinden, telim gün gatnap edilen dilegden soň bir öweç bilen çalsyp aldy. Onuň enesi özüniň batyrlygy bilen bu etrabyň çopanlaryna ýakasyny tanadan itdi. Çopanlar hemişe şol itiň gürrüňini ederdiler. Çopany aradan çykyp, eýesiz galan sürini onuň birnäçe gün gurda-guşa aldyrman bakyp gezendigini, adam ýaly düşbi itdigini ýatlatdylar.

Ýaňyrak çopançylyga başlan çoluk sürä möjek daran mahaly, garaňkyda ýalňysyp ol iti tüpeňläp öldürensoň, onuň iň soňky dogran üç sany güjüginin hyrydary has köp bolupdy. Alabaý hem şol güjükleriň biridi.

Çep bykynynda şapbat ýaly ak ýer iň del ýama meňzäp kölçerip durany üçin, oňa Alabaý diýip at berdiler. Alabaý ilki horlугy bilen çopanyň lapyny birneme keç eden hem bolsa, aňyrsy iki-üç aýyň içinde, özüniň şol atly itdigini mälim edip ugrady. Ýöne goşdaky uly it Sarybaý, nämüçindir, Alabaýyň gelenini halamady. Barybir, Alabaýyň göwni bir ýaly, o-da töwerekden özüne güýmenje tapyndy.

Güne çoýunyp meýmiresip oturýan alakalary kowalamak soňra onuň halaýan oýnuna öwrüldi.

Bir gezek ýetdirmän hinine sümlen alakanyň hinini tumsugy bilen süsüp awunaly bäri ol alakalary kowalasa-da kowalaýar welin, ýöne özüniň tumsugynyň hem bardygyny ýadyndan çykarmazdy.

Keýpihon guzujyklar bilen hem böküşip, dänjiresip oýnamak onuň halaýan oýunlarynyň biri. Käte ol iki yzky aýagyna agram berip oturýardy-da, owlajyklaryň selkil-deşýän gulajyklaryna öz gulaklarynyň ýokdugyna kemsinýän ýaly mönterilip seredip oturardy.

Alabaý hem güjüjek bolup doglan mahaly, gulaksyz, guýruksyz bolup dogulmandy. Onuň hem tüýjümek, selkije gulajyklary bardy.

Ýöne Alabaýyň özi, özüniň şol gulajyklary hakynda hiç zat bilenok. Ony özüne goýun iti edinmegi arzuwlap getiren çopan könedən gelýän çopan däbine eýerip, Alabaýy şol günler – aňsyz güjüjek mahaly gulak-guýrukdan dync edipdi. Onuň edermen, jandyndaran ýoldaş bolmagyny arzuwlap, kesilip gowrulan garaja gulaklaryny hem özüne iýdiripdi.

Garşydaşyň möjek bolsa ykjam bolmalydygyny çopanlar oňat bilýär.

Çolde itler bilen möjekler çaknysyp ceýneşen mahalynda, möjeklere agyz salara amat bolmazy üçin hemişe itleri şeýle edýärler. Çopandan çekindimi ýa-da ýumruk ýaly güjüjegi özüne garşydaş hasap edip dalasyp, basalasyp ýörmegi özüne uslyp bilmedimi, nämemi Sarybaý birbada Alabaý bilen garpysmady. Ýöne bir gezek uly gazan düýbündäki galyndy çorba guýlan mahaly Sarybaýyň gahary beýnisine urdy.

Sarybaýyň güjükleri ylgasyp, ýuwundynyň daşyna egrilişdiler. Sarybaý bolsa birki ädim beýleräkde ululara mahsus sabyrlylyk bilen kellesini aýaklarynyň üstüne goýup, gözlerini süzüp ýatysyna, bir-birlerinden köp iýjek bolsup basga düşýän güjüklere seredip ýatyrdy. Alabaý bu wagt hol beýlede pysbagany oýna gosjak bolup gara başyna gaýdy. Ylgap onuň öňüne bir, yzyna bir geçýärdi, tumsugy bilen ony sähelçe kakyp görýärdi. Her zat etse-de, onuň diýeni bolmady. Oýun diýlen zadyň nämedigini bilmeýän pysdyl ýeriň ýumşakdygyny görüp dursa-da, Alabaý bilen basalasyp oýnamady. Ahyrsoňy Alabaýyň özi bu täsirsiz oýundan irdi.

Birsalym pysdyla seredip, näderini bilmän duransoň, alan-aldy edip çorba içýän güjükleri gördi-de, aňyrdan ylgap gaýtdy.

Ol Sarybaýyň kellesini göterip dişlerini syrtardanyny görse-de, soňuny saýmady, gelsine tumsugyny ýalaga sokdy.

Ol ýuwundydan datmaga ýetisse-de ýetişdi welin, ýöne aňyrsyna bir zat düşürip lezzet almaga welin ýetişmedi. Gany depesine uran Sarybaý turup, ony gabyrdadyp öz aşagyna basdy.

Çopan abaý edip taýagyna ýapysmadyk bolsa, onda bu turan topalaňyň soňunyň näme bilen gutarjagy belli däl. Ady tutulyp, abaý edilensoň Sarybaý seňkildedide, ýeňsesini tüňnerdip öýkeli gitdi. Beýleki güjükler hem ýalagyň töwereginden dyr-pytrak boldular, diňe arkasy tutulan Alabaý ýalmanyp, çopanyň ýanynda galdy. Ol nahar aladasyny edip ýören çopana, süriniň ýeňsesinden aýlanyp ýören öýkeli Sarybaýa, ganňasy garnynyň aşagyna agan, häli-sindi burny bilen howany ysgap gyjynyp aňňyryň esege seredip duransoň, sähelçe sypjyrylan burnuny ýuwundyly ýalaga ikilenc sokdy.

Çopan gözüniň önünde bolup geçen şu wakadan soň Alabaýyň enesi kysmy men diýen it bolup ýetişjekdigine has-da ynandy. Oňa seredip, biraz ýylgyryp oturansoň, gazandaky gaýnap duran etli süňkleriň birini pýçaga dürtüp aldy-da ony Alabaýa eçildi.

* * *

Alabaý süriniň sagyndan öwrüm edensoň, golaýdaky depeleriň birinde süýndi. Bu ýerden biri-birlerini ýassanysyp oturan gyrlar, aşakdan ýokarlygyna ýazylyp gidýän ýapylardaky gül-günçalar, elleri okaraly dalbynysyp bulutlara seredişip duran gelinbaldyr keýigokaralar diýseň göze ilginç bolup görünýärdiler.

Ýazda sähra gülleri ýüregiňi gopdurýar. Gijelerine olar çyga hasam terlenýärler. Şeýle döwürde asman gümmezekläp oturan türkmen öýüne, sähranyň gül-gunçalary bolsa şol öýe düşelen ajaýyp haly-palaslara öwrülýärler.

Ol indi beýleki itlere gosulman ýeke gezmäge öwrenişipdi, ondan-mundan özüni görüp ökje göterýän tilkiler onuň güýmenjesine öwrülipdi. Badhyz baýyrlarynyň arasynda beýle-beýle güýmenjeler bolsa ýeterlikdi. Çopan hem indi itleri naharlanda olara ýaly üleşdirip beräýenini kem görenokdy.

Özüne tarap akyp gelýän süriniň birdenkä alagüsürdi bolup yza serpilmegi ýaňy Güne meýmiräp ugran Alabaýy ýerinden galyp, üserilmäge mejbur etdi. Ses ýetimlikde otlugyň içi bilen garagörnümdäki ýylgynlyga tarap tutduryp barýan, bir nätanys jandaryň kül reňkli gersi göründi. Itler gowurdasdylar. Çopan taýagyňy kellesiniň ýokarsynda bulaýlap, gopgun turuzdy.

Alabaý käte bir üýrüp, önden öz maýdalyna ylgaý barýan Sarybaýdan ozup geçdi. Sarybaý, togalanyp barýan bujagaz güjükdän galmagy namys bildimi-nämemi, şundan soň o-da ädimlerini ýygjamlatdy.

Alabaý beýle äpet duşmany henize çenli görmändi. It gowurdylary özüne golaýlaberende, hälki önden höltüldäp barýan jandar hyrra yzyna öwrüldi-de, itleriň üstüne topuldy.

Alabaý Sarybaýyň edisi ýaly wagtynda bir tarapa çekilmegiň ýerine, onuň önünden çykdy. Ol golaý gelende, yzky iki aýagyňa bat berip, onuň üstüne özüni zyňdy. Sarybaý gaçansoň beýleki güjükdän hem hol beýläk serçe pytran ýaly pytrasyp gidipdiler.

Bu kiçijik çaknyşyk köpi gören Sarybaýa öwrüm edip, ýagyň yzyndan bökmäge kömek etdi. Ýöne Alabaý çopan tüpeň atyp, aýagyňy ürküzüp ýanyňa gelýänçä ýerinden galyp bilmedi. Çaknyşyk mahaly jyzlap giden garny soňra gaty

agyrp ugrady. Bu söweş Alabaý üçin ýatda galan söweşleriň biri boldy. Şol gezek ol özüniň ýekegapan bilen söweşenini bilme-de, haýsydyr bir zabun duşman bilen çaknyşandygyny welin syzdy.

Çopan dogtor çagyryp, Alabaýyň ýarylan garnyny tikdirensoň, ony eşeginiň öňüne alyp, özi bilen oba getirdi.

* * *

Alabaý obada birnäçe gün kümäniň alagaraňky törüne atylan ýorgaňçanyň üstünde hereketsiz diýen ýaly ýatdy. Islese, öý eýesi aýalyň süýde ezip giden ýally jamyna tumsugyny sokup, göwünli-göwunsiz tamsandy, ýogsa-da gününň köpüsini ýatyp oýaly-ukuly, alagarjaw halda ötürdi.

Onuň her gün tanys ýüz çopany göresi gelýärdi. Çopan bolsa şol getirip giden gününden bäri bu ýere gara berenokdy. Alabaý her gezek kümäniň gamys gapysy syrylyp ugranda, ýagsy umyt bilen häzir gapyda görünjek adama garaşardy. Onuň göwnüne tanys ýüz çopany görse, garnynyň bir ýerlerindäki käte-käte sanjyp-azarlap agyrýan, ýiti agyry hem aýrylaýjak ýalydy.

Onuň ýanyna her gün gelip-gidýän şol bir ýal getirýän aýaldy. O-da getiren zatlaryny goýdugy, yzyna gitmek bilen bolardy.

Ýarasy gutulysyp ugransoň, ýekelik Alabaýy has hem basmarlady. Ol näderini bilmän, dört diwaryň arasynda gezmelemegi çykardy. Her gün kümedäki goş-golamy telim öwre ysgaşdyryp çykdy. Garnynyň gijeýän tikin ýerini dişleşdirip, birde tumsugy bilen sypalap güýmendi. Öý eýesi aýal Alabaýyň kümede gezmeläp ýörenini görensoň, şol gündenem kümäniň işigini acyp goýdular. Oba Alabaýa ilki görnüşi ýaly şeýle bir hezilsizem däl ekeni.

Ol daşarda gezmeläp başlansoň tiz özüne dost hem tapyndy. Onuň dosty iki-üç ýaslyja oglanjykdy. Ol her gün süýräp gelýän maşynjygyna süýji-köke salyp gelderdi-de,

Alabaýy tapardy. Onuň üstüne atlaýyn münüp, getiren zatlaryny onuň bilen bölüşip iýerdi. Ýöne bu dostluk ilkinji duşuşykdan başlanmandy.

Alabaý ilki daş çykan güni güneşde ýatyrka kimdir biriniň dyrmysyp üstüne münüp gelyänini görüp gaharlandy. Gapdala çekilip hebs etdi. Oglanjyk ondan gorkup kemserdi, soňam ýarym-ýas bolup aglady. Alabaý özüniň kimdigine, niredeligine oglanjygyň agysyny eşidip, öýden çykan adamy görensoň gözünü ýetirdi.

Ol adam ilki oglanjygy göterip öýe äkitdi, soňundanam gelip sen-men ýok, ýatan pilsapyny göterip, gaýgyrman Alabaýdan saldy. Alabaý wagtynda sycrap turup, taýagy agzy bilen howada gapsa-da, bat bilen depen ädikli aýak ony dessine ýöwselläp gacmaga mejbur etdi. Kümä gacyp girip, zordan janyny gutardy. Alabaýyň şundan soň bu oglanjyga bir kest edäýse, dury gün görmejegine gözi ýetdi. Oglanjygyň bir gowy tarapy irginsizdi, öýke-kinäni ýadynda uzak saklamazdy. Ilki-ilkiler ulular onuň ite münüp oturanyny görseler, göterip äkiderdiler-de, eline başga bir güýmenje bererdiler. Ol bolsa ýene birsalymdan öz çaga dili bilen «gudul-gudul» bir zatlar gepläp, eline berlen oýunjagy bilen dolanyp gelerdi. Oýun täzedden başlanardy. Soňabaka oglanjygyň Alabaý bilen dostlaşandygyna ulular hem ynandylar. Ony Alabaýyň ýanyndan guş göteren ýaly göterip äkitmelerini goýdular.

Tomus golaýlady. Indi bu öýdäki ulular ir ertir, giç öylän daşdaky agaç tapçana düşek atyp, sol ýerde hem nahar edinip, çay içerdiler. It bilen oýnap ýören oglanjyga lak atardylar, gülşerdiler. Oglanjyk ýa sesini çykarmazdy, ýa-da cytylyp siltenjirärdi-de, garsylyk görkezerdi. Ululara seredip dodajygyny cömmerderdi-de, Alabaýa düşnüksiz bolan bir zatlary jedirdärdi. Alabaýyň käte şunça zadynyň bolunda aç bolýan gezekleri hem bolardy. Munuň şeýle bolmagynyň bir

sebäpkäri oglanjyk bolsa, beýleki biri Alabaýyň hut özüdi. Alabaýyň öňüne üýşen hyýar, pomidordan datmasy bolmazdy.

Oglanjygyň özi bu zatlardan iýip bilenini iýerdi, özgesinem Alabaý bilen oglanjyk turup gidensoň, ýakyn gelip bilmän töwerekde käkeläp ýören towuklar «şaram-şark» bölüşip giderdiler. Özge wagt oglanjygyň öýden alyp çykýan kesemen-kesemen nanlary oňa hem, töwerekden oýtarlap ötüp ýören alabeder pişige hem ýeterlik bolardy.

Alabaý soňabaka oglanjyk bilen has hem öwrenişdi. Ol her gün ertir irden gelderdi-de, gapa seredip, oglanjygyň çykaryna garasyp ýatardy. Oglanjyk welin hemmelerden giç turardy. Käte içerden onuň sesi eşidilse-de, özi häli-bärde gara bermezdi. Ýene birde ol işigi jarka açardy-da, bosagadan çykyp-çykman jüllüginini tutup dazladyp, ýene dünküldäp yzyna giderdi. Oglanjyk gün gyzyp ugransoň maşynjygyny idip, täzeden gelderdi. Alabaýyň hem her Güni şundan soň başlanardy.

* * *

Alabaý özüniň bu oglanjyk bilen diýseň ysnyşandygyny çopan gelip, birki günden soňam boýnuna tanap dakylp, tanapyňam bir uýy düýäň howudyna iltelensoň bilip galdy. Ýüregi ýakymсыz bir zady syzdy. Birsalymdan öýdäkileriň hemmesi çopany ugratmaga daş cykdylar. Oglanjyk Alabaýyň alnyp gidilýänini görüp, oňa elini uzadyp aglady. Bir zatlary jedirdäp, çarbaýlyk etdi.

Çopan düýesi lapbyldap ýöräp ugransoň, oglanjygyň agysy has-da artdy. Oňy göterip öýe alyp gitdiler.

Ilki öý, soňam oba yza galdy, ýene-de alakaly, tomzakly sary çöl başlandy.

Gün özüne seredeni gynjyr edip gözüni süzgenekletmäge mejbur edýärdi. Kүpүrsäp, aýak astynda ýatan çäge mylaýym bolupdy, şeýle-de bolsa henizem baýyrlaryň depesinden sowujak şemal öwüsýärdi.

Obadan ýagşy saýlanansonlar çopan Alabaýy tanapdan boşadyp, ony öz keýpine goýberdi. Telim wagtlap gözünden uçan baýyrlary görmek häzir Alabaýa diýseň hoş ýakdy. Giden wagty gök pürçük bolup oturan meýdan indi sary sygra meňzäp saralypdy. Töwerekdäki samanly ýapylara Gün şöhleleri düşüp lowurdaýardylar. Seretseň gözüni gamasdyrýardy.

Kesesinden Alabaý häzir mamasy bilen goňşy oba bir ýere toýa barýan oglanjyga meňzeýärdi. Ylgap, towsaklap iki ýana geçýärdi. Durup-durup, telpek atym ýokarda janserek bolup saýrap duran mollatorgaýy geňirgeýärdi.

Öňünden ýerden çykan ýaly duýdansyz hatdara bolan Sarybaýy göreňde, Alabaý öz gözlerine ynanmajak boldy. Aýak çekip, ony täzedden synlady. Sarybaý ýoluň ortarasynda keserip durdy.

Alabaý näçe içgin seretse-de, birbada onuň maksadyna düşünmedi, soňundan ahmal galaýmazlyk üçin gözi bilen Sarybaýyň hereketlerini sypdyrman yzarlady. Bu duşusyk garasylmadyk mähirli duşusyk boldy. Sarybaý gelip ony ysgasdyrды, Alabaý hem öz gezeginde köpi gören ýasulusyny özüne meňzäp ysgasdyrды. Birsalymdan olar tirkeşip, jaň sesiniň eşidilýän tarapyna at salsyp gitdiler.

Itleri çetden synlan çopan ilki gaslaryny cytyp, abaý-syýasat bilen olary aralarman boldy. Soňundanam bu garasylmadyk hereketlerden özüçe many çykardy. Ol Sarybaýy kuwwaty gaçan, ilki öz çakyny bilmedik, diňe häzir birnäçe wagtdan soň düşünen garry pälwana meňzetse, Alabaýy ýaňy ýeňşiň bir çetinden giren, mertebesini aýak astyna rowa görmeýän jahyl pälwana meňzedip guwandý.

* * *

Bu gezek ýaz düşende Alabaý eýýäm men diýen it bolup ýetişipdi. Süriniň baş iti indi onuň özüdi. Gijeler töweregi

gorap, çirim etmän geçirerdi. Seňkildäp ikiýana gatnardy, üýrüp, özüniň bardygyny aýan ederdi.

Bir gije ol golaýda möjeginň ysyny aldy. Hemişe şeýle bolan mahaly ol üýrüp, beýleki itlere hem duýdurardy-da, duşman bilen çaknysmaga giderdi. Bu gezek welin hemme zat başgaça boldy. Alabaýa bu ys şeýle bir ýarady welin, ol sol pursatda dünýäsini unutdy oturyberdi. Özüniň itdigi, bu gelyäniň möjekdigi hem onuň hakydasyna gelmedi. Ysy halap, öwran-öwran şemaly ysgady. Ysgadygyça hem ol endamy gowşap, süňňüne süýji bir ysgynsyzlygyň aralaşýanyny syzdy. Soňundanam seňk-senk etdi-de, sol ysyň gelyän tarapyna gitdi. Birsalymdan ol önünde möjeginň öz ýoluna seredip, gulaklaryny hekgerdip höwesli ýalmanyp duranyny gördi.

Bu möjek iki-üç aýlykda Alabaý bilen Gaplaňa öz taýyny aldyryp, ýeke galan möjekdi. Onuň şu golaýda ýaşap, awlap-suwlaýany hem bellidi. Çopanlar onuň it yzyna meňzes yzyny häli-şindi çägesow ýerlerde, güzerleriň golaýynda görerdiler. Möjek yzlarynyň bir tapawudy, o-da dyrnaklarynyň uzyndan ýitilidigi.

Alabaý birmeýdan möjek bilen kowalaşyp, ysgaşyp oýnady.

Olar Gün dogup gelyärkä tirkeşip, möjeginň sürenine gelip girdiler. Şol günden soň Alabaý üçin täze bir durmuş başlandy. Alabaýyň ilki-ilkiler möjege meňzäp, sürülere çapawulçylyk etmäge it ynsaby catmady. Ýöne açlyk oňa hem tiz öz diýenini etdirdi. Ol garnyny doýurýança ölenini-öçenini bilmän aw gözläp düwledi. Olar gündizlerini, köplenc, salkyn sürende ýatyp geçirerdiler. Diňe garaňky gatlysansoň, yüzlerini garaňka tutup, tirkeşip giderdiler. Bir sürä çapawulçylyk edip, garynlaryny otarardylar. Ýöne haçanda Alabaýyň güjüklemeli wagty golaý gelende, ol sürenden uzaga gidip bilmedi. Indi awa gidýän möjeginň bir özüdi. Möjek, köplenc, yzyna boş gelmezdi. Bir gezek haýsydyr bir

semiz goýnuň gulagyndan möjek emeli bilen dişläp, ýany bilen ylgadyp getirse, ýene bir gezekde baryp bir sürä kürsäp urardy-da, iýip bilen guýruk ýagyny iýerdi, soňundanam sürene gelip gägirerdi-de, iýen zatlarynyň eslisini agzyndan dökerdi. Ene möjegi naharlaýşy ýaly, dert edip Alabaýy naharlardy.

Möjek awa giden mahaly, süreniň agzyna baryp, onuň giden tarapyna seredip oturmak Alabaýa endik boldy. Käte ol şol oturan ýerinde irkilip, haýsydyr bir mal-gara geçip ýa-da möjegiň özi basga düşüp bir ýerlerden tasap geläýmese, şol ýerde ertire çenli uklap galardy.

* * *

Tomsuň başlarynda Alabaý oturyp-oturyp tukat günleriniň aňyrsyna çykdy. Üç sany güjük dogurdy, özüne güýmenje tapyndy. Her gün aýagyna çolaşyp ýören güjükləri bilen tut-da-bas bolup ýakalaşyp oýnady. Güjüklər bir-birlerinden kem oturmajak, haklaryny gidermejek bolşup çir-çitirdiler, gören hereketlerini özleriçe gaýtalap barha taplanýardylar. Alabaýy ýekesiremäge goýmaýardylar.

Güjüklər ers-mers bolşup ugransoňlar, olaryň gara-golluklary köpeldi, birini dişläp, indi has daryşgan bolup ugran süreniň törüne zyňdym etse, ýene beýlekisi daşaryk, açyk meýdana ylgardy.

Güjükləriň yzyna eýerjegine gözi ýetensoň, möjek olary öz gününe goýmady. Yzyna düşürüp, ikiýana at salyp elewredi. Maslyga gonan bürgütleri kowalap oýnady. Haçanda sürä çözulan mahaly hemişe Alabaý öňe düşerdi. Onuň möjekler ýaly kürsäp sürä urmasy, guýruk parçalap iýmäge gyssanmasy bolmazdy. Ordany çopanyň garasmadyk yerinden çykaryp, «ýurdy belet çapar» ederdi. Birde sürini bölüp, mal tazykdyrsa, ýene birde göni goşuň üstünden inip, çopanyň zähresini ýarardy.

Häli-şindi sürä çozup, urdumsalyk edip ugransonlar möjekleriň meýlisi uzaga çekmedi. Obadan üç-dört mergen gelip, olaň ugruna ymykly çykdylar, yz çalyň töwerege gözleg saldylar. Yzlar kelek gyryň aşak etegindäki sürene ýetip tükendi. Ýöne Gün batyp, töwerek ýagşy garaňkyraýança görnen zat bolmady. Şemal ugruny üýtgedensoň, awçylar yga ötüp, ýene-de pursat peýläp ýatdylar. Ilki bilen süreniň töründen emedekläp diýen ýaly gelen das-töweregi ünsli synlap diňsirgenen köpek möjegiň özi boldy. Ol hiç zat aňmasa-da, meýdana çykyp gidibermäge gyssanmady. Özgeler hem onuň hereketlerini özleriçe gaýtalap, esli salym ysyrwanyşyp, garaňkylyga seredişip durdular. Diňe birhaýukdan tirkeş-tirkeş bolsup meýdana yöneldiler.

Duýdansyz yzly-yzyna çykan tüpeň seslerinden soň möjekler birnäçe sekuntlap okuň nireden gelýänini duýýançalar, sandyraklaşyp durdular. Zähresi ýarylan Alabaý ok degen çagalarynyň çyňsamasyňy eşitse-de, birmeýdan yzyna gözlemän gaçdy. Ok-tüpeňden saýlanyp, yzyna göz aýlan mahaly ol özüniň ýekedigine göz ýetirdi. Birmeýdan näderini bilmän ikiýana elewräp alňasady. Sesini süýkdürip, uzyn-uzyn uwap gördi. Ir ertire çenli garassa-da, Alabaýyň yzyndan gelen zat bolmady, dolanyp yzyna – sürene barmaga bolsa onuň bogny ysmady. Ol seçme degen ýerleriniň ganyny ýalap, guran otuň üstünde birmeýdan ýaralaryň barha syrkyrap agyryanyňy syzyp ýatdy. Süňňüni nähilidir bir agyrlyk basmarlady, ýerinden turup gidere rowgaty ýetmedi, dikeliň-dikelmänkä aýaklary diýenini etmän, agyp gitdi.

Synanyşyklaryň peýdasyzdygyna göz ýetiren bolsa gerek, ol özüne tarap gelýän adamlary görse-de, baş alyp bir tarapa gaçjak bolmady. Kellesini göterip, özüne tarap gelýänleri synlady. Öz gezmelän ýerlerinde gan tegmillerini gördi. Ýaragly adamlaryň biri göni Alabaýyň üstünden geldi. Ol ilk-ä geňirgendi, soňundanam nämedir bir zady ýatlap,

gaşlaryny çytyp gaharlandy. Töweregine seretdi-de, elini bulap beýleden barýan iki ýoldaşyny hem ýanyna çagyrdy. Düşnüksiz bir zatlary hüňürdäp, Alabaýa sögündi.

Çakylyga gelen adamlaryň biri Alabaýy tanady. Alabaý bolsa bu adamy hol beýleden gelýärkä tanapdy. Bu adam şol çopandy. Eger ol tüpeň çenän ýoldaşyna «saklan» diýen ysaraty etmedik bolsa, tüpeň ýene birnäçe sekuntdan powhüldäp göçäýmelidi.

Çopan Alabaýy özi bilen goşa getirdi. Ony goýun güýlen ýaly pugta güýlup, agzyny sarady-da, pyçagynyň ujy bilen onuň endamynda sümlüp galan seçmeleri köwleşdirip aldy. Otda demir gyzdyryp ýaralary daglaşdyrdy. Şundan soň Alabaý sagalsa-da sagaldy welin, onuň bir aýagy biraz agsady.

* * *

Bu gün eşek öldüren aldajy gün boldy. Günüň ýüzi lowurdap duran hem bolsa, howa sowukdy. Telim günden bäri ýatan garyň üstündäki ýylpyldylar bu gün has-da ýitileşipdiler. Asmandaky onda-munda görünýän bulutlarda hereket ýokdy, olar şol ýerde müdimilik doňup galana meňzeýärdiler.

Giclik welin aram şemal öwsüp, howanyň gilygy üýtgäp ugrady. Doňup duran bulutlara jan girdi. Birsalymdan Gün hem bir tarapa ýitirim boldy.

Asman buluda öwrülip, tutuslygyna aşak inip gelýäne döndi.

Alabaý bir belanyň gopjagyny duýup, eşegiň üstünde tüýli possuna çolanyp, irkiljiräp oturan çolugyň töwereginde çyňsap aýlanyp başlady.

Çoluk Alabaýyň birahat hereketlerinden hiç zat aňsyrnady, gaýta, azgyrylyp ony ýanyndan kowdy. Alabaý häzir bu ýerde çopanyň özi bolanlygynda hemme işiň başgaça boljakdygyny, onuň sürini gyssagly tolap, ýataga sürjekdigini ýatlady. Çoluk welin howany synlamaga,

Alabaýyň, Gaplaýyň howpy duýup çyňsamasyndan, elewräp ýörmeginden netije çykarmaga gyssanmady. Gaýta, barha possuna çümüldi.

Çopan oba gidipdi. Alabaý düýn ol düýeli barýarka onuň yzyndan ýetip, birki gyr ugradypdy. Diňe çopan düýeden düşüp, adyny tutup ýüz-gözlerini sypaşdyransoň, goşa tarap elini uzadyp, bir zatlar diýensoň, ol yzyna öwrülip gelipdi.

Ol hemişe çopan oba giden mahaly ony seýdip ugradardy.

Garyň ysy gelyän harasat güýjedigiçe, çolugyň kejebesi daralyp ugrady. Süňňüne sowuk aralaşyp, süri bir ýerde uzak saklanmady. Çolugyň garaşmadyk ýerinden böwsülip, aşaklygyna indi-de, tutuş süri şemalyň ugruna tarap eňiberdi. Çoluk bilen Alabaý soňra näçe elewräp ylgasa-da, peýdasy degmedi.

Tizden çoluk hem bir ýerlere ýitirim boldy. Indi süriniň yzynda Alabaýyň bir özi galdy. Alabaý gapdallap ylgap süriniň öňüne geçdi, öňden gelyän boýny jaňly serkäniň üstüne üýrüp, ony saklajak boldy. Hemişe öňüne geçip bir üýrdügi, serpilip yzyna gaýdýan süri bu gezek oňa üýrýämiňem diýmedi. Ol zordan sil ýaly akyp gelyän süriniň öňünden sowulmaga ýetişdi.

«Men bärde» diýýän ýaly, birki gezek üýrüp gördi, emma onuň dadyna ýetişen adam bolmady. Indi Alabaýa süri niräk gitse gidip, niräk sowulsa sowlup, olaryň başyny jem saklap ýörmekden başga alaç galmady. Gara daňdanlar şemal kiparlap, dünýä öz katdyna gelip ugrady. Ikiýana selpäp, halys surnugan Alabaýa şundan soň sürini saklajak bolmak hem gerek bolmady. Süriniň özi aýak çekdi. Töwerege ümsümlik aralaşdy.

Gün dogansoň töwerek has-da açyldy.

Goýunlar günortana çenli ýerlerinden gozganmady. Öýlänler töwerekdäki çöpleriň arasyna ýaýrap, sol ýerde biraz tamsandylar.

Alabaý nätanys gürrüldini eşidip, alaňa çykan mahaly iki sany del adamyň özüne tarap gelýändigini gördi. Olar it üýrüp, ot-elek bolup daş-töwereklerinden aýlanyp ugransoň, Alabaýyň rejesiniň geň dældigini duýup aýak çekdiler. Öz aralarynda bir zat bir zatlar diýişdiler. Soň olaryň biri aldyrany bar ýaly, maşynyny sürüp yzyna gitdi, beýlekisi bolsa sol ýerde elini arkasyna tutup gezmelemäge başlady.

Birsalymdan Alabaý häлки giden maşynyň ýene yzyna göni özüne tarap gelýänini gördi. Maşyn gelip duransoň ondan ýene-de iki adam düşdi, Alabaý olaryň birini hol aralykdan tanap begendi. O-da «Alabaý» diýip, onuň adyny tutup gygyrdy. Alabaý bilen çopan biri-birlerine tarap okduryldylar.

* * *

Bir ýola Alabaý sürä golaýlap gaçan sagaly kowalap, ýurtdan çykaryp, esli eglenip gelende çopan oňa bir zatlar diýip erbet sögündi. Alabaý çopanyň näme diýenine düşünmese-de, onuň hereketlerini synlap, bir bolmasy işiň bolanyny syzdy, hakykatdanam, it duýgusy ony aldamandy. Çopan damagy çeynelen goýnuň ilki birini, soňundanam başga birini süýräp onuň öňüne getirdi.

Alabaý möjegini işini dessine tanady, kimdir birinden gorkan ýaly kiçelip, asak egildi. Halallamaga ýetisen malynyň derisini sypyryp duran çopan, birsalymdan gaňrylyp seredende, Alabaýyň gözünde buldurap duran ýaş damjalaryny gördi. Alabaý birsalymdan töweregi synlap duransoň, süriniň daşyndan öwrülibräk geçdi-de, möjek yzlarynyň giden tarapyna gitdi.

Alabaý yzyndan gelen mahaly möjek olja düşen goýnuň soňky süňklerini gemrip durdy. Ol ýapydan inip gelýän Alabaýy görüp işdäsini kemdi, eserdenlik edip gaýtargy bermäge taýynlandy. Aňyrdan gazap bilen gelen Alabaý özüni düýrmegi bilen möjegini üstüne zyňdy. Möjek hem çarpaýa

galyp, ondan kem galmady, çem gelen ýerden agyz saldy. Birsalym ýakalaşykdan soň Alabaý güýjüň deň dældigine göz ýetiren bolsa gerek, yza – ýapa tarap çekilip arkasyny kerte diredi. Pursat peýledi. Ýakalaşylan ýerden kiçijik çal tozan ody tutaşyp ugran tamdyr tüssesine meňzäp ýokarlygyna göterildi. Garpysyk ýene dowam etdi. Birden möjek aýylganc çyňsap, özüniň ejizlänini mälim etdi, nirädir bir ýere gaçjak boldy. Emma indi giçdi, onuň bokurdagy Alabaýyň dişiniň astyna düşüpdi. Köpi gören Alabaý indi ony ýagdaý bilen dişläp, erniniň iki tarapyndan dem alýardy, möjegiň bokurdagyndan pürkülýän ýyly gan onuň ýüz-gözüni ölmýžzyk edipdi. Alabaý etjegini edip, içini sowadansoň bir çete çekilip, möjegi arkaýyn ölmäge goýdy. Ýene birsalymdan ol ganyny tasadyp ýatan möjegiň özüne birhili naýynjar nazar bilen seredýänini, kellesini göterip bir zatlar aňdyryp, çyňsajak bolýandygyny gördi. Alabaýyň it gözleriniň bir zatlar aňanlygy belli boldy, birazdan ol ot-elek boldy-da çyňsap, möjegiň töwereginde aýlanyp ugrady. Häliden gözlerinde ot bolup ýanan gazap ýitim boldy.

Aýaklaryndan, ýüzünden akýan ganlaryny unudyp, möjegi ysgaşdyrdy. Onuň öz dogran güjükleriniň biridigini tanady...

Şol günden birki gün geçensoň, onuň yzyny yzarlap, gözleg salyp gelen çopan uruş bolan ýerden Alabaýyň maslygyny tapdy. Onuň ýanynda bolsa bir it pisint, bokurdagy çeynelen peç kelle möjek hem dişine çaň syradyp ýatyrdy...

GOJA

Gurban mergen eşegini sürüp obadan çykanda, şindi jahan ýagtylmaga ýetişmändi. Diňe arka tarapdan, gijäniň etegi az-kem çyzgalyp, bir dilkaw açyk meýdan akjaryp görünýärdi. Mergen tanyş jülge bilen ýene biraz gidensoň, ukusyndan açylyp, süňňüniň ýeňläp ugranyny duýdy, donuny düzedişdirip, guşagyny dartysdyrды.

Indi oňa oba sarsgyn berip aňňyryňan eşekleriň sesi, bisayhal üýrýän itleriň gowurdysy, horazlaryň inceden ýiti sesleri sähelçe eşidilýärdi. Soňabaka bu sesler hem gök eşegin aýaklaryna eýgermediler.

Ýezgeniň tanyş ysy haplap burnuna uran mahaly, şindi daş-töwerek görünmese-de, mergen özüniň ýezgenlä gelip girendigini andy. Ulagyny saklap, gojalara mahsus goýazylyk bilen töweregini synlap birmeýdan durdy. Özüniň çöli diýseň küýsändigini syzdy.

Ol çöle mundan öň, birki ýyllykda dolanmakçydy, ony eglän, hemişe aňynda gezip ýören, ak köýneklige, başy tahýalyja oglanjyk boldy. Ol mergene hernä şu sypatda, şu geýimde görnerdi.

Oglanjyk kämahal uzynly gün onuň ýanyndan aýrylman, tirkeşer ýörerdi.

Mergen bujagaz oglanyň dünýä inerine köp garaşypdy. Öz pikir edişine görä, oglanjyk ata-babadan bäri nesilden-nesle geçip gelyän hyrly tüpeňe hem mirasdüşerlik etmelidi, çerkezli-çetili, özünden öňküleriň süňňi goşulan çölde oýnap ösmelidi.

Goja käte özüniň çagalyk küýüne getiren oý-pikirlerini ýatlap, oglanjygy hem hut şol oý-pikirler bilen oýlandyrardy. Şundanam özüçe lezzet alardy. Häzirem ol oglanjygyň: «Kimdir biri çölün aşagynda ot ýakýandyr, sonuň üçinem çölün üsti gyzgyn bolýandyr» diýip, bir mahalky öz pikiri bilen pikirlenýändigine birjik-de şübhe edenokdy.

Mergen öýden çykan mahaly salkynda birneme ýol geçmegi ýüregine düwen hem bolsa, ýezgenliden gidip, awuny agtarmaga howlukmady. Onun hiç mahal «Pylan derede-hä aw kändir» diýip, ýelesar ýere selpäp, özüni heläklemesi bolmazdy. Hernä, awuň ugruna çykmazdan öň, durup howanyň öwzaýyny synlardy, haýsy pasylda duranyny hakydasyna getirerdi, awlanjak haýwanyň hüý-häsiýetini ýadyna salardy. Ol diňe şu zatlary ýatlap, ölçerip-dökenden soň, awuň ugruna çykardy. Onuň pikir edişine görä beletlik her awça mahsus bolaýmaly esasy zatlaryň biridi.

Goja birsellem könelişen gözleri bilen äpet gämä meňzäp gijelikden saýlanyp gelyän göre-gündizi synlansoň, ýene oýa batdy. Hemişe çöl bilen ikiçäk galanda bolsy ýaly, ýene-de onuň ýadyna çölün bereketli döwri düşdi. Sürlenişip ýapylaryň ýüzüni tutup ýören keýikler göz öňüne geldi...

Hakykatynda welin iş düýbünden başgaçady, soňky ýyllarda aw awlamak has rykgatlaşypdy. Ýyndam ulaglardan, atgyr ýaraglardan zähresi ýarylan keýikler adam aýagynyň az sekýän ýerlerine ymykly çekilip, ýat bolupdylar.

Köp wagt geçen hem bolsa şol ýaz günü, özüniň ilkinji ýola awa giden gezegi Gurban mergeniň heniz hem ýadyndady.

Ejesi oňa şol gezek ýat oba, daýylaryna gidende geýdirilýän ak köýnegi sandykdan çykaryp beripdi. Aýagyna cokaý, kellesine kakasynyň tahýasyny sokdular.

Mergen ol mahal on-on iki ýaşly ýigdekçedi.

Iki-üç awçynyň telim bir keýigi atyp, maslykdan küdam edenini hem, keýik kelleleriniň onda-munda pytrasyp

ýatanyny hem ol şol gün ilkinji gezek görüpdi. Şonda kakasynyň cytylyp awçylara närazylyk bildirip diýen sözleri hem onuň ýadyndady: «Bu nähili pälazanlyk-how, adamlar! Bir-ikini atyp, nebis diýlen zada, haý diýläýse-de bordy ahyryn... Hasapsyz zat bolmazmysyn özüň-ä».

Şol gezek Gurban bu urdumsalygy ýürek bilen ýigrenipdi. Ýöne birnäçe ýyl geçensoň «Ýylanyň ýigrenen çöpi narpyz, olam hininiň agzynda gögärmiş» diýleni boldy.

Uruş ýyllarynda kolhoz ony ýörite keýik atyp, et taýynlaýan awçylar brigadasyna ýolbaşçy edip belledi.

Şol günler her gün näçe keýik atýanyny, köplenc, onuň özi-de ýatdan cykarardy, atan keýigini ýykylan ýerinde siňek basmazlygy üçin çägä duwlansoň, bellik edip, başga bir awuň ugruna cykardy.

Bu zatlaryň hemmesi hakykat bolsa-da, indi onuň üçin düýş ýaly alasarmyk bir zatdy. Käte ol ak köýneklige oglanjyga şol keýikli, bereketli ýyllar barada gürrüň berse, onuňam göräýmäge bu gürrüňlere ynanmajagyny, görkezýin diýse-de indi beýle aw-awlagyň bu jelagaýda ýoklugyny ýadyna salyp gynanardy.

Goja ýezgenliden cykýança, daň hem atdy. Töwerek durlanyp, Gün çykdy, guran otlar arkasy ýalanan göläni ýatladyp ýalpyldady.

Mergen aýak astyndaky paşyrdap ýatan otlary synlap, çölde birneme ygalyň bolandygyna gözünü ýetirdi. «Ýagyb-a bilipdir, gurbany gitdigim» diýip, ýüregini diline aldy.

Eşegini saklap, birsalym öz önündäki Hindiguş daglaryna çenli ýazylyp ýatan, kä ýeri ýaşyl reňk sary hala menzeş meýdana elini gözünüň üstüne kölegeledip seretdi.

Eşekden düşüp, çay goýundy.

Çöplemä gaýnadandan çayyny içip oturyşyna, daş-töwerekdäki sygyrysyp, bir-birlerine lak atysyp oturan alakalara seredip güýmendi. Zor bolup, ýüregine degip ugran çayynyň

soňuny gapdalyna dökensoň, alakjap bir ýerlerden gelyän, agzy çöpli suwulgany synlady.

Suwulgan biraz aýak çekip töweregine ýaltaklan ýaly etdi-de, depeden aşak inip, ot-çöpleriň arasyna siňip gitdi.

Goja hemişeler bu maýdaja jandarlara kän bir üns hem berip ýörmezdi, hatda bularyň käbirini iýn-ýygrync sypaty üçin ýürekden ýigrenerdem. Ýöne öýden çöle gaýdan mahaly, bu sapary iň soňky hasap edeni üçin bolsa gerek, häzir bu jandarjyklar hem onuň ünsüni özüne çekdi, hatda olara haýsydyr bir ýagşylygy hem edesi geldi. Bir mahaldanam özüne gelip, bu dözmezligini garrylykdan gördi. Haçanda ýylanlar ýadyna düşen mahaly ol bu adyň henizlerem özi üçin sowukdygyny syzdy. Ýylanlar bilen bagly bir waka onuň ýadyna düşdi.

Bu waka Gurban mergen Badhyz goraghanasynda goragcy bolup islän ýyllarynda bolupdy.

Tomus günleriniň biridi. Gurban mergen Ojarla gelip çay-çörek iýip, günortanlyk edindi. Soňundanam bir ojaryň üstüne donuny бүрәп, kölegäniň süýşjek tarapyny peýläp birsalym pinek edip, dem-dync almak üçin süýndi. Ol birhaýukdan garnynyň üstünde haýsydyr bir agramlygyň barlygyny duýup ukudan oýandy. Bilesigelijilik bilen sähelçe başyny göterip, garnynyň üstüne seretdi. Ol ýerde, edil ýüregiň üstünde bir ýylan çörek bolup kölçerip ýatyrdy.

Gurban mergen ýylanlaryň adam ýüregini diňlemegi gowy görýändigini eşitse-de, özi bilen bu ýagdaý bolar diýip, hiç mahal oýuna-küýüne getirmändi. Ol birbada özüni ýitirip aljyrady, hopukdy. Ýylan görmesin diýýän ýaly, giňelen gözlerini süzüp usul bilen ýumdy. Endamyna maýdaja saňnyldy aralaşyp, ýatan ýerinde julk-suw bolup derledi.

Ýüreginiň uruş kadasy bozulansoň, ýylan onuň üstünde uzak ýatmady. Ilki kellesini gapdala uzatdy, soňam garnynyň üstünde galan özüniň çörege menzes beýleki bölegini dolap aldy-da, ýazylyp öz ýoluna gitdi.

Bu ýatlama şol gezekdäki ýaly gojany ýene oňaýsyz ýagdaýa saldy.

Gurban mergen keýikler geler diýip çak eden ýerine gelende, yssy ýagşy düşüpdí. Gün söhleleri ýeriň arkasyn-dan nähilidir bir garamtyl-akjymak sapajyklary sogurýardy.

Mergen horjunynyň gözünden hyrlyny sogrup alanson, hemiseki edişi ýaly, oturan ýerinde gum sowrup, şemalyň nireden öwsüp niräk üfleýänini anyklady. Mahal-mahal Hindiguşuň yns-jynssyz kemerlerine dürbi tutup seretdi. Onuň pikir edişine görä, keýikler gelse diňe şol taýdan, dag tarapdan inmelidi.

Keýikler ýazyna pes ýerde otlasalar-da, Badhyzyň ýazy gutaryp gök ot azalyberse, daglara, heniz gök otuň bar ýerine giderdiler. Diňe gar ýagyp, howa sowap ugranson, olar ýene-de guma, çägesöw ýerlere dolanyp gelerdiler.

Mergeniň çaklamasyna görä, Gün ýagşy gyzanson, keýikler şu ýerden gelip, aşakdaky çeşmä suwlamaga inmelidiler.

Ol hyrlysynyň hatjasyny ýere dikip taýyn edenson, bir gözüni ýumup, çenenip gördi. Ak köýneكليje oglanjyk ýene onuň aňynda peýda boldy. Mergen ony ýakynjagynda duýup pysyrdady: «Atmasyny başarsaň, hyrlydan gowy tupeň ýokdur, oglum. Ýöne bir zady unutmagyn, aňyrsy taňrynyň özi saklasyn welin, özüňem habardar bolawergin!

Tupeň eýesine etjek zeledini ilkinji göterilen ýedi ýylynyň içinde edermişin».

Şol barmana, gojanyň çak etmeýän tarapyndan somaly-syp iki-üç sany şah göründi. «Süriniň önüni çekip gelyän goç bolsaň gerek» diýip, mergen tamakin boldy. Hyrlynyň nilini şol tarapa öwürdi. Ýöne goçuň özi welin wagty bilen görünmedi.

«Bä, bagtygara, meni göräýdimikän ýa-da şemal ugruny üýtgedip dagy, bir zat duýduraýdymykan?» Goja ynjalyk-syzlandy.

Näçe sabyrlylyk etjek bolsa-da, goç ýagsy görünýänçä sabyr edip bilmedi. Eliniň, gözüniň ýadaýanyňy, çenenip uzak ýatyp bilmejegini syzdy.

Sahlaryň ýarym garys aşagyny – hyrlynyň didiwanyna mündürdi.

Tupeň pöwhüldedi. Ýanan däriniň ysy howany porsutdy. Jülgelere ýaň düşüp, öňkä görä birneme pessaý ses bilen, hyrly ýene bir gezek atyldy. «Ýör, oglum, ana, görersiň, hut diýen ýerimden degendir» diýip, mergen ak köýneklige oglanjygy ýatlap, okuň degen ýerine ýetmäge howlukdy. Ol oglanjygyň häli, çenenip ýatan wagty hem öz gapdalynda, öz hereketlerine syn edip ýatanyna şübhelenmeýärdi.

Goja şah gören ýerine gelende özüniň aldanandygyna göz ýetirdi. Şonda-da birsalym töweregine aýlandy, çägede yzlaryny, gan tegmillerini görmek isledi. Ýöne näçe gözlese-de, şah bolup gözüne görnen pürsüz ojaryň içinden geçip giden okuň yzyndan başga gören zady bolmady. Keýpi gaçdy. Hyrlyny gapdala atyp, birsalym öýkelän oglanjyga menzäp, ýeňsesini tünňerdip oturdy. Öz yzy blen ylgaş gelen oglanjyga keýik awlap berip bilmändigine kemsindi. Oturyp, oturyp, çöle sygyndy.

– Dostum, muny nädäýdiň-ä?! Soňky on ýylyň içinde sen meniň okumy boş etmändiň ahyryn. Ýadyňda bolsa, henize çenli men atan awumyň ompa oturan ýeri-de ýokdur. Bu gun bolsa men ýeke däl, seret, ak köýneklige agtyjagymam meniň ýanymda. Seň bilen tanys etmäge getirdim. Oňa-da aw etini dadyryp, seniň bilen bilelikde ak pata bermekçidim. Ikimiziň dostlugymyzy dowam etdirjek indi şu oglanjyk ahyryn. Meni indi ýa görersiň, ýa görmersiň, a sen welin...

Mergen myhmansöýer adam bolsa-da, onuň atly-donly baryp, gelip gatnaşýan dosty ýokdy.

Jahyl wagtlary bir-birleri bilen äbede-jüýje bolsup ýören adamlary görende, onuň özüniň şeýle dostlarynyň ýoklugyna

kemsinen wagty-da az bolmandy. Ýöne tirkeş-tirkeş bolup ýörmek, iýgi-içgi, warsaky gürrüň... ony her gezek tiz irizdi.

Oňuň hakyky dost, dogan-garyndaş bala-çağalaryň diýip netijä gelen wagty hem bolupdy. Ýeri gelende bolsa, bularyň hem ýürek döküşmäge biçem bolýandygyny syzypdy. Ol özüniň hakyky özgä berimsiz dostunyň bardygyna birneme soňrak, ýaşy otuzdan agansoň göz ýetiripdi. Şundan soň ol özüniň dostsuzlygyna birjik-de kemsinmedi, hakykatda welin onuň bu dosty eneden doglany bári hem bardy, ýöne mergen munuň şeýledigine diňe şonda göz ýetirdi. Begendi. Onuň dosty şu çöldi.

Bir ýerlerden emedekläp gelyän pyşbaga görnende, ýene-de mergeniň ünsi bölündi. Öz ýanyndan hasap-hesibini ýöredip geňirgendi. Pyşbagalar diňe Badhyzyň ýazyny ýazlardylar, bahar aýlarynda olaryň çanaklaryny ýagşa ýuwduryp, şemala sypadyp ýörenini häli-sindi görse bolýardy. Ýazyň ahyrlarynda, tomsuň başlarynda pyşbagalaryň aýagy bu jelegaýdan ýygnanardy. Häzirki howa Garagumda 130-160 günlük jokrama tomsuň başlanyndan habar berýärdi. Bulutsyz asmanyň şähdi açykdy. Goja niräk gitjegini bilmän ýaýdanyp duran pyşdyla seredip, lak atdy. Özüniň kimdir birinden eşidesi gelyän sözlerini aýdyp, pyşdyla göwünlik berdi. «Ýeri, ildeş, senem çöle hoşlaşmaga geldiňmi? Aý, ýok, sen entek gaty ýaş görünüäsiň. Pyşdyllar iki ýarym asyrdanam köp ýasaýamyslar ahyryn. Sen meniň kakam bendäniňem oglanlygyny gören pyşdylsyň sen. Dogryňdan gel hany! Ýaşaber dost, entek sen köp ýazlary ýazlarsyň». Pyşdyl jogap bermegiň deregine gasyn boýnuny ýygryp, kellesini daş çanagynyň içinde gizledi.

Goja hyrlysyny göterip, ör turdy. Duşakly esegiň üstünden horjuny alyp, çeşmäniň boýuna geldi.

Dag bilen baýyrlaryň birigýän yerinde dömen bu çeşme Badhyz etrapynda «Injirli» ady bilen tanalardy. Bu yerde tebigatyň ýasan emeli howzy haçan gelseň suwdan dolar

durardy. Ondan syrygyp dökülýän bir gulak suw jülgä düşüp, baýýrlara tarap akardy. Daş-töwerekde pes boýly dag injirleri ösüp otyrdylar.

Bu öwräniň çopanlary, köplenc, agyzsuwlaryny hem gelip şu ýerden äkiderdiler. Diňe gys, ýaz aýlarynda «Injirliniň» dasy birneme çolarardy. Meýdanyň cygy ýetik bolansoň keýiklerem birnäçe aýlap suwa inmezdiler.

Mergen tüňçesini iki gezek çaykansoň, ot ýakynyp, çay goýupdy.

Nan haltasyny çykarmak üçin elini horjuna sokan wagty, barmaklary bir sowuk ýylmançak zada degip geňirgendi. Bu içi gowurmaly çüýşe gapdy. Ol gojanyň has-da keýpini gacyrdy. «Heleý meniň bu sapar awumyň oňmajagyny öýden çykmankam bilen ekeni» diýen pikir onuň kellesine geldi. Şol barmana-da, aýaly bilen baglanyşkly başga bir waka ýadyna düşüp, ol biraz ekezlendi.

...Gelnine çöli görkezmegi ol birçaklar öýlenen günleri ýüregine düwüpdi, ýöne ony alyp gidibermegiň welin wagty bilen ebeteyini tapmady. Kakasyndan çekindi, ejesinden utandy.

Bir gezek onuň gökdäki dilegi ýerde gowuşdy. Ejesi oňa gelni aşaky oba – atasy öýüne görme-görse eltip gaýtmany tabşyrdy. Mergene geregi-de soldy. Ol ondan aňyrlygyna awa gitjegini hem aýdansoň, gelni yzyna tirkäp ýola düşdi. Bir zat diýip onuň bilen degsesi gelse-de, obadan çykýançalar, agraslyk edip, gelniň ýüzüne hem seretmedikden bolan boldy. Ondan ep-esli öňden ýöredi.

Obadan saýlanyp, birki alaň aşansoňlar gumak ýol saga öwürülip, baýýrlara tarap gönükdi.

Mergen şu ýerde atyny saklady. Ýaş gelniň «Il-gün görse näme diýer, oylan, seniň akylyň bir ýerindemi?» diýip, garsylyk görkezmegi hem ony raýyndan gaýtaryp bilmedi. Ol öz göwnüne gelenini etdi. Gelniniň münüp gelýän esegini

duşap, otluk jülgä kowansoň: «Meniň babam bende jahyl wagty mamama şeý diýipmişin:

– Heleýjigim, janjagazym,

Mün syrtyma, hanjagazym» diýdi-de, gelnini atyň syrtyna alyp bidir gitdi.

Al-elwan gülleriniň içi bilen ýöräp gelyän natuwan gelnini synlamak, dünýäniň giňişligini alyp onuň bilen dyz degşirip, ikiçäk oturyp nahar-şor edinmek, şol gezek Mergene diýseň hoş ýakypdy.

Çigrek howada, bu çeşme kölüne hezil edişip, suwa düşüşleri-de onuň ýadyndady...

Goja bu süýji minutlary bir-bir ýatlansoň, kellesini yralap ýylgyrdy. Şol gezek ol gelnini iki günden soň obalarynyň çetinden eltip gaýdypdy, Bu süýji pursady ýatladýany üçin bolsa gerek, goja awa çyksa, aňsat «Injir-lide» düşlemän geçmezdi. Her gezegem çöle çyksa bu waka käte birki gezek, käte-de birnäçe gezek onuň ýadyna düşerdi.

Gün yhlas bilen jokrap ugransoň, meýdanda hereket barha kemeldi. Owunjak tomozaklar bir ýerlerik ýitirim bolup ugradylar. Gün gyzdyryp ugransoň, kelle sokara deşik gözlemek çöl ýaşaýjylarynyň hemmesiniň endigidi. Olar günortany hinlerde, ol-bi ösümlükleriň kölegesinde kölegeläp ötürerdiler.

Gün aşak sallanyp, baýyrlaryň kölegesi uzalyp, töwerege serginlik aralaşansoň, ýene-de münňüldeşip ýüze çykysyp ugrardylar.

Häzir meýdanda göze ilip, çapawulçylyk edip ýören diňe gögeýindi. Ol Badhyzyň bir süri gulanyny şatrym-sallak edip kowalap ýördi.

Howur bugaryp ugransoň, meýdan onuň gözüne garamtyl bolup göründi.

Goja mergen tä Günüň ýitisi gaýdysýança çeşmäniň başyndan gopmady.

Irkilip turdy. Hyrlysyny süpürip güýmendi. Ol ýola düşen mahaly salkyn arap, dem almak ýenillesip ugrapdy.

Goja biraz gidenson, hyrly tupeňi horjundan sogrup, öňüne kese basdy. Otlaryň pysyrdysyny eşitmek isleýän ýaly käte durup töweregine dinsirgendi.

Ol häzirki öz barýan jülgesiniň sülgün gusuň köp bolýan ýeridigini bilýärdi. Ýöne näler islese-de, hemişeki her on ädimden güsürdeşip asmana galýan sülgünler bu gün onuň eşegini ýeke gezegem ürküzmedi. Olary ýer ýuwdan ýalydy. Goja juda bir awy ugruna bolmadyk bolaýmasa, sülgüne dagy awmykanam diýmezdi. «Türkmenе gabaragy» diýip, keýik urmagyň aladasy bilen bolardy. Häzir welin ol yzy bilen gelýän ak köýneklige oglanjyga nämedir bir halal aw awlap görkezse kaýyldy. Öýde ýüregine düwsi ýaly, oňa aw etini iýdirip, hyrlyny berip, çölün özi bilen ak pata bermekçidi. Şunuň bilenem özi aw awlamasyny bes etmekçidi, «Bisähet gün ýola düşäýdimmikäm?» diýip, goja öňki eden hasabyna münkür gelip, wagtyň täzeden hasap-hesibini ýörüdp gördi. Hasapda ýene öňki günler gaýtalandy. Köneler «Çarşenbede çar tarapa» diýer ekenler, hakyt sähetli gün ýola cykypdyryn» diýip, mergen arkaýynlandy. Hyrlyny yzyna – horjuna dykanson, goja eşegini ýola debsiledi. Allowarradan ürküp gaçan 3-4 sany sülgün hem indi ony gyzyklandyrmady. Onuň hiç zada hyrlynyň nilini öwresi gelmedi. Keýpi gacyp, eşegin üstünde oturan ýerinde iki eplenip hükgerdi.

Giç öýlänler asyrym-asyrym öwsüp ugran semal bir yerlerde ölüň, porsan maslyk ysyny getirdi. Mahal-mahal töwerekde baýguş ardynmalary eşidildi.

Goja sazakyly meýdana gelip düşende garaňky ýaňy gatlysyyp ugrapdy. Pürli sazакlar garalysyp, töňnä çalym edip görünýärdiler. Bularyň ýaz aýlary ýaşyl bürenjek atynyp, gelin bolşup, Mergene gelnini ýatladyp, ony öýüne tiz köwlenmäge mejbur eden gezeklerem az bolmandy.

Mergen açyklykda eşegini iltänsoň, ot ýakynyp çay goýundy. Galanja gowurmasyny käsesine atyp, çay corba edinip iýdi. Mör-möjekler ody görüp ýakyn gelse-de, olara belet Mergen darygyp durmady. Ýogsam, suwulganlar gözi ýok ýaly şeýle bir ýakyn gelýärdiler welin, horjuna giräýjek-giräýjegem bolýardylar. Ortadaky oduň ýalkymy, süýrenip bir ýerlerden gelen zemzenin gözüne düşüp, şol ýerde ikinji göz bolup ýalpyldady. Goja çaydan boldum edensoň, ýakan oduna gum sepeläp söndürdi. Ýogsam, gije çölde ot ýakmagyň bu jandarlar üçin «Geliň bäräk!» diýen çakylyk-dygyna ol beletdi.

Ol ýatmak üçin kellesini ýere goýsa-da goýdy welin, uzak uklap bilmedi. Şemal ýatýansoň sazaklygyň içi has-da kapasady. Golaý bir ýere hüwi gonup, cyglyp jar çekip ugransoň, gojanyň ukusy hasam gaçdy. Hüwä belet bolansoň, onuň hele-bärde sesini goýmajagyny bildi. Uzyn gijesi bilen gygyryp, töwereginň ähli guşlaryny daşyna toplamak onuň edähedidi. Ol lakgyldardy, özge guşlar bolsa onuň töwereginde ýanýan jadyly gözlerine seredip, aňkaryşar otyrdylar. Hüwi diňe daň atyp, jahan ýagtylansoň guşlaryň arasyndan sogrulup uçup giderdi.

Birsellem asmana seredip ýatansoň gojanyň bu ýerde irkilip bilmejegine gözi ýetdi. Birmeýdan syrkyrap agyrýan aýaklaryny owkalap oturansoň, şemal degerräk bir ýeri gözlemegi ýüregine düwdi. Ol gijäniň birwagty caňjaryp ýatan açyk meýdana gelip düşdi. Ilki göwni çöpleme çöplenip, çay içip ýadawlygyny kowmakcydy. Eşekden süýrenip diýen ýaly ýere düşensoň, onuň çay-suw bilen hem kän bir seri bolmady.

Nas atyp egrelip oturdy, suwgabyndaky gan ýaly ýyly suw bilen agzyny çaykady. Owurdyny dolduryp, birki ýola göwünli-göwünsiz owurtlady. Ol aşagyna körpençesini düşäp, kellesini horjun-ýassyga goýansoň, tiz uka gitdi.

Ýöne beterinden beteri bar diýleni boldy. Bir ýalaňaç aýal geldi-de, gojanyň önünde çök düşdi. «Meni tanaňokmy,

Gurban, men seniň gelniň ahyrn». Gelin ýylgyrjaklady, gujagyny hödürledi. Bu gelniň ne gasy bardy, ne-de saçlary, okara ýaly gözleri-de ap-akdy. Goja tisginip oýandy.

Bu görnen zadyň düýsüdigine gözünü ýetirip, öz ýanyndan begendi.

«Bela-beteriňden daş edeweri!» diýip, bir zatlary hümrüdedi. Hamala, şol syksyz-bedroý gelin ýene-de gelip özüne süýkenäýjek ýaly, esli wagtlap gözlerini-de gyrpman oturdy.

Goja haçanda naskädisini almakçy bolanda, gapdala atylan hyrla gözi düşüp içini çekdi. Nas atasy gelip, dişleriniň syrkyramasyny hem unutdy. Ol diňe häzir özüniň duzly oýa gelip düşendigini bildi. «Duzuň üstünde ýatypdyryn, men munup ýörmükäm?» diýip, öz-özünden nägile bolup samrady. Duz eýýäm hyrlynyň ep-esli bölegini ýuwutmaga ýetişen ekeni, indem bolsa onuň galan bölegi bilen gidişýärdi.

Duzuň öz üstüne düşen bölek-bücek zatlary ýuwudýany-ny, kem-kemden özüne öwürýänini goja gowy bilýärdi.

«Duza gaçan duz bolar» diýlen nakyl hem onuň ýadyndady.

– Tüpeňi men agtyjagyma berjekdim ahyrn! – diýip, ol duza gark bolup barýan hyrlyny alarman bolup, ellerini uzadyp ejizledi.

Birdenem ak köýnekli oglanjygyň entek bu jahanda ýoklugy, onuň arzuw bolup, öz hyýalynda ýaşaýandygy hakydasyna geldi. Hakykaty boýun almak goja agyr degdi. Gözi ümezläp aşak oturdy. Dişagyrysý tutan ýaly gaslaryny cytdy.

Goja birhaýukdan çäykanybrak ýerinden turdy-da, elini donunyň kisesine sokup çykardy...

Aýasyny açan mahaly ol ýerden iň soňky, göjege meňzes togalak oklar duzuň üstünde paýrasyp gitdiler.

URŞA GIDEN ADAM

Hamala, aýdyp gutarjak sözüüm bar ýaly, daşym çolardygy oturyp saňa hat ýazýaryn. Özi-de şol bir haty ön telim gezekler ýazan hatymy gaýtalaýanymy bilýärim. Ony ýazmagyň meniň üçin nähili bagtdygyny sen bir bilsediň!. Seniň keşbiň bir ýerlerden çykyp, gözümiň önünde peýda bolýar. Dünýäm giňeýär. Şeýle pursatda men ýene-de özümi iň bagtly gelinleriň arasynda duýýaryn.

... Hol-ha, sen, hataryň gojalaryna salam berip, ýas ýelenleriň salamyny alyp, işiňe gidip barýarsyň. Menem tamdyryň başynda elim ýeňlikli nan goparyp durşuma, seni gözüm bilen tä Gyjan babalaň gara tallaryna duwlanyp, gözden ýitýänçän gözüm bilen ugradyp seredip durun.

Haýsy gudrat bizi beýle ysnysdyrдыkan? Boý-syratyňy synlap ganyp bilmezdim. Ýogsam, biz öňden halaşyp bir-birlerine gowsan asyk-magşuklaram-a däl ahbetin. Tanyslygymyz ilkinji gijämizden başlanan bolsa-da, sen sanlyja günde meniňeý görýän ynsanyma öwrüldiň oturyberdiň. Iki mähir birleşse, şeýle bolmalymyka? Belki, şeýledirem.

Atam öýümize myhmancylyga giden çagym hem seniň işden gelip ýeke galaňda, içgysdyryjy içerde, meni ýatlap gezmeläp ýörsüň, meni ýatladýan zatlara ymtylyp garaýsyň göz önüme gelderdi. Ganatym bolsa, asmana galsam, seň ýanyňa yetäýsem diýerdim. Bir gün-ýarym gün ýatyp gaýtmak hyýaly bilen ugranam bolsam, ynjalygym gaçyp başlardy. Ýalan-ýaşryk bahana tapyp, yzyna, seň ýanyňa

dolanmak bilen bolardym. Ýeňňemiň: «A gyz, seniň-ä bir äre bararlygyň bar eken. Öz aýagyň bilen gelipsiň, ýatyp gideňde bolmaýamy! Agaň, kakaň dagy işden gelderdi, olaram görüp giderdiň-dä» diýen kinaýa gatysykly sözleri-de, ejemiň sessiz syrly garaýsy-da, meni raýymdan gaýtaryp bilmezdi.

Seni söýgim bilen çoýup, öz gezegimde gaýyn atanyň, gaýyn enäniň, birtopar ýüwürjiniň mährine çoýunmak meniň üçin bagt dälmi diňe näme?! Galňap ugran günlerim ýadyňda bolsa gerek! Köwşüniň apgyrdyny depeläp, ejeň bende meň daşymda hozanakdy. Suwa gitjek bolsam «özüm» diýip bedreden ýapysardy, nan ýapjak bolsam, ýenlikden. Bir ýola, iňňeden çykma ýorgancany getirip: «Al, gelin! Balamyň balasy ilki öz enesiniň elinden çykan düşekçede depirjesin» diýip, gapdalyma atdy. Ýene bir gezek – goňsymyzyň gelniniň ýanynda oturyp öýe gelsem, içerde bir-birine meňzes jübüt sallançak tegegine gözüm düşdi. Bu seniň dünýä injek perzendine radalap, gaýyn atamyň telim gün intipis edip, tutdan kesip oňaran sowgadydy.

Öz ýanymdan söýgimiziň miwesi, ilkinji perzendi seniň bilen bile oturyp synlamagy, guwanmagy arzuw ederdim. Arman, ol diýenim bolmady. Dem salymda ýaýran «ýylan» diýlen ýaly sowuk jümle arzuw-islegimiň hemmesini ogurlap ýuwutdy oturyberdi. Bal günüm ajy kekrä döndi. Bu söz şol ady ýitmiş «urus» sözüdi.

Aýrallyk dagy adamçy inere meňzäp, oýkanyp biziň aramyza çökdü.

... Indi sen ýanyma diňe gijäniň birwagtlary süýji ukuda ýatyrkam gelyärsiň...

Adamyň üstüni alyp durjak gün-ä ýok ekeni. Hor-homasy bolunsa-da, uruş ahyry gutardy. Tamdyrlaryň töwereginiň gatnawy köpeldi.

A men henizlerem mahal-mahal gijeler oturyp saňa hat ýazýaryn. Bu haty saňa ýollamajagyma gözüm ýetse-de, gaýtalap ýazýan. Bu-da bir häki içini dökmek oguşýan. Hat

ýazan mahalym, seniň şol öz ýanymdan, özge zenanlardan gizlin gabanyp ýören keşbiň göz önüme gelýär. Ikiçäk sessiz gürleşip oturýarys. Sen henizem önkiň ýaly, ýyllar saňa birjigem täsir etmändir. Şol güler ýüzüň, juwanlygyň. Belki, sen, meni näletlärsiňem, sebäbi häzir ýorganyň bir tarapynda ýatan adamyň ady, atasynyň ady seňki bolsa-da, onuň sendigine öldür, ynanyp bilemok. Ýok, ol sen dälşiň... Ine, görersin! Bir irkilen ýaly eder-de «Batareýa!» diýip, ýoňsuz gygyryp turar, ýüreklerinde ýürek goýmaz, soňundanam sagat ýarym, tä suw gaýnadyp agzyna tutýançaň üsgürer, kahhyrar oturar.

Ýa-da urşa giden adam gaýdyp gelmeýärmikän? Şeýle bolsa gerek, Meniň göwnüme, sen heniz-henizlerem bir ýerlerde duşman bilen söwesip ýören ýaly...

1974

PURSAT

Aşgabada, okuwa girmäge gitjegim barada obada onda-munda dilimden syzdyrmadyk bolanlygymda, bu gün meniň bir özümiň ýola cykaýmagym-da ahmal ekeni.

Ugramazymdan bir gün öň meniň Aşgabada gitjegimi eşidip, kolhozymyzyň goňsy bölümünde ýaşayan Tagan aga öýümize geldi. Ol öz gyzynyň hem şol meniň göwün ýüwürdyň uçilişämiň tikinçiligi öwredýän bölümünde okamakçydygyny aýdyp, soňundanam «Sen nähili görýäň?» diýip, maňa sala saldy.

Men näme, oňa, seň gyzyň okuwa meň bilen gitmesin diýeyinmi?

Şeýdibem, şol gününň ertesi Aşgabada özüme nätanys bolan bir gyz bilen ugramaly boldum.

Stansiýa çenli Tagan aga bizi öz maşyny bilen ugratdy. «Aşgabada barsaňyz, ol ýerde biziň bir garyndaşymyz ýaşayandyr, otludan düşüp, myhmanhana zat gözläp ýörmäň-de, göni şonuňka baryň diýdi.

Gyzyndan ekabyrrak görüp, bölejik kagyza ýazan adresini hem meniň elime berdi.

Otly ýöräp ugranson, küpä salkyn aran ýaly boldy. Aчык penjirelerden howur gatysykly howa girip, otlynyň süňňüne ýaýrady.

Biz birmeýdan penjireden aňyrda görünýän dünýäni ses-üýnsüz synlaşyp oturdyk. Ýol uzak bolanson, men birbada öz ýoldaşym bilen tanyşmaga gyssanmadym, o-da menden öňürdip dil ýarmady.

Dogrusy, tanyşmagyň ebeteýini tapmadym. Utandym. Bilet barlap gelen prowodnige biletleri görkezemsoň, küpedäki çolalykdan peýdalanyp, ýoldaşymy synladym. Ol nämedir bir zadyň oý kölüni boýlap oturany üçin meniň bir gyradan özüni synlaýanymy duýmady.

Belki, ol häzir öz barjak ýat gapysy hakda oýlanýandyr, belki-de, obadan gidýänine biraz gynanýandyr. Mekdepde okaýarkam, men aňrybaş utanjaň oganlardan hem däldim.

Diňe ýekeje gyzdan utanardym, o-da Suraýdy. Suraý menden iki synp ýokarda okaýardy. Ol orta boýly, tegelek ýüzli dykyzja gyzdy. Onuň bilen gürleşmeg-ä beýlede dursun, men ony görsem, bozaryp-gyzaryp üýtgäbererdim. Şeýle-de bolsa, «ýatyp galandan, atyp gal» edip, ol mekdebi gutarmanka men oňa hat berdim, Öz elim bilen eltip däl-de, bir diýenime «hoş» diýäýjek synpdaşymyň üsti bilen ýetirdim. Suraý hatymyň jogabyna köp garaşdyrmady. Şol gün uly arakesmede, belki, ol meniň şu ýere girenimi görendir, okalga geldi.

Taryh sapagy özümiň gowy görýän sapagym bolsa-da, men şol gezek bir sapakdan galmaly boldum. Suraý okalgacy gyzyň öz boýdaşydygyndan peýdalanyp, kitaplaryň arasynda meniň bilen ikiçäk galdy. Okalgacy gyz bolsa, hiç zatdan habarsyz bolan boldy-da, bizi daşymyzdan gulplap sapaga gitdi. Suraý meniň bilen arkaýynçylykda, ine-gana gürrüň etmegi ýüregine düwen borly. Ol gürrüňini meniň özünden üç-dört ýaş kiçidigimi aýdyp nygtamakdan başlady. Gyzlara hat ýazyp ýörenden, okuwyma birneme üns bermegimi maslahat berdi.

Men utanyp onuň ýüzüne seredip bilmän, elime ilen kitabyň suratlaryny görüsdiren bolup durdum. Ýer bolup dymmak, bu meniň oýlanyp tapan ýeke-täk çykalgamdy. Onuň şol gezek özüme kakdyryp okan goşgusy bolsa, hemişelik ýadymda galdy.

Eşidip ululaň gyz söýýänini,
On ýasda gyzlaryň ysgyna düşdüm.
Ululara meňzäp, kitap agtaryp,
Gyzlary wasp eden goşgular goşdum.

Gyzlara ýazdyrdym söýgi hatlarmy,
Okap görüp «Oňat goşgy» diýdiler.
Mydam ýanlarynla oýnanym üçin,
Olar meni «jijim» diýip söýdüler.

Suray «Senem şu goşgynyň gülkünç gahrymanyna meňzeýäň» diýýän manyda öz gürrüňini goşgy bilen tamamlapdy. Göwnüme bolmasa, bu gyzda hem şol Suraya bolan haýsydyr bir meňzeşlig-ä bar.

– Obamyzda meniň ýörgünli adym Esen pökgüçi. Eneme meňzäp, adym tutulan mahaly bolsa men Esen jan oglum bolýan. «Esen-esen, tasma kesen» diýýänlerem ýok däl.

Ine, indi şu atlaryň haýsy birine göwnüň ýetse, şony saýlap diliňe çolabermeli.

– A siziň adyňyz näme?

– Gülnara.

– Gülnara. Hüm, doly aýdylanda «Men ýaşajyk pioner Gülnara-da» onda!

«Hawa» diýmegiň ýerine Gülnara, «Meniň ýoldaş bolan zadym nähili adamkan?» diýýän manyda, biraz öwrülip meniň ýüzüme seretdi.

Meniň gülümsireýänimi görensoň bolsa, ýüzüne çog çayyp gülümsiredi. Mylaýym ýylgyрма Gülnaranyň keşbini ep-esli üýtgedýär ekeni. Ýylgyran mahaly onuň gözleri täsirli buldurasyp, ýaňaklary duýlar-duýulmaz gyzarýar-da, ýüzi hem giňän ýaly bolýar. Men ýene-de penjirä seretdim. Ol häzir telewizor ekranyna menzedi. Men ol ekrandan biziň gaýdan ýerimize barýan baýyrlary, telegraf sütünlerini gördüm.

Goňsy küpeden ýene-de gülki sesi eşidildi. Ol küpede üç sany gyz bilen bir ýigit ýerleşipdi. Men gyzlary gören wagty «talyplar bolsa gerek» diýip oýlanypdym. Olaryň iki sanysy daryşgan edilip tikilen köýnegiň içinden çogsup çykaýjaga meňzäp otyrды.

Uzynak, at ýüzli gyz bolsa sport geýimdedi. Olaryň arasynda oturan ýigidiň özüni alyp barsy, hamala deň-duş oglanlary bilen oturan ýaly arkaýyndy. Ol gyzlar bilen bälçiresýärdi, bir zatlar gürrüň berip, olary gülüşdirýärdi.

Ýigidiň gyzlaryň dykgatynda gazanýan üstünligine gözüm gitdi. Özüm-ä gyzlar bilen beýle ine-gana gürlleşip oturmagy aňsat oňarmasam gerek.

Koridora çykan wagty men şol ýigidiň indi egni sport geýimli gyz bilen gysmyljyrasyp, gürlleşip oturanyny gördüm. Beýleki iki gyz bolsa nirädir bir ýana ýitirim bolupdy. Prowodnikden bir çäýnek çay alamsoň, ýene-de yzma, küpä dolanyp deldim. «Döwlet baýy damak, yzysüre-de ýatyp uklamak, soňam näme bolsa görübermek» diýip bälçiredim.

- Gülnara, çay içäýsek nädýär?
- Geliň, naharlanaýalyň!
- Şeýdeliň.

Gülnara ýol üçin alnan zatlary stoluň üstüne çykaryşdyrды. Men gidip çaňsyran stakanlary çaykap geldim. Ilki gowurma bilen çay içdik. Soňundanam ara biraz wagt salyp gawun kesinip, öňki iýlen zatlaryň üstüni ýetirdik.

Garryja rus aýaly özüniň dört-bäs ýaslaryndaky agtyjagy bilen gelip bize goňsy bolan mahaly men Gülnara bilen köne tanyşlara meňzäp, mesaýy gürlleşip otyrdym. Şundan soň gyzjagaz ýadap, tä mamasynyň önünde irkilýänçä, bize özünden başga zat barada oýlanmaga maý bermedi. Jedirdäp san sanady, aýdym aýtdy, sorag baryny sorady.

– Onuň, mamasynyň «Akylyň nirände?» diýen soragyna beren jogaby bolsa maňa diýseň ýarady. Ol şonda «Akylym şu ýerde» diýdi-de, köýnejigini göterip garnyny görkezdi.

Bizi gürrüňe gyzykdyrdy.

Dünýädäki hemme hünärler biri-birleri bilen doganmy-da, doganoglan diýilmesi ýöne ýerden-ä däl ekeni. Şeýle göräýmäge taryh sapagy bilen kebsirleýjilik hünäriniň arasynda hiç hili baglanysyk bolmajak hem ýaly welin, ýöne bu baglanysyk hem bar ekeni.

Bir topragy iki dünýä bölýän Etrek derýasynyň üstüne köpri gurmak höwesini mende, taryh mugallymymyzyň otlukly gürrüňlerini diňlänimden soň döräpdi.

Biziň taryh mugallymymyz Ýemmek Şakyrow keltepaýçaragada saryýagyzy, ýaňy saçynyň eteginden ak girip ugran adamdy. Sapakdan özge ýerde, hamala soňundan her aýdan sözüne jogap bermeli bolaýjak ýaly ol az hem-de saýhally gürlärdi.

Birwagtlar onuň kakasy biziň obamyza mekdep gurmaga, mugallymçylyk etmäge gelenmişin. Atam dagy bolsa onuň açan likbezine gatnap sowat öwrenipdir. Ýemmek mugallymyň geçmişi barada meniň bar bilýän zadym şudy. Onuň sapagynda biz hiç mahal ýadamazdyk. Käbir mugallymyň sapagynda bolşy ýaly, «Haçan jaň bolaýarkan?» diýip, pallasyp, arakesmä garaşýanlar hem ýokdy. Ol gelip, sapaga başlanyndan on-on iki minut geçip-geçmänkä, biz özümiziň klasda oturanymyzy hem ýadymyzdan çykaryp ýetiserdik.

...Moskwanyň eteginde Napoleonyň derbi-dagyn edilisini gürrüň beren mahaly ol biziň gözümize, taryh mugallymymyz däl-de, hut feldmarsal Kutuzowyň özi bolup görnerdi.

Ýene birde bolsa, ol dyzmaç atyň üstünde, Senat meýdanyna gelýän gaýduwsyz dekabristleriň birine meňzärdi.

Indi men käte hyýalymda gurýan şol köprime «Dostluk köprüsi» diýen ady hem dakyp görýärdim. Şol köpriniň irde-gicde guruljagyna, özümiňem şol ýerde kebsirleýji bolup işlejime bolsa men birjik-de şübhe edemok. Münlerçe dostluk köprülerini guran öz ýurtdaşlarymyň tizden bu köpriniň hem gurluşygyna başlajagynyň uýy iki däl.

Otly Aşgabada ir bilen, ümüs-tamyslykda gelip ýetdi.

Täze tansymyz garryja aýal bilen onuň agtyjagyny taksä mündürüp ugranymyzdan soň hem biz öz barmaly ýerimize gitmäge gyssanmadyk. Köçelerde aýlaň-çaýlaň edip, töweregiň ýagsy ýagtylaryna, şäheriň ukudan oýanaryna garaşyp güýmendik. Başagaý bolup ukudan oýanyan şäher bu ýerde, biziň ýaly obalylaryň ilkinji gözüne ilýän zatlaryň biridi.

Biz ýene biraz aýlanyp, derwezesi haňlap, açyk duran seýil бага gelip girdik. Indi ýapraklaryň arasynda süzülip gelyän maşyn sesleri bu ýerde basyksy eşidilýärdi. Daş-töwerekdäki ýere gaçan ýapraklaryň arasyndaky akjaryp görünýän kömelege meňzeş, başly-barat zyňlan doňdurma gaplary öten agşam bu ýerde agyr märekäniň bolanyndan habar berýärdi.

Biz birsalym häli-şindi sahalardan tänip, biraz howada galganson, gelip ýere düşýän alagury ýapraklaryň gacysyny synlap oturdyk. Ýapraklaryň bolsy täsindi. Olar asmana göterilen, indem öz keýpine asyrym atyp oýnaýan kepperilere meňzeşdi. Töwerek durlanyp, biziň giren derwezämizden eli uzyn sübseli bir aýal peýda boldy-da, köçäniň ýüzündäki sargylt çaň sineň ýapraklary bir ýanyndan syryp ugrady. Şundan soň Güne hem köp garaşmaly bolmady. Gün ilki belent jaýlaryň aýnalaryna düşüp, gyzylymtyk reňk bolup göz gamaşdyryjy ýalpyldady. Daş-töwerek öňki-öňkülik bolup hakyky durkuna geldi.

Men Gülnara bilen tirkeşip, köçä çykdy. Obadan gelim-gidimiň köplüğinden bolsa gerek, şäher meni öz pikir edişim ýaly nätanys saýyp geňirgenmedi. Çar tarapymyz belent başly jaýlar. Ol jaýlaryň arasy bilen gidip barýarkaň, sen özüňi dag jülgesiniň arasy bilen barýan ýaly duýýarsyň.

Bir ýerlerden süňni ýumşasan asfalyň, onda-munda bişirilýän çişligiň ysy gelyär.

Öz hat-peteklerimizi tabsyrmaga gelen okuw mekdebimize biz şol gün öýländen soň gözläp tapdyk. Dokumentler

kabul edilýän jaýda maňlaý saçy düşen bir adam derläp çay içip oturan eken. Ol bizi görüp, önünde ýatan galyň aýnaly äýnegi bilen özüniň ýemşigräk burnuny: gaňňalap, soň sonuň anyrsyndan bize täzededen seretdi.

– Size kim gerek, ýaşlar!

– Biz-ä siziň okuw mekdebiňizde okamaga geldik. Men Gülnaraň hem ýüzüne seredip gepledim.

– Hany, ilki bir hat-petekleriňizi tabsyryň, okuwam soň görübersiňiz-dä – diýip, äýnekli adam meniň sözüme düzediş berip gepledi.

Men öz dokumentlerimi çykaryp, äýnekli adamyň önüne süýşürdim.

– Meni kebsirleýjileri hasaba alýan sanawyňyza goşuň!

– Şeý diýsene, kebsirlejek-dä onda.

– Hawa.

– Şeýle bolsa näme, aláymaly bor-da onda. Äýnekli adam meniň uzadan resmi kagyzlarymy birin-birin görükdirip oturysyna, «şeýle diýsene» diýen sözi ýene-de birnäçe gezek gaýtalady.

Ýöne Gülnara elindäki sumkasyny açyp gözlense-de, onuň içinden öz resmi kagyzlaryny tapmady.

Onuň stansiýanyň saklaw jaýyna berlen çemedanda galandygy belli boldy.

Meniň Gülnaradan ön hat-petegimi tabsyrasym gelmedi.

Äýnekli adama uzadan zatlaryma elimi uzatdym-da, sen-men ýok, yzyna aldym.

– Hä, näme?

Äýnekli adam geň galyp, meniň ýüzüme içgin seretdi.

– Menem dokumentlerimi ertir, Gülnara bilen bile getirin.

Äýnekli adam geň galyp, egnini gysdy. Soňundanam: «Eý, käbsirleýji! Ertir geleňde, suratyň ýok ekeni, suratyňam getirmelisiň, how!» diýip, biziň yzymyzdan gygyryp galdy.

Myhman bolup gelen öýümiziň öý eýesiniň, gelen wagtymyz bizi görüp: «Ýene-de adaty garlawaçlar» diýen sözüne men birki gün soňundan düşüniş galdym.

Öý eýesi garynlak pyýada, öz çep tarapynda ýasaýan goňsusynyň öýüne obadan her ýyl okuwa höwes edip gelenleriň topar bolup gelýändiglerini, goňsusynyň bolsa tä ekzamenler geçip gutarýança onda-munda ýaban ýatyp gün görýändigini aýdyp, soňundanam öz sözüne hezil edip gülüpdi.

Şol gezek men bu sözleriň belli bir derejede özüme hem degişlidigini bilemsoň, näderimi bilmän müýnürgedim.

Uçilişsede okuwyň başlanmagyna indi bary-ýogy on-on bir gün galyppy. Okuwymyz başlanyp, ýatak jaý alýança biz şu öýde bolmakçydyk. Gülnara bilen ikiçäk maslahatdan soň, meniň gelen netijäm şeýledi. Şonuň üçinem men bu öýden başymy alyp gidibermäge howlukmadym.

Türkmeni dürtmeseň duýmaz diýleni-dä.

Eger biz wagtynda ýatak jaý aladasyny edip gidäýen bolsak, onda bu günki goh, bu öýde turmasa-da turmazdy.

Şol gün öý eýesi, gijäniň bir wagty entirekläp gelen günü men süýji ukuda ýatan ekenim. Derwezäniň şakyrdsy oýardy. Hojaýynyň sesini tanap turup, derwezäni açdym. Ol gele-gelmäne aýalyňa sögünip, küpürsöp ugrady.

– Bu ýerinden gelmeleri sen henizem ugradaňokmy? – ol şeý diýdi-de, elini sapança meňzedip maňa uzatdy.

– Bular indi şeýdişip meniň öýümde gos basysyp ýatjaklarmy. Ýa bular seniň körpe balaňmy? Indi meniň howlym obaly süpükleň jaýymydyr?

Men sessiz-üýnsüz geýindim-de, bu goha oýanyp, indem utanjyndan ýere giräýjek bolup oturan Gülnaranyň ýaýyna bardym:

– Gülnara, bar içerik gir-de, çemedanyňy alyp çyk!

– Gijäniň içinde niräk gideris ahyry? – Gülnara ejizligini edip ýaýdandy.

– Seni kakaň maňa tabsyrdy. Indi sen meniň diýenimi etmeli borsuň! Men niräk gitsem, senem şol ýere gidersiň!

Men önki pikirimi ynam bilen ýene bir gezek gaýtaladym. Gülnara sessiz-üýnsüz zatlaryny ýygnaşdyryp, meniň yzyna düşmek bilen boldy.

Käte bir masyn geçýär diýäýmeseň, köçeler imisalalykdy. Kümsük şäher itleriniň köçelerde ygyp ýörenini görse bolýardy. Käbir aňyrsy görünmeýän howlularyň içinde janygyp üýrýän gürji sesleri eşidilýärdi.

Men yzda galan gohy ýatdan çykarmak üçin Aşgabat hakyndaky aýdymlaryň ilki ýadyma düşen birine hiňlenip gitdim.

Başlanmys bir mahal şäheriň düýbün,
Aşyklaryň çöpden eden kepbesi.
Indi bu gün ajap şäher Aşgabat,
Garagumyň göwher gasly gupbasy.

Biz bir sagada golaý ýol ýöräp şäheriň ileri çetine, baýyrlyga ýetdik. Baýryň üsti sergindi, çolady. Gijäniň aňyrsynda oturan Köpetdag tarapdan sowujak şemal öwürýärdi. Telewizor wyskasyndan aňyrda bisaýhal şäher cyralary gyzyl-ýaşyl bolsup lowurdaşýardylar.

Özüüm üşäp ugramsoň, çemedanymy açdym-da, biraz ýygırt atan penjegimi Gülnaranyň egnine atdym.

– Gerek däl, sowuk däl-ä.

– Şemal deger ýerdir, egniňden aýyrma!

Gülnara meniň bilen ylalaşdy. Men iki-üç sagat mundan öň bolan wakany ýatlap, bolan-goýan zatlary ýene-de bir gezek pähim terezimde saldarlap gördüm.

Men asmandaky, ömrüniň ýarysyndanam gowragyny geçip gutaran Aýy synlap otyrkam, Gülnaranyň aşaklyk bilen özümi synlaýanyny duýup, düşnüksiz ýagdaýa düşdüm. Şeýle-de bolsa, syr bermezlik üçin onuň özüme seredýänini görmedik boldum.

Aýy, säher golaýlaşdykça, ýyldyzy azalýan asmany synlamagymy dowam etdirdim. Haçanda men Gülnaranyň beýleräginde gezim edip ýören mahalym, bir garanyň özüme ýakynlap gelyänini gördüm. Bu mahal jahan ýagtylyp, töwerek aýyl-saýyl bolup ugrapdy. Men ol adamyň çykyp gaýdan jaýyny ilki gören mahalym, ony şu telewyska degişli bir zat saklaýandyr diýip, çak edipdim. Mahal-mahal sol tarapdan it sesi hem eşidilýärdi. Häzir bu gelyän adam, kimem bolsa sol jaýyň sakmany bolmaly. Ol ötüp barsyna deňime gelen wagty maňa söz gatdy:

– Tersleşdiňizmi?

Maňa diňe ýylgyraýmak galdy.

– Ynanmagyn, näz edýändir, gyz näzidir! Men hiç zada düşünmän egnimi gysdym. Bu pikiriň nireden kelläme gel-nini bilemok. Ýaban ýatan günümiziň ertesi men Gülnarany yzyna tirkedim-de, göni sol äýnekli adamyň huzuryna geldim.

– Ýeri, kebsirleýji, indi näme üçin geldiň. Ýa-da hat-peteini yzyna almakçymy? Öýlerini göresi gelen ýigitleriň edäýýänjesidir şu özün-ä diýip, ol bizi tanandygyny mälim etdi.

– Ýok, agam, bize hat-petegimiz gerek däl. Bize jaý beriň!

– Jaý?

– Hawa, jaý beriň!

– O-ho-hoý, meniň näme artyk-süýşük jaýym barmy? Jaýy myhmanhanalardan gözläň.

– Hemmesiniň berýän jogaby birmeňzeş.

– Ýer ýok.

– Edil özi.

– Onda şol jogaby ýene-de bir gezek esitdim hasap edäý, kebsirçi. Meniňem size edip biljek kömegim ýok.

Birsalym biziň üçimizem böwrümüzizi diňsirgenip utulan komandanyň oýunçylaryna meňzeşip oturdyk. Äýnekli adam

bizi ýene bir gezek synlansoň, onuň bize haýpy geldimi, nämemi, niräkdir bir ýerlerik jaň edişdirip ugrady. Kimdir birine biziň uçilişä girmekçidigimizi, indi üç-dört günden bäri säherde onda-munda ýatyp, ygyp ýörenimizi aýdyp, öz gepleşýän adamsyna düşündirdi.

Häli-şindi «Hä, gaýrat ediň, ikisem uzakdan gelen» diýip, biziň aladamyzy etdi.

Gürleşip bolup trubkany ýerinde goýansoň, işleriň ugrunadygyny mälim etdi, küti äýneginiň aňyrsyndan meniň ýüzüme seretdi-de ýylgyrdy.

– Kebsirleýji, zaluwat, seňki gelginne. Direktor-a razy bolaýdy.

– Näme, razy boldy?

– Ýoldaşyňam al-da, şu biziň oturýan jaýymyzyň çepine öwrül, öňünden üç gat jaý cykar. Şol ýerde bir aýal bardyr, bar-da, biz şol direktoryň jaň edip aýdany diý. Siz barýançaňyz ol hem jaň edip ýetiser.

Gülnara ikimiziň gökdäki dilegimiz ýerde gowuşdy. Garryja aýal bizi kabul edip, herimizi bir jaýda ýerleşdirdi. Hemem gaty akylyly bolmagy, otagymyzy arassa saklamagy ýaş çaga tabsyran ýaly aýratyn tabsyryp gitdi.

Sergezdancylyk meni halys ýadadypdy, aýaklarym laň durupdy. Men uzak gijäni sarsman ýatdym.

Ertir Gülnara gelip meni oýaran mahaly, her gün şäheri gyzgyn howry bilen doldurýan Gün al-asmana göterilipdi.

Daşarda şemal öwürmeýän borly, penjireden görünýän baglar bagyr reňk daş bölegine meňzäp doňup durdy. Uzyn zalyň sag tarapynda, kimdir birine walalaýlap bir zatlar – bir zatlar düşündirýän garryja aýalyň sesi gelýär diýäýme-seň, daş-töwerek imisalalykdy.

Agsamlaryna bolsa bu boş otaglara ýüregedüşgünc tukatlyk aralaşýardy.

Men Gülnaranyň ýüzüne seredip, onuňam ine-gana dync alanyňa göz ýetirdim. Onuň ýüzi düýnküden durlanyp, göreçleri nurlanypdy.

– Siziň obada 10-15 sagatlap ýatýan adama näme diýýärler – diýip, Gülnara meniň özüme meňzäp gürlledi.

– Birinjiden-ä, öňki şertnama görä, sen diýip gepleşmeli. Ikinjidenem, biz obada, meniň ýaly ýaş ýigitler-ä, öz gelni mylaýym elleri bilen yralap, «Senem turaý indi!» diýip saçlaryny sypaýar. Kempirler bolsa öz ärini «Tur, turman geçen, gelin geler, gyz geler, ryswa bolup ýatma, hana täret gylsaň, ýyly suw» diýip, igenip turuzýarlar diýesim gelse-de, Gülnarany öz jogabym bilen utandyryn diýen pikire gelemsoň, başgaça gürlledim.

– Biz obada hem seň oýarysyň ýaly gelip, seýdip oýaraýýalar.

– Ýuwun-da bar onda, öz jaýymyzda ertirlik taýynladym.

– Ertirlik?

– Hawa, bir zat iýjek dälmi näme?

– Ine, häzir barýan. Men tabakdaky gowrulan kolbasa bölejiklerini görüp, Gülnaranyň garryja aýalyň göwnüni tapanyny bildim.

Biz naharlanyp bolup tirkeşdik-de, şähre gezelenje çykdyk. Gün barha gyzýardy. Adamlar ýol ugrunda suw satylýan ýerlerde üýşüşip suw içýärdiler. Uly köçelerden içi kapas trolleybuslar hyňranysyp, biziň duşumyzdan geçip gidýärdi.

Onda-munda burunlaryny agaçlara sokaýjak bolşup, gysmyljyraşyp duran ýeňil maşynlary görse bolýardy. Magazinleriň içi yssydy, ol ýerde uzak durasyň gelenokdy. Magazinleriň birnäçesini gördük diýäýmeseň, ol ýerde biziň eden söwdamyz bolmady.

Gülnara bir çağa geýimini jigisi üçin alarman görünse-de, belki, «Başga bir magazinde mundanam gowusy bardyr»

diýen pikir kellesine gelendir-dä, söwdany soň bir gezege goýdy. Köçäniň gyrasynda gara der bolup söwda edýän aýaldan iki gap doňdurma aldyk-da, dynç almak üçin bir bagyň kölegesine sowuldyk. Duşumyzdan ilki öten oglan bilen gyzy men gözüm bilen on-on baş ädime çenli ugratdym. Ol gyzyň juda kelte tikilen ýubkasy, isleseňem, islemesenem ünsüňi çekýärdi. Onuň egninden gujaklap, gapdaly bilen ygamlap barýan saç-sakgaly ösgün ýigit derwüş sypatdy. Doýgundy.

– Baý, bu yssyny, ýüregiňe dagy düşüp gelýär-dä bi – diýip, Gülnara birsalym oturanymyzdan soň yssydan bez bolanyny boýun aldy.

– Bölünişikde, biz türkmenlere Günden paý birneme köpräk düşüpdür.

– Kölegede janyňy saklap bolanok, meýdanda işläp ýörenler dagy nädýärkä. Göwnüme bolmasa, Aşgabat obadanam birhili yssy ýaly.

– Siziň obaň-a bilemok welin, biziň obada-ha yssydan dynma meselesi bir wagt çözüldi – diýip, men oýunlyga salyp gepledim.

– O nähili çözülenmiş? – diýip, Gülnara meniň täze bir zat aýdaryma garaşdy.

– Ýaba girmeli-de, kelläni suwdan çykaryp oturybermeli. Biz obada çay-naharyňam salkynda taýyn edip, kenara getirip goýýarlar-da, soňam islän wagtlary suwuň içinden ellerini uzadysyp iýişip-içişip otyrlar. Ine, bir hezillik.

– Onda bir gün biziň oba hem sizden bu açysyňyzy öwrener-dä.

– Gowusy, biziň oba göçüň-de geläýiň!

«Gülnara gep mundan çykd-ow» diýen manyda ýüzüme seredip goýberdi-de, şeýle-de bolsa, ol maňa ýagsydan-ýamandan hiç zat diýmedi.

Ýöne meniňem bu sözüň üçin ondan ötünç soramajagym çynym. Belki, bu söz meniň irde-giçde Gülnara aýtmaly

bolaýjak sözümdir. Şol aýdylmaly söz biraz önünden aýdylaýan eken-dä.

Şekillendiriş muzeýinde bolup, yza dolanan wagtymyz Gülnara menden biraz öňräkden ýöredi. Göwnüme bolmasa, ol menden kinelirägem ýaly. Töweregi synlan bolup, oýlanyp barýar.

Gowy maşgala, özem ulumsy ýa bir süwümsizem däl ýaly, ýene üç-dört ýyldan maýa ýaly gelin bor bi – diýip, men onuň zyzndan ýöräp gelsime pikir öwürýärdim. Onuň gelin bolandaky sypat-syratyny özümçe göz önüme getirýärdim.

Şu barmana, nämüçindigini bilemok, meniň Gülnara Asgabadyň döreýiş taryhyna degişli: bir obada bir-birlerine göwün beren bir asyk-mağsuklar hakynda, olaryň müdimi bile bolmak üçin öz obalaryndan gaýdyp, su ýerde kepbe dikip ýaşaýyslary hakynda, şol kepbäňem häzirki Asgabadyň başlangyjy bolsy hakynda, esiden rowaýatymy aýdyp beresim geldi.

«Belki, ol bu rowaýaty bireýýäm esidip goýandyr» diýen pikir öňki pikiriň yzysüre kelläme gelmedik bolanlygynda men öz hyýalymy üýtgetmekçi däldim.

Ýatakhana golaý gelen mahalymyz Gülnara yzyna öwrülip, maňa sorag berdi:

– Esen, siziň öýüňiz Saparly ýegenleň nirräginde?

Men diňe häzir Gülnaranyň hem ýolboýy özüm hakynda pikir edip gelenini bildim.

* * *

Şu gün garaşylmadyk myhman, wahtýor daýza agşam biziň ýanymyza gürrüňçilige geldi. Gülnara ikimiz okap oturan kitaplarymyzy goýup, ikimiz iki ýerden onuň gelmegine begendik.

Onda-munda duşan wagtymyz beren salamymyzy ugurly almaýan adamyň bu günki gün bizi gözläp gelmegi, hakykatdanam, garaşylmadyk zatdy.

Öz ýanymdan men bu aýaly itgylyk hasap edip ýördüm. Çakymyz ters bolup ugranyňa begenenim üçin bolsa gerek, men häzir wahtýor daýzanyň gelenine iki bolup bilmedim.

Dessine, Gülnaranyň özüme uzadan ýaşyl kitirini alyp çay gaýnatmagyň ugruna çykdy. Gülnara stolun üstüni tertibe salyşdyrdy.

Biz üçleşip, çay içdik.

Wahtýor daýza ilki biziň okamakçy bolýan uçilişämiziň direktorynyň frontçy, gowy adamdygyny aýtdy, hol gün bizi ýerleşdirmek üçin hem onuň özüniň jaň edendigini ýatlady.

– Indi eýlekilerem tiz geler, ana onsoň, her günün nähili geceninem bilip bolmaz. Wahtýor daýza şeý diýip, uçilişäniň häzir kanikulda gezip ýören okuwçylaryny ýatlan wagty, men onuň ýekesireýändigini bildim. Ony şu güne çenli özümiziň «bärigel» etmänimize utandym.

Ol özi bilen getiren bankasyny açyp, ondaky kömelekden hödür etdi:

– Alyň, dadyp bir görüň, bu kömelek biziň Wýatkamyzyň kömelegi.

– Wýatka? – diýip, men wahtýor daýzaň aýdan sözünü gaýtaladym-da, hemem kartada Wýatkanyň nirede ýerleşýanini ýadyma saljak boldum.

– Hawa, Wýatkadan, häzirki Kirow oblastyndan.

Alyň iýiberiň, gaty süýjüdir, siz üçin getirdim. Mundan her ýyl şol ýerde ýaşaýan aýal doganym birnäçe posylka iberýär. Soňundanam ol geçen ýyl özüniň hem Wýatkada bolup gelendigini, ýegençileri bilen gidip, çagalygyny geçiren tokaýlarynda aýlanyp, kömelek cöpläp gezendigini birin-birin ýatlap bize gürrüň berdi.

Öz dogduk depäni ýatlamak, onda-da ondan has uzakda bolup ýatlamak lezzetli bolsa gerek. Garryja aýalyň geplemekde agyzla gezek beresi gelmedi. Ýatar wagty biz hoşlaşyp dargasdyk. Öz jaýyma gelip, ýene-de ümsümlük bilen ikiçäk galdym. Düýn şol gurasym gelýän köprim barada

köpräk oýlananyň üçin bolsa gerek, gije köpri meniň düýşüme girdi. Ol özüniň Symrug gusuň ganatlary ýaly äpet ganatlary bilen iki kenary – iki dünýäni birleşdirip oturan guşa meňzeşdi.

Ýene birde bolsa ol Saratow şäheriniň golaýynda Wolganyň üstünde gurlan köprü meňzeýärdi. Bu köprini men kakam bilen Moskwa gezelenje giden gezegim görüpdim.

Häzirki düýşüme giren köpriniň bir tapawudy, o-da şindi doly gurlup gutarylmadyk köprüdi. Köpriniň endamynda kebsirleýjileriň ýakýan ýyldyzjyklary ýylpyldaşýardylar. Ýyldyzjyklar ak nur bolup, asakdan akyp duran derýanyň gujagyna dökülýärdi. Şol ýylpyldaşýan ýyldyzjyklaryň birisiniň ýakýan bolsa mendim.

Ukudan oýanan mahalyň men özümiň köpriniň üstünde däl-de, bir jaýyň üçünji gatynda ýatanymy bildim.

Daş-töwerek ýagtylyp ugranda bolsa, Gün dogup, ýeriň ýüregine giňlik salmandy. Ynjalyksyz serçeler aýak üstüne örleşipdiler. Bu bolsa ertiriň ýakynlaşmagynyň alamatydy. Bir ýerlerde turba girip çykan bolsa gerek, serçeleriň içinde birisi has çarajürjendi. Ol bökjekläp, hemem guş dilinde jürküldäp bilýän jadyly daşjagaza meňzeýärdi.

Men ýuwnup-ardynyp geldim-de, düýňki satyn alan kitabyňy okamagy dowam etdirdim. Bu kitap şu günüň esgerleri hakdady. Eseriň gahrymanlarynyň biri türkmen oglandy. Waka Türkmenistandan uzakda, Neman derýasynyň boýunda harby desantçy goşun bölüminiň birinde bolup geçýärdi.

Kitabyň gahrymany, bu ýerden uzakda bolsa-da, onuň ýüregi şu biziň yssy hasaplaýan ölkämizdedi. Onuň baýyrlaryň arasynda ýazylyp oturan obalaryny, ýüzi çyrşaklyja jigilerini göresi gelýärdi. Onuň duran postunyň golaýyndan başlary gülli öýmeli, aýdym aýdysyp geçýän litwaly gyzlar oňa işden gaýdyp gelýän obadaş gyzlary ýatladýardy.

Gün dogup, adam boýy ýokary göterilen mahaly men bu kitabyň gahrymanynyň yzyna düşüp, uzak ýurtdan Garaguma görme-görse geldim. Ýigidiň uçarda uçup gelýän mahaly uçaryň gözesinden seredip, goňur-sargylyt öwsüp oturan Garagumy gören wagty tolgunmasy kitaby okap otyrkam meni ynandyrsa-da, soňundan ony ýazan bilen jedel edesim geldi.

Millet-ä tomsuna bu ýerini yssy görüp Kawkaza, Orsýetiň, bir ýerlerine gidýär. Esger ýigit bolsa şu jokrama yssa höwes. Şu ölkä gelenine bolsa, ol enesini gören ýaly begenýär.

Awtor öz gahrymanynyň gürrüňini asmanda uçarda tamamlayar. Eger ol gahrymanyny yzarlamasyny ýene-de dowam eden bolsa, uçar Krasnowodskä gelip düşen mahaly ol ýigidiň Hindistandan gaýdyp gelen rus syýahatçysy Afanasiý Nikitine meňzäp: «Eý meniň eziz topragym!» diýip, ak çäğäni gujaklap ogsaýmagy-da mümkindi.

Gerek-ýarak zatlarymyzy getirmek üçin dükana gidip gelen wagtym, Gülnaranyň ýanynda oturan adamy görüp, men öz gözlerime ynanmajak boldum.

Onuň ýanynda kakasy Tagan aga otyrdy. Ol meni görüp ýerinden turdy-da, «Ine, bu-da geldi» diýip, begençli iki elini uzadyp görüşdi.

– Obalar saglykmy, Tagan aga!

– Hol gün kakaňam daýhan birleşigiň dolandyrys sagynda gördüm, bir iş bilen-ä gelen eken. Saglyk-amanlyk sorasyp durduk. Agaň dagy hem guraw, isläp ýör diýdi.

– Ýola çykypsyňyz-la ýa Asgabatlyk işiňiz dagy barmydy? Men Tagan agadan duýdansyz peýda bolmagynyň sebäbini soradym.

– Saglyk, obalar gül ýaly.

Tagan aga şeý diýdi-de, Gülnaranyň önündäki okalan haty maňa süýşürüp, ýagdaýy düşündirdi.

– Şu hat baransoň, ejesi otly köýnek geýdi oturdy. Men-ä aýtdymam-la, ýogsam, öz obamyzdan Esen diýibem bir oglan ýanynda bar diýdim, şonda-da bu habary eşidip durup bolýarmy näme? Hem-ä sizi görüp giderin, hemem bahana bilen Asgabady gören adam borun diýdim-de gaýdyberdim.

Men önüme süýsürilen haty aldym-da, oňa gözümi gezdirdim.

«Salam haty.

Tagana hem çagalaryna biziň tarapymyzdan köp dogaç salam bolsun. Çagalar, hemme gurgun oturanmydyr?

Tagan jan, dogan, sen bizi bagyslaweri, biz-ä seň önünde ýüzügara bolandyrys. Baýak, gyzyň Gülnara bilen bir oglan bize geldi. Iki-üç gün bir ýagsyja bolup ýasadylaram. Ýöne bir gün giýewiňiz serhoş bolup geldi-de, ähli zady bulasdyrды oturyberdi. Gijäniň bir wagty gelip, meň üstüme heňkirip ugrady.

Çagalar, daş-töwerek, hemmeler örди. Ýeri, näme aýdyp, näme diýersiň? Çaga-çugaň däl, birki şapbat berip, sem edäýer ýaly. Ol şol zährimardan datsa, hemişe soň ýaly, adamçyl nere meňzäp gübürdäberýär.

Şol barmana-da, ol «Bu myhmanlaryň haçan gidýär?» diýip gygyryp ugrady. Muňa Gülnara-da, ol gelen ogланam birhili boldular. Ol oglana «Gijäniň içinde gitme!» diýsemem, Gülnarany yzyna tirkäp gitdi. Ertesi garassagam olar dolanyp gara bermediler.

Olar eýýäm baryp, bu zatlary size jikme-jik gürrüňem berendirler. Siz bizi bagyslaweriň. Men-ä indi şu bolgusyz wakadan soň siziň ýüzüňize nähili seretjegimem bilemok.

Hoş sag boluň. Nabat.»

Tagan aganyň näme üçin geleni haty okamsoň, maňa belli boldy.

– Siz bizi nädip tapdyňyz? – diýip, men Tagan agadan özümi gyzyklandyrýan ikinji soragy aýdyp ýüzlendim.

– Hat-petekler kabul edilýän ýere geldim welin, siziňem hat-petegiňiz bar diýdiler. Bir äýnekli adam oturan eken. Ýöne, nämüçindir, tä şu haty okap görýänçä, siziň şu ýerdedigiňizi aýtmady, bir töwra adam eken.

Şol gün öýlän bizi görüp arkaýynlanan Tagan aga yzyna – oba gaýdarman boldy. Gülnara ikimiz hem «Özüň giderin» diýse-de, tirkeşdik-de ony ugratmaga wokzala geldik. Otlynyň ugrar wagty bolýançä wokzalda güýmendik.

Otly ugrajak wagty Tagan aga: «Birek-biregi gözden salmaweriň, agzybirje boluň!» diýip, gyzly adamyň aladasy bilen aladalanyp sargady.

Otly ugranson, biz tirkeşip ýatak jaýymyza gaýtdyk.

* * *

Bu ýyl güýzüň gelşi meniň üçin üýtgeşik bir pursat boldy. Gülnara üçinem, meniň üçinem obamyzdan uzakda täze bir durmuş başlandy. Güýzde biziň ikimizem hünär öwrenmek üçin okuwa giren oğlan-gyzlaryň biri bolduk. Şeýdibem, biziň ömrümüzde täze bir döwür başlandy.

JAN SESI

Sapar garaýaglyny keselhana mundan iki-üç gün öň getiripdiler. Ol özüniň bu tanyş keselini 1945-nji ýylda Kenigsberg şäherinden getiripdi. Herniçigem bolsa «faşist» (Sapar garaýagly teninde göterip ýören oskolka bölegini özüçe şeýle atlandyrýardy) gaýrat etdi. Ol öýüne-iline gowusdy, öýlendi-illendi, üç gyzyň, bir ogluň atasy boldy.

Yzly-yzyna bassyr-bassyr bolan gyzlaryna «Göwher, Merjen, Dürdäne» diýip, öz islän atlaryny dakyp guwandy. Käýarym işdeş ýoldaşlary oňa: «Ahow, Sapar, ähli gymmatbaha daslaň atlaryny öz gyzlaryňa dakyp gutardyňla, atlaryň biri-ýarymyny bize-de goýaweri, zaluwat!» diýsip degşerdiler.

Dördünji gezekde onuň ogly boldy, özi-de garaşylan wagtyndan iki aý öň boldy. Oglanjygy iki aýlap pamyga dolap garaňkyda sakladylar. Sapar garaýaglynyň hele-hüle gepi gaty görmeýäni üçin ogul toýuny eden günü işdeş ýoldaşlary oýunlyga salyp, ýene-de onuň ogluny öwdüler:

– Ogul diýeniň biziň direktoryň ogly ýaly bor, ol ilin çagasy ýaly «Dokuz aý, dokuz gün geçsin» diýibem durman, ejesi-kakasynyň garaşanyny bilip, iki aý öňünden gaýdyberipdir.

Sapar garaýaglynyň ogluna dakan ady welin, dogrudanam, adamlary geňirgendirdi. Gyzlaryny kemsitmezlik üçinmi ýa-da «Oglum aýak bitip köçede oýnan mahaly adyny eşiden nätanys oglanlar «Hä-ä... munuň-a özünden uly ýene-de üç agasy bar eken-ow, päliň azyp dagy degäýmeli däl-ow»

diýip eýmensin diýdimi, nämemi, ol aldy-da, ilkinji ogluna «Töre» diýdi oturyberdi. Ýogsam, türkmençilikde Töre adyňam, Çary adyňam, gyzlary hasaba almazdan, diňe dördünji opla dakylýanyndan ol habarsyzam dälidi. Ýüzi tutuksy Sapar garaýagly göräýmäge ynjk adama menzese-de, ol çagalarynyň dostudy. Mahal-mahal olar bilen gosulysyp, oýnamaga hem ýaltanmazdy. Ýassygy tirsekläp çay içýän mahaly çagalary guş bolsup, onuň aýagyna gonuşyp oturdylar.

Aýaly kämahal: «Sen bulaňňy gaty elejiredýän, akgasy, soňrak görersiň, bular seniň telpegiňi ters geýdirer, otursynlar-da näme, ýer göterenokmy?..» diýip, igenen wagty ol eşitmedik bolardy ýa-da «Meniň özümem oglan wagtym şulardan enaýy dälidim – taýy suwa gaçan garagoldym, indi şular nädenlerinde mençe bolmaz, mençe bolsa-da bir adam katdy bolar» diýerdi, aýalynyň dözümlü sözlerine närazylyk bildirerdi.

Sapar garaýaglynyň aýdysy ýaly hem boldy, onuň iki ortanjy gyzy Aşgabatda medisina institutyny tamamlap, lukman bolup çykdy. Olar durmuşa çykyp, şol ýerde hem işlemäge galdylar. Uly gyzy bolsa oba – öz belet ýerinden bir ýigide durmuşa çykypdy.

Töräni harby gulluga aldylar. Gullukdan soň ol şol ýerde – Leningradda galyp, okuwa girdi. Sapar garaýaglynyň oglundan göwni bitdi.

Töräniň okuwyny tamamlap öýli-işikli bolanyny Sapar garaýagly görse-de, onuň aýaly pahyr görüp bilmedi. Töre ejesi ýogalanynyň iki ýyl soň öýlendi. Toýuny gelip öýlerinde geçirensoň, bir aý bolup-bolmanam işe bellenen ýeri Aşgabada dolandy. Şeýdibem, Sapar garaýaglynyň çagalary bedene çagalary ýaly pytradylar. Oňa diňe «Nirde gezseňizem, sag geziň!» diýäýmek galdy. Birki ýyllykda ony obada ýaşaýan gyzy öz ýanyna göçürüp gitmäge yrmakçy boldy. Islese, oňa öz öýüniň gapdalyndan aýratyn jaý gurup bermegi, şonda

bişirip-düşüreninden uzadyp durmaga özüne amatly boljakdygyny aýtdy.

Barylmalý oba öz obalary bolsa-da, etrap merkezindäki öý-öwzaryny taşlap gitmäge onuň ýüregi urmady. Ol bu ýere uruşdanam öň gelipdi, MTS-de ilki traktorçynyň kömekçisi, soňundanam traktorçy bolup işläpdi. Üç ýyl uruşda bolan wagtyňy hasap etmeseň, ol ömrüniň köpüsini şu edaranyň gapysynda geçiripdi. Uruşdan gelibem, MTS-iň direktorlygyna seçildi. Sapar garaýagly bu wezipesinde bir ýyly kem otuz ýyllap işledi. İşden aýrylansoň hem onuň öz atlandyryşy ýaly, «döwlet tapan ýerinden» gidesi gelmedi. Edarada garawul bolup galdy. Pensiýanyň daşyndan özüne bir güýmenje tapyndy.

Onuň enteklerem işlejegi çynydy. Ýöne otuz ýyla ýakyn teninde, ahmallygyna garaşyp ýatan «faşisti» ony öz gününe goýmady. Sanja meňzäp dörän agyry ýuwaş-ýuwaşdan bütin bedene yza bolup ýaýrady. Ol bu gezek «faşistiň» öz yzyndan çyny bilen gelendigine ynandy.

... Kenigsberg, çalam-çaş bolup ýatan maşynlar, tüsseläp ýanýan tanklar, gölerişip ýatan adam jesetleri... göz önüne geldi.

Bu şäheri ol iň soňky gezek şeýle ýagdaýda görüpdi. Onuň teninde göterip ýören «faşisti» hem hut şol ýerdäki duşman berkitmeleriniň birinden Moskwanyň ýüregine çenelip atylan oklaryň biridi.

Lukmanlar barlag geçirip, Sapar garaýaglynyň teninde «sowuk ýumurtga» bolup ýatan «faşistiň» töwereginde ýara emele gelip ugranyny anykladylar. Operasiýa edip, «faşisti» aýyrmalydygyny oňa aýtdylar.

Birwagtlar lukmanlaryň özleri tarapyndan «operasiýa etmek howply» diýlip goýlan ýarany, bu gün operasiýa etmegiň mümkindigine Sapar garaýagly birbada ynanyp bilmedi.

– Oglanlar, ynansaňyz men-ä şu «faşist» bilen halys öwrenişäýipdirin, indem siz ony kesip aýyrsaňyz, meniň bir zadym kem ýaly bolup durmasa-da ýagşydyr?! – diýip, oýunlyga salan bolup, operasiýa edilmegine göwnemedi. Sapar garaýaglynyň özi rugsat berýänçä lukmanlar hem ony operasiýa etmäge gyssanmadylar. Ýöne oňa irde-giçde operasiýanyň hökmanydygyny, ýogsam, «faşistden» ýazylanlygynyň bolmajakdygyny aýtdylar.

Sapar garaýagly her hili oýlara çeňňek taşlap görse-de, wagty bilen ýaz bulutlary ýaly dagynyk pikirini bir ýere jemläp bilmedi.

* * *

Pasyllaryň arasynda tomsa Sapar garaýaglynyň şeýle bir pisindi oturyp barmazdy. Her gün howur dünýäni dolduryp endiräp ugransoň, ot-çöpler reňkini öçürip süllermek bilen, gününe kaýyl bolmak bilen bolardy. Töwerekde howa azalyp, dem almak kynlaşardy. Mahal-mahal Sapar garaýagly penjireden töwerekde sary deňiz bolup oturan tomsa seredip käýinerdi. Tomsuň dünýäni öz gazanynda, çydap bolmajak derejede gaýnatjakdygy barada oýlanardy.

Gün guşluk galyberende, obada ýaşaýan gyzy çagalary bilen ony soramaga geldi. Sapar garaýagly gyzynyň bişirip getiren towuk corbasyny, gök-agyny ýer-jaý edensoň, özi olaryň ýanyna daşaryk çykdy, tuduň kölegesinde oturyp agtyklary bilen degişdi, gepledip, olaryň täsin çağa diline guwandý.

Agtyklarydyr gyzyny ugradansoň, Sapar garaýagly ýene-de palatasyna dolanyp geldi. Bosagadan ätlän wagty ýene-de keselhananyň süňňüne ornan däri-derman ysy haplap burnuna urdy. Gyzynyň täzeje bişirip gelen naharynyň tagamlydygyny, umumanam öz gyzlarynyň, ejeleri ýaly tagamy süýji bişirýändigini ýatlady. Şeýle-de bolsa ol ilki krowadyna geçip, biraz dem-dynç alayanyňy kem görmedi.

Ýöne onuň soňra ýene-de wagty bilen ýagyrnysyny ýerden göteresi gelmedi.

Sekunt sanap öwjeýän gyzgyn howur ýene-de daş-töweregi ot goýberilen tamdyra öwürdi. Gezmeläp dync alýan syrkaw-lary kowalap palatalara saldy. Daşarda diňe iki-üç günlükde köriçegesi operasiýa edilen ýaş gelin bilen her gün ony görmäge gelyän ýigit galdy. Olar ýanasyk oturyp, pysyrdasyp diýen ýaly gürleşýärdiler, haýsydyr bir hezilligi ýatlasyp ýylgyrjaklaşýardylar. Ol ýigit ilki iki-üç günlükde özüniň motosikledini dyzandyryp alagüpürdi bolup gelipdi. Keselhananyň haýatynyň ýykylan ýerinden giren borly. Ýogsam, keselhana ýörite hyzmat edip ýören öz ulaglaryndan başga ulagy howla goýbermeýärdiler.

Motoryň sesini eşidip daşaryk çykan lukmanlar onuň gelniniň saglygyny sorap beren soragyna hem jogap bermän, eger aýdylany etmese, ýaňyja operasiýa edilen gelnini hem öňüne salyp kowup goýberjekdigini aýtdylar, ony yzyna ugratdylar. Ol şonda ýeňsesini gasapdy-da, sesini çykarman «bozdumanyny» keselhanadan saýlanýança gapdaly bilen idip äkidipdi. Sapar garaýagly bulary synlap guwanyp ýatysyna irkildi.

Ony orkestriň sesi oýardy. Bä, bu nä gopgunka diýip, böwrüni diňledi. Ýöne penjiräniň öňüne baranyna welin, soň öküdi. Keselhananyň gapdaly bilen geçýän köçeden adamlar bir bendäni soňky ýoluna alyp barýardylar. Dünýä bilen hoşlaşan adam harby işgär bolmaga çemeli. Sapar garaýag-lynyň gözüne ilen gölegçileriň köpüsi harby geýimdäki adamlardy.

Ol penjiräniň önünden bada-bat sowulsa-da, soň wagty bilen özüne gelip bilmedi. Uruş mahaly, söweşden soň wepat bolan ýoldaşlaryny jaýlaýyşlary göz önüne gelip, bokurdagy doldy. Şundan soň mahal-mahal penjireden görünýän gonamçylyga seredenini onuň özi-de duýmady.

Ertir lukman Sapar garaýaglynyň halyndan habar almaga gelen wagty onuň bir nokada seredip derçigip ýatanyny gördi. Gabaklar ýellenipdi, gany gaçan ýüzi ak esgi bolup agarypdy.

– Ýaşuly, gursun heläk edýärmi?

– Ýok, inim, ýöne meni günbatar ganatdaky jaýlaryň birine gecireweri!

– Bolýar, geçiräýeris, ýaşuly...

Lukman ýigit biraz böwrüni diňläp duransoň gezmelän bolup, penjiräniň önüne geldi. Onuň sereden ýerinde süňni sökülen gadymy şäheri ýatladýan gonamçylyk at gaýtarym meýdana çenli ýazylyp, göz-gülban bolup, çasyp ýatyrdy.

* * *

Sapar garaýagly daňdanlar jaňjagazyň sesini eşidip, aljyraňňy oýandy. Oýalygynda hem bir gezek täsirli jyňňyrdyny eşitmek isläp, gözi bilen palatanyň içinden jaňjagazy gözledi. Onuň soranjaň nazary birnäçe gezek alagaraňky palatany aýlanyp çykansoň, gelip gapdaldaky krowatda eglendi. Ol ýerde bir adam ak örtügiň aşagynda akja depe bolup uklap ýatyrdy. Sapar garaýagly bu adam bilen düýn tansypdy. Ol ýagyrynysy giň, çiginlek adamdy. Gülen wagty gany urup, saryýagyz ýüzi gyzaryp ýanýardy. Ýakynda ýekegapan awlamaga barýan wagty münüp barýan motosikletinden ýykylyp, betbagtlyga uçrapdy. Lukmanlar iki gezek operasiýa edip, onuň cep aýagynyň dyzyndan aşagyny aýrypdylar.

Sapar garaýaglyny ilki onuň özi tanady hem birwagtlar serhetde komandirlik eden ýyllary ondan çizel sorap äkidendigini, serhedi çizellänini ýatlady. Sapar garaýagly welin Stepan diýip adyny aýdansoň hem, öň bu adamy bir ýerde görenini ýadyna salyp bilmedi. Ýöne düýn Gün batmazynyň önüsyrasynda bu rus adamsy bilen bolan waka onuň ýüregine leňner berdi. Oturyp-oturyp sakgaldaşynyň

halyna gynandy. Şonda ol baýyrlaryň arkasyna batmaga barýan Güne seredip otyrды. Onuň bolup oturyşy gomlaryň arasynda ýoldaşlaryny galdyryp, bir gudrat bilen kenara çykan, indem ýene-de kimdir biriniň gara bermegine garasyp, dünýäni unudyp deňze seredip oturan adama meňzeýärdi. Onuň baýyrlardan aşaklygyna gyzyl pökgi bolup tigirlenip batmaga barýan Günden gözünü aýrasy gelenokdy. Pysyrdaýardy:

– Indi men seýdip, Günüm, senden aýrylmaly bolaýdym-mykam, seni, baýyrlary, Marusýanyň guburyny – otuz ýedi ýyllyk ýatlamalarymy – ähli zadymy galdyryp gidibermeli bormykam?..

Donesk şäherinde ýaşayan oglunyň gelip, ýakyn günlerde özüni bu ýerden göçürip äkitjekdigi barada, bir özüne, onda-da aýaksyz halyna indi bu ýerde ýaşamagyň kyn boljakdygy barada ol şu wakanyň önüsrasy Sapar garaýagla gürrüň beripdi.

Ol birnäçe minut öz derdini unudyp, burçda diwara gysmyljyrap, eýesiniň ukudan oýanaryna garasyp, söýenişip duran pişeklere seredip ýatdy.

...Jaňgazyň nirede jyňňyrdandygy hakydasyna gelen wagty Sapar garaýagly begendi. Bu sesi oňa düýnki günuzyn başynda gonup-göçen ýatlamalar getiren bolmaly... Şol gezek Sapar garaýagly Smolenskiniň eteginde agyr ýaralanypdy. Ol günler biziň goşunymyz bu şäheri gaýdyp almagyň aladasy bilen ýaşaýardy. Tyldan bu ýere täze-täze goşun bölümleri getirilýärdi. Sapar garaýagly hem bu ýere Orta Aziýadan getirilen sol goşun bölümleriň biri bilen gelipdi.

...Ol gözünü açan mahaly özüniňem birtopar agaçlaryň arasynda ýatanyny, daş-töwereginde onlarça top okundan boşan peşenleriň togalanysyp garalyp ýatanyny gördi.

Sapar garaýaglynyň ýarasyndan syrygyp akan gan joýalanyp, iki-üç garys ýere çenli ýazylyp-ýaýrap akypdy. Ol jan edip başyny göterse-de, öz isleýşi ýaly süýsenekläp,

suw gözlegine çykмага ragbaty çatmaýardy. Suw häzir onuň ýüregine düşen elýetmez arzuwydy. Ähli oý-pikiri agzyny suwa basyp, bir ganyp içmekdi. Ýöne barybir aňrsy birnäçe minutdan ýarasynyň yzasy ýene-de onuň suw baradaky pikirinden rüstem gelýärdi. Biraz gozganany üçin bolsa gerek, ýarasynda ýiti yza döräp, ýene-de ony aldym-berdime salyp ugraýardy. Ol dişini gysyp, urnup ýatysyna inleýärdi, elleri bilen ýeri penjeläp, haýsydyr bir zatdan ýapysýan ýaly hereket edýärdi...

Bir gezek ýagys ýagyp Sapar garaýaglyny özüne getirdi. Onuň tebsiräp jaýrylysan gury dodaklaryny ýumsatdy.

Ilki, jaň sesini esiden mahaly ol gulaklaryna ynanmady. Bu, özüniň haýyny alan ýarasynyň turuzýan oýny bolsa gerek diýip oýlandy.

Ýöne gulaklary ony aldamandy. Ol başyny göteren mahaly boýny jaňlyja ala geçiniň yzyna iki sany owlagyny tirkäp gapdaldan geçýän ýodajyk bilen geçip barýanyny gördi. Begenjini sesine gosup, gygyryp, kimdir birine özüniň bu ýerde ýatandygyny mälim etdi.

Geçi ürküp, ýoldan hol beýläk bökdü. Soňam tasap yzyňa gözlemän gaçmak bilen boldy. Onuň boýnundaky jaňjagaz bolsa şeýle bir jyňňyrdamak jyňňyrdady welin, heý goýaý.

Sapar garaýaglynyň ýarasý ýene-de erbet sanjyp, onuň erkini elinden aldy. Gygyran mahaly ýokary göterilen kellesi gülçüldäp ýere düşdi. Ol birnäçe minutdan soň öz ýatan ýerine bir garryja aýalyň ylgaslap gelenini hem görmedi. Bu garryja aýal barada oňa özüni gospitala alyp gaýdan medsestra gyz ýolda arabanyň üstünde gürrüň beripdi.

Sapar garaýagly jaňjagazyň sesiniň hemişelik öz ýadynda höwürtgä edinip galanyna begendi. Durmuşda şeýle bir minutlar bolýar, şonda adam kyndan-kyn işleri-de etmäge ukyply bolýar. Munuň hut şeýle bolmagy üçin bolsa ýürek nämedir bir zadýň özüne gozgalaň salmagyna mätäç bolýar. Jaňjagazyň sesi Sapar garaýaglyny ata çykan ýaly etdi. Ol

depesindäki giňiş asmany, çagalaryny görjekdigine, ýene-de baryp öýüniň gulp asylan gapysyny açjakdygyna ynandy.

...Operasiýa edilýän stolda arkan düşüp, petige seredip ýatyrka hem jaňjagazyň şadyýan sesi onuň gulagyndan gitmedi. Häli-şindi jyňňyrdap, Sapar garaýaglynyň süňňüne gurbat bolup goşulmagyny dowam etdirdi.

Jyňnyr... Jyňňyr... Jyňňyr...

KÖL ÝAKASYNDAKY OBA

Aleksandr Bragine

Biz tirkeşip on-on baş öýli kiçijik obajyga gelip giren wagtymyz Gün ýaňy ilerik agyp ugrapdy. Sowujak şemal öwsüp, ýaňy boýugyp ugran otlaryň ýüzüni daraklap geçýärdi.

Moskwada häzir agaçlar ýaprak ýazmaga ýetişen hem bolsa ondan yüzlerçe menzil demirgazykda ýerleşen bu obajykda ýazyň gozgalaňy ýaňy baslanypdy. Berýozalaryň ýene-de haýsydyr bir maňa nätanys bolan agaçlaryň egni henizem Gyp ýalaňaçdy. Diňe eteklerde ösüp oturan gyrymsy maýdaja agaçlaryň ýokarsynda solak ýaz ýaglygy ülpüldäp göze ilýärdi.

Menden on-on iki ädim öňden baryan Saşa bir alaňa çykansoň aýak çekdi-de, ol ýerde maňa garasyp dursuna töweregine garanjaklady:

– Ine, ahyryn obamyza hem ýetdik! Ol şeýle diýdi-de, ýazgyn meýdanda guýrugyny bulaýlap, öz keýpine otlap ýören atyň aňyrsyndan görünýän obajyga elini salgap goýberdi. Ilkinji öýüň öňünde bir aýal ýuwup, egnine atyp gelen geýimlerini serişdirip ýördi. Ol bizi görüp, semalyň birden köýnegini ýokary göterip özüni uýada goýmazlygy üçin tä, biz duşundan geçýänçäk geriljiräp kir sermesini goýdy. Biziň bilen saglyk-amanlyk soraşdy hem-de bizden ýaňky duşundan geçip gaýdan obamyzyň dükanynyň işleýänini-işlemeýänini sorady.

Kursdaşym Saşa meni bu çolaja obajyga öňräk bir gezekde alyp gaýtmakçy bolupdy. Bu obada onuň garryja mamasy ýaşaýardy. Ýöne ol sebäp boldy, bu sebäp boldy, tä maýyň ahylarlaryna çenli biziň gurramyz duşmandy.

Biraz üşänim üçin bolsa gerek, men obanyň gyrasyndan girip ugran wagtymyz, häzir öýe gireris, ot ýakynyp ýylynarys, soňundanam birsellem gysaryp, aýaklaryň demini bereris diýip oýlanypdym. Häzir Saşanyň mamasynyň bu ýerde ýokdugyny, onuň indi birnäçe aýdan bäri Çerepowes şäherinde gyzynyň öýünde ýaşaýandygyny şindi Moskwadan gaýtmankak eşidipdim.

Jaýa girsegem, biziň ot ýakynyp çaý gaýnadynyp içmek maksadymyz birbada başa barmady. Ot ýakmazdan öň biz pejiň tüsseçykaryna taýak sokup, sol ýerde öý edinen gargalary kowmaly bolduk.

Jaýyň gapysy jygyldap, ses edip açylan mahaly men ýaňy uka gidipdim. Gapynyň öňünde egni akja plasly baş-altý ýaşlaryndaky gyzjagaz peýda boldy. Ol nämedir bir zada tolgunypdyr, onuň mähirli çaga gözleri begençli uçganaklaýardy.

– Hemişelik geldiňizmi, indi hiç-hiç gitjek dälmi? Nina daýza ertirki «Raketada» gelýärmi? . .

Gyzjagaz gele-gelmäne sorag yzyndan sorag berip, soňam sowallarynyň jogabyny eşitmäge gyssandy. Ol bu zatlary sorasdyransoň, gelşi ýaly ylgap ýene-de yzyna giderli görüldi.

Soň ol bize şu gün goňsy oba ylgap gidip gelendigini, daýylarynyň irden balyga gidendigini, özüniň hem mamasy bilen derýa çenňek atyp dört sany «karas» balygyny tutandygyny gürrüň berdi.

Haçanda Saşa pejiň tüsseçykaryndan kowlan gargalary ýatlan mahaly, gyzjagaz hem bir gargaly gürrüň tapyp, bizi ýylgyrmaga mejbur etdi. Ol özüniň köne küdäniň ýanyndan garga ýumurtgasyny tapandygyny, onam getirip pejiň

üstünde goýandygyny, ondanam garga çagajygynyň cykandygyny çağa dili bilen jedirdäp gurrüň berdi.

– Soň ony nätdiň?

Saşa özüniň kim bilen gürleşip oturanyny hem ýadyna salman ynanmazçylyk etdi.

Şeýle-de bolsa, bu sorag gyzjagazy aljyratmady.

– Men ony ýola cykaryp goýdum, gargalar geldiler-de, tanap onuň ganatlaryndan dişläp, özlери bilen uçuryp äkitdiler.

Soňundanam «hana, şeýläk» diýýän manyda ýokarsyna bir ýerlerik seretdi.

Gyzjagaz bize ýene-de ejesiniň hem indi ýakyn günlerde bu ýere geljekdigini, ony özi bilen Leningrada äkidip, mekdebe berjekdigini begenip gurrüň berdi.

Ol gidensoň Saşa Lýudajygyň bu obada özünden başga deň-duşunyň ýokdugyny, onuň bu ýerde diýseň ýekesireýändigini, geçen, tomus bolsa öz gelni Nina bilen jora bolup, tirkeşendigini gurrüň berdi.

Lýudajyk giden mahaly: «Men ýene-de gelerin» diýen hem bolsa, bu gün ol gaýdyp gara bermedi.

* * *

Lýudajygyň mamasy ak saç, dişleri gemrik-gemrik aýaldy. Ol her gün ir bilen biziň ýasaýan jaýymyzyň arkasyndan geçýän ýol bilen gidip goňşy obadan, haýsydyr bir Kuzminiçnalardan süýt alyp gelderdi.

Ýolda tanyşlarynyň biri duşup, ondan nirä barýanyny soraýsa boldugydy, onuň ody ölçerilerdi. Häzir özüniň aýagyny süýräp, ýaramaz janyny ýarydyp, iki owurt süýt üçin bir obadan başga bir oba gatnamagyna, ýakynda süýtli sygryny satan bir obadasynyň günäkärdigini aýdardy.

Oňa goňşular bolubam sygryny satmazlygy maslahat berendiklerini, onuň bolsa sygryny satyp, öz isleýşi ýaly edendigini, şol sygyr obalarynda barkan blin bişirinip,

gaýmaga batyryp iýmegiň lezzetli bolandygyny birin-birin ýatlardy.

Gelen günümüzüň ertesi ol bizi balyk çorbasyna çagyrdy. Onuň daşyndanam ýene gowrulan balyk hem hödür etdi.

Bulgurlara guýlan içgi bir gezek göterilensoň öýüň atasy, mis kelle goja gürrüňi gyzysdyrdy.

Ol uruş mahaly özüniň, bir söý bilen bombalanan çakyr zawodyna gabat gelsini, şol ýerden bir boçka çakyrý öz sürýän maşynyna atyp, ýoldaşlarynyň arasyna getirendiklerini, aýazly howada ol şerabyň oganlara hezil berendigini gürrüň berdi.

Häzir biziň garsymyzda özümüz ýaly iki degenek bolsup Lýudajygnyň daýylary otyrdy. Olaryň birisi domma Petkady. Ikinjisi bolsa bir toýda kellesininden pýaklanan, bir eli bilen bir aýagy ýarym şel bolup galan äýnekli Andreýdi.

Lýudajyk elini eňegine diräp, edilyän gürrüňleri dykgat bilen diňläp otyr. Ol şu oturyşyna oturyberen bolsa, belki, oňa hiç kim üns bermese-de bermezdi.

– Baba, onsoň saňa medal berdilermi?

Ol sorag berip özüniň henizem bu ýerde oturandygyny mälim etdi.

Şundan soň mamasy oňa pejiň bir ädim beýlesinde ýatan pişigi görkezip, ony ugratmak bilen boldy:

– Hana, pişigiň bolup ýatysyna seret! Erte ýene gowy gün bolar, Günem çykar, häzir bolsa gitdejik ýat!

– Bu daýylaram bizde ýatýarlarmy?

Lýuda sorag berip nazaryny biziň ýüzümüzde gezdirdi.

– Özi galam ýaly welin, ähli zat bilen işi bar – diýip, mamasy ony öňüne salyp diýen ýaly goňşy otaga geçirdi.

Uly adamlar bolsa şu günki ýaly şemallyja gün bolanlygynda, çeňňeklije balyk tutmagyň amatly bolýandygy hakynda gürrüň edişip ugrapdylar. Andreý tolkun bildirgiçleri biraz çörňesiklige düşürse-de, onuň badyna çeňňege ötürilen aldawajyň iki ýana hallan atyp, ötegçi

balyklara gowy görünyändigini barada beletlik bilen gürrüň berýärdi.

Men her gezek töweregime gözümi gezdiren mahaly garsymdaky stoluň üstünde arkasyny pejiň diwaryna berip oturan bulasyk saçlyja gyzzagazy görýärdim. Her gezegem ol Lýudajygy meniň ýadyma düşürerdi.

Petýa birsalym dünderilip geplemän oturansoň, zöwwe ýerinden turdy-da, başga bir otaga geçdi. Soň ol gaýdyp gelmedi.

Özüniň bir kohozda agronom bolup işlän günlerini ýatlan mahaly Andreý has-da gyzdy.

Ol bir gezek kolhoz üçin raýon merkezine iki sany eýer almak üçin gidenini, eýer alynjak puly hem arabakeş bilen içenlerini ýatlady. «Hut şuňa gelyänçäk ikimizem içipdiris» diýip, barmaklarynyň birini bokurdagyna süýkäp görkezdi.

Soňundanam başlykdan utanyp, birnäçe gün onuň gözüne görnüp bilmänini, bir gün başlygyň özüni gözläp tapanyny, onuň «Sen kän içýäň» diýip, ilki käýänini, soňam galanja pula arak getirdip, özi bilen bir brigadir aýalyň üçeginde içişendigini, brigadir aýalyň bolsa özlerine süýji blin taýynlap berendigini gürrüň berdi.

Lýudalaryň öýünden çykan mahalym daşardaky sowujak şemal inimi tikenekletdi. Çep tarapdan ötegçi gäminiň ýoňtar sesi eşidildi. Men birnäçe minutlap özümi haýsydyr bir äpet gämide, nirädir bir ýere ýüzüp baryan ýaly duýdum.

* * *

Biz derýada biraz gezenç etmek meýlimiziň bardygyny aýdyp, gaýygyny soran mahalymyz Andreý muňa garsy bolup durmady, gaýtam, «Gezmäge geldiňizmi, gezmeli-dä» diýip, kenarda daňylgy duran gaýygyna seredip, biziň pikirimizi özüçe goldady.

Saşa kürek başyna geçdi, men gaýygyň burnunda ýerleşdim. Lýuda bolsa mamasynyň sargap goýberişini ýaly

ortaky oturgyçda oturysyna elleri bilen oturgyjyny tutup, töweregini synlaýardy. Birde asmandaky Güne, birde suwuň ýüzündäki lowurdaýan Güne seredip, gözlerini ýumjukladýardy.

Haçanda üsti ýolagcyly «Raketa» biziň duşumyzdan dazlap geçip giden mahaly, Lýuda mamasynyň sargydyňy ýadyndan çykardy. Ol ornundan turdy-da, üserilip raketany synlady. Onuň raketada barýan adamlaryň arasyndan kimdir birini göresi geldi.

«Raketa» iki tarapyna tolkun ýaýradyp biziň duşumyzdan geçdi-de, daşlaşyp gitdi. «Raketa» gözden ýitensoň ol ejesiniň Leningraddan sunuň ýaly ýyndam «Raketa» bilen gelip, özüni hem äkitjegini, ol ýerde bolsa özüniň mekdebe gatnajakdygyny, önem bize birnäçe gezek gürrüň berenini unudyp, ýene-de bir gezek ýatlady. Soňam:

– Leningrad daşmy, Moskwa? – diýip, biziň ýüzümize seretdi.

– Leningrad ýakyn bolsa gerek! – diýip, men öz jogabym Lýudajygyn göwnünden turar diýen nýet bilen ilki dillendim.

– Menem şeýle pikir edýärdim.

Biz mahal-mahal ornumyzy çalsyp, gaýygy gezekleşip sürdük. Ýöne, nämüçindir, gaýygy men süren wagtym daş-töwerege küreklerden suw sycraýardy, gaýyk birhili çaykanybrak ýüzýärdi. Men muny özümiň öwrenjeligimden gördüm. Hem-de gaýyk sürmegiňem kinolardaky ýaly ap-aňsat zat däldigini öz ýanymdan boýun aldym.

Günortan naharymyzy biz gaýygyn üstünde edindik. Emma, nämüçindir, Lýudajyk biz bilen naharlanmakdan çürt-kesik boýun gaçyrdy. Ol «Iýesim gelenok, men dok... » diýip, birnäçe gezek ýüzüni başga tarapa sowansoň, ahyrsoňy dogrusyndan geldi.

– Mamam söger-ä.

– Ol nireden bilsin, biz oňa seň özümüz bilen naharlanyňy gürrüňem bermeris.

– Ýok, bilýär.

– Nädip?

Saşa geňirgenip onuň ýüzüne seretdi.

– Mamam bilgiç, ol hol gün Serafima mamalardan tort iýenimi hem bildi. Men öýe bararyn. Hiç zat iýesim gelmez, o-da biler.

– Sen öýde hem iý – diýip, Saşa oňa seredip ýylgyrdy.

– Onda garnym goçalýar-da.

Lýudajyk çagalygyny edip, köýnegini göterip garnyny görkezdi.

Biz onuň iýmese goçak gyz bolmajagyny, goçalmasa bolsa onuň Leningradda okuwa kabul edilmejegini aýdyp ynandyranymyzdan soň, ol biziň bilen nahar edindi.

Yzmyza gaýdyp gelýärkäk, sag kenarda duran tanys aýala gözüm düşdi, men ony Saşa hem görkezdim.

– Belki, goňsymyzam özümüz bilen äkideris?

– Kim ol goňsy?

Saşa meniň ümläp tarapyma seretdi. Ol gelen günümüz bize ilki duşan kir serip duran aýaldy.

Ýöne ol, nämüçindir, biziň ýolumyzdan sowlup, özüne tarap yzyna ýüzüp ugranymyzy gördi-de, hol beýlede oturan ýeke jaýa tarap öwrülip, ýöräp ugrady. Biz birbada hiç zada düşünmedik:

– Tonýa, eşidýäňmi, ýör, biziň bilen gitseň! Tonýa Saşanyň sesini tanap aýak çekdi-de, gaňrylybrak bize tarap seretdi. Şeýle-de bolsa, ol gaýykda oturanlary birin-birin synlaýança ses bermedi.

Gaýyk ilerki kenara – allowarradan sähelçe görüňän oba tarap ýüzüp ugran mahaly, Tonýa bizden gaçmagynyň sebäbini düşündirdi. Gaýyk Andreýiňki bolansoň, ol bizi Andreýdir öýdüpdir.

Ol Andreý bilen aýal bolup bir gaýykda ýüzmegiň mümkin däldigini aýtdy. Bir ýola onuň özüni ogsajak bolup, gaýygy dünärenini aýdyp güldi.

Biz gaýyk doly adam bolup, kökleri damar-damar bolsup duran agajyň ýanyna gelen wagtymyz, kenarda balykçylaryň has köpelendigini gördük.

Lýudajygyň mamasy, babasy, daýylary Andreýdir Petka hem derýa dört ýerden çeňnek gurýan ekenler.

* * *

Ir bilen meniň eýläk-beýläk gezmeläp ýörenimi gören Andreý ýanyma geldi.

– Student, irki maşklary ýerine ýetiresiň gelýärmi?

Ol sorag berdi-de, boýnuny gysardybrak seredip dursuna gülümsiredi.

– Näme hyzmat?

– Sen-ä gaýygy sür, menem çeňneklerimi barlaýyn. Gaýyk sürsümiň ýagdaýlydygy ýadyma düşse-de, men onuň bilen razylaşdym. Derýa gurlan gurnama çeňnekleriň uzyn sim-tanap kenardaky töňneden başlanýan ekeni.

Bize her iki ädimden bir çeňnek gabat gelýärdi. Her çeňnekdenem barmak ýaly ululykdaky bir balyjak asylyp durdy. Bu uly balyklary aldawa salmak üçin gurlan hiledi.

Telim çeňnegi özüne birikdirýän ýogyn sim, kenardan sesýetim daşlaşyp, köne labyra birigip gutarýan ekeni. Biz çeňneklere düşen balyklary alyp, kenara dolanyp gelen mahalymyz, oba aýak üstündedi. Ähli jaýlaryň diýen ýaly gapysy açylypdy. Meýdana ýaýran towuklar ak nokat bolsup göze ilýärdiler.

Gapysy gyzyl reňk bilen reňklenen agaç jaýyň önündäki oturgyçda oturan iki kempir kellelerini bir-birine degraýjek bolsup, nämedir bir zadyň gürrüňine gyzysypdylar. Gapdalym bilen agsaklabrak gelýän Andreý meniň töweregimi synlaýanymy görüp düşnüksiz ýylgyrdy.

– Biz obada gözüň dokunara zenan ýokdur, dost jan. Bularyň hemmesi sübse ýaly süýrenişip ýören kempirlerdir. Gys golaýlap, howa hem bir sowap ugrasyn, bu garry-gurrularam

bu ýerde görmersiň, hemmesi şäherlere siňer. Bu ýerde hol kolhozyň hasapçysy bilen men galaryn...

Ol soňundanam gysda bu ýeriň lyža sürmäge amatly bolýanyňy, özüniň mahal-mahal hasapçy gelin bilen lyža sürüp gezelenç edýänini, doňan derýanyň üstünde oturyň, balyk tutýanyňy aýtdy.

Men Andreýi işikleriniň önünde galdyryp, pes boýluja alma agaçlarynyň arasyndan gönüläp, indi köpden bäri ertirlik edinmän özüme garasyp oturan Saşanyň ýanyna ýetmäge gyssandym.

Men Andreýiň yzyna düşüp giden mahalym Saşa dünýäden bihabar ukusyny alyp ýatyrdy...

Ýöne öň ýanymda oýnap oturan Lýudajygy gören mahalym, bu ýerde biraz eglenc etmeli boldum.

Ol babasynyň özi üçin ýörite oňaran agaç tagtynda oturyň, saçlary çasyk gurjajyga akyl berýärdi.

Öz aýdasy gelen sözlerini birnäçe gezek gaýtalaýardy:

– Men indi tiz Leningrada giderin. Leningrad uzak däl, ol Moskwadan ýakyn. Sen bolsa bu ýerde galmaly borsuň, ýöne aglama, Nataşa! Mamamyň aglak gyzlary gowy görmeýänini sen bilýäň-ä. Men gidemsoň mamamyň iň gowy görýän gyzy sen bolarsyň. Sen ulalaňsoň, ejem geler-de, senem «Raketa» bilen Leningrada, öz ýanyna äkider. Senem onsoň meniň bilen mekdebe gatnarsyň. Seniňem köp suratly kitabyň bor, ejem galamam alyp berer. Suratam çekersiň. Tomus gelende kanikul bolar. Kanikul okuwçylara daýylaryna-daýzalaryna, özge ýurtlara gezelenç edip gelmek üçin berilýän uzak rugsatmys. Onsoň ikimiz hol ýerdäki, derýanyňam aňyrsyndaky, tokaýyňam aňyrsyndaky Türkmenistana gideris. Ol ýer şeýle bir yssymyş, şeýle bir yssymyş. Sebäbi ol ýeriň Güni hemme obalardaky günlerdenem ulumysyn. Ol ýerde Güne gowrulan düýeler, bişen sygyrlar iki ýana ylgasyp ýörenmişler. Kim ajygsa sol bişen düýeleriň etinden azajyk iýse doýaýýamys. Ynanaý, Nataşa. Hut şeýlemişin.

Men muny Saşa daýy bilen gezelenje gelen gara daýydan eşitdim. O-da şol Türkmenistandanmys.

Men Lýudajygyň gürrüňinden, onuň Garagum hakyndaky menden eşiden gürrüňlerinden özüçe netije çykaranyny bildim. Ýöne Garagum hakyndaky öňki gürrüňimi gaýtalap, Lýudany öz häzirki ýaşap oturan dünýäsinden äkidesim gelmedi. Ol häzir meniň gürrüňim esasynda dörän täsin Türkmenistanda ýaşap otyrды.

Men oňa görünmän, jaýyň daşy bilen öwrüm edip gaýtdym.

* * *

Men bu gün hemişeki turşumdan has ir turdum. Belkem, bu gün bu obadaky adamlaryň hemmesinden ir turandyryn. Hemmelerden ir turýan mis kelle goja hem içde-daşda görnenok. Belki, meni ugramazymyzdan öň ýene-de bir gezek bu obajygy synlamak höwesim oýarandyr.

Golaýdaky depäniň üstünde durup sanadym-da, bu obajykda bary-ýogy on alty öýüň oturandygyny anykladym.

Töwerekde torgaýlar jürküldesýärdiler. Düýnki sürlen ýerlerde gargalar joňkuldaşyp gohlaşyp ýördüler.

Mahal-mahal serçeleriň hem gatyraw guraksy sesleri eşidilýärdi. Gün cog-gyzyl bolup uzakdan görnen wagty asmanyň gümmesinde birnäçe reňkli halkalar emele geldi.

Halkalaryň ýer tarapkysy tutuksy kül reňkdedi. Ol baryp özüniň ýokarsyndaky gyzylymytyl guşaga gosulyşyp ýitýärdi. Bu iki reňkden ýokardan bolsa gögümtiň öwsüp asman gümmeziniň özi başlanýardy.

Gün birsalymdan meniň garsymdaky agajyň şahalarynyň arasyna düşüp, tora atylan pökgä meňzedi.

Bu ýerden ýene-de depesinden taýak çykyp duran ot üşmeklerini, ýalpyldap öwsün atýan köli, birsalym görnen ýaly bolup gözden ýitýän äpet gämileri synlasa bolýardy. Tirkeş-tirkeş bolşup barýan balykçy gaýyklary bir süri it

goşulan sanýalary ýadyňa salýardy. Kölüň aňyrsyndaky tokaý ertir irden äpet haýata meňzese, töwerek durlanansoň berýoza, ýel, dub agaçlary gar-göjele bolsup görünýärdi. Men dolanyp gelen mahaly Saşa içerde gezmeläp ýanymyz bilen ýola aljak goş-golamlarymyzy ýygnaşdyryp ýördi.

Çaý içip otyrkak, düýn bizi öz gaýygy bilen ol kenara, «Raketanyň» gelýän ýerine äkitmegi wada beren mis kelle goja işigi kakdy.

Sagadyna seredip, bizi gyssady. Derýa ýakyn gelen wagtymyz meniň gözüm Lýuda düşdi. Ol çözülmelik gaýygyň üstünde bize garasyp otyrdy. Men onuň gelenine begendim. Eger ony görmän gitsem, dogrudanam, gynanjakdym. Ýaňy öýleriniň duşundan geçip gelýärkäk, men Lýudajyga häzir süýjüje uklap ýatandyr – diýip oýlanypdym.

– Sen näme beýle irläpsiň, entejik ýatyp ukyňy alsaň bolmaýarmy?

Saşa Lýuda dözmezlik bilen dillendi.

– Men sizi ugratjak. Men düýn bildim-ä, siz şu gün gidýäňiz. Men düýn ir ýatdym, ine, irdenem turdum.

– Gör, sen nähili akylyja – diýip, Saşa ýüksüz eli bilen onuň egninden gujaklady.

Goja bizi o kenara geçirensöň hem «Raketa» gelip, biz ugrap gidýäncäk gapdalda garasdy.

Biziň «Raketada» ugranymyzy görensoň o-da Lýudany alyp, ol kenara, biziň yzymyzdan seredip duran obajyga tarap ýüzüp ugrady.

Lýudajyk häzir gaýygyň üstünde dik durdy hem bize ak ýol arzuw edip goluny bulaýlaýardy.

Saşa «Raketanyň» gyraky ýaplangyjyna tirseğini goýup, Lýudajygy alyp, özümizden daşlasyp barýan gaýygyň yzyndan seredip, biraz oýurganyp duransöň, hasylap uludan hasratly dem aldy. Soňundanam ol maňa hamala öz hasratyny düşündirýäne meňzäp, Leningrada giderin, okuwa gatnaryn... diýip arzuw edip, gylkyldap ýören Lýudajygyň ol ýerde

hiç kiminiň ýoklugyny, adamsyndan aýrylan ejesiniň üçdört ýyllykda ýogalyp, onuň syrdam ýetim galandygyny, barara ýeriniň, batara kölüniň ýoklugyny, şonuň üçinem onuň bu çagasyz, mekdepsiz, doktorsyz ömrüni paýawlap barýan obada özüniň ömrüniň soňky günlerini ýasaýan garrygurrular bilen ýaşamaga alaçsyzdygyny ýatlady...

Ara ýene biraz açylansoň Lýudajygy alyp, bizden daslaşyp barýan gaýyk, haýsydyr bir ýeri gyratlap suwuň üsti bilen ganat ýaýyp göterilip barýan guşa meňzedi.

Ol guşam ümürläp ugran gözýetime goşulyp, ýene bir meýdan öz maýdalyna ganat ýaýyp uçansoň, asman bilen goşulysyp ýitip gitdi.

Wologda - Aşgabat, 1975-1978

ZENAN BAGTY

Aýbölek her gezek adamsy sapara gidende bu pursady başdan geçirýärdi. Ol ýene-de çagalaryny naharlap ýatyransoň, ertir irden okuwa gitjekleriniň geýimlerini alyp, goňsy otaga ütük etmäge geçdi. Haýsy geýimi ütüklese, gylygy-häsiýeti bilen şol çagasy onuň göz önüne geldi.

Çagalarynyň geýimlerini ütükleşdirip bolansoň, ol adamsynyň ýuwulgy geýimlerini ýatlady-da: «Gelip işe gidende gerek bolar...» diýip, olary hem duran ýerinden alyp ütükleşdirdi.

Aýbölek halymsyraýan gelinlerden dälidi, hemişe öz işlerini özi etmäge çalsardy. Ol çagalaryna, adamsyna hyzmat etmekden lezzet almagy başaýan gelinleriň birisidi. Adamsy öýde günleri «Getir, kömekleşeli» diýende hem ol juda bir işi başyndan agdyk bolaýmasa, elinden işini bermezdi.

Aýbölek ütüklik işlerini boldum edensoň, ýatmak üçin ilkağşamdan uklap galan dört ýaşlyja oguljygynyň gapdalyna geçdi.

Düşekde bir gowuja bolup ýatan oglanjygy synlap, höwesine bäs gelip bilmän, onuň çyrşaklyja ýaňagyndan ysgap ogsady. Oglanjyk ýaňagynda bimazalyk duýup, düýrügip gozganjyrady.

Aýbölegiň wagty bilen ukusy tutmady. Her gezek Akmyrat gaýdyp geler uçurlary ol birnäçe günläp oňly uklap bilmezdi. Häzirem ol hut şol pursady başdan geçirýärdi. Moskwa giden adamsy indi şu gije ýa-da ertiriň bir ýerlerinde gara bermelidi. Gije jemlendigiçe, töwerek suslanýardy. Ol

birsalym Akmyrat bilen geçiren hoş günlerini ýatlap, onuň boý-syratyny göz öňüne getirip, melul bolup oýurganyp ýatdy.

Hatda pikirinde onuň eli diplomatly, plaşyny eliniň egremçesine atyp, uçardan düşüp gelsini-de gördi. Ony aeroportdan özüne golaý, gapynyň öňüne getirdi.

Ýüregimi elime alýan bolaýmaýyn diýip, öz bolsy hakynda oýlanansoň bolsa ol uýalyp, öz-özüne käýindi.

– Ýaş gelin bolsaň käsgä... Şu ýüregiň gizlin ýerde bolup, görünmeýänem bir gowy zat, ýogsam, men ýalylar tüýs ile masgara bolaýmaly-da...

Garasamak, garsy almak Aýbölek üçin täzelik däl. Ol ýaş gelin mahaly goş goşanlaryna bir ýyl geçip-geçmänkä, Akmyrat gulluga alnypdy. Gaýyn ene, gaýyn ata, ýüwürjileridir baldyzlarynyň arasynda bolup, ol üç ýyl ýola gözläp, adamsyna garasypdy. Bir ýola ol ýazan hatlarynyň birisinde: «Ol-bi oglanlar rugsada gelýär, sen haçan geljek?» diýip ýazypdy. Akmyrat bolsa oňa: «Men, Aýbölek, il ýaly ýarym-ýalta gulluk edip gidip-gelip ýörjek däl, başladymmy, şu badym bilenem gutaryp barjak» diýip ýarym oýun bilen oňa jogap beripdi.

Aýbölek şol gezek alan hatyny adamsynyň uçardan böken mahaly döwlen aýagyny bejerdip, harby gospitalda ýatan yerinden iberenini, soň onuň özi dolanyp geleninde eşidipdi. Harby gullukdan öwrülip gelensoň hem Akmyrat obada Aýbölekli örüde uzak eglenmedi. «Meniň iberen işlerim konkursdan geçipdir...» diýdi-de, Moskwa okamaga gitdi. Şeýlelik bilenem, Aýbölek ýene-de baş ýyllap cülpeje çagajyklaryny gujaklap, ýola gözledi. Atsyz-sorsuz ýaş suratkeş Akmyrat Moskwadan, agza-dile düşüp ugran halypalaryň geljegine uly umyt baglaýan suratkeş bolup, öwrülip geldi.

Aýbölek garasdy, bagtyna sarpa goýdy, oňa guwandý. Özi-de hiç babatda hiç kese syr bermän, ýüregini açsa, öz

bagtyna kimdir biriniň gözi-dili ýetäýjek ýaly, pikirini ýüreginiň çuňynda pynhan saklap begendi.

Adamsynyň öýdäki ussahanasyna geçen mahaly ol ähli zadyň şol bir goýlan ýerinde duranyny gördi. Akmyrat ussahanasyndaky zatlaryň ellenibermegini, geçilip-göçürilip tertibe salnybermegini halamazdy. Muny Aýbölegem, çagalaram gowy bilýärdiler. Bu ýer onuň reňkdir kistleri bilen, çeken we çekjek suratlarydyr oý-pikirleri bilen ikiçäk galyp oturýan ýeridi.

Aýbölek onuň täze çekýän suratyny öň hem telim gezek gören-de bolsa, ony Akmyradyň oturýan oturgyjynda oturyp, ýene-de bir gezek täzedən synlady. Suratdaky üç gözeli synlansoň, birsellem pikire batdy. Iki çetki gyzlaryň biri üýtgesik owadandy. Ol ýöne bir adam çagasy däl-de, hakykatdanam, surat ýalydy, beýlekisi bolsa gedemjedi, Aýbölek olary tanamaýardy, tanajak hem bolmaýardy. Ortadaky, boýnuna aslysyp duran oglanjygy gujaklap oturan gelin onuň özüdi. Özi-de bu suratda ol häzirkisinden has ýaş görünýärdi, çalaryp ugran saçlar suratda şar garady. «Onuň özi meni şeýle görýändir-dä» diýip, suraty synlamagy dowam etdirip oturysyna oýlandy. Bu hasap hakynda pikir eden wagtynda, adamsynyň özüni şu duruşda görýänligine begendi. Suratda üç gelniň arkasynda äpet tanyş tut saýa salyp selenläp otyr. Bu tudy Aýbölek ilki gelin bolup Akmyratlara düşen gijesiniň ertiri penjireden görüpdi. Onuň Akmyrat bilen ýeke galan otagynyň bir penjiresi şol tut tarapa açylýan ekeni.

– Muny kakamýň dogany Aganazar akgam ekipdir, uruşdan öň ol muny ine, şeýdip, serhetçiler zastawasyndaky dost komandiriniň birinden alyp, aýasynda göterip gelipdir – diýip, Aýbölege aýasynyň birisini görkezipdi. Şonda bu tuduň aýratyn tutdugy, onuň ýok esgerden ýadygärlik hökmünde bu öýde eý görülýändigini Aýbölege öz-özünden belli bolupdy... Aýbölek öwrülüp ikilenç düşegine geçen wagty,

gije ýarymdan agypdy. Oguljygynyň myslap ýatysyna gözi düşüp, ýene-de onuň ýañagyndan ogsasy geldi, ýöne oglanjygynyň halaman düýrükjegini, ynjalygynyň gaçjagyny ýatlap, öz höwesine basalyk etdi. Ol Akmyradyň bu gün gelmese erte, daş gitse, birigün gara berjegini ýatlap, ýüregine giňlik berip, gündiz kiri köp ýuwan elleriniň syrkyrap agyrýanyny syzyp, birsalymdan uka gitdi. Gije indi bir wagtdan bäri biri gapdalda durup, Aýbölegi synlaýardy. Ol haýsy otaga geçse, o-da gelip, şol otagyň penjiresiniň önüni eýeleýärdi. Hemme ýerde-de gije şol bir çagalary, adamsy bilen bagly ähli zatlary aýratyn zenan mähri bilen synlap ýören, söwer ýarynyň didaryny küýseýän, göz dikip ýola seredýän masgalany görýärdi. Hemişe gowyny görende oňa gözi gidişi ýaly, gijäniň bu pursada hem ýene-de gözi gitdi. Ähli çyralar sönenden soň hem synyny süýräp ýören garaňky gije öz gören pursadyny ýene bir sapar görmek üçin, jaýlaryň töwereginde galdy.

ILKINJI GAR

Mergen ir ertir oýanyp, penjiräniň öňüne baran mahaly duýdansyz ýagan garyň töweregi ak reňk edip oturanyny gördi. Öýüň sag tarapyndaky hatara oturan, her tomus düşek atylp kölegesinde oturylýan üç düýp tuduň üstünde üç-dört sany garga ardynjyrasyp otyr. Öwrülip mal ýatagyna sereden wagty, Mergen ol ýerde hemişe özünden öň turýan kakasynyň mal-garaň öňüne ot atysdyryp, indem sygyr sagyp oturan ejesiniň biraz beýle ýanynda çarsaga söýenip, «mahorka» tüsseläp duranyny gördi.

Sol arada, agsamky – uzakly gijesi bilen hyýalynda göç edip gezen, janyna ýazgynlyk bermedik Aýperili pikirler ýene-de onuň ýadyna düşdi... Inçesagt, ýaşyl kepderi köýnekli gyz peýda bolup, onuň gözünüň öňünde gezmeledi. Häzir onuň ýüzi düýnki mekdepdäkisi ýaly gaharly hem kineli dälidi. Gaýta şadyýandy. Ala gözler mähirli balkyl-daýardy. Soňra Aýperi klubuň ýeňsesindäki gytyjak ösen agaçlaryň arasyndan çykyp, ulugyzlara mahsus ýöriş bilen sallanyp ýöräp, mekdebe golaýlaşdy. Jaýa girip barýarka bolsa aýak çekdi. Mergeniniň ýüzüne täsirli seretdi. «Diliňi ýuwutmadyk bolsaň, diý, oglan bir zat!» diýen manyda gyjytly gülümsiredi. «Her niçik-de bolsa, Aýperi gowy gyz» diýip, Mergen birsalym hyýalyndaky gyzy synlap duransoň, düýnki «Harasatdan» soň hem ol baradaky pikiriniň üýtgemändigini öz öňünde boýun aldy. Aýperini gowy görüp,

ýüreginde özge gyzlardan ony ilerläp ugraly bäri bu ýagdaý onuň gözüniň önünde häli-şindi gaýtalanardy.

Düýn arakesme mahaly Mergen Aýperiniň okuw otagynda bir özüniň depderine dümtünip oturan wagtyna gabat geldi. Bu pursat onuň köpden bäri çemesine getirip bilmän ýören pursadydy. Mergeniň häzir gabadyna gelen bu amatly çolalykdan peýdalanasy geldi. Ol biraz ýaýdanc bilen gyzyň golaýyna bardy.

– Aýperi – diýip, onuň adyny tutdy.

– Nämе? – Gyz edip oturan işinden başyny götermän onuň habaryny aldy.

– Aýperi, sen bilýänmi?

– Nämäni bilmelimişim?

Aýperi başyny göteren çagy gapdalynda synpdaşy Mergeniň derçigip, dert-azar bolup duranyny gördi.

– Gelsiklem bolsa, gelsiksiz hasap etseňem, ony özüň bil, ýöne men seni gowy görýän...

Şu arada garaşylmadyk bir ýagdaý ýüze cykdy. Aňk-taňk bolup Mergeniň sözüni diňläň gyz birden näderini bilmedi-de, ýüzünü asyp gaharlandy.

– Häzir öýe bir baraýyn. Onsoň kakam seniň gowy görýäniňi gözüňe görkezer! – diýip, ýüzünü partasynyň üstüne egdi.

Mergen aljyrady. «Synpdaşlar bilse, gör, nähili masgaracylyk» diýen pikir kellesine geldi. Şu minutda onuň daşary cykyp, yňan tarapyna ylgap gidesi geldi. Ýöne gaçara-da pursat bolmady, gapa ýönelenem soldy welin, daşardan klasa girmäge çagyryňan janyň sesi eşidildi. Başa gelenini göräýmekden başga alaç galmady.

– Aýperi, saňa nämе bolýar? – Synp žurnalyndan başyny göteren mugallym aşak bakyp, perişan bolup oturan Aýperiniň halyny sorady.

Aýperi basyny göterip ýuwdundy. Mergene häzir ol geplese, bolan ähli zady şol bolsuna aýdysdyraýjak, deňduslaň arasynda özüni utanja goýaýjak ýaly bolup duýuldy.

– Aý, dişim agyrýar – diýip, Aýperi gümürtiksi hymyrdady.

– Onda git-de, dogtora görün!

– Indi ganymat, okuwdan soň bararyn.

Bu gürrüňden soňam, aýby açylar öýdüp, ruhdan düşen Mergen wagty bilen özüni ele alyp bilmedi.

Atdan ýykylan ýaly esli salym özüni oňaýsyz duýdy. Hatarlaryň arasynda aýlanyp, özüniň tagta ýazan mysallarynyň işlenilişini barlap ýören mugallym Mergeniň bireýýäm işlenmeli meseläni hem işlemän, itinip oturysyny görüp nägile boldy.

– Dänäýew, sen häzir özüňiň nirede oturanyňy bilýärmiň?

– Hawa, bilýän.

– Bilýän bolsaň, saňa rugsat, bar bilýän ýeriňe git! Sapak wagty başga dünýäde gezip ýören okuwçy maňa gerek däl!

Mergen özüniň sapakdan kowulmagyna ýüzüni asyp, il ýüzüne gaty gören ýaly hem bolsa, öz ýanyndan welin, ol muňa begendi.

Okuw otagyndan çykansoň, ol umumy korpusyň töwereginden ötse, direktora ýa-da beýleki mugallymlaryň birden birine duşup özüne: «Näme sapak mahaly entäp ýörsüň?» diýiljegini ýatlap, mekdep haýatynyň ýykylan yerinden geçdi. Haýatyň bu ýerine mekdep ýolbaşçylary her ýyl telim gezek kerpiç ördürýärdiler. Ýöne sanlyja günden ýeňseki köceden gatnaýan çagalar ony ýene-de öňki ötük hetdine getirýärdiler.

Mergen ýabyň boýunda bolan wakany arkaýynlykda ýatlap, pähiminde saldarlap aýlanyp ýörkä, suwy ýatyrylan

ýabyň içinde bir topar ýata suwuň balygyny tutup ýören oglanjyklara gabat geldi:

– Eý, näme palçyga bulasyp ýörsüňiz? – diýip, ol garabasalaryna gaý bolşup ýören oglanjyklara habar gatdy.

– Balyk tutýas. – Oglanjyklaryň arasyndan biri oňa bada-bat jogap berdi. Beýleki biri bolsa «Ine, bulary gör!» diýýän manyda, guwanç bilen elindäki çöpe düzen balyklaryny depesine göterdi.

– Balyk köpmi?

– Tutup bilseň köp.

– Tutussam, menem paý edermisiňiz?

– Bolýar, gel, seniň diýeniň bolsun!

– Üşäňzokmy?

– Balyga bir gyzyssaň, soň üşemersiň. Mergen ilki suwuň gyraragynda durup, özüne golaý gelen balyklardan tutdy. Tötänlikde aýagy suwa gidenden soň bolsa, çyzganyp suwa girip, o-da oglanjyklaryň biri boldy. Mergen üst-basyny gara läbik edip birtopar balyk bilen öýlerine gelen mahaly onuň elleridir aýaklary üsemekden ýaña gök nil bolup gögeripdi.

* * *

Mergen mekdebe göwünsiz ugrady. Ol öz ýanyndan «Aýperi agşam kakasyna «Şol oylan meni öz günüme goýanok» diýip, arz edendir. O-da häzir mekdepde meniň bilen gürleşmek üçin mugallym bilen gelerime garasyp oturandyr. Klasa girip-girmänkäm, kimdir biri: «Dänäýew, sen mugallymlaryň otagyna barmaly» diýer, ol ýerde bolsa utanyp gyzarmaly bolar...» diýip, pikir etdi.

Ol mekdebiň howlusyna gelip giren wagty, oylan-gyzlar üýşüsip, garly meýdanda uly gowur bolşup, gar zyňsyp oýnaýardylar. Bir-birleriniň atlaryny tutusyp gykylyklaşýardylar. Şatlyk dik asmana göterilýärdi.

Aňyrdan keýpsiz ýöräp gelyän Mergen girelgä golaýlaşan mahaly, galdalda gar zyňysýanlaryň biriniň tokgalap zyňan gary gelip, patlap onuň arkasynda pytrady. Ol çytylyp kibtiniň üstünden yzyna sereden mahaly, boýdaşlary bilen goşulysyp gar zyňsyp duran Aýperiniň ýylgyryp, hiç zatdan habarsyz bolandan, bolup aňyrsyna öwrülenini gördi...

ÇABDARY

Golaýlaşyp gelýän ýat at toýnagynyň güpürdisini baýyrlaryň süňni hemmelerden öň syzdy.

Bu güpürdi ilki öz topary bilen otlap ýören Çabdara ýeriň aşagyndan bir ýerlerden gelýän ýaly bolup eşidildi. Baýyrlary arkasyna alyp oturan çöl duýlar-duýulmaz gozganan ýaly boldy. Öz sürüsini gapdallap, otlap ýören Çabdary güpürdini eşiden mahaly işdäsini kemdi-de, howany diňşirgendi.

Keýerjekläp göz-dürbüsini del güpürdiniň gelýän tarapyna tutup, üns bilen gözýetimdäki baýyrlaryň arkasyny synlamaga durdy...

Gylýallar Badhyzyň degre-düzüne ýaýrasyp, özbaşlaryna aýratyn-aýratyn toparlara bölünüşip otlardylar. Her topara hem bir höwür at serdarlyk edip gezerdi.

Çabdary hem şol serdarlaryň biridi. Ol öz sürüsindäki gunanlara belet bolsy ýaly öz otlamaly meýdanyna hem beletdi.

Onuň özboluşly örüsi ilerki dag eteginden başlanyp, aşakdaky sora çenli uzalyp gidýärdi. Çägiň ýokary tarapy bolsa üç-dört kilometre çenli uzalyp, derwezä meňzäp duran iki sany baýryň depesine gelip gutarardy.

Toparlaryň arasyndaky bu serhet aňsat bozulmazdy, bozulaýsa hem jedeli, könlenc, iki serdaryň çaknysygy çözerdi. Çabdary kämahal, şu golaýda öz goňsusy Mele at bilen birnäçe minutlyk duşuşardy. Olar bir-birleriniň üstüne zyňaýjak, bir-birlerini düýt-müýt edäýjek horazlara

meñzeşip, serdarlarça öz-özlerine göwnüýetijilik bilen keyrjekleşip durardylar.

Soňundanam ysgaşyp-düşünişip, hersi ýene-de öz toparlarynyň yzyna düşüp giderdiler.

...Del güpürdi barha golaýlaşdy. Çabdary bu gelyän atyň üsti boş atdygyny: onuň kä otlap, kä çapyp gelyändigini gulagyna esidilen ses boýunça anyklady. Serdarlara mahsus sabyrlylyk bilen oňa garaşmagyny dowam etdirdi...

Çabdary özüne göwni ýetýän atdy. Ýaz aýlary dagy ony görmäge göz gerekdi. Onuň bedeni balyk teňňesine meňzäp lowurdardy. Üç günden bir, bäs günden bir gelip ýylkylardan habar alyp gidýän çopanlar Çabdarynyň baýyrlaryň arasynda baýdak bolup ýörsüni guwanç bilen synlardylar.

Şeýle-de bolsa, çopanlar oňa ýakynlaşman, öten mahallary onuň duşundan oýtarylyp ötäýenlerini kem görmezdiler. Çabdary öz toparyny diňe bir özi bilen bäsdeş atlardan däl, çopanlardan hem gabanardy. Ýeke-ikidigiňi bilse, ol gulaklaryny ýapyryp üstüne eňäýmegi hem hiç zatça görmezdi. Sonuň üçinem çopanlara gäläni bir ýerden başga bir ýere sürmek gerek bolan mahaly, olar ilki özge toparlary üýşürerdiler. Getiribem, ony Çabdarynyň toparynyň üstünden indererdiler. Diňe şundan soň olara Çabdaryny gäle bilen öz islän ýerlerine sürmek başardardy.

Owadan atlar gözilginc bolýarlar. Olary tutup, dessine aýagulag edinmek bilen bolýarlar. Ýöne Çabdara wagty bilen hiç zat diýmediler. Has dogrusy, ony hem dört-bäs ýyllykda bir ele saljak bolsup, dört-bäs sany atly uzynly gün elem-tas bolup ellerine tanap alsyp yzarlap baýyrlaryň arasynda kowalapdy. Barybir, Çabdary olara el bermändi. Atlylar oňa derek başga iki sany münüş öwredäýmeli taýy alyp gitmek bilen bolupdylar.

Olar Çabdaryny tohum at edinmek pikirine gelen bolsalar gerek, şundan soň ony öz gününe goýdular.

...Öz güpürdisini kowalap gelyän gelmişek ahyr gara berdi. Ol aňyrdan çapyp gelyänem bolsa, Çabdaryny gören mahaly kürtdürdi-de, sürä garjaşyp bilmän, bir gyrada saklandy. Çabdara meňzäp gulaklary bilen howany gaýçylady. Iki at gazap bilen biri-birine tarap topulan mahaly, otdan doýup ýatan baýtallar hem aýak üstüne örüşip, bir ýere üýsüşip, bilesigeliji tomasaça öwrüldiler.

Iki at birsalym asmana segreşip, haýkyrysyp, gazap bilen biri-birlerine agyz salsyp harçaňlaşdylar.

Çakysýan kelleleriň hütdüldisi her gezek atlaryň süňňüne yza bolup ýaýraýardy. Töwerekdäki tüssä meňzäp oturan gök otuň basgylanmadyk ýeri galmady. Beýle çaknysygy ömürlerinde ilkinji görýän taýçanaklar götinjekleşip, enelerine gysmyljyrašýardylar.

Birdenem ýaňky gelmişek gyr at aldyrany bar ýaly bolup ýazzyny berip, gelen yzyna gaçmak bilen boldy. Çabdary soňra näçe cynyny edip kowsa-da, onuň yzyndan ýetip bilmedi. Ýogsam, gyr atyň güýji az hem däl di, belki, ol Çabdarydan güýçlüdirem. Gyr at Çabdarydan has ýaşdy, häzir onuň aýny diýen wagtydy.

Çabdary garsydaşyny ýeňenem bolsa, toparyň ýanyna ümürli dolanyp geldi. Ýogsam, ol baýtallaryň özüne guwanç bilen seredýänini görmänem duranokdy. Taýçanaklar bolsa oňa gözügidişlikli, ýeňiji hökmünde buýsançly seredişýärdiler. Çabdary sürüden saýlanyp belende çykdy. Pytrasyp töwerekde arkaýynlyklaryny alsyp otlap ugran baýtallara, bökjekleşip ugran taýçanaklara seredip, öz sürüsine serdarlyk etmegini dowam etdirdi.

Çabdarynyň bu arkaýynlygy uzaga çekmedi. Ol birki günden şol gelmişek atyň ýene-de sürini oýtarlap, uzak gitmän töwerekde otlap ýörenini gördi. Ýöne näçe garaşa-da, gyr at wagty bilen çaknysmaga gelmedi. Oňa özi ýakynlaşan wagty bolsa, gyr at ümdüzine tutduryp gaçmak bilen boldy. Çabdary ömründe beýle namart ata duş gelmändi Onuň

çaknyşan atlary, hawa, ol öz ömründe bary-ýogy iki gezek janyny orta goýup, «ýa sen, ýa men» edip çaknysypdy.

Emma onuň toparyndaky baýtallara eýelik etmäge meýil eden atlar başga-da az bolmandy. Olar aýny wagtynda Çabdary bilen birki gezek dikleşip hyňranyşansonlar özlerinden göwünleri geçişip, raýyndan gaýtmak bilen bolupdylar. Şonuň üçinem bolaýmaly onlarça uruslar bolman galypdy.

Birinji gezek ol öz toparyndan serdarlyga ymtylan atlaryň biri bilen öz mertebesini gorap çaknysypdy, şonda ol öz garsydaşyny ömürlik maýyp edip taşlady. Ikinji çaknysyk çetden gelen ýat atlaryň biri bilen bolupdy. Ol at harçaňlaşan mahaly mertlerçe durup harçaňlaşypdy. Güýjüniň pesdigine göz ýetiren mahaly bolsa gaçan gutular edip gacypdy, soňam gaýdyp bu jelegaýda gara bermändi.

Çabdarynyň pikirine görä, bu iki söweşiň ikisem hakyky mert söweş bolupdy. Ýöne bu saparky söweşe ol nähili düşüňegini bilmedi. Sürini oýtarlap ýören gyr at onuň janyna ynjalyk bermedi. Çabdary onuň öz mertebesiniň deň dawagäridigine ýüregi bilen ynandy. Şonuň üçin hem onuň şu pursatdan başlap arkaýyn gezibem, otlabam mazasy bolmady.

* * *

Düýn öýläňki ýagma hyýal bolsup, baýyrlaryň ýokarsynda göç edişip gezen bulutlar daňyň alagaraňkysynda bujagy çözülip, paýrap-paýrap Badhyzyň süňňüne sarsgyn berdiler.

Onuň sesi jülgäni dolduryp, dabrasyp gelýän gäläniň güpürdisini ýadyňa saldy. Ir ertir bolsa howa ýene-de gülala-güllük bolup açyldy. Otlaryň üstünde oýnaklaşyp duran ýagys düwmejiklerine Günüň şöhesi düşüp lowurdady. Ýagysda ot-çöpleri saýawan edinen mör-möjekler

Günüň çoguna ymtylyşyp, ýene-de otlaryň depesine dyrmasyp ugradylar.

...Gyr at bu gezek aldyrany bar ýaly bolup, aňyrdan tasap gelen wagty Çabdary öz toparynyň bir gapdalynda otlap ýördi. Baýtallar hem ine-gana otlamak üçin ikibir, üçbir bolşup daş-töwerege ýaýrapdylar. Taýçanaklar eneleriniň gözünüň önünde, bisaýhal uçýan garlawaçlary ýatladyp, pelesañ urşup, bolmajysyny bolup dänjiresýärdiler.

Çabdary gyr atyň maksadyny aňyp, ony sürä ýetirmän jülgäniň ugrunda garşylamaga gyssandy. Atlar haýkyrysyp, bir-birleriniň üstüne gaýtdylar.

At toýnaklarynyň sesleri sarkyldasyp, jülgäniň ümsümligini gapdala süýşürdi. Bu iki at diňe bir jülgäniň arasynda däl, bir göwrä öwrülip, sabyrsyzlyk bilen gabahatlygyň soňuny görmäge gyssanyp duran süriniň göreçlerinde hem tutda-bas bolşup söweşmäge başladylar. Çabdary birnäçe gezek gelmişegi ýeňdim-ýeňdimem etdi, ýöne gyr at her gezegem bir ýol bilen ýeňilmekden özüni sypdyrды, biraz gacyp, dönüp ýene-de söweşe girdi. Bir dikleşikde gyr atyň kellesi Çabdarynyň burnundan ik ýaly gan getirdi. Töwerekdäki gyzyl çog bolup oturan çigildem gülleri şundan soň ep-esli köpelen ýaly boldy.

Çabdarynyň tutuş durky saňnyldap ugrady. Aýaklary ömründe birinji gezek onuň isleýşi ýaly hereket etmediler. Bäsdeşiniň asgynlap ugranyny duýan gyr at şundan soň hasam gylaw aldy. Çabdary näçe islese-de, soňra özüni ele alyp bilmedi. Haçanda gyr at onuň ahmallygyny alyp gelip bat bilen göwsüne urlan mahaly bolsa ol entirekläp, birnäçe sekuntlyk ýere ýazyldy.

Toparyň önünde duran garry baýtalyň gözi şol wagt gepläýjek-gepläýjek boldy. Ol baýtal Çabdarynyň ýaslygynyňam, güýjüniňem şaýadydy. Çabdary onuň önünde hiç mahal seýle masgara bolup görmändi. Ol ýeňildi. Mertebe

depelendi. Indi onuň öz süňňünden dörän sürä serdarlyk etmäge hem haky ýok. Ýaş baýtallaryň kinaýaly garaýsy, taýçanaklaryň aladaly nazary Çabdaryny ýene-de aýak üstüne göterdi. Bu gezek ol özüniň garsydaşyndan utulandygyna düşündi. Namys ony gysyp-gowrup mertebeli ýüregini çişirdi, şundan soň ol birden bar güýjüni jemläp, bir tarapa çapyp gitdi. Hemise onuň yzy bilen dabyardap ylgamagy halaýan taýçanaklaryň biri hem şu pursatda temegini ýellen-dirip jaýtardy-da, Çabdarynyň yzyndan eňdi. Ol tasap bir baýryň ýokarsyna çykan mahaly öňden çapyp barýan Çabdarynyň baýryň depesinden aşaklygyna, ýumak bolup togarlanyp barýanyňy gördi. Taýçanak tisgindi-de, götinjekläp yza tesdi.

Soňundanam ol biraz bir Çabdara, bir yzda galan topara seredip duransoň, howany endiredip kişňäp goýberdi.

Mazmuny

Milli mertebe mukamy	3
----------------------------	---

Powestler

Ýedi däne	12
Gyr atyň howalasy	44
Iner ýüki	92
Çat açan menzil	127
Şol bir gezek uçan it	177

Nowellalar

Ak ýelken	308
Berdi jedeliň aty	315
Çöl kanuny	319
Deňiz notalary	344
Maňa meňzeş maýor	350
Alabaý	362
Goja	377
Urşa giden adam	389
Pursat	392
Jaň sesi	411
Köl ýakasyndaky oba	420
Zenan bagty	432
Ilkinji gar	436
Çabdary	441

AGAGELDI ALLANAZAROW

AK ÝELKEN

Powestler we nowellalar

Redaktor
Surat redaktory
Teh.redaktory
Suratçylar

***B. Orazdurdyýewa
G. Orazmyradow
O. Nurýagdyýewa
H. Welmämmadow,
G. Okaýew,
B. Muhammedow***

A-40016

Ýygnamaga berildi ..2008. Çap etmäge rugsat edildi .
Möçberi 60ö84 $\frac{1}{16}$. Ofset kagyzy. Mekdep garniturasy.
Ofset çap edilýiş usuly. Şertli çap listi . Şertli reňkli ottiski .
Hasap-nesir listi . Çap listi 28. Sany .

Türkmen döwlet nesirýat gullugy.
744004. Aşgabat, 1995-nji köçe, 20.